

НЕИМАРИ ЈУГОСЛАВИЈЕ, 1934.

Садржај

Александар I Краљ Југославије

Краљ Петар I Карађорђевић

Карађорђе Петровић Вожд српскога народа

Милош Обреновић, кнез српски

Сима Андрејевић-Игуманов

Људевит Гај

Илија Гарашанин

Владика Петар II Петровић-Његош

Јосип Јурај Штросмајер

Петар Прерадовић

Иван Фрањо Јукић

Кнез Михаило Обреновић

Др. Анте Старчевић

Бранко Радичевић

Еугеније Кватерник

Митрополит Михаило

Светозар Милетић

Кнез Данило Петровић

Др. Фрањо Рачки

Др. Јован Ристић

Др. Михаило Полит-Десанчић

Змај Јован Јовановић

Сава Грујић, ћенерал

Глигорије М. Јефтановић

Милош Милојевић

Милан Ђурић, ужички прота

Никола П. Пашић

Војвода Радомир Путник

Војвода Степа Степановић

Војвода Живојин Мишић

Војвода Петар Бојовић

Стојан Новаковић

Иван Хрибар

Андра Николић

Др. Лаза Пачу

Јаша Томић

Поп Стојан Крстић

Стојан Протић

Никола Т. Кашиковић-Сарајлија

Др. Милован Ђ. Миловановић

Љуба М. Давидовић

Марко Трифковић

Др. Јанез Ев. Крек

Љуба Јовановић

Алекса Шантић

Др. Анте Павелић

Франо Супило

Стјепан Радић

Милорад Драшковић

Енгелберт Л. Гангл

Светозар Ђоровић

Милош Ђ. Шаулић

Петар Кочић

Јован Скерлић

Осман Ђикић

Херцег Босна у борби за слободу и национално уједињење

Народни покрет у Ст. Србији и Мађедонији

Почетак четничке акције

Јован М. Поповић

НЕЙМАРИ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ЗАДУЖБИНА ВЕЛИМИРИЈАНУМ

ИЗДАЊЕ КЊИЖАРИЦЕ РАДОМИРА Д. ЂУКОВИЋА
БЕОГРАД — ТЕРАЗИЈЕ

НБ.Бр.
390

Либ. бр. 350

55

БЕОГРАД, 1934
ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“ ТАКОВСКА 32

Александар I Краљ Југославије

АЛЕКСАНДАР I КРАЉ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Краљ Александар је син краља Петра Карађорђевића и Зорке кћери црногорског краља Николе I Петровића.

Александар се родио 17. децембра 1888. године на Цетињу. Прво васпитање добио је у Швајцарској и Русији. Године 1903. вратио се у Србију са својим оцем, где је наставио учење.

Ступио је у српску војку 4. (17.) децембра 1903. год. на дан Свога рођендана, као војник редов у пешадију. И то ступање у војску обележено је и истакнуто нарочито.

Краљ Петар I обележио га је наредбом:

„Јунаци,
Данас Мој млади син, Његово Височанство Краљевић Александар навршује Своју петнаесту годину.

И као Србин и као Владалац српски и као Врховни Заповедник ваш, сматрам да ћу на данашњи дан најбоље учинити, ако и Мог млађег сина уврстим у ваше редове и упутим га да с вама, Моји храбри јунаци, греди оној мети, којој сваки Србин тежи.

И ја га данас увршћујем у редове наше *храбре пешадије*, увршћујем га у редове 1. чете 3. батаљона 6. пешад. пукка „*Краљевића Александра*“.

Војници,
Чином овим, Ја вам дајем нова доказа, колико Ја ценим вас, Узданицу српску, дајући вам и мог млађег сина за друга.

Упућујући га у ваше редове, Ја полажем наду у Бога и нашу храбру војску, да ће он с вама у заједници бити достојан потомак *Врховнога Вожда*.

Јунаци,
Примите Мог сина *Александра* у ваше редове с оном љубављу и преданошћу Отаџбини, с којом га љубављу и преданошћу Ја данас предајем *Узданици Србије*.

Министар војни истакао је том приликом ову наредбу за сву војску:

„Краљ Петар I. засведочавајући Своју неизмерну љубав према своме народу и својој војсци уводи у редове српске војске и свога младога сина, Његово Височанство Краљевића *Александра*.

Краљ Петар I. тим увођењем даје изразе колико љуби своју војску и колико цени њене врлине и преданости дому *Карађорђевића и Отаџбини...*“

Подофицирске чинове добивао је Краљевић Александар тачно по закону о устројству војске. Он се враћа као подофицир у Русију да заврши школовање у „Пажевском Корпусу“.

Као пешадијски потпоручник проглашен је марта 1909. год. за престолонаследника, а постављен је 26 марта 1911. год., када је установљена „Главна Инспекција целокупне војске“ за Главног инспектора.

Краљ Александар I као војник у миру већ је показивао од првога дана ступања на војну службу нарочито за време официрске службе, особите војничке врлине: *дисциплинованост, ревносć, јак карактер, и изврсно схватање ратне вештине*.

Као Главни инспектор целокупне војске, чија је била дужност: да се стара, да се по упуштвима Врховнога заповедника све земаљске силе изводи једнообразно настава код војске, показао је *особиту ревносć и одлично разумевање*. Поред тога, неуморно обилазећи све гарнизоне у земљи, руководио је и организацијом војске, снабдевањем и наоружањем, те је српска војска и ушла у рат онако спремна и снабдевена 1912. год.

За време рата, у свима ратовима за ослобођење и уједињење, показао се као *ненадмашан војсковођа*.

За време *Балканског Рата* 1912. год. против Турске, који је вођен ради ослобођења наше подјармљене браће у Старој Србији и Македонији, ма да је имао тек 24 године, командовао је херојски *Првом Армијом* српске војске.

Као командант Прве Армије, када је објављен рат Турском саопштио је на граници „Ратну Прокламацију“ својој армији. Потом је држао говор официрима а и неким деловима своје армије у коме је истакао поред осталог и ово:

„Полазимо стопама Великог *Карађорђа*, који је први започео ослобођење подјармљеног Српства, а које је ослобођење наставио *Милош Обреновић* и продужио је краљ *Милан Обреновић*.

Ми као потомци ових наших славних предака имамо дужност да продужимо њихово свето дело и да га славом увенчамо“.

Брзим маршевима стигао је пред Куманово са Првом Армијом пре осталих армија. Одлучио се, премда су Турци концентрисали знатне снаге баш ту, а не на Овчем Пољу како се претпостављало, да одмах свом снагом нападне Турке.

Тако је добивена најзначајнија битка: „Кумановска битка“. ... Косово је шада освећено Кумановом.

Када су после сјајних успеха и други официри унапређивани, то је и Он произведен за пешад. потпуковника указом од 20. октобра 1912 год., који је потписан у Скопљу.

Тукао је Турке код Прилепа.

Довршио је рат сјајном битком код Битоља.

Тада су војници Његове Прве Армије нападали преко Пелагоније, која је била поплављена Шемницом и Црном Реком.

Војници су наступали кроз воду, негде чак до рамена, па кад је то видео Врховни командант турске војске у Македонији Али Риза Паша зачудио се и рекао је: „*To нису војници што су лабудови*“.

Али, Он је са тим лабудовима, *којима се свети дивио*, изборио сјајну битку и 6 (19) новембра 1912 год. заузео Битољ, када су пак у исто време други делови српске војске избијали на Јадранско Море.

Произведен је за пешад. пуковника указом од 14. јануара 1913 год.

У другом Балканском Рату 1913 год., против Бугарске, командовао је Он опет Првом Армијом.

Енергичним радом највише доприноси Он са својом Првом Армијом, те је брзо решена знаменита „Брегалничка Битка“.

Тада је Сливница покајана Брегалницом.

Светског рата 1914—1918 год. истакао се као Врховни Командант у својј величини.

За време рата 1914 год. када је Аустро-Угарска напала невину малену Србију, ма да је био свестан, да се има да води неравна борба, ипак је претпоставио *част* народа животу, и *слободу* ропству.

Проглашен је 11 (24) јуна 1914 год. и за Регеншта, те је примио у исто време и Краљевску власију.

Ситуација је била тешка. Али, ипак Он даде реч као Регент и као Врховни Командант: „*Ми имамо или да победимо или да са чашу умремо*“... И добро је урадио... Српска војска прима борбу...

Борба се водила тешка и очајна.

Српска војска ипак добија „Церску Битку“.

Због оскудице у муницији и оружју потом мало узмиче.

Српска војска кад се снабдела прешла је у офанзиву и добила „Сувоборску Битку (Колубарску Битку)“.

Српска војска уздиже славу Врховнога Команданта широм целог света и тако тада у плјејади њених сјајних официра ничу две знамените личности — Војвода Степа Степановић и Војвода Живојин Мишић, које Краљ Александар I као Регеншт и као Врховни Командант производи у тај највиши чин у српској војсци.

Године 1915. када је Србија нападнута са свију страна и почаствована тиме, како је говорио цар Вилјем II, што је удруженом немачко-аустроугарско-бугарском војском команђовао један од најбољих немачких официра генерал А. Макензен, ни тада Краљ Александар I као Регеншт и Врховни Командант није клонуо...

Арбански Голготу је издржao... Па, и макар што је нуђен и могао имати угодности, и ако је био чак и болестан, одбио је све и рекао: „*Ја желим да поделим судбину своје војске*“.

Кад је те несрћне 1915 год. многи гледао само себе, Он је, пун патриотизма и љубави према својој војсци и своме народу, пребродио и сам све тешкоће и... пророчки, већ је назирао, да „*първи корак у изгнанство чини бесмртним и Њега и Његов Народ*“.

Биће од интереса изнети значајну честитку, коју је као Врховни Командант издао српској војсци за Божић у Скадру 24. децембра 1915 год. (по старом календару):

„Јунаци,

Под навалом удружених војсака двеју царевина и једне краљевине, а за време непрекидних борби кроз пуна два месеца ви сте дали безброј доказа свог јунаштва, пожртвовања и осећања дужности према Огаџбини.

Тешка судбина наше миле Србије хтела је да данашњи светли празник Рођење Христа Спаситеља, дочекујемо тако далеко од наше лепе Домовине, од наших милих и драгих.

Ви, Моји драги јунаци, који се данас налазите по арбанским кршевима, на обалама Јадранског Мора, имадосте да издржите најстрашније искуство преко беспутних арбанских и црногорских планина, кроз студен и снег и да издржите све те беспримерне патње, пружите целом свету такав пример самопрегоревања, какав је ретко у историји која војска показала.

Али јунаци, прегажена Отаџбина и сада упире своје погледе само на нас.

И данас на дан Христова Рођења, уз наше молитве Светишињем да наше напоре, патње и праведне жеље милостиво награди Ја позивам све вас, моје непобедне и дичне вitezове, да схватите и разумете недаће које су снашле нашу Отаџбину и да, спремајући се за нове напоре, које Отаџбини дuguјемо, стално рачунате на Мене.

А Ја ћу, јунаци и у будуће делити са вама исту судбину и имаћу само један циљ: да се ваша јуначка снага што пре окрепи и да наше победоносне заставе ускоро буду захвално поздрављене од ослобођене мајке Србије и од целог нашег напађеног народа.

*Хришћос се роди Моји официри и чиновници,
Хришћос се роди Моји ђодофицири и војници.*

Хришћос се роди, сви Моји јунаци, који се тако храбро бориште за Краља и Отаџбину.

Живела Моја јуначка и непобедна војска“.

Године 1916 кад је српска војска стигла на Крф и у северну Африку, само њему као Врховном Команданту има да се захвали, што је тамо доведена. Само њему има да се захвали, што је брзо снабдевена и реорганизована, што је упућена доцније на Солунски фронт и што је 'упуште створен Солунски фронти'.

Његове посете дворовима страних суверена са претседником владе Николом Пашићем 1916 год. познате су! А, наредба, коју је као Регент и Врховни Командант упутио српској војсци са Крфа 7 (20.) априла 1916 год. гласи:

„Јунаци,

Вратио сам се с пута и из посете поглаварима наших моћних савезника и великих пријатеља: Француза, Енглеза и Италијана, куда су ме одвели важни и неодложни државни послови. Посетио сам и њихову храбру и јуначку војску, која се бори на својим фронтовима и дошао сам у вашу средину.

На овоме путу, дочекан свуда са неописаним одушевљењем, дирљивим симпатијама и великим манифестијама за Србију и Српску Војску, Ја сам се, Јунаци, понова уверио, како су силно у Европи одјекнула славна дела српске војске у току минулог четврогодишњег ратовања; како је похвално и сјајно оцењено ваше јуначко држање у борбама: какво дивљење, управо чуђење, изазива она ваша безграницна љубав ка Слободи и Неза-

висносћи Отаџбине, Мајке Србије, као и ваша беспри мерна одлучност, да ради тих идеала драговољно, без стеге и притиска, поднесете најтеже жртве, па да извршите и оно дуготрајно, изванредно тешко и мучно повлачење до Крфа, лишени готово свих средстава за живот, само да не бисте пали у замке наших мрских пријатеља, да не бисте постали бедно, бесправно робље њихово...

Те сјајне одлике и врлине српске војске биле су она чврста основа и она добра залога, да нас наши силни савезници и пријатељи не само у невољи не оставе, већ да нас баш тада још боље прихвate, да нас до краја борбе још јаче подрже, да нас свима потребама из основа понова снабду и потпуно опреме, да ускоро, у име Бога, са нама заједно пођу на Балкан против пријатеља слободе и човечанства и против зла, које се тамо зацарило, те да, Јунаци, сви заједно васпоставимо нашу миру Србију, нашу Домовину, оног витешког и мученичког чувара и браниоца људских права, слободе и мирног културног рада на Балканском полуострву, кога охолост германска, интриге Аустро-Угарске и њена завист мишљаху да сасвим униште...

Наши моћни савезници и пријатељи, дивећи се неустрошивом и витешком држању Србије, ценећи небројене жртве српскога народа и признајући му зрелост и способност за државни живот и културни развитак, сада су готови и вољни да нас у овој великој борби снажно помогну, да Србију створимо великим те да обухвати све Србе и Југословене, да је учнимо силном и моћном Југославијом, која ће оправдати досада принете жртве и одговорити захтевима новога доба, које ће настати по свршетку овог великог и крвавог европског рата.

Овим нашим јуничким подвизима углед Србије подигао је се до висине, која је завидна и за много веће, много јаче и старије државе; Моја узданица није само испунила очекивања наших силних и моћних савезника и пријатеља, она их је далеко надмашила, и поред њихове захвалности и признања, на крваво чело српскога ратника спуштен је венац најлепших похвала и од наших противника.

Ја сам, Јунаци, на овом путу видео силне војске

наших савезника и пријатеља: видео сам их како су оне богато опремљене, снабдевене свима потребама и наоружане најсавршенијим оружјем, како су силно одушевљени за борбу до краја са непријатељем и како су задахнути неограниченим симпатијама за Србију и српски народ, и то је Мени и вама, *Јунаци*, најсигурнија залога да ће успех у предстојећим борбама несумњиво бити на нашој страни и наших савезника...

Ја се, *Јунаци*, са овим највећим признањем Мојој јуначкој војсци, са овим најлепшим славопојем, херојским и надчовечанским подвизима српскога војника, враћам с пута поносит и задовољан, како чашћу и пријемом који су Ми високи поглавари и народ наших савезника и пријатеља указали, свим оним што сам код њих видео и сазнао, тако и уверењима која Сам добио, да ће нас они под окриљем њиховим свесрдно и снажно и сада и у будуће помагати, што нама свима даје најлепше наде за срећну и славну будућност српскога народа, обновљења Србије и стварања моћне Југославије.

Потребно је сада *Јунаци*, да заувек очувамо овај лепи глас, част иуважење које су српска војска и српски народ стекли својом херојском храброшћу, својим небрежним жртвама и патњама, својим витештвом и племенитошћу као и својим мудрим држањем и политичком зрењешћу у најтежим данима великог европског заплета и рата. *Ја* се стога надам, *Ја* верујем, *Јунаци*, да ћете ви и у будуће остати чврсти на путу верности, части, славе и војничке послушности на коме сте и досада увек били, да ће вас и надаље увек красити непоколебљива верност и оданост Његовом Величанству Краљу *Петру I.*, *Отаџбини*, нашој милој *Србији*, коју толико сило сви љубимо, светој застави, која се тако поносно вије у нашим редовима да ћете бити послушни старешинама који вас воде слави и срећи, да ће те са нашим друговима, нашем браћом и савезницима: *Франџузима*, *Енглезима*, *Русима* и *Италијанима*, одушевљено и јуначки, раме уз раме, борити се до истраге непријатеља и докле год једном трајно не обезбедимо нашу златну слободу, миран живот на дому у крилу наших милих и драгих и плодан рад наш и наших савезника на напретку целог човечанства.“

„Са тим уверењем, *Ја* вас, *Јунаци*, позивам да самном заједно из дубине ваше искрене душе и срца узвикнете:

Да живи Његово Величанство Краљ Србије Пејтар I!
Да живи храбра српска војска!
Да живе наши моћни и силни савезници и пријатељи!“

Српска војска долази на солунски фронт. Ту је избори-ла 1916 год. „Горничевску Бишку“, тукла непријатеља у „Кај-макчаланском боју“, а по том заузела Бишољ. Највећи део славе припада за све ово Краљу Александру I.

Године 1917, кад је настала криза светског рата: кад су Немци наступали Паризу, Румуни пропадали, Руси се ломили под ударцима револуције, а Италијани после пораза код Капорета (Кобарид) бежали са Таглиамента и Пијаве, Краљ Александар је као *Регенар и Врховни Командант* био увек присебан.

Својим енергичним и мудрим држањем умео је и знао да сачува *морал* српске војске и њену *веру* у крајњу победу... И победа је дошла.

Својом мудрошћу и видовитошћу умео је да назре и у најтежим моментима последице и крај, те је одобрио, да се створи „Крфска Декларација“ 7 (20) јула 1917 год. и настајао много на томе, те је прва српска добровољачка дивизија отпочела почетком октобра 1917 год. да се из Русије пребацује на Солунски фронт.

Године 1918 кад је српска војска била већ спремна и готова за почетак офанзиве са Солунског фронта, краљ Александар I као *Регенар и Врховни Командант* издао је ову чуvenу заповест:

„Са ђуном и непоколебивом вером у Бога, *најпре јунаци!*
Найреđ, у победу или смрћ!“

Победа је била наша. Смрћ непријатељу!

Пробијени су положаји непријатеља у области Доброга Поља чemu је претходио страшан артиљеријски напад, почет 1 (14) септембра 1918 год. у 6 ч.

Пошло се 2 (15) септембра 1918 год. *најреđ...* Крепнуло се у слободу.

Пораз непријатеља на: Ветернику, Добром Пољу, Козјаку, Конопишту, Вардару, Гаврану, Промету... био је страшан...

Бугари су после петнаестодневне упорне и очајне борбе оборени и обезоружани. Молили су за мир.

Краљ Александар I, као *Регенар и Врховни Командант* српске војске, дао им је мир, јер Он, као и Његова војска, не уме и неће да се свети.

Немци су и даље чинили све напоре, да се одупру и да реорганизују разбегле делове аусто-угарске војске доводећи и нова појачања, да зауставе сјајно нахиране српске војске.

Српска војска, кад је 1918. год. при своме надирању избила већ на Вардар, била је у доста незгодној ситуацији...

Енглеско-грчка армија на фронту код Дојранског Језера била је заустављена, па и сломљена од стране непријатеља.

Командант источне војске генерал *Франше д' Ейере* наредио је био због тога: енглеском генералу *Милну*, да прекине даље нападе и да пређе у одбрану.

Српска војска требала је по његовом захтеву да заустави даље наступање, те да не би „својим хазардним операцијама компромитовала досадашње усјехе“.

Ситуација је била веома деликатна.

Краљ Александар I као Регент и Врховни Командант српске војске њу решава само са: „*Напред!*“ И то је било најбоље решење. То је био спас.

Благодарећи елану и пожртвовању српске војске, после непун месец дана доспело се у срце српске Војводине.

Пређен је плави Дунав и Сава и ушло се у кићани Срем, лепу Војводину, питому Хрватску и Славонију и дивну Словеначку.

Пређена је валовита Дрина и ушло се у поносну Херцег-Босну, поетичну Црну Гору и романтичну Далмацију.

Краљ Александар као војник у рату показао је особине великог и храброг војника.

Лична храброст, коју је Он увек испољавао била је већ позната целој војсци. Она је у безброј примера челичила за време рата вољу наших официра као и војника.

Поштуюно дорасшао за улоге, као Регент и Врховни Командант, које је вршио.

Најбољи доказ за ово јесу победоносни ратови којима се свет дивио и стварање *Краљевине Југославије*.

19. јуна 1918. српска влада поднела је краљу Петру предлог са молбом, да наследника престола Александра произведе за генерала. Међутим је наследник престола Александар изјавио жељу, да се његово производство — због нередовних прилика, у којима се тада налазила наша отаџбина — одложи за доцнија времена, после победе над непријатељем. После

велике победе, која је донела слободу великому делу српскога и југословенскога народа, наследник престола примио је генералски чин, који му је раније понуђен.

После ослобођења и свршетка светског рата, а на дан 1. децембра 1918. г. понуђено је краљу Александру као регенту Краљевине Србије, регенство краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, које је примио и објавио народу прокламацијом. Тако је фактички проглашено уједињење Срба Хрвата и Словенаца.

По смрти Краља Петра, 1. августа 1921. г. регент Александар дошао је на престо Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

И тако је Краљ Александар постао први Краљ словеначког народа, први хрватски Краљ народне крви, после пропasti хрватске самосталне државе почетком XII века, први Краљ свега уједињеног српског народа. Актом Краља Александра од 3. октобра 1929. г. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, добила је званичан назив Краљевина Југославија.

Свестан скupoцених жртава палих за величину и слободу данашње простране Југославије, Краљ Александар се предано заложио за консолидацију мира на Балкану у моменту када су на помolu значајни догађаји у југоисточној Европи и када се отварају нове перспективе за једну реалну и смишљену политику, која ће еманциповати Балкан од нежељених и штетних утицаја. И као резултат ове смишљене политике јавља се Балкански пакт који ће бити највећа гаранција за миран живот на Балкану и независност балканских држава.

Иницијатору ове пацифистичке тежње, епохалнога историскога значаја, одјекнуће искрена захвалност у души — нарочито балканских народа, па и њиховог далеког поколења.*)

* Београдске општинске новине од 16-VIII-1931: *Живан Ранковић, генерал у резерви*.

Краљ Петар I Карађорђевић

КРАЉ ПЕТАР I КАРАЂОРЂЕВИЋ

Године 1844, пуне политички разноликих догађаја у ма-леној Кнежевини Србији, на Петровдан 29 јуна, у кући онда знаменитог богаташа Мише Анастасијевића роди се кнезу Ср-бије Александру Карађорђевићу син, који на крштењу доби-име Петар.

Те исте године дође до пуног изражая страховито осве-тољубива ћуд „народног предводитеља“, Вучића, који тек што се беше вратио из прогонства, приликом крвавог угушивања лакомислене „Катанске буне“, чији је циљ био да помоћу преврата припреми повратак кнезу Милошу.

Али је те године изашао и знаменит Грађански законик, издан по први пут нов закон за основну, средњу и вишу на-ставу т. зв. „Устројеније Јавног Настављенија“. Затим, основана је Главна Контрола и Централна војна болница.

То у погледу срећивања унутрашњих прилика у земљи.

А на крају те исте године створен је програм спољне политике, коју су имала да остваре будућа поколења, створен од стране расног државника XIX века Илије Гарашанина.

Како је кнез Александар имао већ старијег сина Свето-зара, који је према томе био престолонаследник, то престо-ница, чију је пажњу привлачио повратак Вучићев и други значајни догађаји, није обратила већу пажњу рођењу принца Петра.

Али је зато унутрашњост а особито Ваљево, другачије, далеко свечаније, дочекала његово рођење. Весеље које је почело преко дана потрајало је до дубоко у ноћ осветљену запаљеним лучем и катраном.

Своје детињство краљ Петар је провео у Београду и Тополи. У Београду Петар је похађао школу заједно са осталом београдском децом, док је време ван школе углавном проводио у игри са њима. У Тополи на Опленцу и по околнини читаве дане је проводио у друштву сеоских чобанчића. У овако проведеном детињству и треба тражити порекло демократског духа којим је краљ Петар био напојен. Тако је текло његово школовање кроз основну, а затим и средњу школу све до одласка у Женеву, камо је отишао на даље образовање. Тамо га је затекла и зима 1858 године, када је његов отац морао да напусти престо и Србију.

1862 године Петар је отишао у Париз да настави шко-ловање у колежу Сен-Барб. По свршеном колежу ступио је у војну школу Сен-Сир. Отуда је као потпоручник изишао године 1866, да ступи у вишу војну школу у Мецу, коју је довршио 1867 г.

У времену његовог школовања у Француској Петар је имао прилике да изблиза прати ток борбе свих слободоумних духова Француске противу тиранске владавине Наполеона III. После Петровог бављења у слободоумној Швајцарској, а по-готову после демократски проведеног детињства у Србији, није тешко погодити на чијој су страни биле симпатије мла-дога принца.

Стога је он у тежњи да и сам допринесе научном по-знавању истине о слободи превео на српски чувено дело Џона Стуарта Мила *О слободи*, са својим предговором.

*

Политика Наполеона III с једне, и Бизмаркова с друге стране, после систематске припреме довела је до дипломатског сукоба, а одмах затим и до француско-пруског рата, чија је последица била страховита омраза ова два народа, што је у многоме допринело да после четири деценије дође до дру-гог великог и страховитог рата, какав историја света пре тога није забележила.

Петар „Кара“ је умео да цени гостопримство које му је Француска пружила и сматрао је за сасвим природну дужност да раме уз раме са француским војницима брани своју другу отаџбину од непријатељске најезде.

Познати су његови подвизи у битци код Орлеана и Вилерсексела, зашта је од захвалне Француске добио орден Легије части. Познат је за Француску несрещан ток овога рата. Армије Наполеона III, недовољно спремне, трпеле су неуспехе, у току којих је млади кнез Петар доживео и ту недаћу да буде заробљен. Ипак је успео да завара своје чуваре и да побегне из ропства, али је на свом бекству морао да преплива Лоару, што је те ледене зиме, када је она носила непрегледне низове ледених санти, претстављало збиља смртоносан подвиг.

Тада, а и доцније, Француска је увек умела да цени пожртвованост младога српског кнеза, али званична, Бизмар-кова и она доцнија Виљемова Немачка никада није могла да заборави да је Петар Карађорђевић био у служби Француске.

*

Незадовољство Срба под турском управом дошло је до пуног изражaja у лето 1875 године, када је плануо устанак у Невесињу. Устанак, у многоме подржаван од Србије у којој је у то време ратоборна струја увека узела маха, ускоро је захватио сву Босну и Херцеговину.

Петар Карађорђевић није могао да остане равнодушни посматрач, већ је похитao да помогне својим браћи у борби за ослобођење. Ускоро се, са добро опремљеном четом, а под именом Петра Мркоњића, појавио на граници Босанске Крајине. Његови четнички подвизи пронали су му име кроз сву устаничку област и нашли радосног одјека у Србији.

Али маколико да је помоћ, коју је Петар Мркоњић пружио устанку била благородна, његова појава у устанку нерадо је гледана од стране Аустрије, а у исто време била је згодан мотив за дворске интриге у Србији. Са обе ове стране гледало се да се на све могуће начине Мркоњићево учешће у устанку потпуно онемогући. Да се ово постигне нису бирана средства. Али су плаћене убице, очаране витешким поступцима врлога војводе постајале његови најбољи приврженици. Ипак, на крају, а ради мира међу устаницима Петар Мркоњић се повукаo и напустио Босанску Крајину.

Пре него што је напустио устанак Петар Мркоњић је написао кнезу Милану једно писмо пуно племенитих побуда, које је остало без одговора, али је зато згодно послужило удворицама кнеза Милана да још више распале његову мржњу према Карађорђевићима.

*

После тога, а пошто је провео неколико година у туђини, Петар, у жељи да што боље упозна Црногорце, пође у Црну Гору, где је на Цетињу био гост Боже Петровића. Како је често одлазио у двор црногорског кнеза, Петар упозна и заволе најстарију кнежеву кћер Зорку, са којом се венча 30. јуна 1883. године.

На Цетињу је живео повучено, у уском породичном кругу све до смрти кнегиње Зорке (1890). А за то време кнегиња Зорка родила му је троје деце: Јелену, Ђорђа и Александра.

По смрти кнегиње Зорке Петар напусти Црну Гору и са децом оде у Швајцарску, да у граду Женеви васпита своју

децу. Тамо је остао и после, пошто је своју децу послao у Русију на даље школовање и ту га је затекао и преврат од 29. маја 1903.

*

Долазак Петра Карађорђевића на престо Краљевине Србије значио је нову еру у историји српског и југословенског народа. То је врло добро осетила југословенска омладина, кад га је дочекала 10. јуна 1903. на бечкој железничкој станици и поздравила као „првог југословенског краља“.

12. јуна краљ Петар је у Народној Скупштини положио заклетву на устав из које ваља напоменути став који гласи: да ће у „свима својим тежњама и делима добро народа пред очима имати“. И у будуће све његове тежње биле су усред-сређене на то да ову своју реч одржи — у чему је потпуно успео.

Ово је најбоља карактеристика његове владавине.

*

Изненадна анексија Босне и Херцеговине имала је бар ту добру страну да је пресекла политичке страсти, које су растрзала Краљевину Србију, те се на време тргla и успела да се за најкраће време тако сјајно припреми да у ослободилачком рату 1912. међу свима савезницима одигра најзначајнију улогу. Ово је у многоме заслуга разумне и пуне такта владавине Краља Петра.

Участали нереди у Турској, а осим тога и отворена намера Аустро-Угарске — која је свим силама помагала арнаутску побunu — да преко Санџака прорде што дубље на Балкан, нагло су убрзали догађаје. И када, после покоља хришћана у Штипу и Кочанима, на протесте балканских савезника Турска одговори мобилизацијом (16. септембра 1912), савезници дан доцније одговорише такође мобилизацијом, а 4. октобра Србија преко свог посланика у Цариграду објави рат Турској.

Сутрадан, 5. октобра, у званичним новинама изашла је прокламација Краља Петра у којој износи разлоге, који су руководили њега и одговорну владу да објаве рат Турској.

У току крвавих бојева срећа је била наклоњена српском оружју. После велике битке код Куманова, непријатељ је у нереду одступао. 12. октобра српска војска је ушла у Скопље.

После неколико дана краљ Петар је свечано дочекан у Душановом граду, као наследник Немањића државе. У Скопљу

је сачекао пад Битоља, па је 9 октобра свечано испраћен, отишао за Београд, где му је престоница приредила силне овације.

Нажалост ускоро је, на његову срећу, што се под његовом владавином остварио петвековни сан Србинов, пала сенка зависи суревњивога краља Фердинанда који је био играчка у рукама аустријске дипломатије.

Ноћу између 16 и 17 јула војска бугарског краља Фердинанда, мучки, без објаве рата, нападе на Србију. У Србији запрепашћење је било опште. И нико боље не би умео да изрази тадање расположење, него што је то учинио стари краљ у својој прокламацији:

„Догодило се оно чemu се нисам надао. Бугари, наша браћа по крви и вери, наши савезници, заратише на нас без објаве рата. Пролише крв своје браће, својих савезника,.... Расекоше мачем савезни уговор и унишише пријатељство и братство....“

Када је Србија и из овога рата изашла као победник, стари краљ је поверовао да ће после тога моћи у миру да ради на консолидовању своје увећане државе. Ма да су његове тежње у борби за ослобођење и уједињење биле далеко веће, он тада ипак није могао веровати да ће само кроз шест година понети назив Великог Ослободиоца Југословенског Народа.

*

Атентат који је Гаврило Принцип извршио у Сарајеву убивши аустријског престолонаследника Франца Фердинанда и његову жену Софију, били су бечкој влади згодан повод, који је она одавна упорно тражила, да нападне Србију.

И ма да је српска влада чинила све могуће уступке, била је немоћна да спречи рат који је већ унапред одлучен.

То су били тешки дани мучне неизвесности за цео српски народ.

После прекида дипломатских односа 15 јула, Беч је једним телеграмом обавестио Београд да се Аустро-Угарска налази у рату са Србијом. А ноћу између 15 и 16 мукло су одјекнула црквена звона по селима питоме Шумадије објављујући запрепашћеним сељанима страховиту еру у историји света.

*

Прве победе наше војске над многоbroјним непријатељем силно су обрадовале седога краља. Али ваљда је судбина краља — мученика тако хтела да никад дуго не ужива у срећи. Ускоро после крваво задобијених победа, српске армије биле су приморане да одступају испред далеко моћнијег непријатеља. А непрекидно одступање кроз кишну и влажну јесен, па оскудица у муницији и осталим основним војничким потребама, учинише да се наша војска почне да деморалише. Появише се многи примери, где војник у очајању напусти чету и похита својима да их склања испред непријатељске најезде.

У тим тешким данима краљ Петар напусти лечење у Врањској Бањи и 18 новембра, ма да су се томе силно противили његови синови, влада и главни штаб, стари краљ пође на фронт.

Глас о томе да се у њиховој средини налази стари краљ, у народу толико популарни чика Пера, муњевито се пронела дуж целога фронта и преко сваког очекивања његова појава међу војницима силно је подигла дух у војсци.

Скоро у исто доба пристигла је потребна артилеријска муниција те је одмах затим српска војска у силном налету разбила и протерала непријатеља преко Саве и Дрине.

2 децембра у 9 часова док је још одјекивала пушчана паљба, краљ Петар је дојурио на свом аутомобилу у Београд и упутио се право у Саборну цркву...

*

У јесен 1915. године настали су тешки дани за Србију. Под притиском удружене аустро-немачке војске, отпор српске војске почeo је све више да слаби. Кад су уз то и Бугари напали Србију било је јасно да ма колико храбра, српска војска није могла одолети овога премоћи. У овим мучним данима старога краља било је тешко наговорити да се склони испред непријатељске најезде. Једва су успели да га наговоре да напусти своју Тополу. А када је ипак пошао, он се стално трудио да у току одступања буде што ближе својим војницима, са којима је заједно трпео и преживљавао народну катастрофу.

За време мучног одступања, кад је био приморан да са својим аћутантом остави покварени аутомобил на раскаљаном друму, стари краљ пође пешице по примеру осталих избеглица, али ускоро, заморен, попе се на једну кару коју су вукла четири мршава вочића.

Нешто доцније овај дирљивој епизоди велики уметници поклонили су највећу пажњу своје кичице и пера. Тако су постала уметничка дела: Четири вола краља Петра. — А слава седога краља одјекнула је широм света.

Тешка срца, и у последњем тренутку, седи краљ је напустио толико вољену земљу. Само сат доцније Немци су пресекли пут за одступање преко Љум-Куле. А на свом путу од Призрена ка беспутним Албанским горама краљ Петар је морао да гледа ватре на којима је горела дотле сачувана народна имовина, која се даље није могла носити.

„Краљево повлачење кроз албанске планине читава је епопеја. Без путева, без вођа. Само по неки војник, који је пао од изнемогlostи, показивао је краљевој пратњи куда су прошли њихови другови. Понекада пут спасења имао је још трагичнијих обележја: лешеви војника, умрлих од глади, болести, зиме, и голи костури коњски над којима је војска искалила бес глади. Визија слома!

„Стари краљ и његови сапутници ишли су као без главе. Имали су свега три коња, и није било могуће склонити краља да уштеди себи муку од путовања пешке. Он је хтео да се подвргава реду, тако да свако пола пута јаше а пола пута иде пешке.

„Целог дана путовало се са два кратка починка, колико је потребно да се једе. За седам дана узастопце нису имали ни једаред врућег јела, а једном су остали и без хлеба. Али, то није изгледало страшно у овоме повлачењу где су многи војници умирали од глади а многи у очајању јели кору са дрвећа. Ноћу би тражили неку арнаутску колибу за спавање. И бедни чобани који живе у планинама између Призрена и Скадра никада неће моћи да знају да онај стари српски официр блед и слаб, који је спавао на голој земљи и који је изјутра кретао пешке, пошто би појео комадић као дрво тврдог хлеба — да тај официр беше краљ Србије.

„Једне вечери близу Тиафмала, мала краљева пратња свим је била залутала с пута и мрак је ухвати у сред планине. У близини не беше никога. Краљ и његови другови лутали су неко време, док после неколико сати нису наишли у блату на трагове оних који су недавно прошли. Ишли су тим траговима и тако су могли и те ноћи да се склоне у једну чобанску колибу.

„То фабулозно питање једнога краља, драмско и невероватно, као стара легенда, трајало је седам дана.

„Прешли су још неколико брда, спуштали се кроз неколико долина.... и, напослетку 22 новембра стигли су у Јеш.

„Међутим, српска влада стигла је била у Скадар пре неколико дана другим једним путем. Ну, визија слома и ту је царовала, а austriјски аероплани долазили су да бацају бомбе на ту трагедију. Српски војници нису их се бојали! Оне су могле за њих да значе само ослобођење!“

Овим је речима дописник „Коријере дела Сера“ Арнолдо Фракорало у своје време приказао трагично отступање краља Петра преко беспутне и негостољубиве Албаније.

*

Из Јеша је краљ Петар 24 новембра по веома тешком путу кренуо за Тирану, где га је свесрдно дочекао Есад-паша. Ту се стари краљ задржао све до 5 децембра, па је онда отишао у Драч. Одатле је тешко болестан пренет у лађу савезничке флотиле, која га је на његов изричан захтев одвезла до Валоне, одакле је краљ Петар имао намеру да иде у Солун.

У Валони се стари краљ задржавао у жељи да ту сачека шта ће савезници решити о даљој судбини српске војске. Али је ово место морао да напусти 11 децембра заједно са својом пратњом на изричан захтев команданта Валоне. Италија је и овом приликом показала своје ружно наличје.

Тако је краљ Петар напустио албанску обалу и прешао у Бриндизи, одакле је 17 децембра отишао у Солун.

*

Почетком јануара 1916 г. краљ Петар је напустио Солун и пошао, да се опорави, на острво Еубеју у место Едипсос. У тој бањи је остао до 17 маја. Одатле је прешао у Халкис, па се отуда крајем новембра 1916 г. на једном француском торпиљеру вратио у Солун. У жељи да буде што ближе својој војсци он је сутрадан отишао за Воден, али није могао да подноси нездраву климу овога места те је после десетину дана био приморан да га напусти и да се врати у Солун.

Крајем 1917 г., 26 новембра, из Солуна је отишао стари краљ у Атина — Кастело, где је почeo све чешће и теже да побољева. Ту је сачекао и пробој солунског фронта, крај светскога рата, ослобођење и уједињење.

Али му болест није дала да се врати у отаџбину пре 1/14 јула 1919 год. Тада је пошао у милу домовину. Отишао је у Аранђеловац, одакле је 24 септембра пошао у Београд да се повуче у једну скромну вилу на топчидерском брду, где је остао све до своје смрти.

*

За време најтежих часова за српски народ: приликом отступања испред удруженог непријатеља, најпре кроз домовину, па после кроз беспутну Албанију, па доцније у туђини, ма да ислабео, болестан и под теретом година, краљ Петар ниједнога тренутка није губио веру у добар свршетак праведне ствари.

И кад је дочекао да види поред толиких других остварен и овај највећи сан: уједињење јужних Словена, стари краљ се уморан од толикогодишњих борбених напора повукао да у миру сачека крај живота.

*

16 августа 1921 године тиха жалост је обузела свако југословенско срце, јер је тога дана умро прослављени чика Пера, Велики Краљ Ослободилац, први краљ уједињених Срба, Хрвата и Словенаца.

Карађорђе Петровић
Вођа српскога народа

КАРАЂОРЂЕ ПЕТРОВИЋ

Карађорђе је рођен 1752. г. у селу Вишевцима прејашњег округа крагујевачког.

Као дечак ступи Ђорђе у службу код некога Фазлибаше из Паланке. Служећи ту Ђорђе дође у сукоб са Турцима, који су од Фазлибаше и иначе зло пролазили. Стога се склони с родитељима у село Загорицу, где се доцније ожени девојком Јеленом.

Аустриско-турска војна — у Србији „Кочина Крајина“ — затече Ђорђа као харамбашу. Он се са дружином не хтеде предати у одређеном року аустријском пуковнику Михаљевићу, те буде заробљен и осуђен на смрт, од које га измоли капетан Радич Петровић, те Ђорђе као буљубаша и даље ратоваше.

Кад се сврши војна Ђорђе се настани у Тополи с породицом и отпоче трговати. Али мира сталнога никако не бејаше. Ђорђе је тога ради залазио далеко по Србији и уговарао устанак. Прва заклетва у Ђорђеву крају бејаше у Орашцу на св. Аранђела 1803. год. Скупивши се на једној свадби, завереници се са Ђорђем и протом буковачким склонише у једну јаружицу, где се заклеше да устану на оружје у почетку марта идуће 1804. године док прође зима па додадоше:

Ко издао, издало га шело; Јожелео или не могао поћи; у кући му се не јављало ни стварно ни младо; од руке му се све скаменило; у шору му овце не блејале; у обору краве не рикале; Да Бог даде, да се у сињи камен прећворио, да се други на њега угледају; не био срећан ни дуговечан, нишица божијега икад видео!...

Али се не могаше чекати до марта идуће године.

Дахије, осетивши да се покрет спрема, отпочеше убијети кнезове. Тада 20. јануара у истом Орашцу нови збор народни бираше вођа свему покрету. Избор паде на Ђорђа, али он изјави: „Ја хоћу свуда с вама, али нећу пред вама“. „А што нећеш?“ „Нећу зато; ви нисте научили војевати, па ћете се после неколико дана предати Турцима“. „Нећемо, нећемо!...“ гракну сав народ. „Ти пред нама, а ми за тобом па — у воду — у воду; у ватру — у ватру! само нека си ти старешина“. — „Опет се, браћо, не могу примити; јер ако се примим, ја

ћу чинити много којешта, што вама неће бити по вољи“. „А шта мислиш чиниш?“ — пита народ. „Ко се ухвати у најмањој издаји, хоћу да убијем, да обесим, да ударим, на страшне муке! „То све хоћемо и ми“. „Хоћете ли?“ „Хоћемо!“ „Дигните три прста у вис!“ Народ послуша. — „Хоћете ли?“ „Хоћемо!“ То се понови трипут. „Онда хоћу и ја вас!“ заврши Карађорђе.

Прота буковачки обуче свештеничку одежду, извади крст, и поучивши скуп лепо да старешину сви слушају да се нико не плаши од Турака, и да не чине издају, прими ту народну заклетву по црквеном реду.

Тако је Карађорђе Петровић постао „Вожд“ народни.

Историја српске борбе, коју је Карађорђе водио девет година, од 1804—1813, историја је живота Карађорђева.

Он је за то доба био вођа народни; пробудио је нову наду не само у Српству, него и у свему Хришћанству, које је било под јармом турским на Балканском Полуострву; довео је, најзад, ствар свога народа дотле да се о њој погађају 1812. две силне царевине. Али се ту и свршава сјајна периода његовог делања.

Кад се заврши прва периода борбе за ослобођење Србије, 21. септембра 1813. Вожд, опкољен са свију страна огромном турском силом, пређе преко Саве у Срем, а на небу утрну једна звезда: То бијаше звезда Карађорђа Петровића.

После тешких доживљаја у Аустрији, Карађорђе се склони, с већином емиграната српских у Бесарабију, где је остао до 1817. г. А тада се крете опет у Србију. У Србији бејаху измењене прилике. Појава старога Вожда Турке је силно узнемирила и они су тражили његову главу, јер су знали да у његов широки програм спада и ослобођење Старе Србије и Македоније.

Ноћу између 12—13. јула 1817. године погибе Карађорђе у Радовањском лугу, смедеревске Јасенице, а тело му је сахрањено у цркви тополској. Главу његову донеше у Београд одераше и испуњен послаше у Цариград.

Карађорђе је био радник да му равна није било: кад није на војсци, он би код куће крчио, орао, копао, косио, као и други сељаци... У јелу и пићу био је умерен за причу. Одело је носио као и други сељаци. На глави шубару, на ногама опанке, или некад чизме.

Од оружја Карађорђе је имао нарочиту дугу пушку, која се разликова од осталих пушака у његовој устаничкој дружини.

Прослављени Вук Мандушић овако хваљаше свој цевердар:

„У хиљаду другијех пушака
„Познати га шћаше када пукне?“

Може бити да је то била само хвала јунакова — или је потпуна историска истина да је Вожд Карађорђе имао пушку чији је пуцањ одјекивао изван свега. Није било српског војника који по самом звуку није могао погодити да је ту у близини лично Карађорђе! Тако је било и у славном боју на Мишару, где се Карађорђева пушка својим треском разликовала у шест хиљада других српских пушака!

Сви су ту Вождову пушку, према изразу старих гуслара српских, звали Данцикиња — а то ће рећи пушка која је израђивана у Данцигу, чувеном оружничком месту.

Утврђено је да је Карађорђева пушка заиста била настављена из Данцига.

Карађорђе је положио темељ слободној Србији, која је после развила свој рад на остварењу Југославије.¹

Милош Обреновић, кнез српски

¹ По делима: „Знаменити Срби XIX века“ и „Кнежевина Србија“.

МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ

КНЕЗ СРПСКИ

Милош Обреновић родио се у селу Средњој Добрињи у пређашњем округу ужичком 1780. г.

Теодор отац Милошев био је врло сиромашан човек, те је Милош још као шипарац отишао у службу.

Устанак српски 1804 даје Милошу прилику да се одликује у бојевима, те тако је за кратко време постао прави војвода.

Несрећне 1813 године, кад оно готово све војводе пређоше преко Саве у Аустрију због турске велике војне сile, Милош оста у својој отаџбини. Жену и децу своју преселио је одмах под планину Каблар, а сам је мислио да се држи планине.

Није се имало куд. Код таковске цркве Милош се преда Али-Аги Серчесми.

Серчесма узме Милошу само сабљу, а све му друго оружје остави, признавши га једно за кнеза нахије рудничке.

Године 1814 пресели Милош своју породицу у село Црнуће у кућу неког Радована Маринковића. Из те куће 1815. г. изнео је војводски барјак и рекао: „*Ево мене; ешто вас; раптурцима!*“

После Хаџи Прданове буне 1814. сишао је у Београд и ту се налазио као таоц у рукама турским. Тада је имао несрећу да види на коцу главу чуvenог јунака *Станоја Гла-ваша*, којом се приликом и његовој глави прорицала иста таква судбина.

Из Београда је измакао из турских руку у другој половини јануара 1815. год.

После неколико разговора, састанака и припрема, Милош се у Такову под историским грмом сагласи и пред црквом та-ковском на Цвети 1815, 11. априла обзнати, да пристаје на устанак, да се прима за народног војву и да, у име Бога, отвара нову борбу с Турцима за ослобођење Србије.

Утврдивши тако с народом устанак, Милош се истога дана врати кући у Црнуће. Ту се он обуче у своје војводско одело, наоружа се, и изађе са својим војводским барјаком у

руци, па предајући га у руке Сими Пашћрмицу, рекне: *Ево мене; ешто вас; раптурцима!*“

Објавивши рат Турцима Милош је имао три велике битке с Турцима: на Љубићу, Пожаревцу и Дубљу. После пораза Турака, у овим биткама, учињен је мир и Милош буде проглашен за српскога кнеза.

И тако се полако разви држава српска.

Милош је најпре као кнез седео у Црнућу.

Године 1818. сазове он скупштину у манастир Враћевшицу, и каже да ће бити боље за народ, да се он пресели у Крагујевац. И тако је те године прешао у Крагујевац.

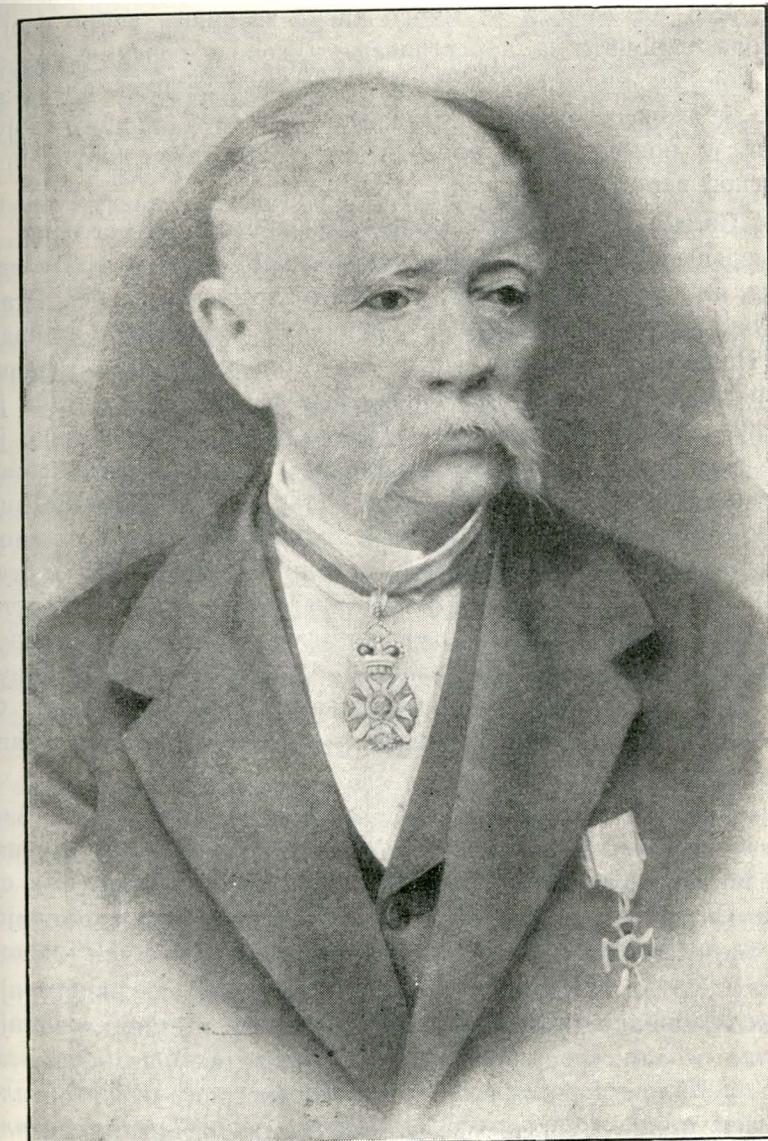
Дипломатски велики успех Милошев био је добивање хатишерифа, којим се Србија признаје за државу.

Године 1830. Милош је свечано потврђен за наследнога кнеза Србије. Али због устава, по коме је порта, као врховни судија српским саветницима, могла у свако доба укочити сваки рад српски и онемогућити акцију Милошеву, Милош је 1. јуна 1839. год. дао оставку на српски престо у корист свога старијега сина Милана и склони се у Влашку.

Познате свето-андрејске скупштине Милош је 11. децембра 1858. г. враћен на српски престо.

Умро је у свом дворцу у Топчидеру 1860. и сахрањен у Саборној цркви у Београду.

Карађорђе и Милош створили су слободно огњиште српске државе и тако ударили темељ пијемонту јужних Словена, на коме је заснована данашња велика Југославија.

Сима Андрејевић-Игуманов

СИМА АНДРЕЈЕВИЋ-ИГУМАНОВ

Још за живота је много чинио за опште добро свога народа, нарочито за просвећивање његово у српским земљама, које су биле под түјином. Остварењу великих идеја, за које је живео и радио, завештао је и сву имовину своју. Тиме је постао један од највећих просветних добротвора српског народа.

Сима Игуманов се родио 30. јануара 1804. године у Призрену, старој престоници српског цара Душана и наследника његовог цара Уроша, у богатој трговачкој кући. Отац његов Андреја набављао је оружје за Карађорђев устанак из Призрена и околине, јер се оно у то време тамо израђивало. То се сазнало, те су га Турци гонили, и у томе је потпуно материјално пропао. После смрти своје оставио је без ичега децу своју, па и Симу, који је најмлађи био. Средња браћа његова, Крагуј и Петар, по угледању на оца и гоњени живим родољубивим традицијама свога славног места, похитали су у, побуњену против Турака, Србију и ступили у борце врховног Вожда-Карађорђа; били истакнути јунаци у свима борбама његовог времена, заузимали старешинска места, а кад је Карађорђе 1813. године морао напустити земљу, пошли су и они за њим и живели у Русији. О важној улози њиховој у Карађорђевој Србији постоје објављени документи.

Најстарији брат Аксентије ступио је у монахе и био чувени игуман манастира св. Марка, у околини Призрена. Он је прихватио малог Симу и очувао у манастиру. Сви су онда Симу познавали и звали као Игумановог. Зато је доцније, поред презимена свога Андрејевић узео и друго — Игуманов.

У Призрену се онда, поред јако развијене индустрије коже, фабрицирао и бурмут. Сима је научио тај занат, доцније постао и сам сопственик једне од малих фабрика бурмута, које су биле наврстане поред реке Бистрице и израђивале бурмут помоћу водене снаге. Кад је Турска преоптеретила ову индустрију порезом, а затим, због увођења монопола и уништена била, Сима је много изгубио. Са малим капиталом прешао је у Србију и у Алексинцу отпочео израђивати бурмут, али није успео. Зато се врати у Турску, сада већ као

поданик Србије и са њеним пасошем иде у Битољ 1837. године и закупи језера, из којих су се ловиле пијавице, које су се извозиле у западну Европу, као врло важни медицински артикал. Како је то био врло доходан посао, није га могао за самог себе добити, него у ортачини са битољским Ахмед пашом (губернатором). Па и то није помогло. Све што је радио и зарадио однела му је грамзивост његовога ортака. Парничко је се с њиме под заштитом српске владе и њеног представника у Цариграду, али без великог успеха. Ради вођења парнице прешао је у Цариград и тамо узгред отпочео радити са дуваном. Ово је четврти покушај Симин, да се после страдања у трговачко-индустријским подuzeћима својим поново подигне. Овом приликом је успео, а чим се мало имовно опоравио, отпочео је мислити на просветни преорођај свога краја.

Из Цариграда је, као престонице и јако колонизираног Србима и Бугарима, трговцима и занатлијама, а под утицајем пробуђене словенске мисли преко руске амбасаде и претставништва Србије, отпочео покрет за еманциповање Словена у Турској од грчке црквене, па с њоме и просветне превласти. Овај се покрет после изродио у познату огорчену борбу између Грка и Бугара, која се завршила оснивањем Бугарске црквене егзархије. И код Симе се учешћем у овом покрету, док је он имао општесловенски карактер, поред наслеђеног традиционалног родољубља, пробудиле и свесне жеље за просвећивање и ослобођење његове браће, који су били под Турцима. Увод у шире родољубиви рад његов је посланица његова од 10. октобра 1849. године, коју је послao својим земљаџима у Призрен, а у којој, да би их пробудио на опште дело, узвикује: „Свет учењем прогледа, а наше отачество слепо остале“. Да би јединца сина свог Манојла спремио за виши замах у својим личним и општим пословима, довоeo га је у Цариград, дао га прво у грчку, а затим у француску школу, те је доцније, поред свога матерњег српског језика, говорио и писао руски, француски, грчки и турски.

Са развићем Симиних послова и растењем имућства његовог, развијало се и његово добротворство своме народу. Кад је 1850. године прешао на шире поље рада у Русију, и прво у Одеси, а затим у Кијеву до максимума развио фабриковање цигара и трговање са непрeraђеним дуваном, Сима је дошао у додир са најистакнутијим словенофилима и

другим просвећеним Русима, а и са младим Србима, који су се у Русији школовали. У друштву њих свију још потпуније се израдио и за историју српске просвете и српске националне мисли постао онај велики Сима Андрејевић-Игуманов.

Године 1855 послao је у Призрен 100 турских лира, као прилог за подизање нове цркве, идуће године 20 црквених застава, затим звона манастиру св. Марка. У блазини његове куће купио је још једну и у њих је смештена српска школа. Кад је 1864 г. долазио у Призрен, донео је силне дарове црквама и школама. У години 1865 снашао га је велики удар. Умро му је син јединац Манојло у Кијеву. Отада се Игуманов сав посветио народној ствари, почeo је постепено повлачiti капитale својe и спремati сe, да их пренесе у Србију и отуда употребљује на опште народне сврхе. То је и учинио у години 1870-ој.

Највеће дело Симино било је оснивање богословско — учитељске школе у Призрену, мисионарског завода, који је у току неколико деценија власништво више стотина учитеља и свештеника Старе Србије, Македоније, Босне и Херцеговине, па и Црне Горе и Србије. Ради припреме за оснивање ове школе послao је у Призрен, о свом трошку, из Кијева босанца Илију Ставрића, који је свршио духовну Академију, и он лично плаћао му 300 рубала годишње. Поред тога, послао је 700 наполеона, те је купљено још пет кућа, ради проширења места, на коме је затим у годинама 1871—72-ој подигнута величанствена, за онамошње прилике, зграда у коју је смештена главна задужбина Симе Игуманова, Богословско-учитељска школа. Она није била обичан просветни завод, који је задовољавао обичне просветне потребе онамошњег српског народа, него се преко ње, наставника и ученика њених вршио најглавнији део националне мисије и препорођаја српског народа у најопаснијим крајевима и најтежем по српски народ времену. Ту су помоћу нарочитог националног наставног плана и програма спремана читава покољења просвете и слободе српске, који су и животе губили на мртвој стражи свога позива.

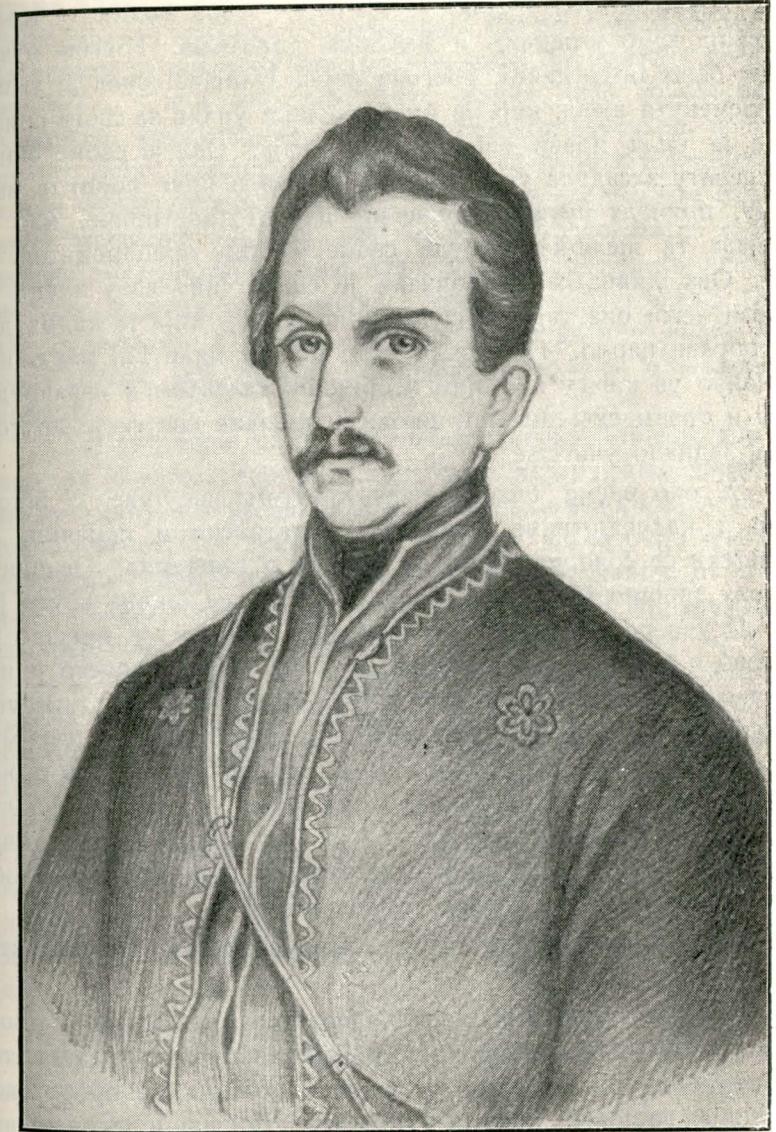
Кад су прилике дозволиле, да се српске школе спусте чак до Солуна, онда не само да су питомци задужбине Симе Игуманова били одушевљени наставници у њима, него су и уџбеници школски штампани на име његово, издржавање слато уз етикету фонда Симе Игуманова и у опште, име Игуманов

постало је символ, заклон и застава свега српског културног рада у Турској.

Игуманов је био човек врло племенитих осећаја, помагао сиромахе, издржавао учитеље, у селу Срецкој сазидао основну школу, а и многе друге помагао. Алtruизам и родољубље његово ишло је дотле да је жалио што му се предужио живот, те мора за своје издржавање да троши од онога, што је завештао за издржавање његове главне задужбине и сиромашних ћака. Позната је његова изрека: „Симо, Симо, докле ћеш живети и јести сиротињску нафаку“ (издржавање).

Умро је 24 фебруара 1882 године у Призрену. Главни капитал свој уложио је у непокретно имање, које је засада на највиднијем и најскупоченијем месту у Београду. Приход са тог имања завештао је својој Богословији и издржавању сиромашних ученика његове уже отаџбине, Старе Србије. Вредност имања и готовине његове задужбине данас се цени на тридесет милиона динара. Стараоци његове задужбине проширили су куповином имање, да би се на њему могла подићи монументална палата, која би уједно била видљиви споменик овог великог добротвора. Зато се и главни приходи капиталишу, а кад се подигне нова зграда, онда ће задужбина ући у пуни живот и намењени јој просветни рад. Да се ни дотле не би прекидало добротворство великог легатора, дају се по неколико благодејања у свима гимназијама Старе Србије, а на разним факултетима универзитета у Београду дају се десеторици и на универзитету у Прагу једном студенту стипендије Симе Игуманова.

Поред имена великог добротвора, Сима Игуманов је својим живим везама и радом са словенофилима руским шездесетих и седамдесетих година проплого века, стекао себи име и великог Словена.

Људевит Гај

ЉУДЕВИТ ГАЈ

Људевит Гај, родио је се 8 јула 1809 године у Крапини од врло угледних и имућних родитеља. Његов отац Иван беше онде лекар. Његова мајка Јулијана, била је умна и племенита жена, која је имала велики уплив на свога сина. Она је била прави анђео своме крају. Она је своме сину Људевиту засадила у срцу прву љубав и први појам о народу, причала му из народне прошлости прве приче, као и опајала га жељом да буде своме народу препородитељ и вођ. Ова дивна жена причала је своме сину да у науци и књизи лежи она тајна и чудотворна снага, која је кадра да преобрази народ. Није онда чудо што је мали Гај марљиво прионуо уз књигу и својим необичним талентом и изванредним и брзим схватањем у школи надмашио све своје другогове а задивио учитеље.

У оно време било је међу Хрватима све туђе. У школама и надледштвима говорило се латински и немачки, а хrvatski се говорило само са слугама и сељацима. Основну школу свршио је у месту рођења. Латинске школе почeo је Гај да учи године 1819. у Вараждину, одакле је прешао у Загреб и већ као ћак петог разреда 1824. год. написao је на латинском и немачком језику своју прву књижицу: „*Brevi descriptio loci Krapina*“ (Die Schlosser bei Hrapina), што му загребачки цензор није дозволио да штампа, упућујући га на даље учење. По свој прилици ова околност натера Гаја да већ идуће године оде у Карловац на науке, где је ову књижицу године 1826 штампао. Ово сведочи да је био живлав и несаломљив у својим уверењима.

Исте године затече га прва велика жалост, умре му честити отац.

Читajući у исто време Качићеву песмарицу, која је многима били у своје време прво и једино народно штиво, те их придобила за народ, Гај је већ тада марљиво проучавао материјал за повест хrvatskoga народа. Дошаоши после очеве смрти у Беч да учи филозофију, предао се тако наукама, да је тешко оболео. Вративши се кући к мајци, настави науке после свог опорављења године 1827 у Грацу.

Ту је се нашао у колу младића из Војне крајине, који

су жудно читали Вукове сабране народне песме. Најватренији међу њима бејаше Мојсије Балтић, главни покретач и оснивач крижевачког господарско-шумарског училишта. Били су ту на наукама и Фран Курелац, Димитрије Деметер и Станко Враз, присни пријатљи и поборници Гајеви. Сви су се заједно загревали тајном слутњом будуће зоре, но глава и вођ био им је Гај. Он је већ ту саставио основу шта се све има у Хрватској урадити, да се народ освести. Ту је он и почeo писати прву хrvatsku историју, а када ју је у рукопису показао своме учитељу историје, чувеном словенском историјару Адалберту Мухару, овај му је саветовао, да се за сада остави тога посла, јер пре ваља сакупити изворе за историју и што је исто тако важно установити књижевни језик. Гај га послуша и његова историја Хрватске није никад угледала светла, већ је само неколико одломака објављено у Даници.

Гај уверивши се из рукописа и књига, које је проучавао, да је најзнатнији део хrvatskih историјских споменика после укинућа исусовских и павлинских манастира, нарочито лепоглавског, — пренешен у Пешту и да се онде налази у универзитетској Szechenyievoj народној књижници; он се после свршених филосовских наука године 1829 упути у Пешту да онде учи права и настави своја истраживања.

У Пешти Гај се упозна брзо са неумрлим песником „*Slavy dcere*“, Јаном Коларом, који га пригрли као рођена сина те му показа стазу будућности. Колар га упозна са Шафариком, а из њихових разговора о народу, језику и правопису отвори се Гају пред очима шта треба да ради. Прва му је брига била да се у Хрватској уведе и пригрли књижевни језик с новим правописом. Правопис удеси по новом чешком те под окриљем Коларовим и Шафариковим изда у Будиму године 1830. дело: „Кратка основа хrvatsko-slavonског писања“.

Као што је познанство Гајево с Коларом најодлучнији моменат његовога живота, тако се од издања ове књиге, може датирати и његово јасно деловање и препород хrvatske књижевности.

Проглашен у Лајпцигу 1834 год. за доктора филозофије врати се Гај у Загреб, где му је се и мајка настанила и тада поче око себе купити младе домородце да с њима заједно настоји око народног буђења и препорода. Међутим године

1833, премда није био песник, спева неколико песама, а међу њима и заносну будницу: „Још Хрватска није пропала“, коју је исти дан у Самобору компоновао његов добри пријатељ Вердо Ливадић. Попут живе ватре раширила је се она за кратко време по целој земљи, те је од оног часа, када је први пут у Загребу јавно певана у народном позоришту — 7 јануара 1835 — дакле само три дана пре него што је изашао први број Гајевих новина, добила највиши народни имприматур. Она и Гајеве новине пробудиле су народ.

Гај је добро увидео, да су новине главна полуга сваком покрету, стoga је из петиних жила настојао, да у Загребу оснује хрватске новине. Његовом захтеву су се опирали у Пешти, но он пође године 1733 лично у Беч те је у посебној аудијенцији измолио код краља дозволу, да може издавати хрватске новине.

Овако спремљен поче Гај 10 јануара 1835 год. издавати у Загребу „Хрватске новине“ с додатком „Даница хрватска.“ Но већ следеће године промени им наслов у „Народне илирске новине“ и „Даница илирска,“ а кајкавштину и стари правопис замени штокавштину и нови правопис. До Гаја писао је свако како је знао и како се у његовом крају писало. Јединственим правописом Гај је хтео поставити сталне темеље јединственој књизи. Гај је имао разлога то да учини, премда му је се са многих страна замерало. Његове су основе биле далекосежније, он је под илирским именом хтео око себе сакупити све хрватске, српске и словеначке земље, јер је увиђао, да свака за себе у великому покрету народа не значи ништа, а све заједно једва нешто. Знао је он добро да неће нико жртвовати своје име, али да би једно име могло свима дати снаге. То име показао му је Наполеон I, који је засновао Илирске провинције.

Гају је и пошло за руком, да под своју заставу сакупи највиђеније људе свога времена из свих јужнословенских земаља и њиховом је помоћу извођео своме народу језик и књижевност, као и народне и политичке тековине.

Године 1837 Гајев је утицај захватио и хришћански народ у Босни и Херцеговини, где су нарочито фрањевци пришли уз народну ствар. Међу католицима и православним почела је ишчезавати дотадашња интолеранција; следовали су идејама народности и слободе. То пробуди на отпор неке католитке редове противу илиризма, а на челу му беше

апостолски викар Баришић. Ова је странка Гаја и у Риму тужила, као што га је оптужио у Бечу босански паша да је он узрок што је устанак у Босни плануо. Обојица нису успели. Шта више краљ Фердинанд подари Гају године 1839 драгоцен прстен с брилијантима и дозволи му да може установити своју посебну народну штампарију. Из те штампарије угледале су света и прва издања дубровачких класика и многобројне хрватске књиге.

Године 1839 уграби смрт Гају љубљену мајку. То је за њега био највећи ударац, који га је могао снаћи. Па да није био онако заузет народним пословима, тешко би га преboleo. На старом и сада већ запуштеном гробљу код св. Јурја у Загребу налази се уз главну и једину стазу која води кроз гробље од југа на север, с леве стране, управо у средини, стари испуцани споменик од тамно сивог мрамора, у висини два и по метра. Под тим спомеником лежи узор родољубља, Љубослава Гајева, мати Људевита Гаја. На споменику је урезан овај напис: „Љубослави, удови Ивана Гаја — преминулој 18 децембра 1839 — у 73 год. живота.“ Испод тог на стубу стоји написано: „Узору родољубља и сваке крепости — славно мајци својој — деца.

Много је пута дошао Гај на ово свето место, на коме је после 29 год. сахранио и своју љубљену жену.

Гајев рад био је у главном наперен на то, да у Хрватској и иностранству а нарочито у словенском свету стече симпатије. Зато је тражио везе на све стране. Године 1840 Гај је се у пожунском сабору одважно борио за хрватска права, те је исте године пропутовао целу Немачку, Чешку, Пољску и Русију, где је скупљао књиге и рукописе, односећи се на јужне Словене. 1841 год. путовао је по Приморју, Далмацији и Црној Гори; године 1846 по Србији са српским кнезом — а свуда су га примали са одушевљењем.

Године 1842 ожени се Гај с Паулином Кризманићевом, ватреном родољубком и лепотицом, једном од посестрима Станка Враза, а нећаком на гласу родољуба и бистричког опата Ивана Кризманића. Она је била кћи опатова брата, који је рано умро а о његовој је дечи водио бригу његов брат опат Иван. Од тада је Гајева кућа постала право средиште народнога живота и свих знаменитијих домаћих и страних људи, који су посећивали Загреб.

Године 1848 Гај је у угарским сабору хтео посредовати за споразум између Хрвата и Мађара, па су му најодлучнији чланови мађарске великашке куће, а и сви хрватски заступници посведочили сјајно његово настојање око измирења странака и одржања мира и реда у Хрватској. Али Гај је већ тада према Мађарима стајао на истом оном становишту, које је годину дана доцније бранио Иван Мажуранић у гласовитој брошури „Хрвати Мађаром.“

Кад је месеца марта 1848 стигао у Загреб глас о бечком устанку и паду Метернихову, Гај је се брзо снашао у ситуацији и похитао у Градац надвојводи Ивану, с којим је се и раније познавао, а оданде у Беч, јер је се радило о попуњењу банске столице. Његовом је настојању пошло за руком да склони бечке меродавне кругове, да буде пуковник глинске пуковније Јосип, барон Јелачић, кога је Гај познавао као врла војника и родољуба, именован баном. Гај се брзо врати у Загреб, сазва народну скупштину, те јој предложи 25 марта 1848 год. Јелачића за бана. Предлог би једногласно с највећим одушевљењем примљен, а велика хрватска дипломатија упути се у Беч да увери краља Фердинанда о верности и лојалности хрватског народа. Краљ Фердинанд је примио дипломатију 31 марта и именовао вођу Гаја краљевским саветником.

Пошто су непријатељи Гајеви и хрватски ширили гласове, да је ова дипломатија само оруђе реакције, упути се Гај у универзитетску аулу, главно седиште бечке револуције, те је онде истога дана, пред многобројним слушатељима, у лепом говору тако разложио хрватске тежње, да му је цела аула одобравала и пљескала.

Гајевом настојању, нарочито његовој братској љубави према Србима, има да се захвали, да је 5 јуна 1848 год. сам српски патријарх Јосиф Рајачић на Катаринином тргу у Загребу устолично Јелачића бана и тиме Србе и Хрвате везао у један братски савез.

То беху и последњи триумфи Људевита Гаја. Од тада је почела његова звезда да бледи. Чим је букнуо рат, његова је улога доиграна. Разни народни противници настојали су 1848 и 1849, да Гаја придобију, али нису успели. Следећи апсолутизам, који је закопао илирску идеју, уништио је материјално и Гаја, па он ни 1861 године не прими мандат,

кад је био изабран у хрватски сабор. Године 1867 хрватски сабор му је вотирао народни дар.

4 марта 1868 у 5 сати по подне изгуби Гај своју милу супругу. Умрла је после дужег боловања у својој кући у Загребу у 49. години живота и оставила уцвељеног мужа, кћер Љубославу, удату Бедековић и три сина Велимира, Светослава и Миливоја.

Преко двадесет година Гај је провео у тишини, живећи од велике и славне прошлости, несломљена духа и ако сломљена срца.

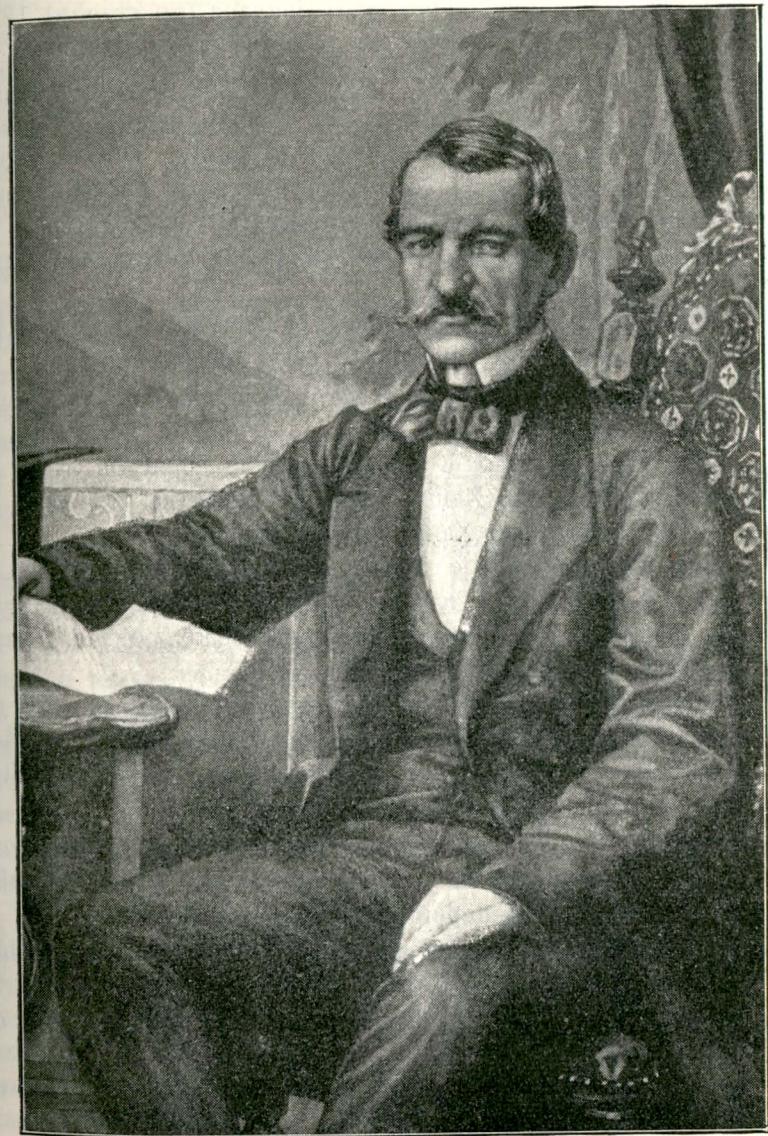
По смрти своје добре и племените жене, он је се повукао на свој тихи и чаробни заселак на Мирогоју, који још и данас, жали боже, трошан и унакажен стоји. С Мирогоја би долазио сваки дан у Загреб у уредништво својих новина, па је тако дошао и 20 априла 1872, кад га је изненада око 1 сат после подне ударила капља, од које је после 5 сати преминуо у 63 години у својој кући.

Сјајан погреб Гајев обављен је 22 априла 1872. Пратили су га не само пријатељи, књижевници и званичници, већ га је пратио цео Загреб. Тада беше опште и тврдо уверење, да је Гај сада по други пут васкрснуо, да живи у захвалној успомени хрватскога народа вечно.

Његова драгоценна књижница откупљена је и предата универзитетској књижници.

Гај је од Хрвата створио нови народ, он га је освестио, препородио, дао му књижевни језик и правопис, утро му пут свим модерним тековинама. Његова је заслуга што је постигнуто потпуно јединство књижевног језика између Срба и Хрвата.

Гај је био одани неимар Југославије.

Илија Гарађанин

ИЛИЈА ГАРАШАНИН

Илија Гарашанин родио се 16 јануара (по старом) 1823 године у селу Гарашима, пређашње крагујевачке нахије.

Као шипарац чувао је стоку, као и сви његови врсници у селу. Али отац његов доведе из Срема некога Мијаила Берислављевића, те почне Илију учити књизи. После овога учитеља Мијаила, дође Илији за учитеља неки Аврам Гашпировић. Ове учитеље отац Илијин држао је у својој кући, ту их хранио и понешто им плаћао, јер у оно време није било ту близу јавних школа.

После тога одведе отац Илију у Земун, у грчку школу, а после га премести у Ораховцу, где је научио немачки.

Вративши се из Ораховца кући, Илија је помагао оцу и браћи у трговини.

Отац Илијин ишао је у Јерусалим на Христов гроб и прозвао се, због тога, Хаџи Милутин. Стога се и Илија у прво време потписивао Хаџи Милутиновић.

Кнез Милош, који је тада седео у Крагујевцу, знао је добро Хаџи Милутина и његову задругу, често је хацију призивао и увек га лепо примао. Чак га је звао „рођаче“, зато што су оба славили светог Николу.

Једном приликом заиште кнез од хације једног сина, да га уведе у државну службу. Милутин, велики пријатељ Милошев, понуди му сина Луку, да иде кнезу у службу. И Лука постане царинар на Дунаву у селу Вишњици.

Доцније Лука остави службу и оде наново трговати. А на његово место у државну службу дође трећи му брат Илија, који замени Луку као цариника у Вишњици.

После тога произведе кнез Илију за пуковника и постави га за шефа своје регуларне војске, коју је тек био завео. У том чину Илија се увек находио уз кнеза, а у политику се још није мешао.

По одласку кнеза Милоша из Србије и после смрти његовог сина Милана, Илија је оставио службу и отишао у Влашку. У том га је затекла и 1842. година, када је букнула Вучићева буна, која је однела главу Илијином оцу и најстаријем брату Луки. Услед ове Вучићеве буне кнез Михаило је напустио српски престо, а за кнеза Србије би изабран Александар син Карађорђев, а деда данашњег краља Југославије Александра.

Године 1842 Илија Гарашанин постављен је за помоћника министру унутрашњих дела Вучићу; а 1844 год. Илија је постао министар унутрашњих послова. Од то доба, до краја 1867 год., Илија је био или у великој власти или и ван власти, али свакад у великим уважењу у Србији.

У јесен, 1844 године, Илија Гарашанин изради „Начертаније“, т. ј. опсежан програм рада будуће спољашње и националне политике Србије. Ово „Начертаније“ Гарашанин је предао кнезу Александру Карађорђевићу и оно гласи у изводу: „Србија се мора и у погледу спољашње политике у ред осталих европских држава поставити, створивши један план рада за своју будућност. Она тако рећи има да востави једну политику, по чијим ће главним начелима кроз више времена стално да се влада и све своје послове по њима постојано да управља... Србија мора, и пре свега, добро да упозна и схвати своју улогу у васкрсавању словенских народа. Ако Србија добро процени: шта је она сад, у каквом се положају налази и какви је народи окружавају, она се мора уверити о томе, да је она још мала, да у садашњем стању не може остати и да се само с осталим народима око ње мора старати за своју будућност. Из овога сазнања произилази темељ српске политике, која се не сме ограничивати на њене садашње границе, већ има за себе да придобије све остали српски народ, који је окружава. Ако Србија ову политику не би до краја водила, или, што је још горе, ако ове своје задатке буде одбацила, то ће она од страних бура, као каква мала лађа бити тамо амо бацана, док се на послетку на каквоме големом спруду не разбије“.

Даље се наговештава у „Начертанију“ опасност по Србе и Југословене од стране Аустрије, „јер би се и за Аустрију отуда породила неминовна опасност да с временом изгуби све своје јужне Словене. Аустрија, дакле, мора под овим околностима бити непрестано непријатељ српске државе. Споразум и слога са Аустријом јесте за Србију политичка немогућност, јер би она себи сама с тим уже на врат бацила.“

Препоручујући наслон на Француску и Енглеску „Начертаније“ каже: „Ове основе за зидање нове српске државне зграде треба сада од развалина очистити и ослободити и на видик изнети тако да поновно зидање буде преду-

зето и настављено на једном, овако тврдом и сталном исторском темељу. Овако поступање у очима свију народа а и самих кабинета, задобиће огромну важност и високу вредност. Јер ћемо ми Срби пред свет изаћи као прави наследници наших великих предака, који само обнављају своју прошлост. Наша, дакле, садашњост неће бити без везе с нашом прошлошћу, већ ће с њом сачињавати једну зависну и на њој састављену и подигнуту целину. Српство, његова народност и његов државни живот стоје под заштитом светог права историје. Нашим тежњама не може се пребацити, да су оне нешто ново, да су револуција и преврат, већ сваки мора признати да су оне једна политичка потреба, да су засноване у прастаром времену и да имају свој корен у пређашњем државном и народном животу Срба; корен који тера само нове гране и почиње наново да цвета. Ако се ново препоређење српске државе с ове тачке гледишта посматра, онда ће и остали јужни Словени ову идеју врло лако схватити и с радошћу пригрлити, јер у ниједној другој европској земљи не живи тако јака успомена на историјску прошлост као код нашега југословенског народа. Стога се може сасвим сигурно рачунати, да ће овај посао од народа бити прихваћен без икаквих агитација, јер народ сам може лако да схвати корист и значај своје самосталне владавине.“

У погледу Бугарске, излаже се ово у „Начертанију:“ „Ниukoјој другој европској земљи Турчин се не осећа тако сигуран и још и сада господар, као у Бугарској. Осим тога Бугари су скоро сви лишени оружја и навикли су само слушати и радити: покорност и посао већ су ушли код њих у обичај. Али све ове примедбе не треба да нас забуне да сазнамо праву вредност Бугара. Истина је, по несрећи, да Бугари, и ако су једна грана словенскога народа, у Турској скоро никако немају поверења у своју сопствену снагу и у покушаје за ослобођење, они се могу упустити само на потстрекавање са стране... Према досадашњем расположењу духа народног у Бугарској и поред свег уважавања њихових патриотских тежњи мора се ипак закључити, да су у Бугарској већи напори за ослобођење отаџбине од турскога јарма још далеко. Руски утицај у Бугарској за Србију треба да буде знак и опомена, да политичко пријатељство од тога народа она може очекивати само онда, ако му своју љубав из раније посведочи

и укаже. Стога Србија за Бугарску мора нешто стварно учинити, јер љубав и помоћ морају бити узајамни.“

У погледу пуне верозаконске слободе „Начертаније“ препоручује: „Треба ићи на то да се народи источно - православне и римокатоличке вере међу собом, у својој народној политици, споразумеју и сложе, јер се ова политика само тако може водити с добрым изгледима на успех. Србији је дужност да главне основе ове политike проповеда у једноме и другом делу народа... Ово начело мораће се допasti свима хришћанима, а временом и неким мухамеданцима и у религиозном погледу потпуно ће их задовољити... Да би се југословенски народи католичке вере од Аустрије и њенога утицаја одвратили и Србији што више приљубили, потребно је на овај ред што већу пажњу обратити.“

О спољашњој трговини „Начертаније“ пише: „Цела наша спољашња трговина налази се у рукама Аустрије. Ово је једно зло, о коме стручњаци нарочито треба да дају свој суд. Преко Земуна са страним државама у непосредан трговачки саобраћај ступити, остаће увек врло тешка ствар.“

На крају „Начертанија“ Гарашанин вели:

„Нужно је почети упознавати Србију са Словенима: Чешке, Моравије и Словеначке и то на један врло предострожан и одвећ мудар начин како то не би могло Аустрији у очи пасти.“

И док је год Гарашанин био у власти, за време кнеза Александра Карађорђевића, држао се овога програма у своме раду.

Кад је кнез Михаило дошао по други пут на српски престо, после смрти свога оца кнеза Милоша (14 септембра 1860) наименовао је Илију Гарашанина за претседника владе и министра спољних послова, али се он не хте примити тога положаја, због чега се кнез наљути.

После годину дана кнез Михаило поново позове Гарашанина, да му понуди вођење државних послова. Гарашанин покаже кнезу своје „Начертаније“ т.ј. план по коме би се водила државна политика изјавивши, да се може примити састава владе само тако, ако би се српска државна политика управљала по томе плану.

Кнез прочита план, усвоји га и тако Гарашанин постане председник владе и министар спољних послова.

За време Гарашанинове владе успело се, да се Турци иселе из српских вароши и да се градови: Београд, Шабац, Соко, Ужице, Смедерево и Кладово уступе Србији.

Гарашанин је утврдио пријатељство са Румунијом, склопио савез са Грчком и уговор са Црном Гором, по коме би се, у случају срећнога рата са Турском, имала Црна Гора спојити са Србијом, а кнез Никола одрећи престола црногорског и зато би примао по 20.000 дуката годишње и био би први принц у српском двору. Сем овога Гарашанин је био утврдио извесан споразум са Хрватима, Бугарима и Арнаутима.

При kraју 1867. године Гарашанин осети, да се неко са стране меша у његове државне послове, па положи оставку и оде у Гроцку, мало место на Дунаву, где је живео скромно све до уочи своје смрти. Сахрањен је у Београду, где је и умро 10. јуна (по старом) 1874.

Редак је човек на Балкану, који је имао толико веза са личностима и местима на словенском југу, као што је то имао Илија Гарашанин.

Гарашанин је био мудар српски државник, велики патриот и прави апостол југословенске идеологије.

Владика Петар II Петровић-Његош

ВЛАДИКА ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ

Овај знаменити сим Црне Горе, родио се 1 јула 1811 године. Крштено му је име Раде, па су га Црногорци махом и звали „владика Раде“

Као дете од непуних 10 година Раде ступи у манастир на Цетињу, у службу свога стрица владике Петра I Петровића, који је владао у Црној Гори. Стриц га после пошље у Боку Которску, да у школи, која је била на Топли продужи учење. У Топли је Раде остао дуже времена, па се, после кратког учења у манастиру Савини, у Боки Которској, врати на Цетиње, (1828) где дође исте године чувени српски песник Сима Милутиновић, који постаде учитељ и васпитач Раду. „Сима је по својој неуравнотеженој природи могао бити све пре него ли добар васпитач. Он сам био је, зна се, потпуно самоук и Његош од њега није могао добити много стварнога знања. Значи, дакле, да се млади Његош морао у главном ослонити на себе самог и на искуство своје доста мале средине у Цетињу.“

Млади Раде Његош носио је у себи богато морално и духовно наслеђе отаца, ону привидно примитивну патриархално-херојску културу која се развила под нарочитим условима племенског уређења у борби за самоодржање, са изразито јуначким духом и витешким гласом, културу која је имала својих негативних особина, али у исто време културу високих моралних вредности и мушких врлина. Као припадник динарске расе Његош је имао онај виолентни темперамент, који Цвијић приписује тој раси, са огромном, амплитудом осећања и склоношћу ка екстремним изливима, ону у извесном смислу витешку племенитост, полет маште и узвишену, лако патентичну снагу сликовитог говора, све црте које дају овој раси обележје духовне окретности. Али још једна црта допринела је врло много да Његош постане онај велики песник, којим се његова нација поноси, чије име значи читав култ и чији је „Горски вијенац“ постао нека врста националне библије. То је проницљивост погледа и онај немир мисли, онај дубоки нагон за размишљањем који највише зачујује посматрача.

Ова најдубља црта његове природе није могла бити усађена у њега спољним утицајем, она је израсла из његовог најинтимнијег бића. Она га, у исто време, уздиже високо изнад свих родољубивих и мисаоних песника његове нације.

Као други великани југословенске књижевности, тако је и Његош највећим делом самоук. Песник Сима Милутиновић га је можда мање упознао са тајнама и лепотама песничког позива, али је више у њему потпиривао национално одушевљење у вези са култом Косова и Милоша Обилића, потстављајући га на размишљање о тајнама васионе и живота. Ако није у Његошу пробудио песнички дар, он му је бар скренуо пажњу на тај тајанствени, чудесни феномен пред којим Његош целога свога века стоји са удивљењем и који схвата као вишу мисију.

Касније се Његош сам образује даље, и то са невероватном енергијом. Опет нас зачујује факт, како овај високи дух, без нарочитог вође, налази пут са сродним великим духовима, а да га ниједан не зароби за дуже време. Великог песника у њему нису пробудили толико његови узори колико сам живот, властите патње и сумње. И за њега важи оно што је Гете о себи рекао: „да му је један бог дао да каже шта пати.“ Из патње, разочарања и очајања Његош је баш у годинама најтежих удараца судбине нашао као песник спасилачуку реч. Велики песник појављује се најпре у мањим песмама религиозног и рефлексивног карактера, а одмах затим долази његово најинтимније и најличније дело „Луча Микрокозма“, тај религиозно-филозофски спев о судбини човека на земљи, најбољи израз Његошеве религиозности и трансцендентних чежњи, поред свих страних утицаја, у основи је продукт Његошевог духа, модерног човека растрланог сумњом и метафизичким немиром и тиме ближи мисаono-песничким делима.

Кад је умро владика Петар I Петровић (1830) наследио га је његов синовац владика Раде на престолу Црне Горе.

Тада је Турска била на рубу пропasti. Мисир, Албанија и Босна били су устали противу Стамбула. Црна Гора налазила се између Босне и Албаније. Игуман манастира Ђурђевих Стубова био је посредник између вођа босанског Грађашевића и владике Рада. Тако је између њих био утврђен савез писмима. Бушатлија је то пријатељски примио и послao призренског митрополита Дионисија, да рукоположи

владику Ради. Преко целе зиме Градашчић је слободно радио. Турски низам (регуларна турска војска) није могао ништа преко Црне Горе. Уз Градашчића био је пристао читав Санџак. Он је био продро до Косовске Митровице. И Арбанаси су напредовали. Али описени првим успесима нису знали да се користе погодном ситуацијом за њих. Регуларна турска војска тако их је потукла, да се скадарски везир једва спасао у Црној Гори. С друге стране руска војска у Малој Азији потуче мисирску војску. Тако је цар Никола био господар целе ситуације у Цариграду, па је Црна Гора остала на миру.

Градашчић се повукао у Босну, борећи се докле је могао, па се склонио у Аустрију, одакле је заточен у Ерзерум. Уз њега није био пристао Али-паша Ризванбеговић из зависи, па га је султан наградио везирством Херцеговине, оделивши је од Босне. Кад је Ризванбеговић постао везир Херцеговине, рекао је народу у Мостару: „Сада више не треба да идете у Стамбул. Ево вам Стамбула у Мостару и мене у њему.“ Он је лепо поступао са хришћанима и био је у пријатељским везама са пограничним црногорским главарима. Он се био побратимио са владиком црногорским Радом, што их је до смрти спајало. У Србији је, у то време, владао кнез Александар Карађорђевић, па је владика са великим надама дочекао да види Аустрију на рубу пропasti 1848. Цар аустријски бежи из Беча на једну, а Метерник на другу страну. У Прагу народ устао. Владика Раде имајући уза се Херцеговину и Србију, обраћа се бану Јелачићу, да буде Месија јужних Словена. Руска војска упада у Угарску. Маџари мисле да цар Никола хоће да постави којега великога кнеза на престо у Будим-Пешти, па полажу оружје у Вилагошу пред руском војском. Тако цар Никола спасава Аустрију.

Владика Раде склопи савез са кнезом српским Александром Карађорђевићем противу Турака. То се дозна у Паризу и Лондону, па мислећи да је то дело руског цара Николе, изазове се тако познати *Кримски раш*, у коме су, са српске стране, учествовали и добровољци српски.

У унутрашњој политичкој управи владика Раде је први задао удар старинској црногорској патријархалној децентрализацији. Прикупљао је врховну власт у своје руке; а саставио сенат за сву Црну Гору од шеснаест главних племенских старешина. Да би имао откуд трошити на школе и

просвету, плаћати сенаторима и судијама и т. д. уведе порез у Црној Гори, а тога дотада није било. У извођењу својих реформи био је у опште врло строг. Али је од народа, који је био непоуздан и непослушан, створио послушан народ и поставил власт, којој ће се сви покоравати и слушати је. Тиме је смањио зла, која су народ растрзала са необузданости и племенске заваде.

Ствари су пошли добро и он је могао да се крене у Русију, да се тамо претстави рускоме цару и да прими владичански чин. У Русију је пошао 3. јуна 1833. године преко Трста и Беча. У Русији цар Никола га је примио врло љубазно. Био је изненађен кад је видео Његова необично високог.

„Па ви сте виши од мене“, рекао му је он са извесним чуђењем.

— Сам је Бог виши од руског цара, одговорио је Његов и тим појачао свој добар утисак код цара. Колико је Његов био висок види се најбоље по томе што у петроградској цркви није било владичанске хаљине за њега, него су морали на брзу руку да му праве нову.

Сам цар лично био је присутан његовом хиротонисању (владичењу). Његов је био уопште први црногорски владика који је тај чин примио у Русији. Из Петрограда још исте јесени Његов се вратио у Црну Гору, да осокољен лепим пријемом у Русији настави свој државнички рад.

Владика и господар Црне Горе више пута тешко се јадиковао на недела потурице Омер-паше: „Шта коме чини овај камени крш, окупан сузама и крвљу? Зар се већ није заситио блага и господства, за је које промјенио вјеру своју? Не да ми пас ни боловати ни умријети с миром. Е да Бог дâ пошао трагом свих потурчењака и српско му зрно (олово) срце разнело, као што је то било свима потурченим пашама! Е да Бог дâ га разгубало српско млеко, којим је одојен!...“ Тако се весели владика јадао на овога отпадника српског.

Владика Раде је доста путовао а нарочито је лепо описао његове путовање и борављење у Неаполу и Италији Љуба П. Ненадовић.

Боловао је дugo од суве болести (туберкулозе). Видећи да му се приближује смртни час, позвао је себи поглаваре народне, опростио се с њима и казао им, да је тестаментом наредио све што је потребно. Затим их је опоменуо, да се

покоре последњој вољи његовој, да живе међу собом у слози и да се пријатељски држе према суседима а нарочито са Боком Которском. После тога владика је преминуо 19. октобра (по старом календару) 1851 године на Цетињу. Посмртни прах владике Раде почива на врху горостаснога Ловћена.⁶

Владика Раде био је плодан књижевник и један од највећих српских песника. Његова су књижевна дела: „Луча Микрокозма“, „Лек јарости турске“, „Пустињак цетињски“, „Огледало српско“, „Горски вијенац“, „Кула Ђуришића“, „Чардак Алексића“, „Лажни цар Шћепан“, „Слободијада“ и још различите лирске песме.

Најбоље је његово књижевно дело „Горски вијенац“. То је и данас најлепши украс у књижевности српској и југословенској. Ниједан листак са „Горског вијенца“, венца славе његове и части српске, није ни до данас свенуо! Време, неумитни судија, поклонило се бесмртну умрлогу песнику. Зато је и речено, „да је „Горски вијенац“ низ бисера, који се никад не може довољно нагледати, а свако је зрно са чудотворнога дрвета живота народног“.

Владика Раде је живео у првој половини деветнаестог века, а у другој половини овога века наука је прогласила *Начело Народности* као највиши успех просвете деветнаестог века искључивши га из међународног права. Факт је, да је владика Раде, господар Црне Горе, искључивао вероисповед из свога делања. Зато је он био претпеча тога великог *начела*, које је помогло да се створи данашња велика Југославија.

Josip Juraj Šiprosmaier

ЈОСИП ЈУРАЈ ШТРОСМАЈЕР

Можда једина европско-хрватска личност у XIX веку јест бискуп Штросмајер. Он сам надвисује и Гаја и Јелачића, који су отсудно водили хрватски препородни покрет, а наткриљује их својим основама и делима и потом, што му је било суђено, да дугим низом година с висока места делује у свом народу и да богатим својим средствима помогне извести велике културне идеје, којима су на путу стајале велике запреке. Наткриљује их и потом, што је први пут у великому иноземству прибавио хрватском имену непобитна признања и поштовања. Не мора човек бити обожаватељ бискупа Штросмајера, а да му по истини и праву не призна епохалне заслуге за унапређење хрватске културе, а не може му бити ни толики политички противник, да то не призна. Дела побијају речи.

Јосип Јурај Штросмајер родио се у горњем граду у Осеку 4 фебруара 1815. Његов чукундел Павле дошао је почетком XVIII века као војник из Линца у осечку тврђаву и ту се доцније оженио с хрватском девојком и постао глава велике породице. Унук Павлов Иван Штросмајер венчао се око год. 1810 у Осеку с Аном Ердељац, па је из тога брака потекло пет синова, међу којима и бискуп. Три брата умрла су као деца, Мато је доживео 28 годину, а сам Јосип преживео је све и доживео дубоку старост. Отац и мајка доживели су његово именовање бискупом, те су своје последње године провели уз њега.

Отац бискупов био је за његова детињства трговац, па је као доста имућан човек дао сина у школу, пошто је показивао велику вољу за књигом. Свршивши с одличним успехом год. 1831 шести разред гимназије у Осеку, поведе га отац у Ђаково к бискупу Павлу Сушићу, а овај га прими у школу.

Иза свршене филозофије бискуп га послал концем год. 1832 у Пешту да продужи школу; а да је он заиста морао бити младић ретког ума и ретке марљивости, доказује најбоље околност, што је већ 24 октобра 1834, дакле још пре навршене 20 године, био промовиран на част доктора филозофије.

У Пешти је Штросмајер највише друговао са Степаном

Илијашевићем, Матом Топаловићем, Мирославом Дражићем и Франом Курелцем, који је толико и на Гаја утицао. Месеца јула 1836 свршио је Штросмајер и теолошке науке, но пошто још није достигао канонички прописано време и био болешљив, морао је више од годину и по чекати на свештенички чин. Најпосле га ђаковачки бискуп Јосип Куковић произведе 13 фебруара 1838 за ђакона, а 16 истог месеца за свештеника. Млади Штросмајер буде одмах одређен за капелана у Петроварадину, где је остао до октобра 1840. Услед несугласице са својим жупником дође Штросмајер 7 октобра 1840 у Ђаково, да лично замоли бискупа за премештај, односно да га пошаље у Беч, да стече докторат из теологије. Бискуп није примио младог свештеника милостиво и наредио му је да се врати у Петроварадин. Штросмајер је провео целу следећу ноћ код жупника ђаковачког Михаљевића у молитви, а другог је јутра (8 октобра) иза молитве у својој бележници латинским језиком уписао ове речи: „Ја сам се вазда радо Богу молио, а особито ове ноћи; пак ако ми је допуштено у будућност погледати, онда ме је Бог на велике ствари одредио“. Ова се цедуљица сада налази у књижници академије у Загребу на пергаменту прилепљена и бискупом растумачена.

Једва што се Штросмајер иза мисе одморио, дозва га бискуп к себи. Ушавши у дворану, опази, да му бискуп весело иде у сусрет и да преврће неко писмо. То је било писмо дворског жупника Фајгерла из Беча, које је донела бискупу последња пошта. Фајгерле јавља, да је цар Фердинанд 30 септембра примио Штросмајера у виши свештенички завод св. Августина у Бечу. Чувши то Штросмајер и побуђен од синоћне молитве, стави Куковићу руке на раме и рече: „Знајте пресветли, да сам ја Ваш наследник“. Куковић се на ову смелост ражљути, али је сам доцније помогао Штросмајеру да постане бискуп.

Штросмајер је у Бечу за две године свршио све науке и положио све испите тако сјајно, да му у заводу св. Августина у том није имало такмаца. Извештаји жупника Фајгерла о том ђаковачком бискупу чувају се и сада. Већ половином јуна 1842 био је Штросмајер промовиран на част доктора теологије. Бискуп Куковић намести га сада за професора веронеуке и помоћника управитеља у ђаковичком манастирском заводу, где се опет нашао са својим другом, врлим песником и професором Матом Топаловићем. Од

јесени 1844 до јесени 1847 предавао је физику и математику, а тада га на предлог самог Фајгерла и вољом његовог бискупа 27 августа 1847 именова цар дворским капеланом у Бечу и управитељем у Августинеуму. Радо виђен на двору ради својих узорних проповеди, добио је Штросмајер одмах и суплентуру из каноничког права на бечком универзитету, а надбискуп Милде хтео је да га придобије и за професуру, но Штросмајер је одбио, јер се међутим Ђаковички бискуп Куковић већ био захвалио, те се почело снознати да му Штросмајер постане наследник. У Бечу је Штросмајер засновао и друге пријатељске везе с Метелом Ожеговићем, бароном Кулмером и Јелачићем баном, и с разним Словенима, те је нарочито живо дописивао у Воуткине чешке опозиционе новине, које су браниле Словене. За време опсаде Беча у октобру 1848, био је Штросмајеров живот двапут у опасности, кад је као управитељ завода августинског спасао поверили му каптолски иметак од више стотина хиљада форинти испод горућег крова.

После угашеног преврата почело се радити и на попуњавању бискупске столице у Ђакову, те је Метел Ожеговић препоручио Јелачићу бану Штросмајера, а овај је и на двору ставио тај предлог, који је својим писмом цару и краљу подупро и сâm бивши бискуп Куковић. Тако је 18. јануара 1849 Штросмајер именован бискупом.

Штросмајер је посвећен за бискупа у августинској цркви у Бечу од папског нунција.

Именовање Штросмајера бискупом најповољније је примљено од патриотских кругова у Хрватској, како то сам Гај јавља младом бискупу. А види се то и из писма, што га је бискуп писао Гају из Беча 29. јануара 1849, дакле једанаест дана иза свог именовања. Занимљиво ово писмо гласи:

„Драги мој пријатељу! Штовани лист Ваш с весељем сам читао. Врло ми је драго, што је, како велите, именовање моје у кругу домородаца загребачких радост проузроковало. Ја, како год сам досад, тако ћу и одсада искрено љубити домовину своју, које благостање унапредити јест једна од најважнијих жеља мојих. Драго ће ми пак бити, ако наде доноњуба у велеважном стању и звању свом испунити ми за руком пође. Ја нећу сигурно мањкati сile својe милој домовини својој жртвовати, а надам се, да ће Бог добру вољу моју и труде моје благословом својим надарити. Хвала Вам

искрена на честитци Вашој. Задржите ме и у будуће у љубави и пријатељству и будите уверени, да ћу ја Вама вазда остати онај, који сам и до јако био, то јест искрени пријатељ. Поздравите ми лепо сву домородну браћу и препоручите ме љубави њиховој. — С Богом! Ваш искрени пријатељ у Бечу 29. јануара 1849 Јоко Штросмајер наименовани бискуп Ђаковачки.“

Ово писмо садржи уједно и програм бискуповог будућег рада, који је био трострук: црквени, политички и просветни. Ми се можемо овде само укратко на свако то радно поље засебице осврнути, премда се бискупово деловање даде тешко лучити.

Првих десет година свога бискуповања посветио је Штросмајер цркви, уређењу своје бискупије. Било је то условљено донекле апсолутистичком ером. У ово десетогодиште спада његово именовање за апостолског викара у кнежевини Србији, кога се је бискуп 1. септембра 1898 одрекао и предао викаријат свом наследнику Вујчићу. Он је извео уређење теолошког завода за босански клер у Ђакову (1853-57), уређење самостана милосрдних сестара у Ђакову (1856), преустројство каптола код св. Јеронима у Риму (1858), оснивање препарандије у Ђакову, преустројство бискупског завода, у којем је основао катедру за старославенски језик с првим професором Франом Курелцем. У знак признања ових дела, а особито зато, што се је за босанску сирочад побринуо, био је Штросмајер год. 1858 именован првим тајним саветником, а од папе Пија IX римским грофом.

Бискуп се је вазда заносио идејом да у свом седишту подигне достојну столну цркву па је после дугогодишњих припрема приступио год. 1866 извођењу тог великог дела, које је год. 1882 срећно довршио. Било му је суђено као ретко ком смртном, да своје велико дело јединствено надахне и изведе трошком од милион и по форинти. Цркву је 1. октобра 1882 уз велике свечаности посветио тадашњи сењски бискуп Посиловић. Сâm бискуп држао је у цркви прву проповед, коју је наменио јединству цркве, слоги и љубави народа.

За време грађења цркве бискуп је и другим венцем овенчао главу, који је његово име пронео целим светом. Суделујући 1869-70 у ватиканском концилу, изашао је онде на глас као један од првих и најкласичнијих говорника свога времена. Говорио је више од десет пута у разним питањима;

борио се и побијао проглашење папине непогрешивости с погледом на деобу цркава, која је на уштрб свему хришћанству; препоручио универзализацију цркве католичке и одлучно бранио и Словенство и црквено јединствено становиште. Говори на концилу прибавили су му пријатељство првих умника целог света, те је одтада дошао у везу с првим црквеним и политичким достојанственицима као и учењацима и уметницима. Његовим посредовањем дознао је већим делом страни свет за Хрватску и Хrvate. Његовом говору имаде се такође приписати, да је папа Леон XIII издао год. 1880 гласовиту своју енциклику „Гранде мунус, Grande munus“ којом је прогласио св. Кирила и Методија свецима и признао словенски језик способним, да се такмичи с грчким и латинским. Тиме је и папа признао и посветио настојање бискупово око зближења и сједињења цркава, а Штросмајер му је захвално привео два велика хрватска и словенска ходочашћа у Рим, 5. јула 1771 и 14. априла 1888.

Као бискуп Штросмајер је држао у разним приликама знамените црквене говоре и проповеди, а издао за време свог бискуповања велики низ окружница, које све полазе с једног становишта: „Све за веру и домовину“.

Као бискуп славио је Штросмајер 19 марта 1888 своју златну, а 18. фебруара 1898 своју дијамантску мису, па је том приликом примио многобројне депутатије и честитке. Овим се славама после године дана придржио и педесетогодишњи бискупски јубилеј.

То су главни моменти Штросмајеровог рада за цркву и за њене интересе, а нарочито за његову бискупију.

Друга деценија Штросмајеровог рада изнела га је на површину и као политичара, а то је тим разумљивије, што се у Хрватској тада јављало политичко расуло. Човек Штросмајерове позиције и његовог духа морао се је тим више занимати за будућу судбину домовине, па није чудо, да је као уважена личност за кратко време стајао на челу једне од главних странака у земљи. Изда догађаја год. 1859, који су покопали озлоглашеног Баха и његов систем, био је бискуп у мају 1860 с Амброзом Враницаном из Хрватске позван у царевинско веће, у којем је седело 38 већника. Ту је већ у другој седници од 4. јула затражио да буде споменут као државни већник из Хрватске, затим је говорио о конкордату, о субвенцији круновина и земаља, о језичном питању, о зе-

маљским закладама, о равноправности народâ и најодлучније тражио федеративну и јединствену државу, што свакако није било по вољи Шмерлинговим централистима. Његове речи нису нашле одзива ни у Бечу, а ни доцније у Хрватској, где је десетогодишње господарење Немаца изазвало друге струје, које су нагињале измирењу с Угарском. Вративши се у домовину, суделовао је у банској конференцији од 26. новембра 1860 и постао почетком год. 1861 велики жупан вировитичке жупаније (до год. 1863).

Интересантан је Штросмајеров говор о народном језику кад је уведен у достојанство великога жупана вировитичке жупаније.

Тaj говор гласи:

„Ах, слатки мој материји говоре, што су ми те више незналице и придошлице презирале, то си ми већма срцу омилио. У круговима придошлица и народних изрода, занемарен, нашао си срећом уточиште у недрима простога народа нашега, који те је као чедо јединче неговао, пак си ми тако лијеп, да је само Бог љепши, који те је створио, само народ краснији који те је изумео и сачувао. Мили језиче мој, да ништа друго о теби писано није, до наших народних пјесама и пословица, заслужио би да те сви синови и кћери љубе као очи у глави, заслужио би, да се у теби све знаности и свак јавни живот одијева, као што се на сунчаним зракама рана зора румени и бијели дан отсјајује.“

У априлу 1861 дође Штросмајер у знаменити сабор хрватски, где је већ у првој седници 15. априла помогао Кватерников предлог, да се сабору поднесу списи о будућем државоправном положају краљевине Хрватске и да се бан уставно што пре уустоличи.

На овом сабору нашле су се три странке: народно-слободоумна, самостална и унионистичка. Опраке између ових странака показале су се већ код дебате о верификацији, а највише тада, кад је на дневни ред дошло питање о будућем државоправном положају краљевине Хрватске. Штросмајер је тада у другој седници сабора говорио о начину верификације и да Ријека пошаље заступнике у сабор и био изабран у депутатију, која је пошла у Беч с молбом за сједињење Далмације и кварнерских отока с Хрватском. Ова се депутатија заузела за затворене Далматинце, који су тражили сједињење с Хрватском и да је он сам замолио краља

за милост. У хрватском сабору говорио је о односу Хрватске према Угарској, потом је предложио, да сабор узме у заштиту збор и каптол св. Јеронима у Риму и молбу Словака, да их сабор помогне у њиховим тежњама за равноправност.

Већ из овога набрајања види се правац Штросмајеровог рада на том сабору, а не мање важно је било његово деловање и даље на сабору. Али је Штросмајер позван 1867. г. у Беч у аудијенцију и том приликом му је саветовано да се не кандидује за хрватски сабор. И кад је исте године вршен избор за хрватски сабор Штросмајер се склонио у Париз. Ту се упознао са многим виђеним личностима, а био је и у аудијенцији код Наполеона.

Од ове године Штросмајер није лично водио јавну политику, али је ипак суделовао у сабору приликом ревизије нагодбе. Ипак незадовољан с резултатом оставио је краљевински одбор, те се више није вратио у сабор. Као особити догађај, од кога су политички кругови у Хрватској очекивали измирење независне народне странке са странком права, које су се много година љуто гложиле, значајно је споменути састанак бискупа Штросмајера с Антом Старчевићем 20. јуна 1893. год. у Крапинским топлицама код свештеника Рукавине. Прваци су се ту донекле измирили, но у странци права дошло је доцније до разилажења.

Најзначајније је, свакако, епохално деловање бискупа Штросмајера на културно-просветном пољу, на ком се је он показао таквим меценом, каквога хрватски народ још није имао. У том правцу није могуће избројити што је бискуп све урадио, што је потпомагао и жртвовао. Нема подручја и гране у народној просвети, које он није помогао. Још г. 1855. послала свог побратима Топаловића у Рим ради славенских црквених књига и уређења јеронимског каптола, за који је жртвовао 20.000 фор. Каноник Рачки наставио је Топаловићев рад. Манастирску школу босанских клерика подигао је г. 1857. трошком од 40.000 фор., Ђаковачку препарандију саградио је о свом трошку и плаћао учитеље са 11.000 фор. Самостан милосрдница у Ђакову, који је узео женску школу у руке, подигао је 1958. г. трошком од 40.000 фор., исто је тако подигао дечачку манастирску школу за 70.000 фор. а књижници исте школе дао је 5000 фор. У исто време даровао је фонду свога свештенства 10.000 фор., немоћним свештеницима 10.000 фор., а за побољшање капеланских плата

5000 фор., гимназијама: у Осеку 6000 фор., на Ријеци 5000; у Вараждину, Винковцима и Сењу по 1000 фор.

Скупљајући рукописе старих дубровачких песника потрошио је велике свете, а 1858. дао трошак за издање Канавелићеве песме „св. Иван Трогирски“. 10. децембра 1860. изненади банску конференцију даром од 50.000 фор. за оснивање југословенске академије зnanosti и уметности, који је дар доцније још за 28.200 фор. повисио. Потребу овог високог културног завода као и свеучилишта оправдао је бискуп у саборској седници од 29. априла 1861. За свеучилиште поклонио је г. 1866. 50.000 фор. па га стога оба ова висока завода с правом сматрају својим заштитником, који је и доцније поклонио им огромне свете. Хрватски је народ с одушевљењем поздравио оба ова завода и притекао им обилно у помоћ. Тако је академија могла започети свој рад 28. јула 1867, а свеучилиште 19. октобра 1874. Бискуп је лично дошао у Загреб те је у обе прилике рекао знамените говоре о задацима и циљевима ових својих миљенаца. Академији он је од почетка покровитељ. Истој академији поклонио је бискуп и послao г. 1883. своју драгоцену збирку слика, коју је скupio по Италији, Немачкој и Француској те за њу издао преко 300.000 фор. За смештаје академије и своје галерије дао је по чуvenом архитекту Фридриху Шмиту саградити академску палату за коју је сам поклонио 112.000. Четири године после великог потреса, 9. новембра 1884, благословио је сам бискуп палату академије а отворио своју галерију слика великим говором, последњим што га је јавно говорио изван цркве и свог дома.

Стипендије и потпоре, што их је бискуп поделио за свог живота разним талентованим младићима и девојкама, да раде на просвети и слави хрватскога народа, не даду се оценити; сигурно је да надмашују 200.000 фор.; нема надаље културног завода у земљи, ни добротворне задруге, ни певачког друштва, коме он није знатном потпором притекао у помоћ. За набавку Кукуљевићеве књижнице даривао је 5000 фор., за набавку Кеглевићеве књижнице 1000 фор., за набавку Михановићевих старо-словенских списка 800 фор., за Колерову збирку египатских старина 1000 фор. за набавку слика из Хауликове оставине 5600 фор., за издање Тајнерових монумента 3500 фор., за набавку Лопачићеве збирке рукописа 1000 фор. Матици далматинској у Задру, Матици словеначкој

у Јубљани и Матици словачкој по 1000 фор., Српском ученим друштву у Београду 100 дуката, Чешком музеју у Прагу 1000 фор., друштву св. Ђирила и Методија у Истри 1000 фор., друштву „Радогоју“ у Јубљани за потпору словеначких ћака 600 фор., и т. д. О његовом су трошку издане безбројне књиге, и друго?

Да резимирамо:

Педесет и шест година био је, дакле, бискуп у Ђакову најумнији Хрват свога доба и највећи народни добротвор Јосип Јурај Штросмајер. Он је знао да ће се народ наш моћи јаче бранити од непријатеља и боље напредовати, ако буде јачи у свом знању. Зато је у главном граду Загребу великим новчаним прилозима основао Југословенску академију и за њу подигао красну палату. У тој палати смештена је богата и красна збирка (галерија) слика, што их је бискуп Штросмајер покуповао путујући по свету. Највиша школа у Загребу, свеучилиште, основана је његовим настојањем и даровима. У Ђакову подигао је величанствену цркву. Грађена је 16 год. а на светском је гласу са своје лепоте. Многе је хрватске писце помагао, да могу што више и лакше за свој народ ради, а потпомагао је и многе научне и добротворне заводе.

Његово име није славно само у нашој домовини, него је чувено и по читавом свету, јер се особито прославио својим говорима на црквеном сабору у Риму, где су се састали бискупи читавога света. Највећи људи света с њиме су се дописивали и договарали о томе како би требало уредити свет, да могу народи живети у миру и слози.

Највише је настојавао на томе, да се уједине Срби, Хрвати и Словенци и у томе да се сви Словени што шешње зближе и да заједнички раде за свој најредак. У томе раду Штросмајер је био одлучан и неусрещаши. Он је најрећано био у контакту са првацима и званичним круговима у Србији.

Кад су наша словенска браћа Руси славили деветсто-годишњицу покрштења руског народа, брзојавно је велики бискуп поздравио браћу Русе. То није било мило непријатељима Словена, па су замерали бискупу на том поступку. Аустријски цар Фрања Јосиф дошао је управо у то време у Беловар, где су се у околини тада одржавале велике војничке вежбе. Црквени и световни достојанственици позвани су били онамо да се цару поклоне. Међу њима био је и бискуп

Штросмајер. Цар је примио достојанственике у једној великој дворани. Дошао је до бискупа Штросмајера, оштро му пребаци што је брзојавно поздравио руски народ о деветсто-годишњици његова покрштења. Сви, што су чули царев прекор били су врло неугодно изненађени. Но бискуп остале миран. Ставио је руку на прса и одговорио цару мирним и јасним гласом:

„Ваше Величанство, моја је савест чиста!“

По свршеној аудијенцији Штросмајер је отишао у Ђаково, где му је била резиденција. При пролазу кроз Беловар народ га је бурно поздравио.

Умро је 8 априла 1905 године у Ђакову и сахрањен у својој величанственој задужбини — цркви — у Ђакову.

Петар Прерадовић

ПЕТАР ПРЕРАДОВИЋ

Породица Прерадовићева је из Старе Србије одакле се у седамнаестом веку, пре велике сеобе српске под патријархом Црнојевићем, преселила у Бачку и настанила у селу Леђену — Риђици, — које лежи између вароши Баје и Сомбора. У новој постојбини већи део мушких чланова куће Прерадовића ступи у војну службу, у којој су имали успеха и напредовања. Године 1704 Прерадовићи добише племство угарско, а пуковник Петар Прерадовић после неког времена преведе повећи део Срба из горње Бачке у Русији. Међу овим Србима било је и Прерадовића, који су у Русији изишли такође на глас. Кад се 1740 године укиде Потиска крајина са седиштем у Сомбору, онда официри из породице Прерадовића пређу с једним делом својих рођака у Горњу крајину. Тако се велика породица Прерадовића раздели на три огранка: леђенске, руске и горњо-крајишке. Сва три огранка била су вере православне. Огранак горњокрајишког Прерадовића прославио се по знаменитом песнику *Петру Прерадовићу*.

Овај гласовити песник родио се 7 марта 1818 године у селу Грабовници. Школовање је почeo у Грубишину Пољу, па продужио у Ђурђевцу и Беловару, а при kraju 1830 буде примљен у војну академију у бечком Новом Месту. У академији је остао осам година. У души младога кадета јави се одушевљење за вечно лепу богињу поезије. Он пропева још као ћак и прве му песме беху на немачком језику. По свршетку војне академије, 1838 год., ступи као официр у пук, који се тада налазаше у Милану, у Италији. Хитајући на своју прву дужност, он успут, походи мајку и сестру, али се при овом састанку једва могаху споразумети, јер Прерадовић беше готово сасвим заборавио материји језик!

Од пресудног утицаја беху личности с којима Прерадовић ступи у ближу везу. У Милану беше таква личност, као часник исте пуковније, заслужни књижевник хрватски Иван Кукуљевић. Мало доцније, при прелазу за Млетке, у путу ка Задру, куда је премештена његова пуковнија 1842 Прерадовић се упозна са Србином Спиром Димитријевићем и његовим колом домаћих родољуба. За овим дођоше опет друге везе

с првацима хрватским и Прерадовић оста радник на оној њиви, коју има западни део српско-хрватског народа да ограђује.

Службовао је у разним местима аустро-угарске монархије. Напредовао је у војсци поступно. Године 1859 дотерао је до пуковничког чина, а после рата 1866 године постао је ћенерал. Умро је 6 августа у Форафелду код Феславе близу Беча. Сахрањен је с великим војним почастима у Бечу. После седам година пренесен је у Загреб и сахрањен у загребачком гробљу Мирогоју.

Премештен из Италије у Задар, Прерадовић се као млад официр задржи две недеље у Млецима у друштву поменутога Спире Димитријевића и осталих. То беше прва народно-књижевна школа његова, јер се нађе у друштву младих људи, међу којима се водио разговор о књижевним стварима, читане су ту народне песме и идеалисало се у опште о књижевном раду. На растанку мораде Прерадовић обећати Спире, да ће му на песму, коју буде од њега добио одговорити песмом — српском. Тако је и било, те је тако и постала прва српска песма Прерадовићева: „Посланица Шпире Димитријевићу“. Прва пак штампана песма његова на српском језику јесте популарна „Зора пуца, биће дана“ написана за први број нове „Зоре далматинске“. Ова је песма убрзо одјекивала широм Југославије. Од 1843 год. кад је почeo певати народним језиком, па скоро тридесет година Прерадовић је остао веран позиву правога народног песника; он се с народом развијао, са њим је певао и плакао, са њим је осећао.

Прерадовић је штампао 1846. год. прву мању збирку својих песама под именом „Првенци“, а 1851 године издао је и „Нове пјесме“. Он је сарађивао на многим српским и хрватским листовима и часописима. Одмах по његовој смрти нарочити одбор издао је зборник његових песама под именом: „Пјесничка дјела Петра Прерадовића“ (1873). У овом зборнику су и Прерадовића драмске песме „Краљевић Марко“ и „Владимир и Косара“. Године 1890 издала је Матица хрватска збирку „Изабраних пјесама“ Прерадовићевих; а 1902 изашао је и у Београду ћирилицом избор његових песама.

Прерадовић је увек сматрао да је и српски и хрватски народ једна целина, онако као што су стари дубровачки писци под „словинским“ именом обухватали јужно словенство, не одређујући ближе своју националу.

Прерадовић је најкрупније име хрватске књижевности. Али се мора овде одмах додати, да је Прерадовић желео да се сматра песником српско-хрватским, па је својим радом томе увек и тежио, желећи да тиме запечати братску љубав међу Србима и Хрватима.

Прерадовић је радио за далеку будућност. Она је донела имену његову ореол вечите славе.

Иван Фрањо Јукић
национални радник

ИВАН ФРАЊО ЈУКИЋ

— НАЦИОНАЛНИ РАДНИК —

Иван Фрањо Јукић, рођен је 1818 године, исте године, кад је први пут издат проглас за оснивање једног листа „Огласник илирски“, који је био претеча илирске идеологије.

Још кад је ступио у фрањевачки ред, он је имао израђен поглед на све. Младић је том приликом казао речи, које изгледају као дубока животна мудрост. Кад је обукао фратарску халјину рекао је: „Има људи, којима је судбина доделила да живот даду на бојном пољу, али за радника у моме ставу није идеално жртвовати живот, него је идеално употребити га корисно“.

Школовао се у Загребу, а из Загреба отишао је у Мађарску као и већина наших фрањеваца. У Загреб је дошао 1835 године, управо кад је Људевит Гај развио барјак илирског покрета. Јукић ствара прву револуционарну заверу. Са три фрањевачка друга, 1840 године, у договору са пријатељима из Србије прелази у Босну и спрема устанак. Њихови старији другови фрањевци и сељаци, који су били преплашени, издају турским властима тај покрет и викаријат фрањевачки имао је велику муку да те своје људе пребаци преко границе.

Године 1841 нађе се у Дубровнику и ступи у везу са православним протом, Ђорђем Николајевићем, који је издавао познати „Српски далматински магазин“. Јукић постаје његов најбољи сарадник и даје највећи број својих чланака.

Кад је добио помиловање враћа се у Босну и развија баснословну активност. Отвара школе по свима жупама, где се појавио као свештеник. Најзначајнија од тих школа то је она у данашњем Мркоњић Граду. У тој школи школовало се поред тридесеторо католичке деце и седамнаесторо православних. Он је први оснивач покретних библиотека у Босни. Отворио је и прву књижару у Босни и Херцеговини. Године 1847 дошао је на идеју да се оснује прво књижевно друштво у Босни и Херцеговини. Пише писма, путописе, нарочито се много бави историјом, и једна од првих историја на нашем језику, то је његова објављена у Загребу. Скупља народне песме и објављује их. Носи се мишљу да се у Босни отвори и први музеј.

У глави тога човека био је читав један просветни програм. Имао је толико енергије и воље, да се не зна ни за једног јавног радника из провинције, који је с толико воље ушао у посао.

Политички рад стао га је живота. То је доба кад је аграрно питање било свом снагом постављено на дневни ред. У Турској се осећало, да се према хришћанима из разних обзира мора променити систем, и доласком султана Абдул Мецида то попуштање православним и католицима, тражење реформама у Турској, било је потпуно постављено на дневни ред. Године 1839 изашао је онај чувени царски ферман, којим је дата равноправност у извесном правцу муслиманској и хришћанској елементу у турској царевини. С тиме је почело и увађање регуларне војске у место јаничара, баша и субаша.

То реформисање Турске изазвало је у Босни страховиту реакцију. Кад су се појавили турски низами са панталонама и мундирима који нису ималиничега од старе турске ношње, кроз сав мусимански свет кроз Босну пронео се глас, да ће нови султан да их покаури. А као најбољи знак зато било је то, што је султан дозволио, да се кајиши укрсте њиховим војницима преко прсију!

Јавиле су се буне, и Турска је морала да предузме врло енергичне мере. Један од турских паша, чувени Тахир паша, настрадао је и онда је Порта послала једнога од својих најенергичнијих паша, потурчењака Омер пашу, да помогне увођење реформама у Босни и Херцеговини и да скрхана опозицију беговата. Беговат се имао скрхати и политички и економски. Требало је ући у борбе, и ко буде јачи његова је победа. Беговат се економски имао сломити решавањем аграрног питања.

Омера пашу су поздравили са свих страна и католици и православни. Према православним показивао је Омер паша још више предусретљивости. Кад је мостарска депутација дошла до Омер паше да му стави на срце решавање аграрног питања, Омер паша је рекао чувеном Атанасију Сломи: „Немојте се много излагати, а ја знам шта ћу урадити!“

Природна је ствар, да се Јукић уз овакве прилике нашао уз пашу. Био му је једна врста извештача за све покрете босанских мусимана. У чувеној и страховитој борби код Јајца Омер паша је постао победитељ и огроман број бегова

упутио у Цариград везане ланцима, а друге посмицао. Вођу опозиције у Херцеговини Али пашу Сточевића натерао је да јаше на магарцу, држећи реп у руци и идући тако натрашке кроз Мостар.

Али пријатељство између Омер паше и Јукића није дugo трајало. Пошто је пацифицирао Босну и скрхао мусимански беговат, Омер паша је имао да реши питање односа између херцеговачке раје и Црне Горе. Порта устаје против Црне Горе, и Јукић је схватио, да је национално питање у овом моменту било прече него економско. Године 1852 за време трајања рата с Црном Гором њега је Омер паша бацио у тамницу, у чувени Џугалин-хан у Сарајеву, и после три месеца са ужасном болешћу у бубрезима изишао је скрхан тако да се није могао држати на коњу, на коме га је Омер паша упутио у Цариград. Морали су га везати за коња јер није могао да јashi.

Ипак у таквом стању пролазећи преко класичног Косова поља, где је 15. јуна (по старом календару) 1389 године пропало српско царство¹. Јукић сматра за потребно да бележи у свој дневник и овакве рефлексије:

„Ах, Карађорђе, ране моје! Велика је била мисао твоја! Камо среће да смо пошли сви за тобом!“ Карађорђа, који је 1804 године развио барjak слободе и подигао у Србији први устанак, Јукић је обожавао.

Кнеза Милоша, који је 1815 године подигао у Србији други устанак противу Турака није волео. Њему, који је био револуционар, дипломатска акција кнеза Милоша није се свиђала. Међутим, револуционарни став и бунтовна акција Карадžорђева њега је одушевљавала и он је био његов поклоник као и Његошев.

У Цариграду су се заузеле за Јукића све велике силе а и српска дипломатија. Он је био пуштен, али му се није дозволило да се врати у Босну. Отишао је у Рим, одакле га је бискуп Штросмајер звао на свој двор. Међутим 1857 године умро је у Бечу при операцији не навршивши ни четрдесет година живота.

Као и велики национални радник и приповедач Коџић и он је написао да је у ропству живео и умро.

Да је којом срећом политика Југословена била прихваћена од његове сабраће и да није заплашио друге његов пример, сигурно би у другој половини деветнаестог века решавање националног проблема у Босни и Херцеговини ишло лакше. Данас кад смо дочекали све ово сматрамо за акт пијетета да се са љубављу сетимо овога человека и одиста великог националног радника.

Кнез Михаило Обреновић

КНЕЗ МИХАИЛО ОБРЕНОВИЋ

Кнез Михаило Обреновић родио се 1823 године у Крагујевцу. На српски престо ступио је 1839 године. Своју владавину је отпочео под страховитим дејством *шорашиних интрига*. Између њега и неких великаша, на челу којих је био Тома Вучић Перишић, дође до оружаног сукоба. Кнез Михаило није хтео да се пролива братска крв, већ остави Србију и пређе у Земун. Тада је изговорио ове значајне речи: „*Време и моје право погинући неће.*“ Оставивши српски престо, кнез Михаило је путовао по европским градовима и учио је. Највише се задржавао у Бечу. Ту је обилно помагао српске књижевнике: Вука Караџића, Ђуру Даничића и Бранка Радичевића.

Ступивши поново на престо, после смрти свога оца кнеза Милоша, 1860 године, кнез Михаило је у два главна правца развио свој пун рад у Србији и на Балкану. По та два правца свога рада он је и остао у успомени српскога народа као један од најумнијих владалаца. То беху, прво: „*рад на материјалном, културном и просветном развићку Србије уједро са снажењем њене убојне снаге*, и друго: *национална пропаганда међу свима хришћанским народима у Турској и Југословенима у Аустрији, организација народне енергије и спремање једнога оиштег устанка, који је имао за задатак оиште ослобођење свих балканских народа.*“

Кнез Михаило је као владалац био апсолутиста и то можда један од најпросвећенијих апсолутиста. Он је говорио: „Није слобода у параграфима, права слобода може бити у благостију, напретку и образованости народа. Нека моји Срби постану богати и образовани, они ће тим самим постати и политички слободни. Ко може тиранисати образован и имућан народ?! А докле је год он сиромашан и необразован, све политичке слободе, које бих му ја дао, он би употребио само на своју рођену штету и сваки, који би хтео, могао би му их одузети кадгод би хтео.“

Кнез Михаило је неуморно радио на унутрашњој стабилизацији и јачању државе. То му је била главна тежња за сву његову спољашњу акцију. На основу принципа народности он је израдио опсежан план за заједничку акцију свих балканских народа с крајњим циљем једне велике балканске

конференције. Сврха ове заједничке радње била је претеривање Турака из Европе. У том смислу били су израђени државни уговори са Грчком и Румунијом. Припремајући Србију за ослободилачки рат, кнез Михаило је живо радио на придобијању европског јавног мњења и промени расположења појединих великих сила за нову балканску политику, за коју су већ биле потпуно придобијене Русија и Италија. Како је била извршена организација српског живља у Босни, Херцеговини, Старој Србији и Мађедонији и постигнут споразум са представницима Хрвата и Срба у Аустрији, Арбанаса и Бугара, кнез Михаило је приступио преговорима о закључењу реалних савеза са постојећим балканским државама. Велики успех у овом погледу, беше прво постигнут са другом српском државом, Црном Гором. У уговору од 5. октобра 1866 године, који је закључен између Србије и Црне Горе, беше ударен чврст темељ не само на заједничком раду између Србије и Црне Горе за ослобођење српског народа већ и за јединство будуће српске државе. Кнез Никола беше се овим уговором обавезао, да, у корист српскога идеала, абдицира на свој престо и да омогући стварање једне српске државе. За ово одрицање на свој суверенитет, он би носио титулу српскога принца и примао би од Србије годишњу апанажу у 20.000 дуката. — Преговори са Грчком трајали су дugo и ишли су тешко. Али после грчког неуспеха на Криту 1866 год., Грчка беше принуђена на закључење уговора о савезу са Србијом. А војна конвенција, која је садржавала саставни део тога уговора закључена је и ратификована тек у јесен 1868 године. Како је у то време на престолу Румуније седео један немачки принц, кнез Михаило није ни покушавао да и Румунију увуче у ову лигу балканских народа. Али је ипак с Румунијом закључен савез о пријатељству у опште (1868. г.) и то је било довољно, да би она, као пријатељска држава, остала неутрална, преко које би се могле вршити потребне набавке из Европе.

Нема сумње, да је од свих уговора, које је кнез Михаило имао са појединим народима, који су били под Турском и Аустријом, најважнији био уговор, закључен између званичне Србије и делегата бугарског народа 26. јануара 1867. год. у Букурешту. Тада је уговор назван: „*Програм политичког одношаја Србо-Бугара (Бугаро-Срба) или њихов*

срдачан споразум“. Овај програм има дванаест тачака, које гласе:

Члан I. — Народ српски и народ бугарски, који су по суштаству Словени од исте крви и једноверни, који произилазе од истог стабла и обитавају пределе додирујући се, са мим провиђењем позвани су, да живе у будуће под једном истом управом и под једном истом заставом.

Члан II. — И због тога што образују једно тело, задахнуто истим осећајима и што имају исте тежње и што могу постићи њихове тежње само у једном заједничком народном животу, ова два братска народа носиће у будуће, с разлогом, име Србо-Бугари или Бугаро-Срби и њихова заједничка отаџбина Бугаро-Србија или Србо-Бугарска.

Члан III. — Његова Светлост књаз Михаило Обреновић, чији је патриотизам толико пута осведочен, потомак славне лозе и син јунака ослободитеља Србије, проглашава се за узвишеног шефа Србо-Бугара и за команданта њихове војске.

Члан IV. — Застава народна биће састављена из заставе српске и бугарске.

Члан V. — Гарантирају се границе српско-бугарске од сваке нападајуће тежње с поља.

Члан VI. — Законодавство биће једно исто, али обнародовање закона и њихово примењивање биће у двама дијалектима.

Члан VII. — Новац народни носиће с једне стране лик владаоца државе, а на противној грб србо-бугарски са натписом Краљевство Србо-Бугарско. Владалац Србо-Бугара установиће народна одличја, која ће одговарати њиховој историји.

Члан VIII. — Систем метрички биће народни систем, исто тако биће и са новцем.

Члан IX. — Верозакон је Србо-Бугара православни.

Члан X. — Патријарх Србо-Бугара биће независан; следствено и хијерархија биће независна народна, али ће Синод бити свагда мешовит. Епископија и управе административне и судске, требају одговарати надмоћној популацији, имајући призрења на дијалекат. Синод предлаже кандидате за епископе политичкој власти, која решава избор с обзиром, на сваки начин, на надмоћност дијалекта епархије.

Члан XI. — Владалац државе именује своје министарство, старајући се увек да буде Срба и Бугара.

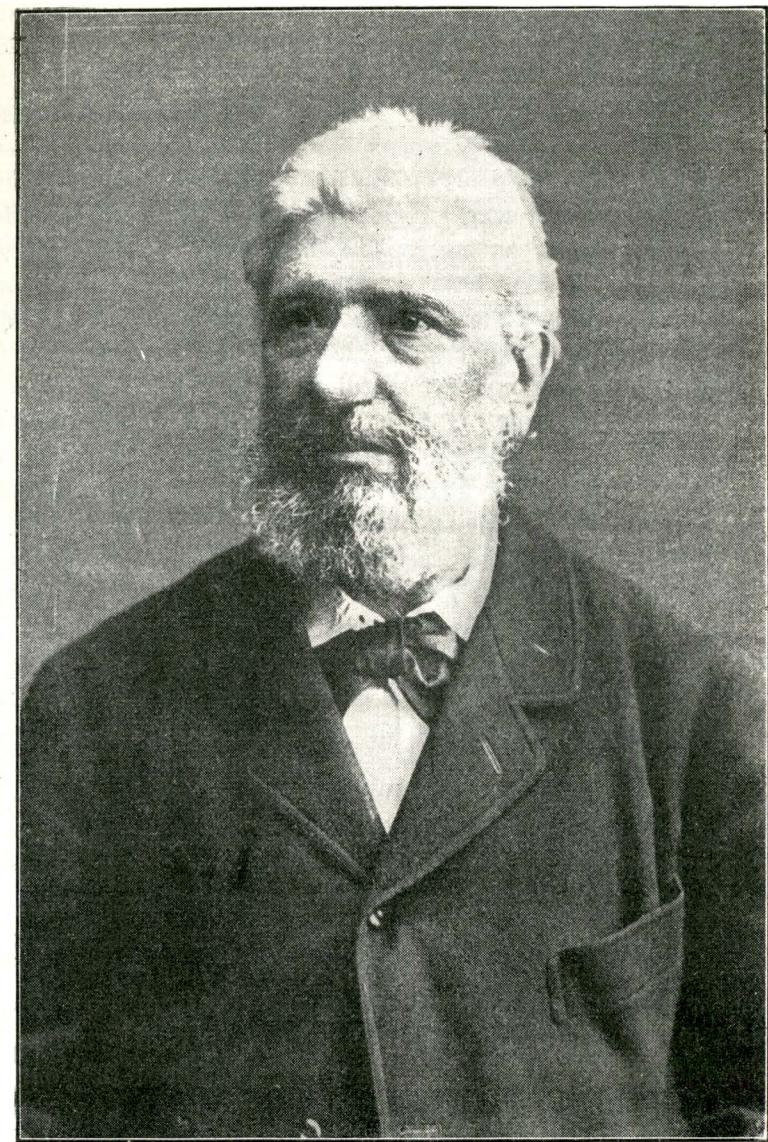
Члан XII. — Скупштина ће решити о престоници наше отаџбине.“ —

После овога, у месецу априлу 1867, састала се у Букурешту шира скупштина бугарских делегата и овај програм дефинитивно је усвојила.

Учињена је само допуна у толико, што би се заједничка држава имала звати *Југословенско Царство*.

Због пораза свога оружја у битци код Садове (1866) Аустрија беше у том времену потпуно парализана за сваку акцију па и дипломатску у балканским питањима. Тако је Турска била лишена дипломатске помоћи од стране Аустрије, која се увек истицала противу свих захтева Србије. С друге стране устанак храбрих Крићана претио је, да у Турској изазве читав низ националних побуна. Притешњена таквим стицајем прилика, а по једнодушном савету великих сила, Турска се реши, да преда градове Србији, у којима су дотле Турци држали своје војничке посаде. Тако је велики везир писмом од 3 марта 1868 г. свечано изјавио кнезу Михаилу и доставио му одлуку портину, да се Србији предаду градови. Тада је кнезу Михаилу предао кључеве Али Риза паша од градова: *богорадског, шабачког, смедеревског и кладовског*. У ове градове ушла је одмах српска војска, а турске посаде напустише Србију. Градови пак ужички, сокоски и кастелски порушени су. У јесен, исте године, кнез Михаило отварајући скупштину потсетио је народне посланике на последње догађаје овим речима: „Једна велика брига моја смирена је; једна велика моја и народна жеља испуњена је, гарнизони турски исељени из Србије, градови на обалама Саве и Дунава у нашим су рукама, а слобода и унутрашња независност Србије постале су права истина“.

Али зликовачка рука пресекла је велико подузеће, у коме је оличавана ослободилачка народна политика. Кнез Михаило је убијен 10 јуна 1868 године у Кошутњаку, приликом једне шетње. Његово убиство изазвало је велику радост Турске, која га је сматрала за свога највећег непријатеља. У исто време то беше прва жртва, на путу, који Аустро-Угарска, поче трасирати према Солуну и Цариграду, да би на овој страни надокнадила оно, што је изгубила 1866 године у рату са Турском и Италијом. Кнез Михаило сахрањен је у Саборној цркви у Београду. Народ му је из благодарности подигао диван споменик на највиднијем месту у Београду.

Д-р Анте Старчевић

ДР. АНТЕ СТАРЧЕВИЋ

Др. Анте Старчевић родио се 23-V-1823 у селу Житнику код Госпића. Умро је у Загребу 28-II-1896 год. у старости од близу 73 године.

Одређен за свештеничко звање попут све сеоске младежи оних времена, која се могла школовати, Старчевић је као ћак после свршене гимназије у Загребу послан у Будим-Пешту на закључне богословске науке. Дошавши тамо године 1846 брзо је промовиран за доктора филозофије. Ту је остао до год. 1848 када је због рата с Мађарима морао у домовину. Трогодишњи Старчевићев боравак међу револуционарним Мађарима, био је од важности за сваки даљи његов живот. И он је занесен илирским покретом, којему је и песме певао; наоружан знањем, нарочито је волео класике и историју; такође пригрлио је топло идеале, какови су нагнали Мађаре на револуцију: слободу и самосталност свога народа. Држећи да ће за њихово остварење лакше радити, не буде ли свештеник, одложи примање свештеничког чина и прими место професора у Загребу; но ту се не скраси дugo, оде за писара код загребачког одветника Шрама. Овде је провео свих 12 година апсолутистичке и германизаторске ере, која се проводила за одржање Аустрије и спас Хабзбурга. Већ први месеци ваксирнућа устава и парламентаризма 1860-61 год. показаше, да хрватска интелигенција у минулој ери није спавала него да се најсвестраније припремала за борбу, која је морала доћи и којој бијаше циљ, да хрватскоме народу осигура његов национални опстанак и напредак. И у тим је припремама Старчевић, уз својега школскога друга Еугена Кватерника, од свих својих сувременика пошао је много даље. Научивши се међу Мађарима презирати Аустрију и мрзити Хабзбурге, догађаји под апсолутизом, ту су мржњу и тај презир у Старчевића још потенцирали. Проучавајући за време 12-годишњег апсолутистичког мртвila прошлост свога народа и размишљајући о његовој болној будућности, дошао је до неоступног сазнања, да није ни илирство ни југословенство она застава, која би његов народ могла ујединити и ослободити, већ је само хрватство и хрватска народна мисао, која може одушевити народ и само хрватско историско право, које може све факторе изван тога народа приморати, да удовоље његовим

животним захтевима. Метеж, који је тада владао у Европи, превирања и покрети, који су обарали династичке а стварали националне државе, постојана вера у немогућност трајнога опстанка Аустрије због племенске мешавине њезиних народа, дадоше Старчевићу сваки могући полет, поуздање и неустрешивост, којима устаде да војује за своју мисао. Ако је још требало вере за успех, ту је дао Еуген Кватерник, сличне културе са Старчевићем, задахнут истим идеалима, који је услед разних неприлика и прогона задњих година апсолутистичке владавине морао напустити своје одветничко звање у Загребу и бежати из домовине.

Договорно са Старчевићем, пошао је у свет да тражи помоћ за ослобођење Хрватске. Тако дође Кватерник у додир најпре са политичким првацима Чеха и Пољака; за овим оде у Русију, где је придобио за себе моћнога државника Погодина.

Разочарајши се ту, пође у Италију до Кавура, док се коначно не нађе у Паризу са принцем Јеролимом Наполеоном, синовцем владајућег Наполеона III. У емиграцији је Кватерник речју и пером радио за хрватску ствар, па повративши се кући, након проглашења устава, нашао се као избрани народни заступник заједно са Старчевићем у хрватском сабору. Већ пре отворења сабора, Старчевић је добио чиновнички положај великога бележника жупаније ријечке. На том је месту састављао разне политичке и административне енунцијације, које је жупанијска скупштина прихваћала. Ове су енунцијације сачињавале у битној садржини политичку повест хрватскога народа и разлоге за оправданост његових захтева у погледу народног уједињења у државну самосталност и суштину програма касније засноване и организоване странке права.

Старчевић је као заступник приморскога котара Хрељин живом речи класичнога стила, логиком рођенога филозофа и историјом документованим разлозима, којима је доказивао оправданост тражбина хрватскога народа с једне стране, а неусиљеним жигосањем, завијеним у јетку сатири, поступке Аустрије, Маџарске и Хабзбурга с друге стране; постао доскора сабору ауторитет, коме се поверијавао састав разних законских основа и предлога, у јавности вођ, кога треба помагати, а у младости узор, на кога се ваља угледати. Нарочито је омладина дизала Старчевића од узора до апостола, од

овога до пророка и идола. Томе је много допринео и Старчевићев приватан живот. Није се женио. Живео је врло скромно и колико је могао другима је давао. Имајући једно одело зими и лети кроз више година, задовољавајући се с толико хране, да не умре, неколико најјевтинијих цигара дневно бејаше му једина страст; живео је у четири зида за своје књиге и новине, читajuћи неке од њих, које су биле светске важности, а по којима се приправљао за своје јавне радове. Хрватски је сабор имао тада дужност, да одреди одношај Хрватске према Аустрији, односно и према Угарској.

И ако сабор није у свему слушао Старчевића и Кватерника, за бечке државнике било је и оно превише, што је сабор закључивао па га након неколико месеци заседања распустише. Кватерник је опет морао бежати из домовине, не могавши се решити рускога држављанства које је за првога прогонства примио, а Старчевић је ријечка жупанија позвала натраг на своје пређашње место, с којега је и даље устајао против бечких безакоња, док га ради буњења не осудише на месец дана тамнице. Ту је казну одлежао лети 1863 у Загребу. Пошто је свако слободније политичко кретање било немогуће, Старчевић се задовољавао да тихим радом утиче на своју околину и да стоји у вези са поновним емигрантом Кватерником, који је за сада тражио по свету везе са револуционарцима као што су били Гарибалди, Клапка, Тир, а био је поновно и код принца Јеролима Наполеона, настојећи око тога, да састави оружану легију хрватских бораца за ослобођење своје домовине.

Међународна ситуација нешто је нажуљила Аустрију и она, да спречи даље зло, опет је народ забавила саборима концем 1865. г. Старчевић је углед толико порастао у народу да га је сада сам Загреб изабрао за народног заступника.

Кватерник није могао ући у сабор, јер је као туђи држављанин осудом изгубио активно и пасивно право избора.

Нови сабор изневерио је Старчевићева очекивања. Створој је закључак, да ће троједна краљевина: Хрватска, Славонија и Далмација уредити скупне послове с Аустријом или заједнички са Угарском, признавши тиме ужу везу са Угарском а ширу са Аустријом. Тај је закључак Старчевића тако огорчио да је преко ноћи оседео, и од тога доба су га пријатељи и једномишљеници из милоште и поштовања звали „Стари“, премда је превалио био нешто преко 40 година. Што је

„Стари“ рекао, то је за присталице његове било свето писмо, према оној „Рим је проговорио, ствар је свршена“.

Од тога закључка, протегнуо је Старчевић свој презир и mrжњу и на домаће политичке противнике, према којима је до тада био сношљив и предусретљив. Сада је на њих сасуо сву оштрину свога говора и пера, служећи се сатиричким крилатицама и ругалицама, које су касније постале језично народно благо. Још су га више огорчавали даљи закључци сабора до год. 1867, па су непрестани Старчевићеви напади имали барем ту последицу да се саборска већина почела трезнити и отступати од пређашњих предалеких популања и уступака Аустрији и Угарској. Али прекасно. Сабор је био распуштен. У то се Беч и Будим-Пешта погодише, из Аустрије постаде Аустро-Угарска а Фрањо Јосиф се крунисао у Будиму угарском круном, која је према закључцима хрватскога сабора имала вредети и за Хрватску иако код крунисања и склапања аустро-угарске нагодбе Хрватска није била заступана.

Тек сада се бирао нови сабор, који је имао задаћу ново стање санкционирати и уредити ужи одношај Хрватске са Угарском а по овоме и са Аустријом.

Под притиском избори, па онда изнуђена и наметнута хрватско-угарска нагодба од 1868, огорчила је све патриотске духове, који су били раздељени у два тabora: старији Штросмајер-Мажуранићев и новији Старчевић-Кватерников. Док је први тabor већ имао организовану странку и своју штампу, организација Старчевићеве странке права била је још у повојјима и без штампе. Недостајао јој новац. У том нагодбеном сабору од год. 1868, није било Старчевића. Ради њега био је створен такав изборни пропис, да доктори филозофије нису могли бити бирани, ако немају поседа. Старчевић није ништа имао. Међутим Старчевићево коло пријатеља ипак се толико ојачало, да је могло приступити и пропаганди штампом, издавајући 1868 и 1869 ревију „Хрват“ затим „Хрватска“. Старчевић и Кватерник, који се вратио из туђине, били су јој главни писци. Дубока и убедљива садржина те ревије, како политичким, тако повјесним и дипломатским материјалом, створила је и васпитала читаво коло присталица интелектуалаца, који су покрету дали значај странке, што настаје и што мора напредовати, те дочекати и успехе свога рада, надајући се у промену опште политичке ситуације и верујући у Стар-

чевићеву максиму, да прва већа европска конфлаграција мора Аустрију поцепати на њезине националне државе и да сваки савез, који она ма с киме склапа, у језгри је наперен против њезина опстанка.

Та пророчанства имала су се остварити новим операцијама Наполеона III, у којега су Старчевић и Кватерник постављали све своје наде. То најјасније показује пропратни чланак „Хрватске“, приликом изненаднога доласка принца Јеролима Наполеона у Загреб. Чланак потпуно велеиздајнички, само што није рекао: принче, заузми се код свога стрица за слободу и самосталност Хрватске, па ево ти хрватске круне! Али Бизмарк је Наполеона уништио.

Мађари су се све више осиљавали те хрватску опозицију гонили више пута у изборе. Године 1871 Старчевић би опет изабран, али Кватерник не. Ова околност, па пропала нада у страну помоћ а и пример што га је видео код других народа, потстакоше Кватерника, да је и он читаве 1871 год. спремао оружани устанак за васкрсавање самосталне хрватске државе. Старчевић му се није придружио, знајући да не може успети а положај хрватскога народа само погоршати.

Устанак је био доиста већ за пар дана угашен. Услед издаје, Кватерник и остale вође, бијају из заседе стрељани код Слуња, а сељаци, по осуди преког суда, вешањем десетковани. Старчевића и неколико његових пријатеља ставише у истражни затвор под сумњом да су суделовали у буни. На стадоше тешки прогони свих, који су били ма у каквој вези са Старчевићем. Суровост тих прогона падаше и на осталу опозицију, па не могавши више издржати борбу, и да би се решила приговора да није лојална, она попусти Мађарима, ревидира 1873 год. нагодбу с Угарском и преузе владу од униониста. Старчевић пуштен из затвора, јер се за њега није ништа могло доказати, у прво се време нешто повукао, али имајући већ од пре око себе леп број младих интелектуалаца, полагао се дизао за нове борбе, потпомаган све већим незадовољством, које је изазвала слабост и превелика попустљивост владе и владине странке пред Мађарима.

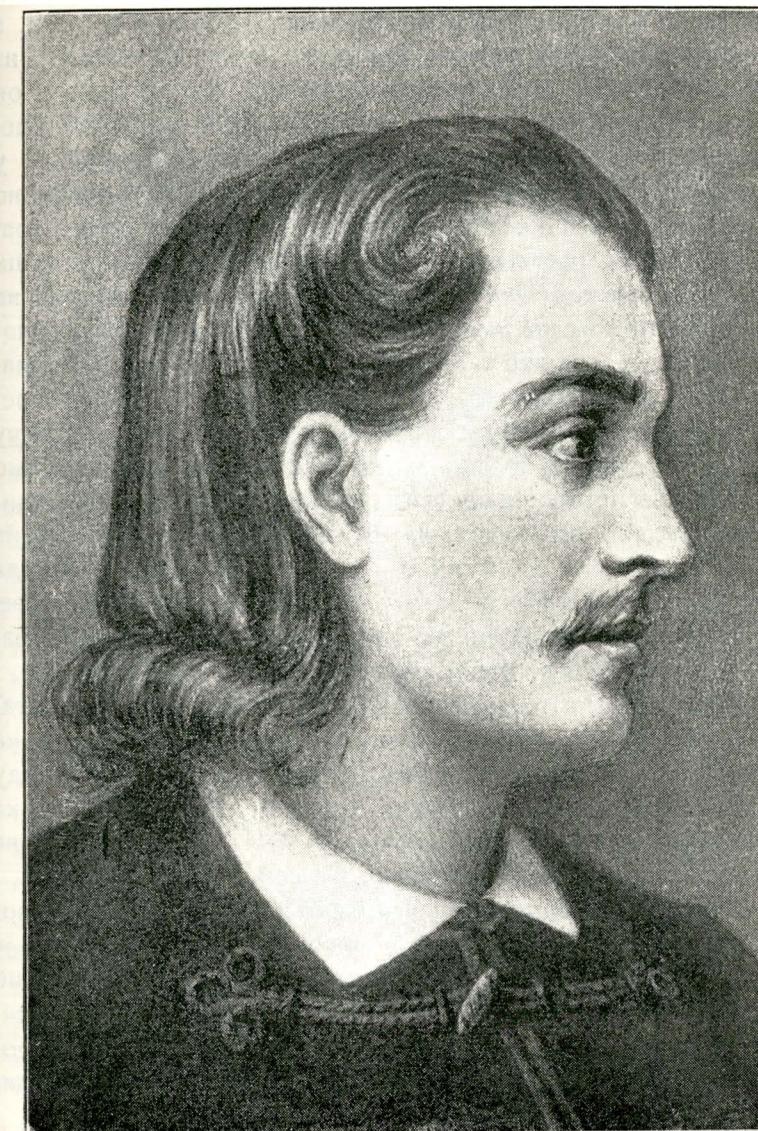
Том придизању Старчевићеве странке много је допринео и Старчевићев синовац Давид, одветник у Јастребарском. Тако је Анте Старчевић опет дошао у сабор 1878, сада већ са неколико страначких другова, а код идућих избора 1881 дошло их је још више, међу њима и др. Давид Старчевић.

Овом напредовању странке права доста је припомогла и нова тактика Старчевићева. Разочаран Француском, а видећи жртве и напоре Русије за ослобођење балканских народа и стварање њихових држава, Старчевић је исправио своје мишљење о руском самодршту и дао томе изражая у сензационалној расправци, објављеној 1878 под насловом „На чemu смо“. Том се брошуром Старчевићев став према Словенству променио, односно испао је у пријатној светlosti за оне, који су у Старчевићу гледали непријатеља Словенства. Из тога доба потиче и први Старчевићев нацрт формалнога програма странке права. У њему набраја земље међу Немачком и Црним Морем па Дунавом и Јадраном, истичући да народи, који живе вековима измешани и у суседству, нису могли створити државно јединство, али су задржали своје народне особине. Тим је доказано, да се из ових народа не може силом начинити државно јединство, али могу бити срећни и слободни, ако споразумно начине једну државу, којој ће уз потпуну слободу и једнакост дати уређење и име.

Избори године 1884 донели су у хрватски сабор већ 25 заступника странке права. Старчевићу је наиме успело да својим начином живота, својим интелектом, који га је дизао до народнога мудраца, својим политичким паролама скupи око себе преставнике свих друштвених редова. За аристократију је имао барона Рукавину, за свештенство жупника, најпопуларније хрватске жупе Марије Бистрице, др. Жерјавића, за интелигенцију сјајне говорнике Фолнеговића и правни ауторитет Хинковића, за литературу барда Харамбashića и романсијера Кумичића. Над свима је крилио његов синовац Давид, неустрашиви народни трибуун, који је освајао, куда је пролазио. Док је дотада у хрватској јавности доминирао дух Штросмајер-Мажуранићев, од 1884 настао је преокрет. Политички је завладало праваштво са наглашавањем хрватске државе и народне мисли. И сав културни рад уз мале изузетке, пошао је Старчевићевим правцем. Песма, приповест, роман, сликарство са мотивима из народне прошлости, уметничке даворије и др., све је то дисало Старчевићевим духом. То је трајало неких десетак година.

Под утицајем вулканскога Давида Старчевића, зашло се на пут, који је сву силу Аустро-Угарске монархије свалио на правашку странку као револуционарну, антидржавну, нихилистичку, служећи се с једне стране код избора највећим

насиљима и корупцијом, а с друге стране водећи против праваша економски и социјални бој до истраге, и није се жацао поједине вође стигматизирати као просте злочинце из користољубља. Једном Анти Старчевићу се није ништа могло, јер није ништа био, ништа имао и ништа требао. Он је у том оркану прогона остао несаломив храст, с којега је бура однела лишће и потргала гране. Ове су на ново пропушиле након тешких прогона 1886—1889. Прогони су у народу само ојачали Старчевића присталице, по свим хрватским земљама умножили и требало је само мало организаторске акције, па да се она појави у новој снази и величини. Тако се и додило. Да се популаризује ствар, удесило се новчано сабирање за народни дар „Старому“, двократни дом на једном од најлепших места Загреба; увела се акција за сједињење свеукупне хрватске опозиције, са јединственим фронтом Старчевић-Штросмајер, а да буде слога разумљивија и симпатичнија пак према „горе“, кодифицирао се и програм тако уједињење фаланге но који је био и почетак нових трзавица. Док се пре могло узимати, да Старчевић хоће по све самосталну хрватску државу без Аустрије и Угарске а и без Хабзбурга, за којега Старчевић у четири ока није имао него ли речи најоштрије осуде, тај је програм изрично тражио уједињење и самосталност хрватских земаља, „у оквиру хабзбуршке монархије.“ У то су се већ придружили Старчевићевој странци хрватски прваци из осталих земаља као Продан, Трумбић, Сулио и Бианкини за Далмацију, Лагиња и Шпинчић за Истру, бискуп Буџоњић и фратар Миличевић за Херцег-Босну, а у име Словенаца др. И. Тавчар са својим једномишљеницима изјавише за сједињење с Хрватском, што после њега учинише и словеначки клерикалци. Али стварање тога програма место уједињења довело је до разједињења опозиције после и раздвајања саме странке права, у којој су др. Давид Старчевић и дон Продан устали против „оквира“ и напустили Анту Старчевића, сада већ тешко болесног. Зато су и тврдили, да „Стари“ није био свестан кад је пристао на „оквир“, док је отац тога „оквира“, др. Франк тумачио, да га је „Стари“ прихватио, разочарајући се у свим својим комбинацијама за променама европске консталације и видећи у тројном савезу ојачање и осигурање Аустро-Угарске за трајни опстанак. Усред свађе о програму, Анте Старчевић је умро те је сахрањен на сеоском гробљу у Сестинама код Загреба. На гробу има симболичан споменик од руке Ивана Рендића.

Бранко Радичевић

БРАНКО РАДИЧЕВИЋ

Бранко Радичевић родио се у Броду, у питомој Славонији 15 марта 1824 године. Породица мајке Бранкове доселила се из Скопља у другој половини осамнаестог века, а породица оца његова, мало пре тога, по свој прилици, из Србије. Бранко је на крштењу добио име Алекса, али је он то име, по тадашњем обичају српских омладинаца посрбло, и прозове се Бранко. Школу је почeo учити у Земуну; а у Карловцима је свршио шест разреда гимназије. Он је необично волео околину Карловаца, а нарочито шумовити брег Стражилово. Његов растанак са Карловцима изазвао је у души његовој песму, коју је тек после две и пô године ставио на хартију, а то је његов класични „Ђачки растанак“. Из Карловаца Бранко је отишао у Темишвар, те је ту довршио гимназију. По свршетку гимназије Бранко оде у Беч. Отац га препоручи Вуку Карадићу, с којим се раније упознао. У Бечу је Бранко изучавао правне науке, али их не доврши и ако је био учење привео крају, већ (1850) почне изучавати медицинске студије. Тада у Бечу беше млади Ђура Даничић, с којим се Бранко побратимио. Срећан удес српскога народа саставио их је код Вука, да из његових руку приме заставе, које су победоносно пронели широм српства: Даничић¹⁾ заставу српског језика, Бранко заставу српске песме.

Српска и хрватска омладина окупљала се тада око старага књижевника, творца новога српског правописа, Вука Карадића, који ју је одушевљавао својим мислима о народу српском и хрватском. У таквом друштву ојача код Бранка воља за певањем. И већ у јануару 1844 јавља се његова класична песма „Ђачки растанак“.

Бранко је остављао Беч неколико пута, а у данима револуције када почињаше српски устанак на Маџаре (1848) он је за пуну годину и више био напуслио Беч. За то време био је у Загребу, Броду, Карловцима, Митровици и Земуну; а живео је тада највише у Земуну, па је отуда походио и Београд, где је нарочито у омладини имао својих добрих пријатеља.²⁾

¹⁾ Даничић је најзначајнији српски филолог.

²⁾ Када је Бранко из Земуна прелазио у Београд станововао је у „Господској“ улици, која данас носи Бранково име.

Борбу српског народа са Маџарима пратио је Бранко, врло пажљиво, одушевљавајући се храброшћу српских бораца, о чему сведочи његово писмо, које је писао Ђурији Даничићу и које гласи:

„Наше ствари добро стоје, ако и нису баш како бих ја и ти хтели, али се надам да ће све по нашој вољи искочити. Јунаштва се чине да не могу бити већа. Десет Срба по сто Маџара разбију. Код Фелдварца су 700 Срба отели од 8000 Маџара шанац. Код Сириге су 27 Србијанаца растерали око 600 Маџара. Ово су нам дана Маџари отимали шанац код Сентомаша; њих је било око 30.000, наших око 2.500. Кажу да је Маџара ту пало око 200 људи. Од наших код Турије није ниједан пао. Само смо код Футога и Вршка, пре осам недеља, два мала боја изгубили, први лудошћу, други издајом“.

На несрећу и по Бранка и по српско песништво, Бранко допаде опаке болести сушице у најбољим годинама, у највећој жељи за животом и радом. Први знаци болести јављају се почетком 1849 године. По сачуваним писмима Бранковим види се, да је болест у самом почетку ухватила јак корен и брзо напредовала.

Измучен болешћу и подужицама Бранко се враћа у Беч у лето 1850 године. Бранко је у Бечу обилато помаган од кнеза Михаила Обреновића, па је кушао да тражи лека својој болести, од које се прилично отимао. Последње дане свога живота провео је, по савету Вука Карадића, у болници где му је одлазила Вукова жена сваки дан. Али његовој больци не беше лека. Умро је 18. јуна 1853 године у бечкој болници; а сахрањен на гробљу св. Марка, где му је почивао посмртни прах до 10. јуна 1883 године, кад је духовним учешћем свега српског народа пренесен и сахрањен на брду Стражилову, више Карловаца. Још кад је учио гимназију у Карловцима, песничка Бранкова душа заволела је Стражилово толико да је у једној песми изражена његова жеља: кад га смрт отргне од људи, да га Стражилово прими у своје груди. И на том Стражилову данас његов пепео почива мирно.

Бранко је један од најомиљенијих српских песника. Он је по дару и по најлепшим песмама својим лиричар. Бранко није само уметничку поезију српску развио у духу српских народних песама, него је и први показао, да она може бити

самостална, без туђинске одеће и митолошких накита. Песме Бранка Радичевића учиниле су преокрет у уметничкој поезији српској, нарочито у лирској, како садржајем тако и обликом својим. Из његове поезије синула је први пут сва лепота и гипкост чистог српског језика.

Круна Бранкових лирских песама јесте његов узорити спев — „Ђачки растанак“. Ова песма јесте одјек осетљиве душе генијалног лиричара српског, лирска симфонија с разним предметима и кретањима. „Ђачки растанак“ је слика човечје и Србинове младости у њену цвету, слика улешана сјајном историјом целога Српства. Зборник српског песништва не може показати значајије творевине него што је оно чисто у песми „Ђачког растанка“, у коме су заветне мисли српског народа исказане јединствено, кратко и силно. Песник познаваше ударе српског срца; он уздиже српску прошлост, позива Србе и Хрвате у заједничко коло и заветова омладину на рад у будућности. „Ђачки растанак“ је силни поклич српско-хрватског уједињења и ова Бранкова песма ни данас не губи ништа од своје лепоте и од свога значаја.

Бранко је песмама својим желео да одушеви свој народ за борбу с непријатељима, с Маџарима. То се види из његових песама: „Српско момче“ и „Јуриш Србе!“ Ова његова последња песма угледала је света у хрватском листу, Даници Гајевој (1848), то је уједно био леп знак слоге између Срба и Хрвата.

Целокупна појава Бранкова и сав рад његов одаје не само ватреног апостола српско хрватског уједињења него и правога песника уметника. Бранко Радичевић је творац нове песничке школе у српској књижевности. Он је један од најомиљенијих српских песника. Његове ће песме живети док траје српскога и хрватскога народа.

Еугеније Кватерник

ЕУГЕНИЈЕ КВАТЕРНИК

Еугеније Кватерник родио се у Загребу 31 октобра 1825 године. Основну школу и гимназију свршио је у Загребу, па се, под утицајем свога оца, упише у сењску богословију. Својим изврсним учењем у сењској богословији Кватерник и Анта Старчевић скренули су на себе пажњу гласовитог сењског бискупа Мирка Ожеговића, који их посла у средишну пештанску богословију, установљену за оне младе свештенике, који су били предестинирани да доцније у животу заузму најугледнија црквена места. Кватерник је стекао велико богословско знање, које му је кроз цео живот било путоказ. У најтежим часовима живота, кад се од њега тражило или да се одрекне вере или да гине на улици, он је изабрао ово друго. Како су били наступили дани борбе за слободу Хрватске, Кватерник против воље свога оца, напусти богословију, па је на универзитету изучавао филозофију и историју права. Морао је се сам издржавати, јер му је отац био отказано помоћ. Године 1847 свршио је универзитетске науке и прими се за васпитача у једној племићкој словачкој породици и тада је проучио живот словачких сељака, њихове обичаје и начин живота. Одушевљење Мађара за народну самосталност и Кватерника обухвати те свом снагом уђе у овај велики покрет, који је године 1848 уродио ратом између Хрватске и Мађарске.

*

Покрет око културног уједињења свих јужних Словена изазван Гајевим прогласом 1835 године у „Даници хрватско-славонско-далматинској“ протегнуо се на Словенце, Србе и Бугаре и би прозван заједничким именом *Илирским*. Хрвати родољуби стадоше одмах приводити у дело Гајев проглас и свима просветним удружењима место имена хрватског дадоше *илирско*. Гај прозва своју Даницу „Даницом илирском“, а своје новине „Илирске народне новине“. Бан Влашић и загребачки бискуп Алаговић примају се покровитељства над свима илирским друштвима. Настаје оснивање читаоница, које шире илирски покрет.

Овај народни покрет, који се ширио и међу Хрватима у Далмацији, Истри, Босни и Херцеговини учини Хрвате спремним да одбију прве ударце Мађара.

Кад је угарски сабор у септембру 1839 закључио да се у Хрватској уведе као службени језик мађарски у сва надлежаштва: у школе, у војску, у цркву и у свима хрватским установама, онда је настао једнодушан отпор свих Хрвата. У хрватском сабору и у жупанијским скупштинама устају сви противу овог мађарског насиља. Гроф Јанко Драшковић 12 децембра 1839 подноси загребачкој жупанијској скупштини предлог да се Хрватска оцепи од Мађарске. Бан Влашић отворено брани права Хрватске. Тада се наставља културни рад оснивањем Народног позоришта у Загребу. Српски глумци из Новога Сада долазе у Загреб да 1840 год. представљају хрватску народну драму, дело Ивана Кукуљевића: „*Јуран и Софија или Турци под Сиском*“. Хрватски сабор узима у заштиту народно позориште и купи прилоге за његово издржавање.

Илирски је покрет био проглашен у Бечу као дело руских рубаља с једне стране, а с друге као опасно легло демократизма.

Хрватски народ био је тада подељен у два велика тabora: племство с већим делом свештенства устаје противу илирства; а за илирство борили су се сељаци, занатлије, мањи трговци и један део свештенства. А омладина хрватска била је запојена одушевљењем за илирски покрет.

За Илирце био је велики ударац смрт бана Влашића (16 маја 1840); на чије место Мађари поставише пуковника Фрању Халера, који је успео у Бечу да краљ Фердинанд забрани име илирско (11 јануара 1843).

Тада је настала борба између Мађарона с једне стране и хрватских патријота, који су бранили име илирско, с друге стране. Та је борба била толико заоштрена да је у јуну 1845 године дошло на тргу св. Марка у Загребу до проливања крви. Тада је бан Халер, услед једног малог инцидента, наредио да се пуца у масу, која се била скupила на тргу св. Марка. Тада је погинуло 13 а рањено 27 хрватских рођољуба.

Овај је догађај потресао душу Еугенија Кватерника и показао му путеве, којима ће своју домовину и свој народ извести на слободу. Кватерник у илирском покрету није играо истакнуту улогу. Кад су се односи између Хрвата и Мађара толико заоштрили да је бан Халер морао ноћу из Загреба побећи, онда млади Кватерник ступа на политичку позорницу.

У почетку 1848 године Кватерник је ступио у државну службу; а месеца марта исте године варош Вараждин бира га за свога посланика и он је са осталим посланицима Хрватске ишао у Беч и пред краљем бранио права Хрватске и у томе је успео.

Ово је његово прво јавно политичко дело.

1848 године цела је монархија Хабзбурга у пламену. Вођ Мађара Кошут одваја Мађарску од Аустрије и проглашава да Хрватска не постоји више на земљописној карти. Хрватски сабор се састаје и бира Јосипа Јелачића пуковника за хрватског бана. Јелачић прекида с Мађарском сваку везу (17 априла 1848) и купи војску по Хрватској. Јелачић шаље људе из Загреба да купе и организују чете. Међу овима био је и Еугеније Кватерник. Са двадесет и два младића крене он јуна месеца у варош Пожегу где скупи на хиљаду младића који су се спремали за рат. Мађари беху заузели Осек и утврдише се на Вучином брду. Кватерник са својим друговима утврди се на Крнидији планини и протерају Мађаре са Вучина брда, који се повукоше у Осек.

Јелачић 11 септембра пређе под хрватском заставом Драву и настане гоњење Мађара из Хрватске. Пожешка чета од преко 6000 младих људи удари на Осек и ослободи га. Кватерник се врати у Загреб и заузме место код банскога већа, где је остао док веће није растпуштено.

Улазак Хрвата у борбу против Мађара значило је спасавање династије Хабзбурга, што је Фрања Јосиф то и признао Хрватима.

Године 1849 Фрања Јосиф даде свим народима своје царевине један исти устав. Хрватску и Славонију одели од Угарске, да би ову ослабио. Из истога разлога одвоји од Угарске Банат и Ердељ. Хрватски сабор није био задовољан овим уставом, већ је тражио да се поврати стари хрватски устав, да би Хрвати могли постати атракциона тачка за све јужне Словене. На то је цар Фрања одговорио укидањем хрватског сабора и уставности и завођењем апсолутистичког централизма. За овим је настала борба Хрвата противу аустријског бирократизма и противу завођења немачкога језика за службени језик у Хрватској. У овој борби истиче се међу првима Кватерник. Он је, после распуштања банскога већа, положио адвокатски испит и постао адвокат. Противу њега усталла је била сва бирократија и државна власт у Хрватској,

само да би му онемогућили отправљање адвокатских послова и да његову егзистенцију доведу у питање.

Видећи како се хрватски народ гони и третира као роб, Кватерник се реши и 4 јануара 1858 године крене у Русију да потражи помоћ за свој потлачени народ од свесловенске мајке Русије. Дошавши у Русију осећао се усамљен, јер тамо није имао познаника. И ако се живо заузимао за свој народ и тражио од званичне Русије да му пружи помоћ и ослободи Хрвате од окрутног аустријског бирократизма — није успевао. Он је видео да главни разлог његовом неуспеху лежи у томе, што Хрвати нису православне вере. И тек када је дошао у додир са великим руским државником Погодином, имао је Кватерник успеха у својој мисији у Русији. Да би што успешније помогао своме народу и уверио Русију о оданости и љубави Хрвата према њој, он прими и поданство руско и дође у Пешту, да би био ближе своје отаџбине, коју хтеде да прогласи самосталном државом под покровитељством Русије. Али интриге су омелे сав његов рад у Русији на пољу ослобођења Хрватске и он се окрену на запад да тражи савезника Хрватској.

Кватерник је похитao у Италију баш у тренутку кад су почеле припреме за рат Италије и Француске противу Аустрије. У Италији Кватерник се упозна са чувеним италијанским државником Кавуром, који предложи Кватернику да изда проглас на Хрвате да не ратују противу Италије. Кватерник то учини и у прогласу приказа Хрватима, особито Граничарима, шта је све Аустрија противу њих предузела после 1848 године, кад су је спасли од пропasti. Његов је проглас имао успеха што је показала битка код Солферина, где су Аустријанци потучени, јер се Хрвати нису хтели да боре, већ су бацали оружје.

У Италији је владала мржња противу Хрвата због претензије на Истру и Кватерник је муку имао да путем штампе разбије ту мржњу.

Пре него што би се окончао рат са Аустријом, Кавур препоручи Кватернику да иде у Париз и постави хрватско питање пред форум Европе.

У Француској Кватерник је имао више састанака са принцем Наполеоном, кога је молио да му изради аудијенцију код цара. Принц се непрестано изговарао да је цар у великом послу те га не може да прими и саветовао је Кватернику да

се Хрвати измире с Мађарима, што је Кватерник истицао као немогућност.

Видећи како стоји хрватска ствар у Француској, Кватерник се понова крене у Рим да учини последњи покушај преко Свете Столице за слободу Хрватске. И ту није нашао помоћи. Па кад је изгубио сваку наду на помоћ у иностранству, одлучи се да тражи дозволу за свој повратак у Хрватску. У томе га је помагао владика Штросмајер, који је у то време био на царевинском већу у Бечу. Штросмајер је успео, и Кватерник се после две године и десет месеци вратио у Хрватску.

Вративши се у Хрватску Кватерник неуморно ради на организовању самосталне Хрватске и о томе је написао два популарна дела штампана о трошку бискупа Штросмајера. То је Кватернику донело такву популарност да је био изабран у три котара за заступника у хрватском сабору. Овај је сабор започео свој рад 15 априла 1861 године. Као заступник хрватског сабора, на говор Србина Живковића који је тражио да оживи самостална Војводина и да јој се поврати стари устав, Кватерник је устао и у сабору рекао: „да само најтешњи савез срдаца између хрватског и српског народа јесте најсигурније јемство за бољу будућност оба народа. Ми ћemo браћу Србе у постигнућу њихове вруће жеље и њихових права потпомагати.“

Овај хрватски сабор био је један од најплоднијих, што га је Хрватска икада имала. Донео је 20 закона које је већином стилизовао Кватерник и А. Старчевић. Кватерник је на овом сабору развио најенергичније рад за самосталну Хрватску. Аустрија је тада настојала, да ослаби Угарску и које био противу мађарских претензија, тај је радио у прилог аустријских тежњи. Па и Кватерников рад противу мађарских захтева ишао је у прилог Аустрији, која је хтела за своје земље да створи један средишни парламент у Бечу. За ову идеју Аустрија је задобила најугледније Хрвате као Штросмајера, Мажуранића, Рачког и друге. Знајући да Кватерник има великог утицаја на хрватски парламент, а знали су опет колико Кватерник воли Штросмајера, Аустрија узме Штросмајера за посредника да приволи Кватернику њиховој страни. Штросмајер је понудио Кватернику у име бана златан прстен у знак признања за заслуге стечене за своја књижевна дела. Кватерник је замолио бискупа да се не увреди али понуђени прстен не може да прими. Овим актом

Кватерник је показао своју непоколебљиву доследност, јер је хрватском сабору поднео предлог: о слободном уређењу одношаја круне и државе хрватске према Аустрији. У овом предлогу дословно се вели: „*Аустријски је цар у исто време и хрватски краљ. Али круна и краљевина Хрватска је ћосве слободна и независна од Аустрије.*“ За овим долази опширно излагање „законске основе о државоправном уређењу Тројне краљевине и њеном односу према Аустрији и Мађарској“. Ово гледиште заступао је Кватерник до краја.

Кад је хрватски сабор одлучио да неће не само у предложени централни парламент, него у опште неће било у какав заједнички парламенат са Аустријом, бан је тада по краљевом налогу, растурио хрватски сабор.

После овога Кватерник се повуче к своме шураку у Нови град, где је написао други део својих: „политичких расматрања на раскршћу хрватског народа“. Кад је ово дело Кватерниково било оштампано власт га је забранила, и Кватерник би осуђен шест недеља затвора због нарушања јавног мира. Бански сто је ову осуду потврдио и још додао да се Кватерник протера из отаџбине. Кад је Кватерник издржао затвор, власт му је, по наредби бана, саопштила, пошто је био руски поданик, да у року четири недеље, набави уредан руски пасош, јер му је старом руском пасошу давно истекао рок, или ако жели, да постане аустријски поданик, да добије уредан отпуст из руског посланства. Кватерник је увидео, да му треба бежати. И он оставља „љубљену домовину праћен љубављу свих поштених Хрвата.“ Отишао је у Париз, где је радио на публицистичком пољу и од тога је живео. У то време беснијо је пољски устанак у Русији и Кватерник стане на страну потлаченог Польјака. Убрзо Кватерник дође у додир са емигрантима чешким, пољским, румунским и мађарским и отпочну заједнички рад на ослобођењу свога потлаченог народа. Кватернику беше додељена улога, да се крене у Италију и настани у Турину, где ће радити на организовању хрватске легије, којој ће бити задатак да упадне у Хрватску и прогласи њену независност. Али неискреност Италијана, због њихових аспирација на Истру и Далмацију, и после крвавог угушивања пољског устанка, пропаде цео Кватерников план и он се одлучи да се врати у своју домовину. Децембра 17 већ је био у Загребу, али после десетину дана морао је да бежи из домовине. Кватерник

пређе у Италију, где је преговарао са Гарибалдијем, да овај с војском упадне у Хрватску, али у томе није успео. После измирења Аустрије с Мађарима, после уједињења Италије, после споразума Француске с Русима, Кватерник је желео да се врати у своју домовину. Хтео је зато да се обрати молбом на саму Аустрију, али га од тога одвратише нове наде после пораза Аустрије код Садове. Крунисање Фрање Јосифа донело је амнистију за све политичке кривце од године 1848, то је и Кватернику донела повратак у отаџбину, где је наставио неуморни рад за слободу Хрватске.

Кватерник је непрестано сањао о буни и устанку противу Аустрије, заклетог непријатеља Хрвата. Устанцима је створена Италија, Грчка, Србија, а пре њих Америка. Да народ припреми на устанак противу Аустрије употреби Кватерник случај хрватских мученика Зринскога и Франкопана. Кватерник је имао угледне људе за подизање устанка, који су обилазили Крајину, Далмацију и друге делове Хрватске и припремали људе за устанак. Најзгоднији терен за устанак био је око Раковице. Кватерник припреми све што треба за овај устанак и акција устаничка започе 8 октобра ујутру из Броћанца према Раковици. После неколико успеха устаничких би позвана мађарска војска да угуши устанак. Поред тога разним утицајем и подмићивањем виђених домородаца, поколеба се међу вођама устанка вера у победу и створи се завера.

Ујутру, 11 октобра 1871. г., густа магла беше обавила околину Љупче планине, устаници кренуше у сусрет царској војсци, да се огледају. У путу нађију на заседу издајника, који изненада поубијаше вође устаника. Ту погибе на трагичан начин и Кватерник, који је био душа овом устанку. Поубијане вође устаника, опљачкаше издајници до голе душе и голе сахрањише. Кватерник је ту сахрањен са двојицом устаничких вођа у један гроб поред пута. Устаници се разбегоше. Преки суд је сутрадан засео и беху повешани сви виђенији усташи.

Тако се заврши овај неуспели устанак, који стаје живота великог хрватског родољуба и апостола слободе свога народа — Еугенија Кватерника.

Кватерник је био херој једне велике мисли, којој се беше сав посветио и за коју је живот дао.

Захвални народ подигао му је видан споменик у Раковици.

Митрополит Михаило

МИТРОПОЛИТ МИХАИЛО

Митрополит Михаило родио се 19 августа (по староме календару) 1826 год. у варошици Сокобањи. Основну школу свршио је у месту рођења, нижу гимназију у Зајечару и Неготину, а у Београду је свршио богословију као питомац митрополита Петра. У Кијеву, у Русији свршио је духовну академију, па се 29 марта (по староме) 1853. г. покалуђери добивши име Михаило, место свога крштеног имена Милоје.

После годину дана по свршеној Духовној академији Михаило се врати у Србију и постане професор богословије у Београду, а после кратког времена буде посвећен за владику шабачког.

У месецу јулу 1859. г. Михаило је изабран за српског митрополита. И од тога времена све до пред крај 1881. г. он је управљао православном црквом у Србији. Најзначајнији успех за цркву у Србији био је за време његове црквене управе у томе, што је црква у Србији потпуно одвојена од цариградске патријаршије и постала независна.

Пред крај 1881. г. повукао се у приватан живот, пошто је тада био уклоњен са црквене управе, јер није одобравао неке новине које су биле законом заведене у Србији и које он не хтеде примити за цркву. Најпре је провео неко време у Београду а потом је отишао у Јерусалим, поклонио се Светом грбу, прегледао све хришћанске светиње па је отишао у Свету Гору. Ту је обишао све светогорске манастире и посветио многе ђаконе и свештенике, па се одатле крене, по позиву кијевског универзитета у Кијево, где му дође немио глас из Москве, да Српско подворје у Москви грца под тетретом дугова. Михаило оде у Москву да спасава Српско подворје. И ту се задржао до пролећа 1889. г., када се поново вратио на положај митрополита у Србији. И на том положају остао је до смрти.

За време свог бављења у Русији он је стекао нових веза и познанства, којих је и дотле имао обилато. Ниједан Србин из Србије, изузев Николе Пашића, па и из свега српства није имао толико и тако јаких веза у Русији као што их је имао митрополит Михаило. За време српских ратова 1876 до 1878. г. он је био на челу српског добротворног одбора

у Београду, и на челу српског Црвеног крста као најпогоднија спона између српских потреба и руске дарежљивости.

И доиста, Руси су слали преко митрополита Михаила обилну помоћ српском народу. Тако је могао митрополит Михаило да пошље прву помоћ устанцима у Босни и Херцеговини и њиховим избеглим породицама у Србију. Већи део добивених прилога из Русије он је слao за државну касу министру финансија.

Из једног писма Јована Ристића, ондашњег министра спољних послова, од 9 октобра 1876. г. упућеног митрополиту Михаилу види се:

„... да је 1875. године издато:

за бегунце босанско-херцеговачке... 10.000 дуката;

у течају прошле зиме опет ... 60.000 „ „

за нејач босанско-херцеговачку ... 40.000 „ „

И Ристић је молио митрополита Михаила, да о томе извести Славјански комитет у Русији.

Родољубље митрополита Михаила, није ограничило своју делатност на малу кнежевину Србију, већ је распрострето на југословенство и словенство у опште. То се види из његове преписке поред руских државника, још и са браћом Хрватима: бискупом ћаковачким Јосипом Јурајем Штросмајером и д-р Фрањом Рачким, са д-р Фрањом Ладиславом Ригером, претставником Чеха и са Бугарима пре њиховог ослобођења.

Јако цењен и ван граница Србије, он је од најугледнијих преставника француских и енглеских у Паризу и Лондону 1875. године, изабрат за претседника „Комитета за заштиту хришћана у Турској“. Преко тога Комитета, за време ратова, Србија је добила знатне помоћи из Француске и Енглеске.

Свестан велике улоге српске православне цркве, и завета св. Саве на чувању православља и српства, митрополит Михаило је, као поглавар српске цркве, учинио што је могао, да и све српско православно свештенство заложи своје моћи на ослобођењу поробљене браће, и оно је својим родољубивим радом у ратовима за ослобођење 1876—78. године то и показало.

Митрополит Михаило, био је главна спона између српског и руског народа. Радећи споразумно са српским државницима, на националном пољу а уз потпору Русије, он је био међу најјачим људима свога времена у нашем народу,

који су спречавали Аустро-Угарску, у њеним политичким намерама, да ослаби и потчини српски народ.

Преко др. Ригера митрополит Михаило био је у вези са Чесима, од којих је добио знатне добровољне прилоге, као помоћ настрадалим Србима у ратовима за ослобођење. Овом приликом износимо завршетак садржине једног писма др. Ригера упућеног митрополиту Михаилу, из кога се види љубав Чеха за Србе ратне страдалнике, који се боре за слободу. Завршетак тога писма др. Ригера гласи овако:

„Ако су губитци, које је ваша отаџбина у узвишеном овом рату претрпела огромни, ипак се сада можете тешити тиме, да сте добили проширење граница, самосталност и потпуни суверенитет, и да под народним владаоцем господаром Миланом, можете срећно успевати, процветати душевно и материјално, што вам од свег срца и срцâ свих Чеха искрено од Бога молимо и желимо.

Вашем Високопреосвештенству у дубоком поштовању одани

У Прагу 6/7 1878 *Dr. Фрањо Ладислав Ригер.*“

*

Поред свога националног рада на пољу народног ослобођења и уједињења митрополит Михаило је својим многобрјним књижевним радовима засновао српску црквену књижевност у свима гранама њезиним. Српска богословска књижевност има из пера митрополита Михаила више од педесет дела.

За толике радове своје он је био изабран за члана Српског ученог друштва. Био је претседник хуманог друштва за ослобођење робова афричких и члан Алтајске мисије, којој је задаћа ширење хришћанства међу многобошцима и незнабошцима. Осем тога био је члан још двадесет другим просветним и хуманим друштвима.

Српска мисао имала је у митрополиту Михаилу обилнога мецену; он је основао и задужбину за одбрану православне вере од нападаја. У своме месту рођења, у варошици Сокобањи, подигао је цркву и школу.

Митрополит Михаило је волео свој народ и у опште све Словенство. Његов рад за слободу свога народа и народног културног напретка живеће вечно у захвалном потомству.

Светозар Милетић

СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ

Светозар Милетић родио се у Мошорину у Бачкој 10 (22) фебруара 1826 године. О пореклу његових предака писао је прво проф. А. Сандић а после и још неки за њим, да су живели у варошици Костајници на реци Уни и да воде порекло од старог српског племена Завишића. Због турских насртја морали су се преселити у Шајкашку (у Бачкој) и по имену једнога од млађих задругара Завишића, који се звао Милета, прозову се Милетићи. Но Милетић је то порицао и говорио, да се у породици нису задржали никакви подаци о томе. У Шајкашкој међутим постоји верзија, да су Милетићи дошли у Шајкашку из Кривошија. Светозар је на крштењу добио име Аврам, али његова га је мајка звала Светозар, по имену свога брата, кога је јако волела. То му је име после и остало.

Родитељи Светозареви Сима и Тода, жељаху да свога сина школују. Светозар је свршио основну школу у Мошорину, а немачку школу у Тителу. Жеља његових родитеља наиђе на несавладљиве препреке и они морадоше Светозара извадити из школе и отац га даде на занат у Новом Саду. У Новом Саду паде Светозар у очи адвокату Арону Малетићу, па се заузме те Светозар пође у гимназију. Кад је већ мало стао на снагу, давао је лекције својим друговима и тако се сâм издржавао у вишим разредима гимназије; а уз то су га помагали још Милош Светић и Јосиф Рајачић српски патријарх. Милетић је гимназију довршио у Братислави (Пожуну), где вођ свесловенске омладине бејаше Словак Људевит Штур, коме Милетић поста у словенском осећању најодушевљенији ћак. О томе говори његов биограф овако: „Школовање Милетићево у Братислави важно је још нарочито и по томе, што је он ту положио умни темељ своме начину мишљења и осећања под претежним утицајем чуvenога словачког патриоте и књижевника Људевита Штура; топли зраци високо образована духа Штурова и његове поуке, прво су оживели и развили умне и осећајне клице, које су се тек будиле у богато обдареној и примљивој души младога Милетића. Утицај Штуров имао је без сумње пресудног значења за правац Милетићевог образовања и потоњега рада.“ — То је и сâм Милетић доцније изјављивао.

У Братислави велико коло српске ћачке омладине основа

друштво „Слободу“, у коме се Милетић убрзо истиче као првак међу друговима. Године 1847 штампан је зборник књижевних — песничких — радова братиславске и пештанске српске омладине. У томе се зборнику јавља Милетић као плодан и одушевљен песник. „Као многи други знаменити радници на политичко-друштвеном пољу и Милетић је у своме умном развијању отпочео са лирским заносом младићског идеализма; али кроз ту његову лирику већ провејава основни тон, основна црта његове природе, јер се он у својим песмама не заноси и не одушевљава лепим девојачким очима и витим стасом, него је његова поезија чисто патриотска с политичком тенденцијом.“ Али већ само то, што је Милетић отпочео свој рад у песничким изливима, указује на једну карактерну црту оних индивидуалних типова, којима је намењено да буду носиоци једне идеје, да се за њу одушеве и заложе, да за њу погину. Такви људи, поред јаког и бистрог ума, поред гвоздене воље и снажнога карактера, морају имати и добру дозу осећајнога заноса, неку врсту фанатизма, којим се разликују од реалних хладних политичара и трезвених државника од заната. То је она црта, која нам у психологији таквих људи објашњава оно, што се многима и у темпераменту Милетићеву није допадало, а то је отсуство практичног и хладног одмеравања, извесна раздражљивост, избегавање компромиса и обзире опортунитета.

Година 1848 донесе бурне, револуционарне дане. Омладинци српски пођоше у народ. Милетић се упути у своју Шајкашку. У Чуруг стигне баш кад су Шајкаши требали да пођу у Италију. Милетић пожури цркви и стане звонити на узбуну. Свет се искупи и он одржа ватрени говор и одврати Шајкаше од одласка у Италију и заузеше положај на *Jarku*, да се боре против мађарског угњетавања. „То беше Милетићева прва припремна политичка школа, школа бурна и крвава, која је поставила дубоке трагове и утиске у души његовој, запојила га осећајима и идејама, које му постадоше стална тековина и пâтос за цео живот“.

После буне оде Милетић у Беч, где га прихвати кнез Михаило, те помоћу стипендије, коју је од кнеза добивао, доврши правне науке и положи докторат.

Био је у државној служби у Лугашу, у Банату, али за кратко време, па положивши у Темишвару адвокатски испит, настани се у Новом Саду као правозаступник.

На крају 1860 године формално је укинута српска Војводина. „После тога акта српски је народ био дубоко потресен и узрујан, и он је осећао да стоји пред једном поразном тачком у своме политичком животу и држању и он је само изгледао и очекивао, да се преда њу појави апостол, који ће дати прецизно обележена израза и облика томе преврату у његову расположењу и држању. То је сад био отсутни тренутак, у коме је Милетића силно обузимала инспирација о својој судбом му намењеној улози, да стане пред народ као борац, као носилац и претставник једнога програма, једне идеје водиље у тешкој и бескрајној борби његовој за свој политички опстанак. То је он учинио у своме знаменитом чланку, који је изашао у „Српском Дневнику“ на Туциндан 1860 године. Тај је чланак имао огромног утицаја и одјека у целом народу, па и преко граница Угарске; он је звонио као сигнал, као сила труба, која соколи и прибира народ за нову борбу. Њима је обележен прелом у политичком правцу и држању угарскога српства, а у исто је време њиме означен и почетак Милетићеве знамените публицистичке и политичке улоге и каријере, која се после краткога младалачкога лирскога заноса наставља у тешким, доиста драматским борбама и перипетијама, а на крају, у сумрачују дана његових, завршује као суморан еп.

Тако је Милетић ступио у нову периоду свога раднога живота. Та је периода трајала до 1868 године. Она се карактерише као напоран рад, да се у борби између Беча и Пеште добије поуздан терен за даљи политички живот и развитак српскога народа. Идућа (1861) година донела је знаменити благовештенски сабор српски. Да би се Маџари одурили жељама Аустрије у погледу централног парламента у Бечу, изашло се у сусрет српском народу сазивањем српског народног сабора ради решавања о успостави српске Војводине. Овај, познати под именом, благовештенски сабор, био је последњи српски политички сабор у хабзбуршкој монархији. Велика очекивања српскога народа од рада благовештенског сабора нису испуњена. Српска Војводина није успостављена. На овоме сабору, као и на сабору 1864, Милетић је био народни посланик и истакнути претставник нових слободоумнијих идеја. „Милетићева појава, његова смишљена и оштроумна реч, његова свежа и једра дијалектика, све су више освајале широке слојеве српског друштва, у његовој

су се појави већ јасно распознавале и отискивале црте предестинираног апостола и вође народног, који ће све своје вршњаке и савременике наткрилити и од кога ће произилазити моћни импулси за политичко-социјално кретање целога једног племена.“ Такав Милетић успео је да, на супрот мишљењу крупних ауторитета у угарском српству, задобије већину српскога народа за своје погледе, који су били управљени Пешти, одакле су требале да се јаве добре последице српске нове политике. Међутим дошла је погодба између Беча и Пеште, на штету угарских Срба. И тако Пешта није оправдала наде Милетићеве и његових пријатеља. Тада је наступио моменат, када се мислило, да ће се народ моћи лако окренути Милетићевим непријатељима. Али народ у Милетићу беше већ уочио борца, који се не јавља у сваком деценију и народ с Милетићем на челу ступи у нову фазу борбе. Она је почела 1868 и водила се све до последњег часа Милетићеве делатности. „Његов рад на угарском сабору беше обиљан, огроман и веома заморан, и само је Милетићева необично снажна умна и физичка конструкција могла кроз толики низ година, да остане несломљена на своју позицију у томе тешком парламентарном мегдану, у тој веома неједнакој борби...“ Милетић је већ при првој појави својој на угарском сабору обратио на се пажњу парламентарних кругова; он је с једном малом четицом српских посланика ушао у тај мађарски парламентарни сабор, међу политичке и парламентарне корифеје и мегданције, који су ту сви били на окупу, и он се већ одмах у почетку кретао на томе новом терену и у томе великому кругу сасвим слободно, одважно и с оним самопоуздањем, што га улива вера у доброту и истинитост својих начела и свест о своме позиву и својој умној снази и спреми; он је улазио у ту тешку борбу као добар јунак по срцу и по памети. Та је борба позната не само оном делу српства, који се борио, већ и свима Србима по свима земљама српским; а не мање познага је и свима Словенима, па и широм свега културнога света. У тој је борби Милетић, вођ свога народа, себе прославио начином најбољих трагичних јунака.

У тој борби бејаше Милетићу десна рука *Заслава*, политички лист који је он основао најпре у Пешти као посланик на сабору, а потом га развио у Новом Саду. „Са престанком „Српског дневника“, угинуо је једини српски независни

орган, и кад је наскоро затим свануло уставно доба, ваљало је опет покренути независни народни лист. Па ко да га покрене? Пред народом је већ стајао Милетић као политички атлет, који се све видније истицао изнад својих вршњака и савременика, и није чудно, што сви погледи беху управљени на њега. Свестан тога, да је дошао тренутак, кад је ваљало прихватити, у вис дићи и поново развити савијену и клонулу народну заставу, Милетић одважно загази у јавну политичку борбу, прегоре личне и породичне обзире и интересе. Тако је постала *Заслава*.¹⁾

У бурним четрдесетим годинама истаче се за звезду вођиљу у српске интелигентне омладине мисао: словенство и у њему српство. Скоро пуну половину века бејаше та мисао мета којој је, поглавито књигом, тежила интелигенција српска. И за све то време с поетским одушевљењем стајаше на челу њену Милетић. По такту Милетића опеваху се сви до-гађаји: рад у Србији на задобивању градова, омладински покрет, устанак бокељски и невесињски, рат за ослобођење и независност (1876—78) с разочарењем после берлинског конгреса.

Из Беча и Пеште стално је разривана слога између Срба и Хрвата и уношена непомирљива свађа. Милетић је апеловао на све Србе, да обавештавају оне Хрвате, „који нису постали жртва маније и фанатизма“, да не крче пут раздору него правом братском споразумевању. Он је више пута изражавао жељу, да историја Срба и Хрвата, која у прошлости није била једна, у будућности треба да буде једна. Више од 25 година Милетић је свом душом служио јединству Срба и Хрвата, и пред крај своје каријере он је рекао: „Нама су немиле овакве зајевице између два племена. Питање имена и онога, што иза тога следује, у Троједној краљевини, није толико питање народности колико питање слободе и слоге. Толико пута наглашавано и од словенских непријатеља исмевано великосрпство и великохрватство имају у себи клицу онога, што се зове јужно словенство. Кад се људи у ствари сложе имена им сметати неће“.

Милетић је у хрватском сабору (1865) као посланик трајио самосталност Хрватске према Угарској и да се Хрватској присаједини Далмација. После његова говора Штросмајер је рекао: „Буди хвала и част посланику Милетићу, који је ве-

леумно и врло вешто развио ствар самосталности Троједне краљевине“.¹⁾

Колико је огромно поверење Милетић уживао у Војводини, а посебице у Новом Саду доказ је неоспоран то, што је он уз највеће одушевљење биран у Новом Саду у два маха за градоначелника (1861—1862 и 1867—1868). Мађарска влада није могла да гледа Милетића на положај новосадског градоначелника и послала је свога комесара, да га смени. Комесар мађарске владе мотивисао је смењивање Милетића са положаја новосадског градоначелника тиме, што је, као бајаги Милетић „држао бунтовничке говоре са смером противу мађарске државе.“

После овога суспендовања Милетић је одлучно наставио рад у *Заслави* и у саборима: политичком и народно-црквеним. У Великом Бечкереку, у српској конференцији, донет је 16. јануара 1869. године програм за српске заступнике на угарском сабору. На основу овога програма вођена је политичка борба српског народа све док се Милетић није разблео. Бечкеречки програм тражио је у главном:

Начело равноправности за све народе у Угарској;

Државоправну самосталност и територијалну целокупност Троједне краљевине, по начелима усвојеним од српскохрватске странке у Троједној краљевини;

Помагање Румуна, да Ердељ добије своју аутономију;

Одбацивање поравњања Аустрије са Угарском, пошто то погађа Словене;

Помагање и заступање начела, која воде државној самосталности и народној равноправности Словена у Мађарској;

Спречавање политike, која иде на одржање Турске и заузимање за ослобођење хришћанских народа у Турској;

Творац овога програма био је Милетић.

Прозревши споразум Беча и Пеште, да омету уједињење српства на Балкану, Милетић је живо радио на томе, да се за ослобођење хришћанских народа на Балкану ангажују сви јужни Словени. Он се нарочито заузимао и путем штампе пропагирао уједињење јужних Словена, тражећи да се Срби, Хрвати и Словенци стопе у једно политичко биће ван оквира хабзбуршке монархије. Као велики борац за је-

1) Под Троједном краљевином подразумева се: Хрватска, Славонија и Далмација.

динство Срба и Хрвата нарочито се Милетић истакао својим чланком у 118. броју *Заславе* 1869 године под насловом: „Ћирилица у загребачком политичком хербергу“. Због овога чланка био је оптужен, јер је напао бана Левина Рауха, који је гонио ћирилицу. Осудила га је порота у Пешти на годину дана затвора и 500 форинти глобе. Милетић је издржао затвор у Вацу. По повратку из Ваца дочекан је као месија. У Новом Саду била је забрањена бакљада, а војска је била у приправности.

Снажно је одјекнуо у народу српском говор Милетића, који је одржао у угарском сабору 12 октобра 1872 године, у којем је осудио насиља и неправде, које Угарска врши над Словенима; бранио је права Троједне краљевине, тражио је сазив српског народног сабора, заузимао се за проглађену браћу Бокеље и Словаке, а нарочито је тражио да Балкан припадне балканским народима, а тиме је дао Бечу на знање, да су његови освајачки планови откривени. Милетић је свом оштрином шибао безакоња комесара мађарске владе, а 1875 године изјавио је у угарском сабору, да је у Угарској горе него у Турској.

Кад је планио невесињски устанак (1875), Милетић је тражио, да Србија и Црна Гора притечну у помоћ Херцеговцима и Босанцима. Он је тврдо веровао да је куцнуо час ослобођења српској Босни и Херцеговини, а он је још 1848 године предлагао у Београду, да Шумадија и Војводина упадну с војском у Босну и Херцеговину.

И у току 1876 године Милетић је продужио своју акцију за рат противу Турске. Он је у *Заслави* позивао владаоце Србије и Црне Горе, да у том по српство кобном часу пођу у помоћ својој поробљеној браћи. Да би и страни свет био упознат са српским питањем написао је и штампао књигу: *Die Orientfrage*.

У мају 1876 године био је у Београду, где је био примљен код кнеза Милана. На неколико дана после повратка свог из Београда (12. јуна 1876. г.) написао је значајни чланак у *Заслави*: „Брату брат а непријатељу рат“, којим је позвао српски народ, да за ослобођење Срба на Балкану пошаље добровољце, новчане прилоге и све што је потребно да принесе на жртвенички олтар за бољу будућност српског народа. Овај чланак је силно одјекнуо широм свега српства. А кад је 20. јуна 1876 године објавио у *Заслави* проклама-

цију кнеза Милана, којом објављује Турској рат, Милетићев је патриотизам доживео највећи триумф. Он заносно узвикује: „Дај Боже, да усклик Србије и Црне Горе: непријатељу рат у српским горама нађе одјек: брату смо брат.“

Три дана после објављеног овог чланка у *Заслави*, Милетић је ноћу дигнут из постеље и ухапшен иако га је штитио посланички имунитет. По наредби мађарске владе одведен је заobilaznim путем преко Базјаша и Темишвара у Будим, где је бачен у тамницу, у којој је лежао 18 месеци без суда. Тек на Богојављење 1878 године изречена је Милетићу пресуда, којом је осуђен на 5 година тамнице. Милетић је осуђен као бунтовник а на лажан исказ српскога изрода Ђоке Ранковића. Али главни разлог због којега је Милетић осуђен, лежи у окупацији Босне и Херцеговине, јер се Беч плашио Милетићеве популарности у српском народу, који би могао својим утицајем омести ову окупацију. А кад је извршена окупација Босне и Херцеговине, даван је Србима миг, да би се Милетић могао пустити из тамнице ако затражи помиловање. Милетић није хтео то да учини, али на молбу посланика српског народно-црквеног сабора, пуштен је 15. новембра 1879 год. после три и по године тешког тамновања.

После Милетићевог повратка из затвора оживела је и народна борба. Милетић је издржао 1881 године тешку борбу приликом избора посланика за угарски сабор. Мађарска влада се била решила да по сваку цену осујети Милетићев избор за посланика. Али српска народна част била је спасена, Милетић је био изабран за посланика на угарском сабору, покрај свега терора мађарских власти против његових бирача.

Избори у 1881 години имали су задатак, да сломе снагу српскога народа у Угарској и да Милетићу онемогуће политички рад и утицај. У то време баш букнуо је устанак српске раје у Херцеговини и Боки, противу насиља аустријске владавине. Милетић је и овога пута прискочио браћи у помоћ пишући у *Заслави* у њихову корист; а на угарском сабору 22. фебруара 1882 године одржао је кратак али значајан говор. Он је неоспорним документима доказао право српског народа на Босну и Херцеговину тражећи да Аустро-Угарска изађе из тих српских земаља. У току те (1882) године Милетић је још једном проговорио у угарском сабору, којом је приликом тражио са целом мађарском опозицијом да се аустро-угарска војска повуче из Босне и Херцеговине.

Дуготрајни тешки затвор и стални борбени напори за права српског народа, начели су Милетићеву гвоздену конструкцију. Живци су његови попустили, он се разболео тешко и то је био нов или и најтежи удар за српски народ. Орлу су остала саломљена крила све до његове мученичке смрти (4 фебруара 1901 по нов. кал.), коју је оплакало цело српство и словенство. Умро је у Вршцу, код свога сина, а сахрањен је у Новом Саду.

Милетић је био типични претставник српске расе, обдарен свима потребним својствима, да буде народни вођ и носилац његове националне мисли. Он је био не само велики Србин, него и велики Словен. Он је био у борби одважан, имао је гвоздено стрпљење и неуморност и био је стално одушевљен за славу свога народа и његова је једина брига била да му народ буде слободан и срећан.

Милетићево име живеће у пуној слави докле траје српски и хрватски народ.

Кнез Данило Петровић

КНЕЗ ДАНИЛО ПЕТРОВИЋ

Кнез Данило Петровић рођен је на Његушима 1826 године. Петар II Петровић, звани „владика Раде“, господар Црне Горе намени себи за наследника Данила и узе га на Цетиње, да га спрема за будућег владара Црне Горе.

Владика Петар II умро је 1851 године. Смрт владичина затече Данила у Бечу, на пролазу за Русију, где се имао спремати за владику наследника. Али не мислећи да се владици Данило се врати у Црну Гору. Главари народни напишу молбу руском цару, да владичина наследника Данила призна за кнеза Црне Горе. За том молбом оде Данило у Петроград, те му се све учини по вољи. Тако Црна Гора после толико векова доби опет световног поглавара.

Одмах у почетку Данилове владавине наиђоше крвави дани. Он је хтео да спречи утицај Скопљак паше међу Брђанима и крете се противу њих с војском; али ускоро затим започне крваво ратовање Омер паше противу Црне Горе. Рат се закључи, на посредовање руско и аустријско 1853 миром и Црна Гора доби тада никшићку жупу.

После овога рата Данило је неуморно радио на унутрашњем државном унапређењу: укида племенску управу, премери земљу, уреди плаћање порезе, уведе попис војника и преуреди управу у војсци. А 1855 Црна Гора је добила нов законик. Те године кнез Данило се оженио Даринком, кћерју богатог трстанској трговца Квекића, која је одмах завољена у Црној Гори.

Година 1858 прослављена је знаменитом победом, коју су Црногорци одржали на Грахову над великим турском војском. Ова је победа пробудила најлепше наде у све српство за срећнију будућност.

За време своје владавине кнез Данило је имао доста тешких дана. Мала и кршевита Црна Гора, опкољена великим непријатељском силом, морала је вечно да живи на пушци. И само ретко херојство њених поноситих синова, могло је да одоли непријатељској најезди и да сачува слободу своје отаџбине.

Какав је дух вејао Црном Гором за све време тешке владавине кнеза Данила, показује нам случај, који је опевао Љуба П. Ненадовић:

„Пружило се поље равно,
Поље дуго зелено;
А на њему кнез Данило
Пије вино румено.“

Према њему Омер-паша
Разапео чадоре,
Па он шаље посланика
Да му с' лави покоре.

Сви се гротом наслеђаше
Кнез Данило највише
Па одговор Омер-паши
На фишеку он пише:

Родио си с' да крст браниш,
А сад си мути злотвор,
Потурицо, Омер-пашо,
Фишек ти је одговор!“

На Омер-пашу, који се био окомио свом силом на Црну Гору јадао се и у последњим часовима свога живота владика Раде, коме је Омер-паша загорчавао живот много пута.

1 августа 1860 паде кнез Данило од убиличке руке у Котору. Сахрањен је на Цетињу у Старом манастиру, оплакан од свега српства.

Кнез Данило је био чврста карактера, као што су оне стене где се родио. Он није презао ни од чега, јер страха не познаваше. Поред свију личних врлина красаше му витешку душу заношљиво српско родољубље, које снажни његов дух покреташе на велике мисли и најзnamenитije тежње. И да је само имао средстава и дужа века, он би сигурно учинио нешто велико и славно, што Срби на све стране од Косова заман изгледаху. Ову жицу његове родољубиве душе најбоље карактерише овај моменат. Кад се српски кнез Михаило спремаше за велико дело ослобођења српског и свега југословенског народа и кад се та радња крају примицаше те је свако очекивао да куцне час, на који се тако жељно очекивало, кнез Данило раздраганом душом рече: „Ох, помози Боже и свети Ђурђе, моје крсно име, нека само кнез Михаило војску креће, па ево ме њему за проста војника, да само видим велико и уједињено српство и југословенство.“

Кнез Данила су у Црној Гори звали „Зеко“, што је имао очи зеленкасте. Он је имао муњевит поглед, који је било тешко издржати. Његова бистрина ума и оштроумност изазивали су у његових поданика достојно поштовање; у својим одлукама био је одлучан и непоколебљив; није пре-зао ни од чега у његовом извршењу. Црногорци су много ценили ову његову особину, она им је импоновала.

Кнез Данило је био један од највећих поборника за ослобођење поробљеног српства и уједињење свега југословенства. Он је био и остаје у српској и југословенској историји велики човек и родољуб.¹⁾

Д-р Фрањо Рачки

¹⁾ По подацима: „Знаменити Срби XIX века.“

Д-Р ФРАЊО РАЧКИ

Др. Фрањо Рачки рођен је Фужинама 25 новембра 1828 године. Био је син сељачких родитеља. Основну школу је учио у родном месту, а гимназију на Реци и у Вараждину. 1848-ма покварила му је планове, и он је отишао у Сењ, у бискупски богословски завод. Народни препород га је вaspitao за цео будући живот. 1849 послао га је бискуп М. Ожеговић у Беч на теолошке студије, где се први пут састао са владиком Ј. Штросмајером. Уз теологију учио је Рачки марљиво словенске језике, па се јавља у Католичком листу са својим првим саставцима, песничким, филозофским, а 1851 и историским (Средоточје повијестнице). 15/8-1852 постао је Рачки свештеник. Мало затим га је бискуп Ожеговић послао у Беч да се оспособи у математици и физици. Рачки није могао своју наклоност према историји да замени са математиком и физиком, и оставио је Беч, па се вратио у Фужине. Поново је отишао у Беч, да се спреми за професора теологије. 12/VII-1855 промовисан је за доктора теологије а по повратку постављен је за професора теологије у Сењском богословском заводу. Кукуљевић није пуштао из вида Рачког, и наговорио га је да се бави историјом, а нарочито истраживањем глагољице. Резултат тога истраживања био је: „Преглед глагољске црквене књижевности с особитим погледом на св. Писмо и литургичке књиге“ (Католички лист, 1956, 34—35). То је, као и неки други занимљиви историски чланци, обратило пажњу историка, нарочито Кукуљевића, те су Кукуљевић и Штросмајер наговорили Рачког, да оде у Рим да буде управник завода св. Јеронима.

У пролеће 1857 отишао је Рачки у Рим, и трогодишњи боравак у Риму створио га је хрватским историком највишег ранга.

У Риму је Рачки марљиво учио палеографију и дипломатику, радио у разним архивама, а нарочито је скупљао историску грађу у ватиканској архиви. 1859 пропутовао је Рачки јужну Италију, па се са Тайнериом задржао дуже времена у неапуљским архивама. 1860 вратио се Рачки у домовину, и отада се налазио непрестано у њеној служби, и као научник и као политичар. Рачки је био отада у свему саставни део иницијативе и рада Штросмајерова, коме је био

најоданији друг и саветник. Рачки је одмах стао међу првима уз Штросмајера, и налазио се у водећој улози. С правом је рекао Штросмајер после смрти Рачког: „Што год сам и ја сâm за Бога и вјеру, за домовину и народ свој помислио и извео, и у његовој је племенитој души, срцу и вољи постојало и изведене било. Боља половица свега тога његова је мисао, његова заслуга и његова слава.“

Рачки је сарађивао у „Позору“, као и у доцнијем „Обзору“ и његови историско-политички чланци изазивали су највећу пажњу, и признати су као дела највишег ауторитета. 1861 ушао је Рачки у сабор, и ту је домовини учинио бескрајних услуга, активно суделујући у свима важнијим питањима. Појам хрватског државног права, добија његовим радовима праву физиономију. Рачки је уза све то Југословен. Питање јединства Хрвата са Србима, и у политици и у науци, сматрао је Рачки као једну историску и природну нужду, радећи за оно опасно време и одлучно и неустрашиво, бранећи те идеале и припремајући терен духовном јединству, које је имало претходити физичком. Историска наука је за њега ствар позитивна, њоме је Рачки улазио у тајне историског разилажења и спајања јужних Словена. Таква наука је основ његових политичких схватања и његова солидна посматрања на све појаве. Зато он и даје одмах у почетку свога рада програмску изјаву, како би се помогло што духовном јединству: „Ово толико жуђено јединство свих Југословена, а понаприје Срба, Хрвата и Словенаца, убрзати би имала Југословенска академија, којој први и највећи Југословен науми метнути темељ (1860).“ И такав је Рачки остао целог свог живота и у науци и у политици, немајући у томе до данас такмаца.

Големи број адреса и разних културно-политичких предлога изашло је из његовог пера. Познати 42-ги члан у односима са Угарском његово је дело (1861); и државно-правни елементи адресе од 1861 његова су мисао. За време распуста сабора 8/IX-1861 до 1865, Рачки је радио у правцу свога програма на скупштинама и у новинама. Читав низ политичких расправа оснивао се на идејама самосталности Хрватске у федеративној монархији. А најважније су расправе Рачкога о том ове: Сабор Троједне краљевине од 1848 према Аустрији („Позор“, 1861); Државно право Троједне

краљевине по тумачењу мађарском („Позор“ 1866); Листови једнога антиунионисте („Заточник“, 1870). 1865 изабран је Рачки у краљевски одбор, који се имао састати са угарским одбором у Пешти и преговарати о државо-правном односу међу Хрватском и Угарском. Питање Реке у Рачком је добило најспремнијег и најпозванијег бранитеља у сабору и у новинама, на основи историског и природног права („Ријека према Хрватској“ 1867). 1863 наименован је Рачки за школског надзорника, па је и за школство у Хрватској стекао великих заслуга. 1864 основао је са Јагићем и Торбаром „Књижевник“, који је постао највиша трибуна тадашњих научних радника, пре основања Академије. 2/I-1866 стигла су сабору променјена правила Академије, а 22/VII Рачки је изабран за њеног првог претседника. Потврда је стигла тек 15/IV-1867, а истог дана Рачки је отпуштен из службе као школски надзорник. После тога постао је каноник у Ђакову (1876), па онда у Загребу 1877 (пристанком кардинала Михаловића). У Академији био је 20 година претседник, а као такав је 5 година био и претседник одбора, који је управљао књижевним радом Матице хрватске (до 1872). Рачки је много допринео за оснивање „Вијенца“ (1869), у коме је објавио читав низ чланака. До 1878 старав се Рачки и за Народни музеј. За двадесет и седам година водио је бригу и за све благајничке и привредне послове Академије. Бринуо се о подизању академијине палате. У свemu је Рачки био прави организатор снаге и величине академијине, а поред свега тога рада још је и научно радио, и редиговао је 26 свезака „Старина.“

У јавном животу Рачки је увек био на послу, и заступао је интересе науке и народа. 1868 био је опет у сабору или је са 16 другова иступио из сabora, због октроисаног изборног реда, који је народној странци донео тежак пораз под Левином Раухом. 1872 Рачки је опет изабран за посланика а после ревидирања нагодбе, остао је у опозицији као члан народне странке, којој је био душа и онда, када није био више члан сabora. Бан Мажуранић је нудио Рачком 1874 катедру за хрватску историју на новооснованом загребачком универзитету, али је Рачки то одбио, хотећи да се сасвим посвети Академији. Предлог Штросмајеров да буде Рачки сењски бискуп пропао је. 1881 понуђена је Рачком митра могиловског митрополита свих католика у Русији (са седиштем у Петрограду), но Рачки се, због Академије и других

неких разлога није примио те велике части и поверења, које је у њ' стављала Русија, коју је Рачки обожавао и од ње очекивао велика дела за све словенство и човечанство.

1874—1880 Рачки није активно суделовао у политици. Али када је, ради Давидове мађарске школе, дошло у народној странци до расцепа, Рачки је постао члан и оснивач независне народне странке па је у „Обзору“ 1880 (150—153) дао и програм странци и био јој вођа до kraja живота. Те своје мисли унео је Рачки и у адресу независне народне странке 1884. Те године у јесен био је у Кијеву, Москви и Петрограду, Варшави и Кракову. 1885 био је седми пут изабран за претседника Академије али је 20/XII-1886 добила Академија решење, којим јој се јавља да избор Рачког није потврђен. Академија га је 1887 избрала осми пут, али се он захвалио на избору.

Рачки је као историк најистакнутија личност читавог XIX века у целој југословенској историографији, па је доиста, како га Шишић карактерише „средиште свега научног хисторичкога рада хрватскога у другој половини XIX века.“ До крајности савестан и акрибичан, савршено образован у помоћним историјским наукама, нарочито у палеографији, латинској и глагољској. Рачки је постао, уз свој одличан историски метод, не само особито критичан писац многобројних студија и научних дела великог обима, него и савестан модерни издавач историских извора. У ова два правца, развијају се научни рад Рачког. Он је дао многобројна дела из области дипломатике, палеографије, сфрагистике, епиграфике, историје и хеуристике.

Рачки је у првом реду истраживач периода народне династије, а сем тога, у овим, као и у студијама из каснијег доба, тражио је у прошlostи јужних Словена све могуће додирне везе, не пуштајући из вида уз позитивне и негативне, које су могле послужити доказивању јединства југословенског племена. Прави Рачки са свом својом ширином необичне проницавости и еластичности у испитивању и изношењу испитаних факата показује се већ у првом свом већем делу: „Вијек и дјеловање св. Тирила и Методија словенских апоштолова“ (I — II, 1857 — 1859). Од многобројних дела истичемо овде само ова: „Одломци из државног права хрватскога за време народне династије“ (1861), „Књижевни рад св. Тирила и Методија“ (1863), „Оцјена старијих извора за хрват-

ску и српску повиест средњега виека“ (Књижевник I—II), „Покрет на словенском југу концем XIV и почетком XV столећа“ (Рад 2, 3, 4,), „Богомили и Патарени“ (Рад 7, 8, 10), „Како и када се преобрази хрватска кнезевина у краљевину“ (Рад, 17), „Борба јужних Словена за државну независност у XI виеку“ (Рад 24, 25, 27, 28, 30, 31), „Хватка дворска канцеларија и њезине исправе за владавине народне династије“ (Рад 35), „Подметнуте сумњиве и прерађене листине хрватске до XII виека“ (Рад 45), „Бијела Хрватска и бијела Србија“ (Рад 52), „Унутарње стање Хрватске прије XII столећа“ (Рад, 56, 57, 70, 79, 91, 99, 105, 115, 116), „Прилози за повјест хуманизма и ренесансе у Дубровнику, Далмацији и Хрватској“ (Рад, 74), „Бој на Косову, узроци и последице“ (Рад, 97), „Стари грб босански“ (Рад, 101). и т. д.

Рачки је умро 13 марта у Загребу, где је и сахрањен.

Рачки је био један од најизразитијих бораца и апостола за уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Његов неуморни рад крунисан је успехом. Југославија је остварена и слободна.

Др. Јован Ристић

Д-Р ЈОВАН РИСТИЋ

Др. Јован Ристић, државник и историчар, родио се 4 јануара 1831 године у Крагујевцу. Као лицејски ђак учествовао је у српском покрету у Угарској 1848. Као државни питомац учио је историјске науке у Немачкој и Француској. 1852 промовисан је за доктора филозофије у Хајделбергу. Служио је у Министарству просвете, Министарству иностраних дела и у Министарству унутрашњих дела. Догађаји од 1858, када је извршена промена на српском престолу, затекли су га као начелника полицијског одељења под министром Гарашанином. Рђаво забележен код либералне странке, Ристић се приближио оном делу конзервативних политичара, који се окупљао око престолонаследника кнеза Михаила и нападао либерале у „Српским Новинама.“ 1860 био је Ристић секретар депутатије коју је кнез Михаило послao у Цариград. После ступања кнеза Михаила на српски престо, писао је Ристић у „Српским Новинама“ чланке, у којима је објашњавао кнежеву унутрашњу политику. Крајем 1861 постављен је за дипломатског заступника у Цариграду, и водио је преговоре с Портом о повлачењу турских гарнизона из српских градова. Ти преговори који су 1867 окончани пуним успехом, изнели су га на глас као једног од најбољих српских дипломата. Крајем 1866 постављен је за министра Иностраних дела, на место Гарашанина, али је одмах отступио, јер кнез Михаило није хтео усвојити његово гледиште о потреби либералних реформа. Од тога тренутка Ристић се почeo приближавати либералној странци, којој је доцније постао вођ.

После погибије кнеза Михаила (1868) Ристић је изабран уз свога пријатеља Блазнавца за намесника малолетног кнеза Милана Обреновићу. Он је као намесник убрзо, и у спољашњој и у унутрашњој политици, добио већи утицај него Блазнавац. У спољашњој политици спречио је Ристић увлачење Србије у аустријску аферу, што је желео гроф Андраши; у унутрашњој политици, устав од 1869 године у главном је његово дело.

Познато је већ да је Србији, пред крај 1870. г., био стављен у изглед добитак Босне, Херцеговине и Старе Србије, осим „дела Босне до Врбаса и до Неретве“, који је имао да припадне Аустро-Угарској. Те простране области биле су

обећане Србији под извесним условима, које је ондашњи представник аустро-угарски у Београду, В. Калај, саопштио Јов. Ристићу намеснику малолетног кнеза Милана Обреновића. Али до озбиљног претреса тих услова није ни дошло услед једног дипломатског сукоба који је, убрзо затим, избио између Русије и Аустро-Угарске.

Међутим Ристић је — преко једног свог повереника — био известио о том предлогу владику Штросмајеру, који му је тим поводом упутио ово значајно писмо:

Преузвишени Господине,

Речено ми је да се о тому ради да Србија Босну и Херцеговину задобије дозволом и помоћу Мађара. Искрено ћу вам рећи: да ја то држим сљефаријом мађарском, будући их познајем и будућ опћенити министар вањских послова у црвеној својој књизи и у црноморском питању нада све истиче целокупност Турске.

Било тому, међутим, како му драго, речено ми је: да Мађари увјетом стављају да хрватска Босна припадне у том случају Хрватској, а о Вами се, преузвишени мој господине, вели да сте Мађаром одвратили, да сте Ви вољни гледе те точке споразумјети и измирити се с народном странком у Хрватској. Ако је тако онда је познато оштроумније Ваше истину погодило и пошло правцем, које потпуно моје и мојих пријатеља одобрење заслужује.

Ја, дакле, у томе обзиру из срдца честитам и народу српскому и Вами и увјеравам Вас да ја и моји пријатељи из свега срдца и из све душе желимо да српски народ под Вашим водством чим прије сврху за којом тежи и тежити мора, постигне. Увјерени будите, преузвишени мој Господине, да ћемо Вас ми у тој ствари сваким могућим начином подупријети и волили би се хиљаду пута одрећи властитога бића свога и умријети, него се ма за који део земље с Вами завадити.

Ми о томе радимо да се наш народ сложи и уједини, а не има никога на свијету, нити има на свијету ствари које би нас на то завести могле да га раздавамо.

Бог нек буде с Вама!

Молим итд.

На нашу нову год. 1871.

Преузвишености Ваше у свакој ствари на служби

Штросмајер
владика

На то писмо одговорио је Ристић владики овако:

Преузвиши Господине,

Примио сам, у своје време, писмо којим сте ме почаствовати изволели, и што Вам до данас нисам одговорио узрок је био једино у томе што са зимњег доба нисам могао добити угодне зато прилике, премда ми је врло неповољно било што сам толико заостати морао а осећао сам живу потребу да се одазовем родољубивим осећајима којима ми се Ваша Преузвишеност јавити изволела.

Ни ми, Преузвиши Господине, не сматрамо Хрвате и Србе другачије до као један народ; ако нам вероисповест није једна, нема душе која би у данашњем веку смеђа у тој неједнакости наћи основа да раздвоји оно што је једно, да отуђи брата од брата. Мало је народа у Европи у којих не би било разних конфесија, па нигде невидимо да је та околност сметња њиховој слози. Нека и код нас буде сваки блажен на свој начин па смо учинили велики корак унапред. И кад наши првосвештеници предњаче у овом правцу, као што чини Ваша Преузвишеност и наш митрополит Михаило, онда сам спокојан за будућност нашега народа, јер нам је полазна тачка задобивена.

Не мања је потреба међусобно поверење. Ако се којој страни вашега народа догоди да се забави око својих домаћих потреба, свесни родољуби с друге стране не треба да се предају наглости и страсним прекорима. Оваки поступци колико би били штетни, толико и неправедни, јер не треба сувише мудрости па да се увиди да је поједини прут само у снопу јак. Верујте да нема интереса који би нас од заједнице југословенске раздвоји а и ми равним правом верујемо у осећања која нам изражавате у Вашем писму.

Млађи нараштај по својој бујној природи, брзо свој суд изриче; дужност је вођама народним да га руководе и о тегобама обавештавају. Хрватска треба да благодари Господу што таквог вођа има у Вашој Преузвишености: даће зар Бог да се такав појави и Војвођанима.

Што се нас тиче молим Вас да будете спокојни. Ми никада нећемо допустити да се међу браћом семе раздора сеје. За извршење свога задатка на Истоку чинимо што треба; кад дође дан да од својих дела рачун положимо, ми их се, заиста, стидити нећемо. Кам' среће да други чланови Истока, који исти позив имају, и четвртину тога чине!

Доносилац овога писма у стању је да Вашој Преузвишености да ближа обавештења на питања која би му Ви нашли за добро учинити; а ја ћу се ограничити

само на то да Вас уверим да ћемо се ми са мање добитка задовољити кад знамо да на путу своме сретамо Ваше одобравање.

У овим осећањима ја молим Вашу Преузвишеност да ме задржи у своме пријатељском спомену, који је за мене драгоцен и да изволи примити уверење мага особитог поштовања и искрене преданости са којом пребивам Ваше Преузвишености

слуга понизан
Јов. Ристић

Из ових писама види се врло јасно шта су народни прваци и у Хрватској и у Србији — пре пола века — мислили о народном уједињењу.

По закључку „нагодбе“ између Угарске и Хрватске (1868 г.) односи између Хрвата и Мађара постали су веома затегнути. Ондашњи хрватски родољуби, који су припадали народној странци, нису хтели примити тај уговор. Услед притиска, којим су се затим послужили Мађари у Хрватској и Аустријанци у Далмацији, они су још отвореније почели прихватати идеју о југословенском уједињењу. Та идеја свечано је усвојена, 1870 г., од стране југословенске омладине, скупљене у Љубљани.

Увидевши да народ не може ништа очекивати ни од Аустрије ни од Угарске, хрватски родољуби почели су озбиљније погледати на Србију и надати се од ње ослобођењу и уједињењу са осталим јужним Словенима. То је био тако узвишен идеал у њиховим очима да, по речима самога Штросмајера, није било на свету жртве коју не би поднели за његово остварење. Сви лични, партиски и покрајински интереси имали су, дакле, да ишчезну пред општим интересима народног уједињења.

Те племените тежње хрватских родољуба, скупљених око владике Штросмајера, наишле су на најсрдачнији пријем у Србији. Влада кнежевине Србије сматрала је да су Хрвати и Срби један народ и да нема интереса који би био у стању да одвоји Србију од југословенске заједнице. Она је дала уверење да Србија чини све што је потребно за извршење свога задатка и да никад неће допустити да се међу браћом посје семе раздора. Али она је осећала да је извршење тога дела скопчано с великим тешкоћама и наглашавала је потребу такта и међусобног поверења у раду.

Познато је да Србија није изневерила своју мисију.

Зна се добро, такође шта је она, од тада па све до данас, учинила за народно уједињење и колико је жртава ово стало...

После пунолетства кнеза Милана (1872) био је Ристић министар иностраних дела у Блазнавчевом министарству. Затим је после Блазнавчеве смрти, почетком 1873 образовао сам једно министарство, које је пало под јесен исте године.

Године 1875, приликом Херцеговачког устанка, Ристић се ставио на чело ратоборне струје, склопио је савез са либералима од 1858, и ушао, као министар иностраних дела, у тако звано акционо министарство Стевче Михаиловића. То је министарство пало после неколико недеља, али с пролећа 1886, оно је дошло поново на владу и водило два рата с Турском. Ристић је гледао у први мах да ратоборну струју у Србији употреби као једну демонстрацију, којом би натерао Турску на преговоре, али је ратоборна струја била тако јака, да је Ристић и преко своје воље увучен у рат. Он је држао, да Србија без помоћи Русије, не може имати успеха, и сва његова дипломатија била је упућена на то, да са Србијом увуче и Русију у рат. Он је жељео да са Русијом игра исту игру, коју је играо Кавур са Француском. Први рат с Турском свршио се рђаво, јер Србија није могла истрајати у борби до ступања Русије у рат. Захваљујући руској дипломатији, почетком 1877 закључен је између Србије и Турске мир, на основу предратног стања. Други рат с Турском почeo је крајем 1877, тек после пада Плевне, коју је руска војска заузела, јер српска војска није могла раније ступити у акцију, поред свега тога што је Русија на њу наваљивала, јер је била иссрпена напорима првога рата.

У другом рату с Турцима српска војска заузела је вароши Ниш, Пирот, Врању и Прокупље.

Као заступник Србије на Берлинском Конгресу Ристић се морао споразумевати са Аустријом, да би могао одржати оно што је српска војска заузела. После Берлинскога конгреса, који је донео Србији независност и четири нова округа, Михаиловићево министарство је отступило и с јесени 1878 образовано је ново либерално министарство под Ристићем, као под неоспорним вођом либерала. То министарство, и поред јаке опозиције, провело је кроз скупштину железничку конвенцију са Аустријом, али је 1880 дало оставку на питању трговинског уговора. — Године 1887 Ристић је, у брачном спору краља Милана са Краљицом Наталијом, стао на страну

краља Милана и то га је поново довело на владу. Либерално-радикално министарство, које је он тада саставио, пало је крајем исте године, нешто због несугласица између либерала и радикала, а нешто због неповерења, које је Ристић лично уливао Аустрији.

После оставке краља Милана (1889) Ристић је постао намесник са ћенералом Протићем и ћенералом Белимарковићем. То намесништво, које се претходно обавезало према краљу Милану, да неће допустити краљици Наталији бављење у Србији и да ће поштовати тајну конвенцију с Аустријом од 1881, имало је задатак, да уведе у живот устав од 1888 и да послужи као противутежа радикалној влади, која је под тим уставом била неизбежна.

После смрти намесника ћенерала Протића, Ристић се није могао погодити са радикалима о новом намеснику, отпустио је дотадашњи радикални кабинет и довео је на владу либерале. И он и тај либерални кабинет били су оборени државним ударом од 1 априла 1893, када је малолетни краљ Александар, пре навршеног пунолетства, узео краљевску власт у своје руке. Тиме је у главном била завршена политичка радња Ристићева.

Ристић се много бавио историским студијама, и оставил је два знатна историска дела: „Спољни одношаји Србије од 1848—1872“ (у три свеске) и „Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност од год. 1875—1878“ (у две књиге).

Умро је 23 августа 1899 у Београду, где је и сахрањен.

Ристић је био мудар дипломата и велики поборник југословенске идеологије.

Овде ћемо да изнесемо један прилог о томе: какав је у том времену био одношај између Јована Ристића и Штросмајера?

Ове две знамените личности, из средине српске и хрватске, као савременици, блиско су се познавали, састајали и дописивали.

За карактеристику тих одношаја нека послужи као доказ и једно писмо Јована Ристића, писано Штросмајеру, приликом ступања на високо државно звање, краљевског Намесника, 1889, по абдикацији краља Милана.

Штросмајер је честитао Ристићу овај догађај, у историји тако редак, да једна личност као Ристић, у току свога жи-

вота, заузима високи положај владаљачкога Намесника два пута: 1868 по трагичној смрти кнеза Михаила и ступању малолетног кнеза Милана на престо Србије, и после даљих дводесет година, 1889., приликом ступања на престо младолетног сина Миланова, краља Александра Обреновића, по абдикацији његова оца.

Ристић је топло одговорио нарочитим писмом Штросмајеру, на његову честитку, која је као и ово писмо само један акт више о њиховој међусобној преписци. Писмо гласи:

„Из ваших писама видим — вели Ристић Штросмајеру — да сте и Ви нашу судбину пратили са живим интересовањем. Знате, да сам одмах по повратку (мисли: из бање Рогатица, где је, претходне 1888 год., Ристић био заједно са Штросмајером) имао великога труда у спремању новога Устава нашег; нисам био без утицаја на уставни преображај Србије, и ако не могу рећи, да је све испало сагласно са мојим погледима, но напредак је велики и неизмеран. Остаје само да докажемо, да смо за њ' дорасли, а то ће тек време открити.“

Сад Ристић долази у свом писму на абдикацију, коју карактерише следећим речима:

„За уставним преображајем, дошао је политички прелом, још од већег и огромнијег значаја, извршен без потреса, без сукоба и крви. Кад су у Србији владали најтежи дани, који су плаховиту нарав људску кадри да изведу из стрпљења, ја сам саветовао својим пријатељима, да не клону духом, јер је Србија земља, у којој не треба очајавати, као што се не треба ни обманама предавати. То се потврдило најновијим догађајима нашим.

„Но ови догађаји донеше ми тешко бреме, донеше ми га по други пут, у односно кратком периоду од 20 година. Први пут могао сам га носити лакше, јер сам био млађи, а сада и ако имам више искуства, имам и теже, много теже прилике. Али је воља иста, несаломљена, да га носим поштено, патриотски, са пуним осећањем дужности, и према земљи и према младом краљу, који нам је у аманет предат. Молићу се Богу, да ми на овом путу подари здравља и снаге, а Вашу преузвишенност молим за очински благослов, који није изостао нијаком носиоцу патриотских задатака, а најмање Вашем искреном поштоваоцу....

Јов. Ристић.“

Др. Михаило Полиш-Десанчић

Д-Р МИХАИЛО ПОЛИТ-ДЕСАНЧИЋ

Д-р. Михаило Полит-Десанчић, родио се у Новом Саду 16 јуна 1833 године, од оца Јована и матере Јулијане рођене Десанчић. Породица Полит досељена је из Цариграда у Нови Сад. Отац Политов Јован био је врло имућан човек. Мати Политова родила се у Баји од старе српске породице Десанчић. Десанчићи су једна од најстаријих српских породица и воде своје порекло из XIV века. По породичном предању један предак ове породице био је управник једнога дела Тесалије за време цара Душана. Једна песма о ропству „Михаила Десанчића“ доказује да су они постојали, после погибије на Косову, у области данашњег Санџака, одакле су дошли на Приморје, а затим се настанили у Хрватској крајини, у Костајници и Петрињи, где је д-р. Полит имао доста познатих рођака Десанчића са материне стране. То име је Полит додао своме породичном имену за успомену на своју мајку Десанчић, кад је почeo да сарађује на књижевности.

Полит је свршио основну школу и три разреда гимназије у Новом Саду. Четврти разред гимназије учио је у Сегедину, али је ту прекинуо учење због револуције 1848 године. У револуцији Полит је преживео сву емиграцију са родитељима, селећи се из Новог Сада прво у Карловце, затим у Земун, Митровицу, Загреб и Беч. Његов отац био је на листи бунтовника и требао је бити на путу за Будимпешту затворен, али се бекством спасао у Бечу.

Кад је Полит учио гимназију у Новом Саду поучавао га је Светозар Милетић, а после је Милетић као правник у Бечу опет поучавао Полита, кад је овај учио V и VI разред гимназије. Као гимназиста Полит је већином био у друштву Светозара Милетића, Вука Каракића, Ђуре Даничића и Бранка Радичевића. Кад је Полит завршио гимназију 1862 године, он је у Паризу слушао правне науке, па после оде у Беч где је наставио изучавање правних наука, и ту је 1861 године промовисан за доктора права и државних наука. Те године Полит је именован за почасног великог бележника у сремској жупанији и исте године је изабран први пут за посланика на хрватско-славонском сабору у Загребу за срез иришки. Кад је у Бечу формирана хрватско-славонска дворска канцеларија, Полит је 1862 године именован за секретара. Пошто се рази-

шао са шефом ове канцеларије Полит се врати 1864 године у Загреб, где је положио адвокатски испит и после био два пута биран за посланика на хрватско-славонском сабору, где је узимао живог учешћа у раду сабора и био његов секретар. Године 1867 учествовао је на свесловенском конгресу у Москви. У Варшави и у Вилни држао је говоре на руском језику, а у Петрограду 11 маја 1867 године, на великом банкету у сали Дворјанског собранија, на коме је претседавао руски министар просвете гроф Толстој, и на коме је учествовало преко 600 свесловенских делегата. Овај говор држао је Полит дужно на руском језику: о задатку Русије према словенском истоку. После овога говора Руси су на рукама однели Полита са говорничке трибине у салу. У Москви, на универзитету, држао је Полит ватрен говор на српском језику о решењу источног питања у вези са словенством. На пријему код руског цара Александра II 14 маја 1867 године, у Царском Селу, приказао је Полита министар Толстој руском цару, који га је запитао: где научи тако добро руски и изјавио му, да је 1849 године, као наследник престола посетио српску цркву у Будимпешти. При повратку из Русије проглашени су посетиоци свесловенског конгреса велеиздајницима, и Полит је чекао неко време у Будиму како ће се свршити ствар са „московским хацијама.“ Он је помишљао на емиграцију у Србију и посетио је, ради тога, кнеза Михаила у Гастајну, да се с њим договори у случају ове емиграције. Међутим у Бечу су се предомислили и одустали од процеса. После тога наступила је у Хрватској ера дуализма, под баном Раухом, и били су расписани нови избори на основу октројсаног изборног закона. Полит је у јануару 1868 године опет изабран за посланика у Иригу, али је са посланичким друговима, због реакције банове, дао оставку и напустио сабор. Барон Раух није дао Политу да отвори адвокатску канцеларију у Загребу, због чега се он пресели у Нови Сад где је морао поново, на мађарском језику да полаже адвокатски испит и у јануару 1870 године, он је тај испит положио. Полит је 1873 године први пут изабран у Панчеву за посланика на угарском сабору. На новим изборима 1875 године, Полит је поново изабран за посланика у Панчеву. Услед тога је мађарска влада поделила панчевачки срез на двоје, а Полит се после кандидовао у другим срезовима и био је посланик на угарском сабору све до 1881 године кад је морао подлећи

владином кандидату. Тек 1906 године успела је кандидација Политова и уз велико одушевљење српских бирача, изабран је за посланика у Великој Кикиндiji.

Полит је играо видну улогу и на српском народно-црквеном сабору у Карловцима, где се његова реч чула и слушала.

Полит је много радио на публицистичком пољу, а мање на књижевном. Прву новелу „Вереница Црногорка“ написао је 1860 год. као секретар кнеза Данила. На Цетињу Полит се познао и спријатељио с тадашњим наследником црногорског престола, доцније краљем Црне Горе Николом Петровићем.

Када је 1885 године почeo излазити у Новом Саду политички дневник „Браник“, Полит је стално сарађивао на овоме листу.

Најважнији публиковани списи Михаила Полита, јесу његове парламентарне беседе, од којих је прва књига изашла 1885 године, друга књига 1889 а трећа 1911. Полит је још писао и издао на немачком језику разне расправе. А године 1876 за време српско-турског рата, написао је опширу књигу под насловом „Die natürliche Lösung der Orientfrage am Balkan“. Ова је књига остала у рукопису, а садржи 28 отсека и додатак о аграрном штапању у Босни. Од године 1903 Полит је био директор „Браника“. Два пута је емигрирао из Новог Сада. Први пут с матером 1848 у Беч, и други пут за време светског рата 1914 год. опет у Беч. Војне власти у Петроварадину хтели су, да га предаду у августу 1914 године војном суду у Руми, али породица Политова сазнавши за то, још у последњем тренутку, испратила га је у Беч. За време светског рата провео је две године (1916-1918) у Пешти. Доживео је да види ослобођену и са Србијом уједињену своју Војводину, за коју је живео и целога века неуморно радио.

Умро је 30 марта 1920 године у кругу своје породице. Сахрањен је у Темишвару. Ту и данас лежи Михаило Полит, под забаченом хумком српске земље, изгубљен од погледа данашње генерације војвођанских Срба.

*

Поред Светозара Милетића, у историји политичког живота Војводине, нема човека, који је имао тако високу концепцију, тако велику личну вредност и тако видну улогу као Михаило Полит Десанчић. Са осамдесет и седам година жи-

вота Полит је не само проживео читав један велики, веома буран период српског духовног живота, већ је активним учешћем у свима важнијим покретима био један од главних носилаца оних националних идеја, које су носиле струје младе Европе. Читав тај покрет између године смрти Наполеона I и године слома Наполеона III (1821-1870) претставља и у српском народу максимум његове борбе и националних групација. Две најмаркантније личности тог периода у Војводини биле су: Светозар Милетић и Михаило Полит Десанчић. Кроз векове нико у Војводини није имао тако велику и тако јасно израђену националистичку концепцију као њих двојица. Ове две политичке личности обухватају цео проблем живота и рада ондашњих Срба. У распад аустријске монархије они су веровали и желели да га убрзају, јер су знали, да ће Аустрија и Мађарска спречити српско уједињење и решити источно питање на штету Срба изван Србије, ако споља и изнутра ојачају.

Полит је учествовао на Свесловенском конгресу, приређеном приликом етнографске изложбе у Москви 1867 год.. и том је приликом изразио наду источних Словена, а наиме Срба, да Русија неће заборавити катастрофу Косова Поља и да ће ускоро испунити своју велику задаћу.

Кад су Мађари гонили и бацали у тамницу неустрашивог српског борца у Војводини Светозара Милетића, Полит га је бранио најверније и у штампи и на процесу и на угарском сабору. Његове су одбране биле тако дукументоване, да су тешко погађале мађарско реакционарско правосуђе. Полит је Милетића стално похађао кад је тамновао у мађарском затвору.

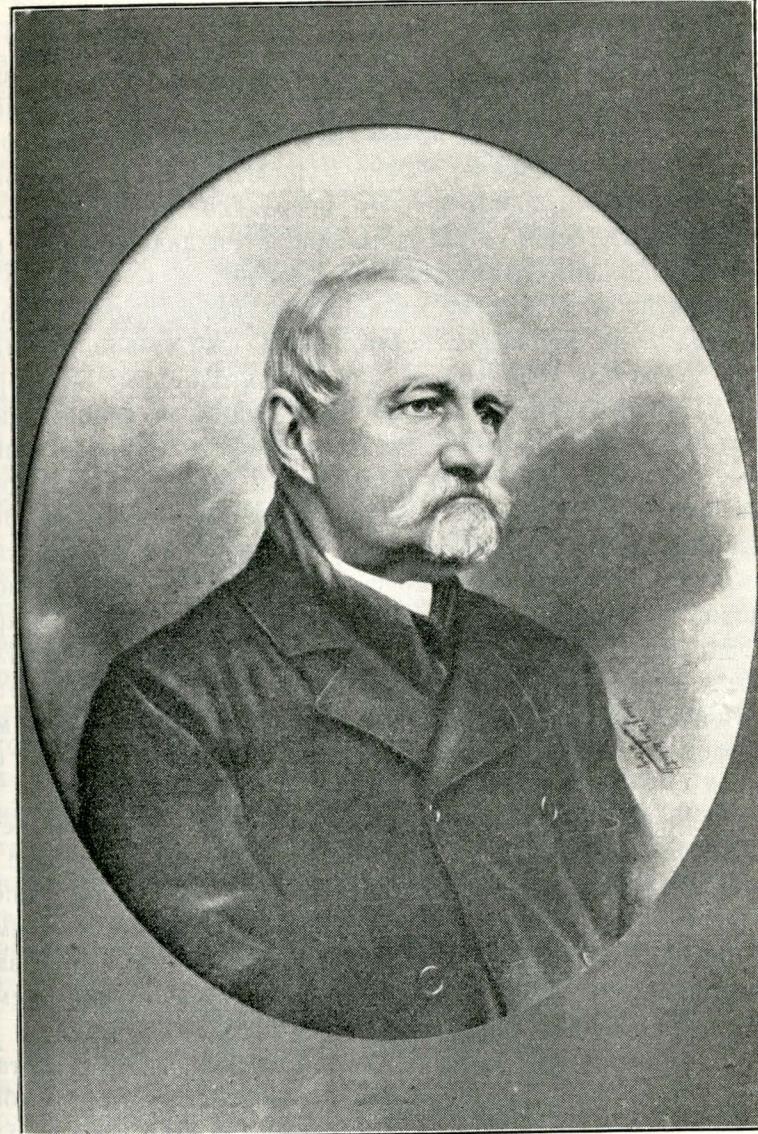
У духовној заједници са Штросмајером Полит је до краја живота остао ватрени поборник српско-хрватског јединства и залагао се за равноправност српског и хрватског племена, за равноправност језика српско-хрватског или хрватско-српског и наговештавао заједничку будућност Срба и Хрвата. Од тога доба почиње Политова борба противу Мађара, коју је мушки водио до ослобођења Војводине и уједињења са Србијом (1888).

Полит је у раду за ослобођење Војводине и њеном уједињењу са Србијом имао јаке везе са политичарима у Србији, као са Јованом Ристићем, Николом Пашићем и др.

Полит је једна светла фигура у новијој историји српскога народа и јужних Словена.

Кроз цео свој живот Полит је водио исполинску борбу за добро и слободу своје драге Војводине. У тој борби он је био неустрашив и одлучан. Колико су од њега презали мађарски политичари види се по томе, што су изборни панчевачки срез, који је Полита бирао за посланика на угарском сабору, поделили на двоје само да би осујетили Политов избор. А кад се, после овога, Полит кандидовао у другим срезовима, влада мађарска се служила крајњим средствима само да се Полит не би појавио на угарском сабору као посланик. Говори Политови на угарском сабору својом документацијом задавали су мађарској влади и њеном шовинизму тешке ударце. Полит је до краја остао тако борбен, што му је у роду оставило светло име.

Политове везе са Штросмајером и његов рад на пољу братске заједнице Срба и Хрвата запажен је од свих родољуба оба братска народа. Он је са Штросмајером показао пут, којим треба поћи за слободу и јединство Срба и Хрвата. И на томе захвалном послу оставио је Полит у своме роду леп глас.

Žmaj Jovan Jovanović

ЗМАЈ ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ

Велики српски песник Змај Јован Јовановић родио се 23 новембра 1833 године у Новом Саду. Основну школу и ниже разреде гимназије учио је у месту свога рођења; а више разреде доворшио је у Халашу и Братислави. Кад је свршио гимназију почeo је учити правне науке у Пешти, па је про-дужио у Прагу и свршио у Бечу. После се вратио у Нови Сад, где је био наскоро изабран за градског чиновника. Али књижевни рад беше га свега освојио и он даде оставку на службу и покрену књижевни лист „Јавор“. У то време се и оженио и из тога доба су му најлепше песме љубавне „Ђулићи“. Лепших љубавних песама наша књижевност досада нема. У почетку 1861 године постане надзорник Текелија-нума у Пешти. Тада се у њему јави жудња за самосталним животом, па се упише на медицински факултет са кога изиђе као доктор медицине 1870 године. Још је за то време уређивао хумористички лист „Змај“, отуда му је и дошао популарни надимак. У Новом Саду живео је неко време као практични лекар, па после пређе у Панчево, где покрене нов хумористички лист „Жижу“. Ту га снађе велика жалост, умре му непрежаљена, оплакана и опевана жена Ружа; па се одатле пресели у Карловце, где се мало задржао и оде у Футог за општинског лекара. Ту га снађе и последња жалост, умре му и последње дете Смиљка, те он остави Футог и пресели се у Нови Сад.

Године 1874 прослављена је у Новом Саду двадесет-петогодишњица његова певања. Две године доцније пређе у сремско село Каменицу као општински лекар. Затим је покренуо и трећи хумористички лист „Стармали“. А за време српских и руских ратова 1876—1878 Змај је лепо уређивао „Илустровану ратну хронику“. Змај је уређивао неко време и сатирични лист „Комарац“.

Наскоро потом преселио се у Београд, где је постао драматург Народног позоришта. Захваливши се на тој служби, одселио се у Беч, где је био практични лекар и уређивао је дечији лист „Невен“. Из Беча је опет дошао у Београд, где је живео као приватни и општински лекар. У почетку 1892 године Народна скупштина у Београду одлучи: да се Љуби П. Ненадовићу и Змају Јовану Јовановићу, док су живи, из-

даје у име народног признања за књижевни рад њихов по четири хиљаде динара годишње из државне благајне. Обојица су то примали до дана своје смрти. У јесен 1898 Змај остави Београд и оде у Загреб, где је иницијативом загребачких Срба, а учешћем изасланика из целог српства најсвечаније прослављена педесетогодишњица његова певања 13 јуна 1899 г.

У последње доба опет се вратио у своје драго село Каменицу, где је 1 јуна 1904 године преминуо и ту сахрањен уз огромно учешће захвалне му Србадије.

У историји српске књижевности угледно је место добило име Змаја Јована Јовановића. Ненародни правац певања, у коме се морадоше сломити и онако силни дарови (таленти) као што беше дар Мушицкога, није могао за вечита времена господарити у књижевној поезији српској. Поједини су се таленти стали отимати те је створена нека средина, у којој је било и јаких талената, али епоху ствара Бранко, који умире млад. Српска се уметничка поезија, после сјајне појаве Бранкове не би ни у ком случају враћала старим тоновима, али је за њено развиће права срећа што Бранкову музу прихваталају Јован Јовановић и Ђура Јакшић. Застава, на којој је исписано знамење новог доба српске песме, не савија се после смрти Бранкове, она се весело лепрша у рукама двојице војвода: Змаја и Јакшића, а око ње се купила чила Србадија. Али држећи у руци својој ову заставу више од половине столећа, Јовановић је на њој не само позлатио запис, него га је попунио, извео на ширу основицу и учинио општим знамењем народним. О ономе што је Бранко у „Ђачком разстанку“ само нагласио, посветио је Јовановић читаву малу литературу, поставши на тај начин и Пиртеј народни и Хафис нежних срдаца и Јувенал срџбе патриотске. Тај лите-рарно историјски значај Јовановићев завидни је део онога, што скупа чини славу његову.

Што Јовановићу као песнику највише вредности даје, то је што је он песник свога времена. Данас се иште од песника, да у његову срцу преври оно, што ври у главама најбољих људи његова времена, да је као неки претеча-песник. А Јовановић је такав песник.

Змајеве патриотске песме јесу праве песме. Свака од њих има снаге, да крепи наше патриотске осећаје, тако да изгледа као звоно, које зове на богомољу, као празничко рухо.

Зато је сваки патриотски поклич Змајев био за сва српска срдца снажан.

Српско срце не може пожелети лепших љубавних песама од оних, што их је Змај савио у киту мирисних „Ђулића“, којима одговарају, као пандан, тужни „Ђулићи увеоци“, у којима су изражени уздаси и очајан бол.

Змај је умео као ретко ко да кроз читав низ сатиричких песама шиба пороке пудљиваца, слаботиња и издајника.

Змај је до данас највећи дечји песник на словенском југу. У дечјим песмама он је уздизао и крелио дечју душу, богатио њихову ведрину и јачао им младалачку снагу.

Био је још један камен темељац на коме је Змај нарочито оснивао своју поетско-философску религију, а то је његово веровање, да ће идеја српско хrvатског братства превивети сва искушења и бити симбол узвиšених тежња Срба и Хрвата. На ослобођењу и уједињењу раскомаданог Српства и на слози и братству Срба и Хрвата, Змај је неуморно радио кроз цео свој живот. Нарочито се овај његов патриотски рад видно истиче кад је боравио у Бечу, Новом Саду и Загребу, где је и на овом пољу патриотског рада оставио име великог човека и правог апостола југословенске идеологије.

У преводу песама из стране књижевности Змај је био ненадмашан.

По песничкој плодности и разноврсности лирике Змај превазилази све српске песнике.

Сава Грујић, ђенерал

САВА ГРУЈИЋ

ЋЕНЕРАЛ

Сава Грујић, војник и политичар, рођен је у Коларима 25 новембра (по старом) 1840 године.

Родитељи су му били врло честити, али сиромашни.

Грујић је унук Карађорђевог гласовитог војводе Вула Илића, који се прославио јунаштвом на Суводолу у борби са Нуман-пашином војском 1809 год.

По свршетку основне школе у месту рођења, Сава је остао код родитеља, јер се о његовом даљем школовању није могло ни мислити.

Али његова срећна звезда не беше га обишла. Ондашњи саветник Гаја Јеремић и свештеник Сава Поповић видећи у младоме Сави необичну бистрину и вољу за школом упуте га на даље школовање са њиховом помоћи.

По свршетку војне академије у Србији, Сава је био од 1861—1863 године на војним студијама у Пруској: учествовао је у Пољском устанку 1863 године.

Херцеговачки устанак под Луком Вукаловићем и бомбардовање Београда од стране Турака 1862 год. узбунило је духове по свима крајевима српским, а нарочито код српске омладине. Услед тога и млади српски официри, са којима је Грујић био у пруској војсци, дођу у сукоб са својом владом, која тада није хтела да ратује са Турском и њих девет даду оставке. После године и по кнез Михаило је вратио ове официре у војску.

Од 1864—1870 Сава је био у Русији на војним студијама и у војној служби.

Године 1870 Сава се вратио у Србију и добио службу при Крагујевачкој тополивници, али је 1873 био отпуштен из службе због својих веза са социјалистичким листом „Јавност“.

Године 1875 враћен је у службу; а у српско-турском рату био је начелник артиљерије код Черњајева и узео је видног учешћа у борби с Турцима.

Године 1879 постављен је за првог дипломатског агента и генералног конзула Софији.

У малој предратној Србији мало је било таквих личности, нарочито војних, који су узимали тако видног учешћа у политичким животу своје отаџбине. Грујић је био слободоум-

ног духа, а најјачи његов рад пада у најбурније дане живота његове отаџбине. Пуних четрдесет година заузимао је највише положаје у својој отаџбини, као војник, државник, политичар и дипломата и увек је остао исправан, марљив и скроман што су му и његови противници признавали.

Његова виђена служба почиње крајем 1876 године, када је постао пуковник и министар војни. После је бивао посланик у Атини, Петрограду и Цариграду, претседник владе и претседник државног савета.

А године 1907 био је шеф наше делегације при другој конференцији мира у Хагу.

За ћенерала произведен је на нову 1888 годину као претседник владе. После тога бивао је још три пута претседник владе, која је трајала краће време. Напослетку био је дуже времена претседник државног савета на коме је положају пензионисан 1910 године.

Грујић је радио на војној књижевности. Његово дело о „Реорганизацији српске војске“ прибавило му је глас једнога од најпопуларнијих војних писаца. У овој књизи Грујић је изложио новије погледе на војну организацију, са којима се нису слагали ондашњи меродавни војни кругови и због тога је Грујић (1873) био отпуштен из државне службе. Од тада је Грујић ступио у везу са младом слободоумном струјом у Србији којој је остао веран до смрти.

Поред наведеног дела о „Реорганизацији српске војске“ Грујић је објавио још и ова дела своја: „Организација бугарске војске;“ „Организација румунске војске;“ „Како је йостао бугарски егзархат;“ и „Српско-турски рат 1876—8 г.“ у четири књиге.

Због ових радова изабран је за почасног члана Српске краљевске академије наука и Руског археолошког института у Цариграду.

Познато је да Обреновићи нису били пријатељи Русије. Али млади краљ Александар Обреновић, улучи прилику, кад му отац, краљ Милан, велики приврженик аустро-угарске политike, оде из земље, да се приближи народној партији, па позва на управу земље Ђоку Симића. У жељи да се поремећени односи са Русијом поправе, ћенерал Грујић буде постављен за посланика Србије у Петрограду, где је на царском двору већ раније уживао велико поверење.

Али после тога Србијом је завладала крута реакција под

управом др. Владана Ђорђевића. И јенерал Грујић буде опозван из Петрограда и хитно позван у Београд да се стави пред преки суд, чemu се он са војничком готовошћу и тачношћу одазвао. Кад је стигао у Београд полиција га је ставила под домаћи затвор, а после десет дана протеран је из Србије. Женидба краља Александра Обреновића амнистирала је све политичке осуђенике и изгнанике, па и јенерала Грујића.

Грујић је био и велики родољуб своје земље. Кад га је пред српско-турски рат 1912 упитао један његов пријатељ да ли ће бити рата, он је живо одговорио:

„Покрет овај за слободу браће наше исто је као и одваљена стена од планине. Ко је може у путу њеном зауставити? Жалим, што због слабости и сâм не могу да узмем учешћа у скорашињој праведној борби.“

Свршетак овога рата са Турцима дочекао га је у постели, али је он одједном скочио с постеле и дозвао своје укућане рекавши им весело:

„Хајде да се веселимо, устали су ми сада синови из гроба.“ Породица то није разумела и забринуто га погледа, а он додаде: „Па наша браћа робови добили су живот и слободу, па зар се не треба веселити?“

Грујић је имао племениту душу. Помагао је свакога на разне начине. Али и оваква његова добра душа испила је многу жучну чашу. У књизи његова живота беше много тамних листића. Имао је да броди реку свога живота пуну шиљатих стена и бурних таласа. Али је он своју животну улогу трпељиво одиграо. Он је скромно ишао, по позиву своје отаџбине, на врховима њеним, а тако исто и скромно силазио с њих. Кад год је отаџбина тражила његове услуге, он јој се одушевљено одазивао. Он се борио и живео.

Његов неуморни рад на ослобођењу српског народа испод вековних угњетача, као и на ослобођењу и уједињењу са Хрватима и Словенцима, трајан је споменик, који је себи подигао у своме народу.

По своме широком образовању, по благости и питомости своје нарави, по свом отменом васпитању, Грујић је освајао свуда симпатије.

На свима положајима, које је заузимао, одликовао је се преданом службом народу и отаџбини, што га је и довело до највеће почасти у земљи.

Умро је у Београду 21 октобра 1913 г., где је и сахрањен.

Глигорије М. Јефтановић

ГЛИГОРИЈЕ М. ЈЕФТАНОВИЋ

Веома крупна фигура у политичком животу српског народа последњих деценија, поборник национализма у Босни и Херцеговини, велики прекаљени борац за очување нашег племена био је покојни Глигорије М. Јевтановић. Он је био духовни творац пробуђене Босне, а остао је све до уједињења вођ српског живља у Босни и Херцеговини, предавши се свакњеговој тежњи, да се ослободи и уједини са браћом из слободних краљевина Србије и Црне Горе.

Глигорије М. Јевтановић се родио 7 новембра 1840 у Сарајеву. Његов отац Манојло беше један од најугледнијих трговаца у целој покрајини. По свршетку основне школе у родном месту, у Бечу је свршио трговачку школу. Као младић сарађивао је са оцем у радњи, која је била једна од првих на Балкану, а бавила се трговином и извозом разних сировина, нарочито кожама дивљег звериња и другим домаћим производима. Ради тога Глигорије је пропутовао цели Балкан увек истичући свој национални осећај. Научио је то у родној кући од оца, који је у тешка времена обилато помагао српску школу и цркву, а истакао се и приликом подизања велике православне Саборне цркве у Сарајеву даровавши, у оно време, знатну суму од 15.000 форината.

Васпитан у једној од најугледнијих српских кућа, Глигорије је већ од своје ране младости био маркантна личност и карактер: био је наш чисти расни тип поштења и чојства, националног поноса и самопоуздања; није презао ни пред каквом опасношћу. Своје добре личне особине истицао је сваком приликом и на сваком пољу свог великог рада.

После окупације 1878 године, настало је опште разочарење у српском народу у Босни и Херцеговини и нека малаксалост духовна. Кад је потиштеност била највећа, а терор власти најтежи, кад је догочало до ноката, решио је Јевтановић да поведе борбу против насиљника и угњетача.

У то доба варош (чаршија) је претстављала једину економски независну и на тај начин слободну интелигенцију Босне и Херцеговине. Сви покрети против аустријских насиља имали су своје покретаче у вароши. Скоро пуне три деценије трговци и занатлије Босне и Херцеговине, уз учитеље и свештенике, претстављали су борбеност, национални

понос и утеху поробљених све док после анексије омладина није преузела у своје руке ту акцију енергичније и ефикасније, али увек ослоњена на своје оцеве и помагаче из вароши (чаршија, трговачки део града).

И када је стање постало најнесносније, Јевтановић је окунуо око себе све српске прваке ових покрајина и у друштву са Војиславом Шолом и Владимиром Радовићем из Мостара, Костом Кујунџићем из Лијевна и другим угледним личностима из целе земље под видом тражења верске и просветне самоуправе повео националну борбу за одбрану народног имена, језика и просвете. Ова борба за црквено — школску самоуправу у Босни и Херцеговини била је прва организована борба против Аустрије у оним крајевима.

На челу те борбе стајао је, као њезин вођ и главни покретач Глигорије Јевтановић, који је ставио на коцку и имање и цео свој опстанак. Та тешка борба трајала је пуних девет година, а допринесене жртве од стране свих учесника биле су огромне. Смелост и беспримерна одлучност Јевтановићева према непријатељу, и његова најоданија служба народним идеалима покренули су становништво ових покрајина. Оно је развило јак национални покрет, који је убрзо постао непробојан српски фронт. То су после прихватиле и нове генерације младе Босне, које су ту борбу одржавале све до народног ослобођења и уједињења.

Борба за верско — просветну аутономију завршена је 1905 године успехом. Аутономија је добивена.

По успешно завршеној борби за аутономију прешло се на рад чисто политички, културни и економски.

Јевтановић је свуда предњачио. Као један од духовних твораца пробуђене Босне остало је до уједињења вођ српског дела југословенског народа у Босни и Херцеговини, истичући се у свим његовим политичким настојањима као његов тумач. Тако је 1908 године после анексије Босне и Херцеговине од стране Аустрије потписао у Пешти познати протест против тог акта. Приликом отварања Сабора у Сарајеву 1910 године одржао је један значајан говор о аграру, који је завршио овим речима: „Позивам вас, моји другови, да се сетите нашега рада из прошлости, наше борбе и постигнутог нашег јединства, које ће, ако Бог да, донети срећу и напредак целој нашој отаџбини, ако га наставимо. Запамтите, да од нашег држања овде зависи држање целог народа. Љубав

према заједничкој нашој Отаџбини нека нам буде мисао вођиља, која ће прегазити све међусобне размирице и одвести нас бољој будућности“.

За време балканских ратова Јефтановић је с највећим одушевљењем и интересовањем пратио ове прве етапе нашег ослобођења. Био је међу првим потписницима изјаве против Аустрије, која је тада спречила Србији излаз на море. Његово одушевљење показује најбоље организовање акције за скупљање прилога Црвеном крсту братских краљевина — Србије и Црне Горе — којом је приликом изабран за претседника акционог одбора. Он лично је свима предњачио издашним новчаним прилозима.

За време светског рата Јефтановић је скupo платио своје раније одушевљено истицање у народној борби. Био је гоњен, упропашћиван и уништаван. 1914 године, као једном од најистакнутијих људи, демолирали су му дом, стан и радњу. Наговорена руља све је унишитила и опљачкала.

Већ 25. јула 1914. године затворен је као таоц, а током рата осуђен на годину дана робије и на губитак свих почасних звања. Непријатељ је тако хтео да код народа убије големи његов углед, што му наравно није успело. Није могао чак ни да сломи овог човека, који је и ако већ у дубокој старости, поносно сносио све непријатељске увреде и душевне патње, да још сјајније и ведрије дочека остварење својих идеала.

Био је најсренији, када је као претседник Народног већа за Босну и Херцеговину дочекао и поздравио ослободилачу српску војску у Сарајеву и када је 1. марта 1919. године отворио као први, по годинама старости, претседник прво Народно претставништво ослобођене и уједињене краљевине данашње Југославије. — За заслуге на националном пољу одликован је од Његовог Величанства Краља Александра I орденом св. Саве I и II реда. Већ раније одликовало га је друштво Црвеног крста.

Умро је у дубокој старости 15. марта 1929. год. у Сарајеву, окружен многобројном породицом, а омиљен и поштован у целој земљи. Народ Босне и Херцеговине никада неће заборавити свог некадашњег вођу, који га је, кроз буру и олују, уништења и страдања, довео до жељеног циља. Он ће му увек остати у светлој успомени као пример челик карактера, одлучне храбrosti и прирођене отмености.

Милош Милојевић

МИЛОШ МИЛОЈЕВИЋ

Милош Милојевић је један од најистакнутијих и изразитих српских националних радника. Рођен у селу Црној Бари, у пређашњем округу подринском, 16 октобра (по старатом календару) 1840 године. Гимназију и правне науке учио је у Београду а затим је провео у Москви три године на историско-филозофском факултету.

За време свога школовања у Москви Милојевић је уочио неодређеност службене Србије у вођењу просветне политике, као и непознавање стварних прилика српских од руске стране, што неминовно мора донети тешке последице српским националним интересима. Године 1866 изашао је у „Световиду“ Милојевића чланак: „Пропаганде у Турској“. У томе своме чланку Милојевић је оштром критиком шибао национално-пропагаторске погрешке службених српских кругова. И умало га зато неогласише политичким преступником или човеком растројена духа.

Милојевић је у Београду скупљао око себе Србе, раднике, из Старе Србије и Македоније склапао са њима пријатељство и учвршћивао везе, помоћу којих би могао и сам лично обићи њихове крајеве. Он је то и постигао и јавио се као први српски путник по тим земљама. Путовао је прерушен: сад је био мајстор зидар, сад молер, који је ступао у погодбу за израду црквених живописа; а где је и кад требало јављао се и правим именом и смером својим.

О томе путовању, у пратњи само једнога друга, у оделу старосрбијанском а оружан и јавно и тајно, вели на једном месту: „Никоме на свету, па и највећим непријатељима и душманима нашим, не желим овакво путовање с овим осећајима и под овом влашћу“. Непријатности с којима се сусретао и борио на своме путу по Старој Србији и Македонији оцртавају се у горњим речима Милојевића.

По повратку Милојевић се јавио својим познаницима у тим крајевима штампаном књигом. Изашле су од њега три свеске „Песама и обичаја укупног народа српског“, у којима је грађа из крајева које је он обишао. Те су књиге тамо радо примане и у сласт читане. Људи су се скупљали по домовима око читача као око гуслара и гутали речи које читач изговара; смешили се од милине, поносили се што се налази

у књигама оно што се и у њих пева; описују се обичаји како се и у њих врше. Такав рад Милојевића уливаше тамошњем српству наду на бољу будућност, веру у ослобођену браћу која ради на њиховом ослобођењу.

За време српско-турског рата 1876—1878 Милојевић је био на бојном пољу као вођ добровољца, учинивши лепих услуга својим раније ухваћеним везама с неослобођеном браћом.

Милојевић је од 1865 године до октобра 1868 године сам радио на пропаганди српске мисли, којој је био посветио сав свој живот; а отада је тај посао радио један мали одбор, коме је опет Милојевић био душа. Рад овога одбора био је мудар и пун такта; он је познавао прилике политичке у крајевима где су отваране основне школе и слате књиге и радио је ретким разумевањем постављеног му задатка. Разуме се да би успех био потпун да се много раније радило у правцу овога одбора и у том случају истакло би се питање о вспостављању пећке патријаршије и омела би се установа егзархата у Цариграду.

Рад Милојевића на националном пољу огроман је и неоспоран. Ниједан српски интелектуалац ни пре нити после њега није са толиким заносом и пожртвовањем развио пропагандистички рад за српску народну ствар и његово ослобођење.

Осим живе речи, која у сврху пропаганде много значи, Милојевић је и штампаном књигом, преко својих поузданых познаника, вршио успешно националну пропаганду у крајевима где је Србима туђин господарио. Он је прикупљао народне умотворине из тих неослобођених српских крајева, па је то средио и штампао у књиге и те је књиге слао Србима у тим крајевима, који су се поносили кад су их читали. То је било најуспешније средство за пропаганду, које је будило народну свест и уливало наду у лепшу будућност.

„Милојевић је много писао и, нема спора, све што је радио има вредности као агитациони апарат. Нема сумње, да се грешило, што се на тај његов рад гледало очима критичких научника, јер је он по својој плахој, агитаторској, природи видео много шта од онога чега нема. Не појединости већ општи смер рада његова ваља посматрати и оценити. У томе је случају Милојевић самостална и знаменита појава, човек који је унео међу своје сувременике нов један рад,

који је кориговао једну њихову крупну погрешку и попунио осетан недостатак.“¹⁾

Милојевић је умро 24. јуна 1897. године. Његова смрт забележена је овим речима: „Једна звезда на српском небу утрнула је. Она беше необичнога сјаја, те, иако звезда, осветљаваше далеку... далеку прошлост народа српског, осветљаваше тамне кутове простране отаџбине Србинове, и на тој светлости ми познадосмо што нисмо познавали, видесмо браћу нашу, српски народ „у свој Србији од изнад Калоче и Мориша па до Белога Мора, и од сињег Јадранског Мора па до реке Алте, Осме и доње Марице“.

Звезда се угасила, али њена светлост још допире до нас и дуго ће и дуго светлiti — као што и зраци с некретница долазе до нас, и ако су звезде можда још пре неколико векова угашене... утрнуле“.

Ова необична звезда необичнога сјаја на српском небу — беше Милош Милојевић.

Милан Ђурић, ужички пропаст

¹⁾ Знаменити Срби XIX века.

МИЛАН ЂУРИЋ

УЖИЧКИ ПРОТА

Милан Ђурић, прата ужички, родио се 9 марта 1844. г. у селу Заовинама, недалеко од валовите Дрине.

Нижу гимназију и богословију свршио је у Београду.

За народног посланика биран је дадесет и једанпут. Био је један од најпопуларнијих људи, не само у својој домовини, већ и далеко ван њених граница.

Још као млад свештеник учествовао је у српско-турском рату 1876-78, у коме се прославио својим родољубивим говорима, којима је одушевљавао војску за борбу противу далеко многоbrojniјег непријатеља.

Кад је српска ослободилачка војска преšла српско-турску границу на Јавору и раскинула ропске окове доносећи своју браћи слободу, запажала се на челу првих редова симпатична појава завијена у црну мантију. То је био поп Милан Ђурић.

Показивао је војсци њему познате путеве и странпутице. Крстом је благосиљао, а речима храбрио војску говорећи: „Децо моја! Ево земље наших предака, земље, у којој смо били славни, земље, у којој смо царевали; ево дворова наших царева и њихових славних задужбина, ево гробова наших витезова, који су умирали за своју веру, који су груду српства бранили својим грудима и крвљу је натапали. Не бојте се, децо, видим пред собом чету косовских витезова, пред чијим погледом дршће непријатељ.“

Зна непријатељ ко су деца Милоша Обилића!

Напред, децо!... Ето и мене с вама!...

Идем с вами да испуним косовски завет. Бићу тек онда задовољан, кад осветимо Косово и кад Рашка постане оно што је била.“

У битци на Јавору 1876. год. ишао је пред војском са голом сабљом у руци.

Тога дана рањен је у руку.

*

Више од 40 год. Милан Ђурић играо је у Србији једну од најзначајнијих политичких улога.

Улазећи у политички живот Ђурић је одмах приступио

круговима младих слободњака и у програм странке унео је две велике идеје:

Слободу у Србији и ослобођење потлачене браће све три вере и сва три имени.

Ђурић је у истини био борац за народну слободу, најизразитији апостол народног уједињења, најсмелији непријатељ реакционарних режима и највећи непријатељ тирана. Поштењем једнога Цинцината и неустрашивошћу Сцеволе сакупљао је око себе Ужичане и постао је њиховим најпопуларнијим политичким и националним вођом и најизразитијим народним трибуном.

Ђурић је одржавао пријатељске везе са свима главним личностима из Санџака и јужне Србије без обзира на веру и народност.

Његовом заслугом 1912. год. Санџак се предао српској војсци без употребе оружја.

Једнога магловитог дана док су патроле обилазиле околину, прата Ђурић је пошао са једним одељењем комита пут Сјенице, јер је сматрао да ће се Сјеница предати без отпора, ако он пристигне раније.

По заузећу Сјенице отслужио је у српској цркви свету службу, којом је приликом одржао патријотску проповед, молећи Бога да помогне српском народу, да испуни племениту намеру ослобођења и уједињења целокупног српског народа и свих јужних Словена.

Свуда је строго водио рачуна о томе да се не вређа муhamедански храм и њихови обичаји.

Када је 1912. г. против син др. Драгиша Ђурић на челу војске улазио у Пријепоље изашао је преда њ' лични пријатељ против Мурат Хашинбеговић, трговац из Пријепоља, са грађанством и предао му град.

Кад је др. Драгиша споменуо да је син против Ђурића, Мурат га је пољубио и узвикнуо: Бог је благословио рад против и мој.

Велики против утицај запажен је и приликом заузимања Нове Вароши и уопште на територији читавог Санџака.

У ослободилачком рату 1912. г. прата Ђурић дошао је у додир с Црногорцима у Плевљу, где је почeo да пропагира идеју уједињења Србије и Црне Горе.

Кад се те исте године бавио у Вучитрну, показало се

том приликом да је прота и са Дреничанима имао национално-политичких веза.

На његову интервенцију пуштени су на слободу похапшени муслимани из тога краја.

Прота Ђурић је сматрао да су Дреничани пореклом Срби, пошто су сви по кућама држали гусле и певали народне песме из циклуса косовског боја, по коме наш легендарни јунак Милош Обилић није убио султана Мурата у Косовској битци, већ је по тадањем обичају изазивао турске јунаке на двобој, и обарао једног за другим док није дошао пред царев шатор, где је у сукобу са царевим телохранитељима пао рањен. Тада је султан пришао Обилићу, хотећи лично да осмотри необичнога јунака и да испуни његову последњу жељу царском милошћу уверен да је Обилић потпуно клонуо, да би могао да пружи и најмањи отпор. Кад му је пришао ближе, питајући га шта жели, Милош га је у том тренутку пробуразио и на тај начин испунио своју заклетву, дату своме тасту кнезу Лазару на вечери уочи Косовске битке у којој је сахрањено српско царство (15 јуна 1389. г. по ст. календару).

Лични пријатељ првог Ђурића био је угледни арнаутин из Косовске Митровице Неџиб Драга, кога је првог пустио из заробљеништва и његовим посредством чинио је олакшице муслиманима, које је гледао да прилагоди новоме стању.

Исто тако искрен пријатељ и сарадник противника био је Живко Фртунић трг. из Вучитрна, син првог Фртунића, кога су турске власти осудиле на 101 год. робије и упутиле у Малу Азију на издржавање казне.

Старога првога, Ђурић је ослободио захваљујући свом угледном утицају и помогао да се врати у Вучитрн.

*
Размак између 1880-90. год. био је у Србији испуњен тешким политичким борбама. Сви носиоци напретка и слободоумних идеја немилосрдно су прогађани. У то време под теретом тешке реакције био је у опасности и живот првог Ђурића, који је био приморан да бежи у Црну Гору.

Коначно је ступио у везу и са политичким противницима, као са Јованом Ристићем, коме је упућивао родољубива писма. — По једном поузданом Црногорцу писмо је послала Ристићу. Гласник је писмо пренео сакривено у ципели. Када је стигао код Ристића и испоручио му поздрав од првог

Ђурића, нареди му Ристић да изује ципелу и да му дâ пропитно писмо, што значи да су се првог Ђурић и Ристић овоме још раније договорили.

Везе емиграната са људима у Србији одржаване су преко нарочитих поверилика, као на пр. преко Теодосија Јањушевића. Ови поверилици били су у сталној вези са првом Ђурићем и тадањим кнезом Петром Карађорђевићем, који се то време бавио у Црној Гори.

24. јуна 1899. г. (по старом календару) извршен је атентат на краља Милана. Овај атентат је био дело противника радикалне странке, који су овим атентатом хтели да унесу хаос у њене редове и да је растуре. Тада су биле позатвране све вође радикалне странке, а међу њима такође и првог Ђурића. Време у истражном затвору провео је у тешким оковима. Била му је одузета и затвореничка храна и живео је од милости чувара, који су са њим делили своју храну. У затвору је тучен поред тешких мука којима је био изложен за време истражног поступка. Био је од стране преког суда осуђен на 20 год. робије.

Првог Ђурић по материјном пореклу био је потомак Илије Бирчанина, а по оцу Ђоки и деди Миливоју свештенничко дете а и по даљим његовим претцима, можда још од пре 300—400 година, био је свештенички потомак. Стога је првог Ђурић био дубоко религиозан не само на своме дому и околини него и у својој души — тиме и у своме свакодневном делању. То његово унутрашње уверење снажило му карактер и омогућавало истрајно делање као јавнога радника и борца за народно уједињење. То уверење по унутрашњој јачини понеки пут прелазио је и у религиску визију као што је на пример био случај после атентата на краља Милана, кад је био у београдском горњем граду у затвору — у ћелији. Тадашњи чувар-кључар, имао је наређење да се на таванском прозору ћелије само појави и добаци му храну итд., али са изричном забраном да ма шта било с њим говори. Првог Ђурић, према његовом једном сну из младости, упознао је у томе чувару ону личност, коју му је у сну његов отац поп Ђока казао да ће га спаси и тиме га омогућити да продужи свој рад на великим националним делу и остварењу повратка у отаџбину потомака старога Вожда Карађорђа. Затим отац му је казао име чуварево и његово место као и укућане његове. Он је, према овоме, казао првом

улученом приликом чувару његово име, место одакле је као његове укућане. По томе нагласио му је, да је божја промисао њега одредила да га спасе — испричавши му свој сан у младости, што је овај чувар у истини и учинио.

Када је 1900. г. амнистиран и пуштен из затвора шетао се са својим сином др. Драгишом Ђурићем по Калемегдану. Том приликом сртну др. Владана Ђорђевића, који је био претседник владе за време атентата на краља Милана, после кога су осуђени радикални прваци.

Др. Владан Ђорђевић је седео на клупи и кад је спазио против упита га: „Како је,proto?“

— Хвала Богу, жив сам, господине претседниче, на вашу жалост.

На то др. Ђорђевић устаде с клупе и одговори:

— Прото, Бог ми је сведок да нисам ником наређивао да се у затвору ма с ким рђаво поступа, а још мање да се ко убије. Из дубине душе жалим смрт Живка Анђелића који је невино страдао.

Живко Анђелић није био радикал него напредњак. Да не би био издан план због кога је извршен атентат на краља Милана, он је затворен и у затвору је нађен обешен.

По исказу београдског трговца Стојана Пајкића политичког пријатеља Живка Анђелића окр. начелника у Шапцу, Живко је јавно говорио да је добио наређење из двора да изда пасош атентатору Ђури Кнежевићу, пореклом из Босне.

Из даљега разговора са др. Владаном Ђорђевићем добио сам утисак, причао је др. Драгиша Ђурић, да вероватно Живко Анђелић који је такође био ухапшен због атентата на краља Милана, није сам себи одузео живот у затвору.

После тога прота је разговарао са др. Ђорђевићем о народним стварима и о правцу рада, који би са својим људима требао да предузме да се Србија ослободи утицаја Аустро-Угарске.

Том приликом указао је на потребе јачања историјских веза са Русијом.

Једном приликом када је бечка дипломација хтела да се информише о расположењу српског народа према краљу Милану, позвала је посредством једног повереника босанске владе против Ђурића на српско-босанску границу близу Вишеграда.

На питање, шта мисли српски народ о краљу Милану, прота је одговорио:

— Мисли добро! Кад не би мислио добро о њему, не би га ни трпео на престолу.

— А шта ти, личноproto, мислиш о њему?

— Исто тако као и народ — када не би био добар за народ не би био добар ни за мене.

— Па зашто си онда у опозицији?

— Јер се разилазимо у погледу путева за ослобођење српског народа и уједињење свих јужних Словена.

По свему изгледа да је овај разговор вођен са Чернином, који је доцније у доба светског рата постао министар спољних послова бивше Аустро-Угарске монархије.

При растанку пружио је против руку и том приликом, очито дирнут противним одговором, отворено му је казао због чега га је питао.

При отступању српске војске преко Албаније крајем 1915. г. упутио се против Ђурић болестан преко Албаније у Италију и почетком 1916. г. стигао у Рим, где су га пријатељи упутили у санаторијум др. Бастелијана.

Папа је одмах послао свога изасланика у посету болесном против и да му у његово име захвали за становиште, које је заузео у погледу конкордата. — Све до његове смрти стално га је посећивао папин изасланик.

Тако исто талијанска краљица Јелена не само што се интересовала за противно здравље, него је и била вољна да прими на себе све трошкове око противног лечења.

Краљ Петар и тадањи наследник престола Александар обавештавани су о противном здрављу преко посланства у Риму и били су готови да учине све за свога драгога противу.

После дуге болести умро је против Ђурић у Риму 30. априла 1917. г. Сахрањен је на страначком гробљу 1. маја исте године.

Пашић му је подигао споменик са натписом: „Своме драгом против.“

После рата, 8 новембра 1926. г., његово тело и споменик донети су у Ужице, његовом милом крају где је сахрањен уз велико учешће народа из западне Србије, Босне, Херцеговине и Новопазарског Санџака.

На овом погребу били су присутни и изасланици краља, владе, народне скупштине и разних корпорација.

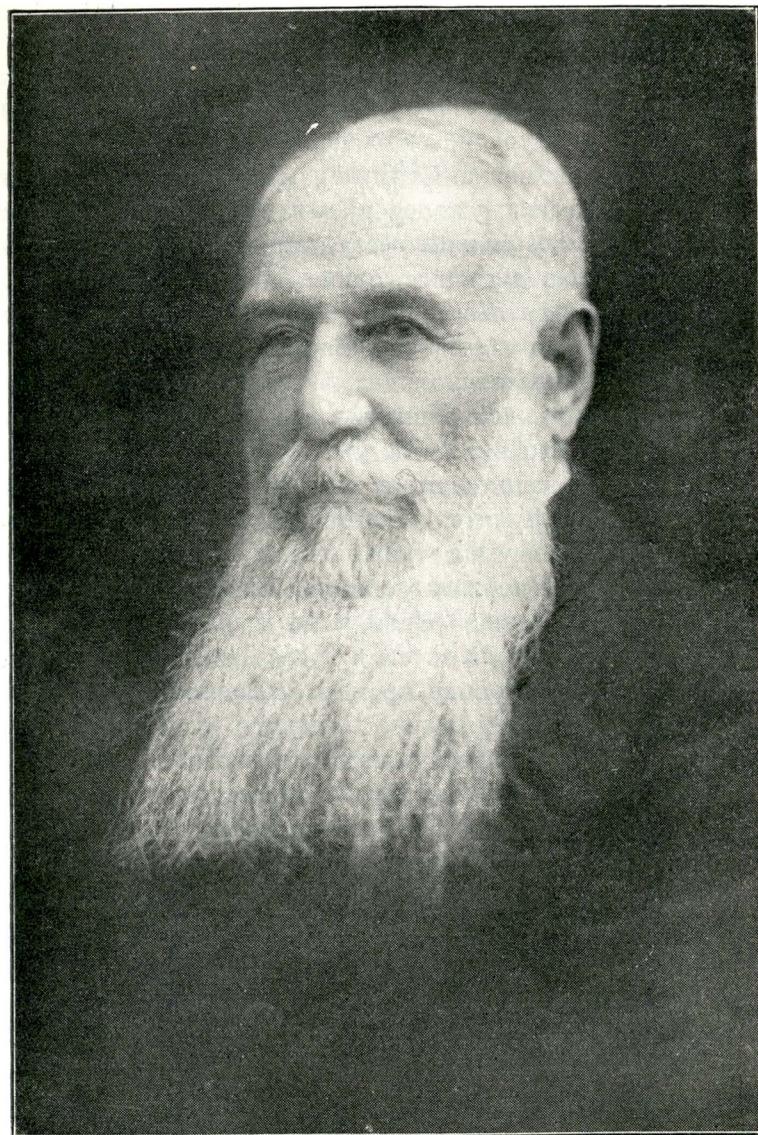
То је била велелепна манифестација велике љубави и поштовања према великим противницима Милану Ђурићу.

*

Редак је био човек у нас, који је имао у животу толико тешких удараца као прота Ђурић. Одлучан противник реакције, која беше узела маха за време владе Обреновића, прота Ђурић се сав залагао за политичке и грађанске слободе народне. Та борба донела му је тамницу и мучење, па је морао остављати и породицу и бежати из отаџбине. Многе је горке часове доживео овај поштени народни трибун.

Као неуморни велики национални радник прота Ђурић је умео вешто да придобије за уједињење многе угледне људе ван Србије, без обзира на њихову веру и народност.

И после толиких претрпљених мука у своме бурном животу, прота Ђурић није доживео да види потпуно остварење својих идеала. Умро је ван своје отаџбине.

Никола П. Пашић

НИКОЛА П. ПАШИЋ

Средњега раста, са достојанством старих римских патриција, високог чела, умних и проницљивих очију са лицем вечно покривеним дугим власима, у младости потпуно црним, у старости сребрнастим, Никола Пашић представљаје у сваком часу отмену фигуру човека мислиоца, далековидног политичара и мудрог државника. Са челичним живцима, отпорношћу наслеђеном од предака јужносрбијанаца, истрајношћу и трпљивошћу стеченом у родном месту, источног дела предратне Србије, знао је кроз дуги низ година радити и стварати, борити се и побеђивати. Догађаји га нису изненађивали, он их је или предвиђао или савлађивао. Био је готово генијалан конструктор у своме политичком делању, познавао је људе, прибирао их око себе, искоришћавао њихова знања и услуге, с њима се саветовао и с њима радио. Рачунао је само на реалне чињенице, испитивао их са сваке стране без трунке поезије и тек кад је стекао уверење о њиховој реалности приступао је извршењу задатка.

Са таквим карактерним особинама Никола Пашић у току скоро пуних пет деценија радио је на изградњи политичког живота прво у Србији па затим и Југославији. За сва политичка делања у том периоду времена углавном је везано име Николе Пашића.

Никола Пашић рођен је на дан његове славе светога Николе 1844 у дому свога оца Пере Пашића, угледног трговца у Зајечару. Отац му Пера био је пореклом из Тетова у јужној Србији. Своје школовање Пашић је започео у Зајечару, гимназију завршио у Крагујевцу и уписао се у технички факултет у Београду. Као одличан ћак би изабрат за државног питомца 1868 године. У Цириху, у Швајцарској, завршио је политехнику са одличним успехом. У Србију враћа се Пашић 1873. г., да прихвати већ започети радикалски покрет. Већ 1 новембра 1878. г. као млад инжињер улази у парламенат, у коме је остао готово 50 година са малим прекидом, док је био у емиграцији.

Писати о Николи Пашићу значи изнети политичку историју последњих педесет година. Зато ћемо ми узети само један фрагмент из његовог делања на стварању Југославије изложући у најкраћим цртама развиће југословенске идеје у Ср-

бији и ван њених граница у времену појаве Пашићеве на политичкој позорници до последњих дана. Ти податци врло су скучени и скромни на нашем расположењу, јер Пашић није остављао писмених трагова а ако их је и у колико оставио, они нису још добили право публицитета. Он је остајао прикривен иза својих дела и своју личност остављао оцени историје.

Свесловенски одбор у Београду, коме је био претседник митрополит Михаило, слао је 1876. г. Николу Пашића, као младог човека, да испита узроке и циљ херцеговачког устанка. Пашић је поднео реферат са својим предвиђањем о будућој аустроугарској политики и шта би ваљало радити на југословенском питању. При повратку за Београд Пашић се је састао у Загребу са хрватским политичарем А. Старчевићем и с њим преговарао о покретању југословенског питања.

У програму радикалне странке, који је донет 1881. г. у Крагујевцу, на иницијативу Пашићеву унето је да се живо ради на савезу балканских народа, а нарочито да се што пре постигне споразум са Црном Гором и Бугарском. Да се организује културно потпомагање раскомаданих и неослобођених делова српства, као и живо буђење свести о нашем народном јединству у удаљеним покрајинама српским, које су изложене страним елементима. Ова је странка на супрот до тадашњим странкама изабрала политику наслона на Русију а преко ове на Француску и Енглеску.

Пашић је био убеђени Свесловен и велики русофил. За владавине Обреновића Пашић је са радикалном странком вођио борбу са династијом: прво, што је ова била присталица политике наслона на Аустроугарску, и друго, што Обреновићи нису давали народу никаква права ни слободе.

Од 1883. до 1890. Пашић је био у емиграцији због буне која се појавила у источном делу Србије. Он је у отсуству осуђен на смрт. Остали осуђеници, који нису били стрељани били су помиловани сем Пашића. Пашић је помилован од намесништва. При повратку у земљу одмах се је одао реорганизацији радикалне странке. На првим изборима његова странка добила је апсолутну већину у парламенту. Пашић постаје први пут претседник владе 11. фебруара 1891. г. Имајући власт Пашић је отпочео постепено извршење програма националне политike. Исте године Пашић је пратио краља Александра на путу руском цару Александру.

Приликом ове посете цар је рекао српским политичарима да до анексије српских земаља Босне и Херцеговине никад неће доћи. То знају у Бечу. Такав покушај био би фаталан за Аустрију. Том приликом Пашић је говорио Русима о националним претензијама у Македонији. Као посланик у Петрограду активно је радио на југословенском питању, са свесловенским одбором у Петрограду. Пашић је израдио план трансбалканске железнице. На супрот томе доцније је Аустроугарска пројектовала железничку пругу преко Босне и Санџака ка Солуну. Док је Пашић радио у Петрограду, радикална штампа у Србији тражила је Босну и Херцеговину. Аустроугарски посланик у Београду говорио је, да је у програму радикалне странке: уклањање Аустроугарске из Босне и Херцеговине.

Под радикалном владом 1893. г. Турска води према Србији попустљивију политику. Она допушта отварање школа у скопљанској и косовској области. Султан изјављује жељу да види краља Александра у Цариграду.

Период од 1803 до 1903. г. испуњен је унутарњим борбама радикалне странке са династијом Обреновића. Укидали се и мењали устави и политички закони. Владе се мењале час неутралне час партијске, како је било династији потребно. У том међувремену слабо се поклањало пажње и готово ништа се није радило на југословенском питању.

29. маја 1903. г. официрска завера скида с дневног реда династију Обреновића. Почетком јуна 1903. г. српски парламент једногласно бира за краља кнеза Петра Карађорђевића.

Народна радикална странка као најмногобројнија долази на власт, да са династијом Карађорђевића и учешћем целог народа изведе велико дело уједињења Срба, Хрвата и Словенаца.

Одан династији Карађорђевића, код које је у потпуности нашао сагласности у вођењу спољне политике, Пашић је био веран сарадник краља Петра и његовог сина Александра, данашњег краља Југославије.

Први јаван наговештај за уједињење свих Југословена под склопом краља Србије био је у поздраву југословенске омладине 23. јуна 1903. г., када је се на бечкој жељезничкој станици клицало краљу Петру: „Живео југословенски краљ!“ То као да бејаше општа парола, општи позив свима Словенима на југу да сложно раде за будућу Југославију.

Променом династије у Србији јавља се нови курс спољне политике. Ово има одјека у Босни и Херцеговини, Далмацији,

Хрватској, Словеначкој и Црној Гори. Далматински сабор 1905. г. проглашава да Срби и Хрвати сачињавају један народ. Исте године у Загребу се ствара хрватско-српска коалиција. У Босни и Херцеговини покрећу прво православни Срби, за њима одмах мусимани и католици борбу за народна права. Словеначка странка у бечком парламенту прикупља се захтевима хрватско-српске коалиције. Црна Гора у свом парламенту захтева истоветну политику спољну са Србијом. У Старој Србији и Македонији народ се организује у чете да се бори противу непријатеља. То је био духовни одјек српске политике смишљено вођене под диригенцијом Николе Пашића. Бечке новине „Пестер Лојд“, писале су 10. априла 1908. г. да је српска пропаганда у Загребу постала јасна, јер српско-хрватска коалиција не води хрватску политику већ стоји под окриљем непомирљивог српског радикализма, који исто тако мало хоће да чује о Пешти као и о Бечу и који види свој циљ и жудњу у једној великој југословенској држави, којом би се владало из Београда.

1905. и почетком 1906. г. у Србији су били на влади самостални радикали. Нови за управу, без искуства, недовољно оријентисани, упали су несвесно у мреже аустроугарске политике. По ценама да закључе зајам код аустромађарских банки, били су спремни да изврше набавку топова и наоружања код Шкодине фабрике.

Пашићева влада у 1908. г. прекида ту политику и ступа у царински рат са Аустро-Угарском. Србија у привредном смислу добија рат, а у политичком наслон на друге велике силе. У свима европским државама почиње се расправљати не само о српском већ и о југословенском питању.

Аустро-Угарска 1908. анектира Босну и Херцеговину. Српска влада против тога чина учини протест код великих сила. Српска народна скупштина тражила је да Босна и Херцеговина добију међународни положај вазалне кнежевине под суворитетом турског султана и непосредну везу Србије са Црном Гором. Због тога и говора српског министра спољних послова, аустроугарска влада затражи објашњење од српске владе у форми претећој.

У Србији се 20. фебруара 1908. год. образова влада Народне одбране са шефовима свију странака. Велике сile, избегавајући рат, предложе Србији какву ноту има да упути

цесаревој влади. Србија је морала у овом питању капитулирати.

После владе Народне одбране крајем 1909 год. долази на владу Пашић са својом радикалном групом и групом самосталних радикала. Најинтезивније је отпочео рад на наоружању, подизању железница, привредном ојачању земље, на просветном и културном напретку земље. Краљ Петар са Пашићем посећује руског цара, претседника француске републике и италијанског краља.

Период од 1908 до 1912 год. у Србији означава време највеће делатности свију народних снага. Просвета је цветала, културна друштва множила се, духовна веза са свима Словенима ојачала је. Једном речи, српски народ оружao се духовно и материјално и спремао за велике догађаје.

Балкански савез склопљен је прво између Србије и Бугарске 10 марта 1912 године а убрзо затим и савез са Грчком и Црном Гором. Рат је Турском прво објавила Црна Гора 8 октобра 1912 г. а Србија, Бугарска и Грчка 18 истог месеца.

Рат је успео и Србија доби непосредне границе са Црном Гором а своју браћу у Старој Србији и Македонији ослободи од петвековног ропства.

Аустро-Угарска није могла трпети да се Србија као суседна земља консолидује и њен престиж ојача код Југославена у њеној држави, те је покушала да склони Италију на рат противу Србије. Италија и ако савезница категорички је то одбила.

Како је био стари краљ оболео, пренео је у почетку 1014 год. краљевску власт на свога сина, данашњег краља Александра I.

У Сарајеву 20 јуна 1914 г. извршен је атентат на аустро-угарског престолонаследника Франца Фердинанда. Атентат су извршили два поданика двојне монархије. Престолонаследник је убијен заједно са својом женом Софијом. Тек 23 јула исте године царска влада упути Србији ултиматум захтевајући: да српска влада у року од 48 сати изда изјаву преко Службених новина, да осуђује пропаганду упућену против Аустро-Угарске, да жали што су официри и чиновници учествовали у пропаганди, да осуђује и одбија сваку помисао и покушај мешања у судбину становника аустро-угарске монархије и да скрене пажњу официрима, чиновницима и целокупном станов-

ништу, да ће се најстрожије поступити с лицима, која би учинила кривицу одајући се таквим радњама.

Овакву изјаву владе имао је и краљ Србије доставити војсци.

Осим тога српска влада има се обавезати: 1, да забрани сваку публикацију против аустро-угарске монархије; 2, да растури друштво Народне одбране; 3, да се измене јавна настава; 4, да уклони из војске и администрације сва лица која означи влада аустро-угарске монархије; 5, да прими сарадњу у Србији органа царске владе ради угушивања превратничког покрета; 6, да отвори судску истрагу против присталица у завери, која се налазе на територији Србије уз учешће органа које упути аустроугарска влада; 7, да притвори мајора Танкосића и Милана Цигановића, компромитоване у сарајевско-атентаторској истрази; 8, да казни пограничне чиновнике, који су олакшали прелаз преко границе атентаторима; 9, да објасни зашто су чиновници у Србији и на страни, непријатељски се изражавали после атентата о Аустро-угарској; 10, да одмах извести царску владу о извршењу мера поменутих у предњим тачкама.

Овај ултиматум предао је српској влади аустро-угарски посланик барон Гизел са захтевом, да се све тачке ултиматума морају усвојити у року од 48 часова, у противном напустиће Београд са особљем.

Пре ултиматума трупе царске војске биле су рокиране на српској граници.

Регент Александар упути депешу руском цару упознајући га са ултиматумом с наговештењем, да захтев Аустро-угарске у појединим тачкама понижава Србију и њено достојанство независне државе. На случај напада моли царску помоћ, јер се трупе аустро-угарске гомилају на граници.

Српска влада, на челу које је био Никола Пашић, тежила је у интересу мира да задовољи свима захтевима ултиматума, али се одлучно успротиви тачки 5 и 6 по којима се обавезује примити сарадњу органа аустро-угарских власти и учешће ових у судској истрази, јер се то противи земаљском уставу и закону о судском поступку.

Истог дана чим је предат овај одговор посланика аустроугарског, овај одмах напусти Београд извештавајући српску владу, да су дипломатски односи између две државе прекинути.

Сутрадан 27 јула добије депешу царски министар од царског министра спољних послова, да се Аустроугарска сматра у рату са Србијом. Идуће ноћи Београд је бомбардован.

Врховни командант српске војске Регент Александар упути војсци 4 августа 1914. г. прокламацију пуну младалачког полета, снажну по изражају, херојску по садржају. У прокламацији се поред осталог каже:

„Поред наше браће из Црне Горе и свих осталих Срба и Југословена, који ће се против Аустроугарске борити, где се ко буде затекао и чиме буде могао, ви ће те у овој великој борби као ратне другове имати са севера нашу многоbroјну браћу Русе, чији је император Никола II на први глас о аустроугарском нападу на Србију, одлучно са целом оружаном Русијом стао у одбрану српства и словенства“.

Борба се водила на живот и смрт. Добар део територије Србије освојила је непријатељска војска.

Чисто радикална влада одступи и 22 новембра 1914. г. у Нишу састављена је коалициона влада опет под претседништвом Николе Пашића. Влада је 24 истог месеца дала декларацију у Народној скупштини, коју доносимо укратко уколико се односи на југословенско питање:

„Уверена у решеност целог српског народа да истраје у светој борби за одбрану свога огњишта и своје слободе, Влада краљевине сматра за свој најглавнији и у овим судбоносним тренуцима једини задатак, да обезбеди успешан свршетак војевања које је, у тренутку кад је започето, постало уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца. Сјајни успех, који има да крунише ово војевање, искупиће обилато крваве жртве које данашњи нараштај подноси.“

Одлучна битка би решена на штету царске војске и цела Србија би очишћена 13 децембра 1914. г. Огромни ратни плен оста у Србији и 60.000 заробљеника.

Припремало се за нову борбу. Аустро-угарска војска помогнута немачким трупама и са истока бугарском војском принуди српску војску да се повуче преко Албаније на грчко острво Крф, а затим на Солунски фронт.

Крајем јануара 1916. г. на Крфу је већ био Регент Александар и цела влада, а краљ Петар већ је био отишао за Солун. У месецу марта Регент Александар и Никола Пашић

учинили су посете Риму, Паризу и Лондону, а после тих посета Регент се врати на Крф а Пашић отпутује за Петроград.

При повратку на Крф Регент изда 20 априла прокламацију војсци, у којој поред сјајног извештаја о своме путу код моћних савезника изјављује: да су савезници готови и вољни да нас помогну, да Србију створимо великим те да обухвати све Југословене и Србе, да је учине силном и моћном Југославијом...

Док се војска борила на солунском фронту, влада је на Крфу радила поред текућих послова на прибирању Југословена у емиграцији. Већ је био постојао југословенски одбор са седиштем у Лондону и Паризу. Влада позове овај одбор на Крф и ту се донесе 20 јуна 1917 *Крфска декларација*, коју у име владе потпише Никола Пашић а у име југословенског одбора Анте Трумбић, адвокат из Сплита.

У декларацији се констатује сагласност у раду: да су Срби, Хрвати и Словенци један исти народ по крви, језику, по осећајима по континуитету и целини територије и по заједничком животном интересу. Преставници Срба, Хрвата и Словенаца у декларацији су се сложили у погледу будућег државног уређења: 1, држава ће бити уставна, демократска и парламентарна са динанстијом Карађорђевића; 2, зваће се Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца; 3, један грб, једна застава и једна круна; 4, посебне заставе могу се истицати; 5, ова три народна имена су потпуно равноправна; 6, ћирилица и латиница потпуно су равноправне; 7, све вероисповеди су слободне и јавне; 8, територија државе обухвата ону територију, на којој живи троимени народ; 9, календар да се изједначи; 10, Јадранско Море слободно свима и свакоме; 11, сви су грађани у држави равноправни; 12, изборно право тајно је и опште; 13, устав ће бити основа целокупном државном уређењу. Уједињени народи биће члан нове међународне заједнице.

Дејство ове декларације било је од великог моралног значаја за све савезнике а нарочито за Југословене. Југословени из Америке почетком 1918. г. почели су стизати на Солунски фронт. Два батаљона Црногораца, који су били остали верни краљу Николи и интернирани на Корзици од Француза, изјавили су жељу преко српског делегата, да се пошљу на Солунски фронт. Из Русије придолазили су југословени који су били заробљени на руском фронту. Сви ови добровољци

у саставу српских пукова образовали су југословенску дивизију.

На Крфу претседник владе Никола Пашић пред народном скупштином чита декларацију, у којој се наглашава скори свршетак рата и да српски народ чврсто стоји уз своје савезнике.

Офанзива на Солунском фронту почела је 14 септембра 1918. г. У размаку од тог дана до 11 новембра исте године српска војска са савезницима ослободила је Србију и све крајеве данашње Југославије.

У Загребу је 8 октобра 1918 образовано Народно веће од Словенаца, Хrvата и Срба. Ово веће заједно са хrvатским сабором прогласе самосталну државу (без Србије и Црне Горе). Ова је обухватила све југословенске земље на дотадашњој територији аустро-угарској. Средишни одбор Народног већа у Загребу, донесе одлуку, да се ова нова држава уједињује са Србијом и Црном Гором у јединствену државу Срба, Хrvата и Словенаца под династијом Карађорђевића.

На ову адресу одасланицима народног већа одговорио је Регент и прогласио уједињење Србије са земљама државе основане у Загребу. Одасланике је Регент умolio, да Његову владарску реч и поздрав однесу свој милој браћи слободне и уједињене Југославије.

Јединство је извршено 1 децембра 1918 године.

Претседништво Народног већа упутило је 3 децембра из Београда проглас, да је Регент проглашавао уједињење целокупног народа Словенаца, Хrvата и Срба у јединствену југословенску државу под владавином краља Петра односно престолонаследника Александра као Регента. Овим актом престала је функција Народног већа.

Регент је наименовао 20 децембра прву југословенску владу под претседништвом Стојана М. Протића. Пашић је постављен за претседника југословенске делегације на мировној конференцији у Паризу.

Ове прокламације легализоване су у привременом народном претставништву 16 марта 1919. год. престоном беседом Регентовом и адресом народног представништва.

Државне границе Краљевине утврђене су разним уговорима између савезничких држава и суседних држава Краљевине.

Уставотворна скупштина сазвата је 12 децембра 1920. г.

Под председништвом Пашића образована је радикалско-демократска влада. На Видовдан је изгласан устав Краљевине С. Х. С.

Устав је садржао 14 одељака и то: опште одредбе; основна грађанска права и дужности; социјалне и економске одредбе; државне власти; краљ; намесништво; народна скупштина; управна власт; судска власт; државно газдинство; војска; измене у уставу; прелазна наређења и закључне одредбе.

Принципи изражени у Крфској декларацији углавном су ушли у Видовдански устав.

Кроз све фазе развића југословенског питања јавља се особа Никола Пашић. Као вођа радикалне странке, претседник владе, посланик на страни, ресорни министар, делегат на мировним конференцијама, и као државник и политичар, — Никола Пашић систематски је спроводио југословенско питање расправљајући га на начин дискретан, прикривен и обазрив. Радио је и стално одржавао везу са истакнутим ивићеним људима свијета словенских народа.

Још 1918. год. почели су се ширити гласови, а доцније чинити и приговори, да се Пашић неће држати Крфске декларације, да није за државу Срба, Хrvата и Словенаца, већ да је он за Велику Србију, да његова влада хоће да води империјалистичку политику и да хоће да заузме доминирајући положај у држави над осталим племенима. Пашић је 1918. г. дао изјаву за енглеске новине, коју доносимо у изводу:

„Српска влада стоји чврсто на Крфској декларацији, Српска влада не води и неће никад водити империјалистичку политику, јер српски демократски народ, који је све заложио, да се ослободи аустро-угарског империјализма, неће никад водити империјалистичку политику нити жeli да има доминирајући положај у држави. Српска влада одмах у почетку рата изјавила је, да се она бори за свој опстанак и за ослобођење своје браће Срба, Хrvата и Словенаца... Крфском декларацијом дала је српска влада доказ да не жeli Србија и српски народ имати, као што злонамерни тврде, никакав доминирајући положај у будућој држави, ако будемо срећни да је остваримо... Међутим изјављујемо свечано, да Србија сматра за свој национални задатак, да ослободи Србе, Хrvate и Словенце и свакоме од њих, кад буду слободни, остављено је право самоопредељења, да кажу хоће ли се са

Србијом ујединити на основу крфске декларације или ће правити засебне државице, као што су биле у прошлости...

Смрт је спречила Николу Пашића, да заврши југословенски проблем. Овај велики син српскога народа и најумнији политичар на словенском јтугу преминуо је 10 децембра 1926 године. Београд не памти величанственијег спровода, на коме су узели учешћа — краљ Александар и кнез Павле.

Војвода Радомир Путник

ВОЈВОДА РАДОМИР ПУТНИК

Историја српскога народа за последњих пет деценија тесно је уткана са четири славна имена: *Радомира Путника, Степе Степановића, Живојина Мишића и Петра Бојовића*. То су четири војна талента, четири хероја — *четири војводе светлскога гласа*.

Многи знани и незнани јунаци, који су пали у дуготрајној и крвавој борби, од 1912 — 1918 године, било за ослобођење неослобођене браће, било за ослобођење поробљене отаџбине, као и они, који су из тих дана још у животу имају великих заслуга, што је српски народ у тој борби истрајао, победио непријатеље, ујединио браћу и створио велику слободну отаџбину.

О многима ће, због тих великих заслуга, остати трајан спомен у народној историји. Али од свих ратника и неимара посебице, који су допринели да се непријатељ победи и народ уједини, поред краља Петра великог Ослободиоца и Врховног команданта армија, ондашњег престолонаследника, а сада краља Александра, најзаслужнији су као војсковође ове *четири бојне војводе*. Они су понос српске војске и нације, веште и храбре војсковође. О својим војницима очински су се бринули; стога су их војници неизмерно волели, и зато су увек и најтеже њихове заповести и задатке јуначки извршивали.

Они су ту заслужени великанси, који ће, по речима песничковим, у успомени српскога и југословенског народа: „*Довијека живјеши*“. Зато ће на овом месту бити посебице говора о овој четворици војвода.

*

Војвода Путник, родио се у срцу прослављене Шумадије у граду Крагујевцу 20 јануара 1847 године. Отац му је био учитељ. Прве лекције о славној прошлости свога народа, добио је Путник још у родитељској кући свога оца.

У Крагујевцу је свршио Путник основну школу и четири разреда гимназије, па је 1861 године ступио у Војну академију, која се тада звала: „Артилериска школа“. Академију је Путник свршио са одликом 1866 године, када је произведен за артилериског потпоручника.

У рату за ослобођење неослобођене браће и независност

Србије, 1876 године, учествовао је први пут у борбама на Јавору, са борцима Рудничке бригаде у чину капетана. Одатле је после извесног времена, упућен на још угроженије положаје: Велики и Мали Шиљеговац, Каоник и Ђуниске висове, на које је силно нападао чувени турски војсковођа, *Осман пашић*. За храбро држање у тим борбама, Путник је унапређен у чин мајора.

У другом рату с Турцима 1877 године, Путник је у саставу са Шумадијским корпусом, био у љутом окршају на положају Нишору пред Пиротом, и са својом бригадом први ушао у Пирот, 14 децембра 1877 године, а потом је учествовао и у ослобођењу Врање и Гиљана.

До рата с Бугарима 1885/6 године, Путник је био на служби у Ђенералштабу, као потпуковник. Затим начелник штаба Дунавске дивизије у том рату, па професор Више школе Војне академије, заступајући неко време и управитеља Војне академије. Од 1892—1894 године, био је Командант шумадијске дивизијске области, када је пензионисан.

Путник је радио на војној науци и био одличан војни писац. Он је написао једно капитално дело оштампано у две књиге:

- 1) Ђенералштабна служба мирнога доба;
- 2) Ђенералштабна служба ратнога доба.

Враћен је у војску и произведен за ќенерала 1903 год. после долaska на престо краља Петра. Од тада, па до 1912 године, био је у неколико махова начелник главног Ђенералштаба и Министар војни.

Када је, 1912 године 17 септембра наређена мобилизација пред Балкански рат, Путник је као дотадањи Министар војни одређен за начелника штаба Врховне команде. У томе рату Путник је мудро и храбро управљао војним операцијама, и задобио сјајне и брзе победе. За месец дана (од 6 октобра до 6 новембра 1912) освећено је опевано Косово, освојени стари српски царски градови: Скопље, Призрен, Прилеп, Битољ и тиме ослобођена цела јужна Србија.

Тада је Краљ Петар, у знак признања и захвалности отаџбине, произвео ќенерала Путника за војводу 21 октобра 1912 године и тако је Путник постао први српски *бојни војвода*.

У рату са изневереним савезником Фердинандом 1913 године, у јуну и јулу месецу војвода Путник остао је на истом положају, вешто руководећи операцијама, када је хе-

ројској српској војсци оплео нов ловоров венац победе и осветио Сливницу из 1885/6 године.

Иако већ болешљив и стар, војвода Путник руководи операцијама и у Европском рату. Прва већа битка са Аустријанцима на Јадру и Церу, у почетку месецда августа 1914 године, највише је дело прослављеног војводе. Затим је управљао и биткама, које су, од 20 новембра до 2 децембра 1914 године, вођене на Руднику, Сувобору, Колубари и Београду, *и штада је достигнут највећи стечење ратне вештине и херојства у српској историји.*

У историјским данима повлачења кроз Црну Гору и Албанију, у месецима новембру и децембру 1915 године, — војвода Путник је истрајао скоро до краја. Због његове старости и тешке болести у Скадру је, 18 децембра 1915 године, смењен са положаја начелника штаба Врховне команде, па је затим превезен на Крф, а после кратког времена отишао је на лечење у Француску варош Ницу. Ту је, далеко од своје миле и поробљене отаџбине, испустио своју јуначку душу 4 маја 1917 године, с витешком вером, да ће његова љубљена отаџбина васкрснути.

Војвода Путник одликован је највишим домаћим и страним ратним орденима. А да би се на рад и дела војводе Путника угледали и стално потсећали у југословенској војсци млађи нараштаји, подарено је прослављеном XIX Шумадиском пуку име војводе Радомира Путника. Његови посмртни остатци пренети су из Нице и сахрањени у Београду. На његовом гробу захвална држава подигла му је величанствен споменик.

Војвода Степа Степановић

ВОЈВОДА СТЕПА СТЕПАНОВИЋ

Други омиљени велики српски војник јесте војвода Степа Степановић. Родио се у селу Кумодражу, близу Београда, 28 фебруара 1856 године.

Основну школу и шест разреда гимназије свршио је у Београду, као и многа сељачка деца из непосредне околине Београда, идући изјутра са торбицом, у којој је био и дневни оброк, а увече се враћао у своје село на конак.

У Војну академију (Артилериску школу) ступио је 12 септембра 1874 год., јер се још из ране младости одувешавао сањаријама о рату, слушајући и гледајући бомбардовање Београда 1862 год. за владе кнеза Михаила. Ометен ратовима 1876, 1877 и 1878 год. Академију је довршио тек 1880 године.

Редак је официр у српској војсци, да је командовао од најмањих до највећих јединица као војвода Степа. Он је био водник, командир чете, командант батаљона, пук, бригаде, дивизије, професор Војне академије, Министар војни и командант армије. Свуда је важио као необично спреман, неумитно строг, али правичан, вредан и тачан.

Војвода Степа учествовао је у Српско-Турском рату од 1876—1878 године; затим, у Бугарском рату 1885-6 год. у Балканском рату 1912, у Бугарском 1913 и Европском рату од 1914—1918 године.

У Балканском рату је предводио другу армију, која је отпочела борбу с Турцима код Ђустендила, и била десно крило бугарске, а лево српске војске. На Црном Врху и Страцину, у правцу Овчег Поља између реке Пчиње и Брегалнице, потискује делове турске војске и иде у помоћ првој армији код Куманова. После Кумановске битке од 10 и 11 октобра 1912 године, послат је са армијом у помоћ Бугарима под Једрене. Ту је са својом армијом преживео љуте циче, вејавице, сметове и крваве борбе, док 13 марта 1913 године нису јуришем освојена једренска утврђења, и тада је заробљен турски командант једренског утврђења — Шукри паша.

У рату 1913 године Степина армија бранила је Пиротски сектор и јуначки га са слабијом снагом одржала.

У Европском рату, у судбоносној битци на Јадру и Церу, војвода Степа је командовао другом армијом, повратио Лоз-

ницу и Мачву са Шапцем, и пребацио Аустријанце преко реке Дрине и Саве. Зато је унапређен, 20 августа 1914 године, за Војводу. Он је други по реду српски: *бојни војвода*.

У октобру и новембру 1914 године, са својом армијом припомогао је добијању Колубарске битке и ослобођењу Београда.

Када је Фердинандова војска с леђа напала Србију, 30 септембра 1915 год, Степа је додељен опет *Пиротски фронт*. И он са својом армијом јуначки води бојеве код: Ниша, Лесковца, Пусте Реке, Новога Брда, Приштине и на Ситници на Косову.

Са остатком своје армије, по паду отаџбине, повлачио се ка „Сињем мору“, кроз гудуре и кршеве Црне Горе.

Пошто је своју армију мало одморио и уредио на Крфу, дошао је на *Солунски фронт*, на најугроженији и најопаснији положај, на коме је издржала његова армија до 1 септембра 1918 год., када се дивовски показала, пробијајући непријатељски фронт на Соколу, Добром Пољу и Ветренiku. Тада је један Француз назвао војводу Степу: *гвозденим човеком*.

За његову дугогодишњу тачну и ревносну службу, његово лично јунаштво вешту и срећну команду војвода Степа је одликован највећим домаћим, и многим страним одличјем.

По ослобођењу и уједињењу отаџбине, 1918 год., био је неко време командант друге армије у Сарајеву, па је по својој молби разрешен од те дужности, и повукао се у тихи породични живот, да у миру и с правом ужива плодове свога рада. Умро је у Чачку 27 маја 1930 године, где је и сахрањен.

*

Војвода Степа био је један од највећих наших војсковођа. Он је био понос наше војске. Његова активност као официра почиње још од 1876 прошлога столећа па је трајала све до 1919 године када се војвода Степановић, по својој молби, повукао на одмор.

Његове су функције у његовом дугом службовању у миру, поглавито у рату, биле велике и врло важне, и његово је име тесно везано са развојем и јачањем наше војске и утвркано је у нашу новију ратну историју.

У свима нашим ратовима за ослобођење и уједињење, почевши од 1912 па до краја, војвода Степа је непрекидно командовао нашом II армијом. Изрећати овде све његове улоге

и заслуге за време његовог дугог службовања у миру и у рату немогућно је; то је предмет нарочите и опширије студије.

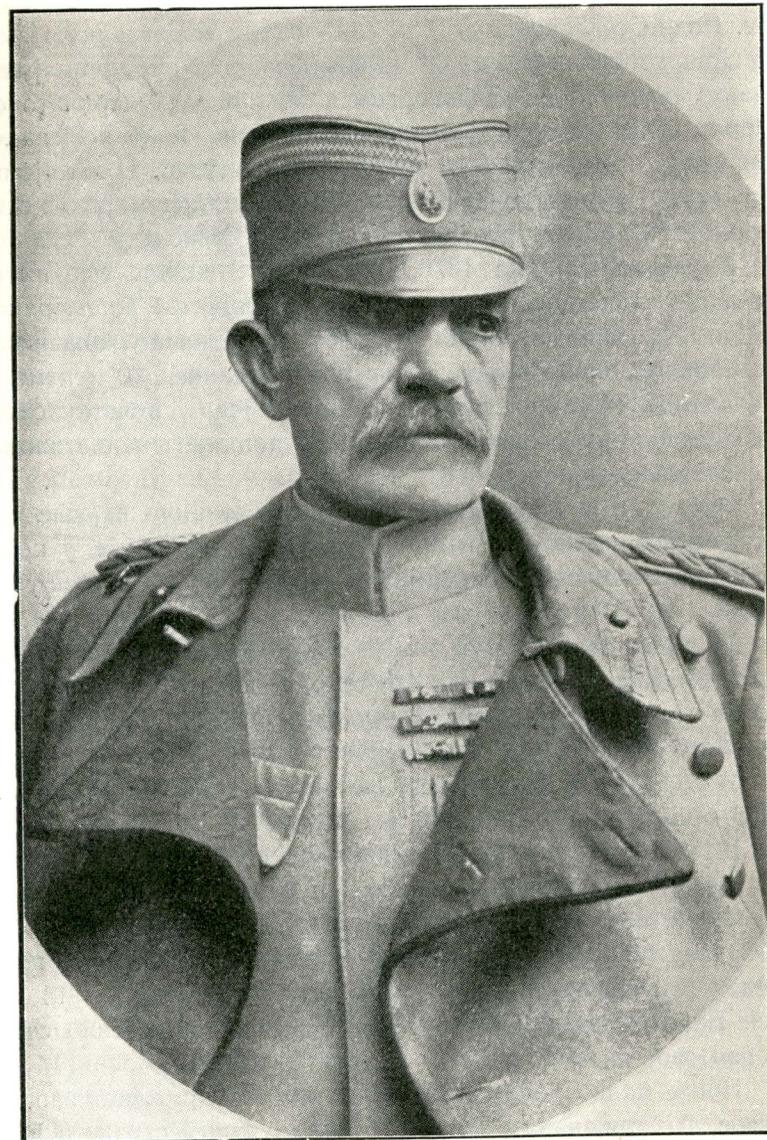
Војвода Степа је бриљирао једном упорном издржљивошћу и сталношћу, која је била неопходно потребна за стварања. И та особина војводе Степе имала је чаролиско дејство, да у све потчињене улије једну дубоку веру у снагу и моћ њиховога команданта. А после, то се поверење као неком мађиском снагом пренело на цео наш народ. То се најбоље испољава у факту да је у последње, поратно време, име војводе Степе помињано у народу у свима оним моментима када се тражио излаз из тешке ситуације у коју је наш државни живот залазио.

*

Значајне су речи војводе Степе, које је једном приликом изговорио:

„Из народа сам ионикао; он ме је начинио оним што сам; морам се покорити његовој воли и служити му до последњег даха.“

И доиста он му је служио искрено и предано, као ретко ко.

Војвода Живојин Мишић

ВОЈВОДА ЖИВОЈИН МИШИЋ

Војвода Мишић је син поносне и питоме српске Колубаре. Родио се 7 јануара 1855 год. у селу Струганику.

Још у основној школи одушевљавао се народним јунацима из устанка под Карађорђем и Милошем, а нарочито су му били узори његови земљаци Бирчанин Илија и Ненадовићи, па је и сам жудео да буде ратник и јунак. И зато је по свршетку VI раз. гимназије ступио у Војну академију, 12 септембра 1874 године, заједно са војводом Степом.

У рату с Турцима 1876, 1877 и 1878 године као питомац Војне академије командовао је *колубарским бањалоном*, водећи га јуначки из борбе у борбу. За јуначко држање у тим борбама, произведен је за потпоручника, 10 децембра 1876 године. И тако је војвода Мишић, још у почетку своје војничке каријере, показао особине доцнијег недостижног српског војсковође.

Поступно је добивао све чинове, и заузимао највеће положаје у војсци. Био је и професор Војне академије, у којој је предавао најважнији предмет у тој школи: *Страшегију*, а коју је и сам написао.

У Балканском рату, био је помоћник начелника штаба Врховне команде, неумрлог војводе Путника, у чину пуковника, па је после добивене *Кумановске битке*, за коју и он има много заслуга, произведен у чин ќенералски.

У Европском рату, ќенерал Мишић, добио је за команданта прве армије, са којом је, у чувеној офанзиви од 20 новембра 1914 године, пробио непријатељски фронт на Руднику и Сувобору, и највише допринео, да се, у чувеној Колубарској битци, потуче аустријски војсковођа ќенерал Поћорек, и за 12 дана очисти Србија од Аустријанаца. За ту заслугу произведен је ќенерал Мишић, за војводу, 4 децембра 1914 године. Војвода Мишић на Руднику није само прославио себе, већ цео свој народ.

После пада Србије 1915 године, после удруженог напада Немаца, Аустријанаца с једне и Бугара с друге стране и Војвода Мишић је са пешацима своје армије делио судбину, кроз црногорске и арбанске врлети.

После издржаних тешких борби у 1914. г., не рачунајући борбе у Балканском рату 1912—1913. српској војсци био је

потребан извесан одмор. Али одмах после отступања аустријске војске из Србије, појавила се у Ваљеву јака епидемија (пегави тифус), која се страховитом брзином ширила, не само по становништву, већ и у редовима војске. Ова епидемија косила је становништво Србије и проређивала иначе ретке редове српске војске. Од иначе слабог санитетског кадра пропала је четвртина лекара указујући помоћ оболелом становништву и војсци. У овако тешкој ситуацији Врховна команда је осећала аустријске припреме за реванш. Војвода Мишић се у то време био сав предао сузбијању епидемије и спасавању војника своје армије од ове опаке и смртоносне заразе. И поред све оскудице у потребном санитетском материјалу, Мишић успева да и овога неумитнога непријатеља победи. У првој половини месеца октобра 1915 Србија је нападнута и морала се борити на три фронта са несравњено надмоћнијим непријатељем. Тада су за Србију настали судбоносни дани. Нарочито је настало критично стање, када је непријатељ успео да у реону Врање пресече животну артерију Србије — комуникацију: Ниш—Скопље—Солун.

25 новембра наређено је опште повлачење војске правцем: Пећ—Андијевица—Подгорица—Скадар. Ово повлачење штитио је Мишић са својом армијом на положајима код Рожаја. И Мишић је са својом армијом успешно извршио овај задатак, те је се најзад и он повлачио правцем: Пећ—Рожај—Беране—Андијевица.

У најкритичнијим данима повлачења, кад се, падало од глади и умора, Мишић се очински старао о војницима своје армије и зато су га војници необично волели готови да газе у најљућу борбу на његову заповест.

*

Као начелник штаба Врховне команде, неуморно је припремао пробој Солунског фронта, што најзад и успева у офанзиви од 15 септембра 1918 године. То је био судбоносни моменат епохалног значаја. Само провиђење је озарило великог војника, да успе у овом предузећу, чији су плодови велика и слободна краљевина Југославија.

Војвода Мишић је описао своје војнике благошћу, речитошћу и храброшћу, због којих су га врлина војници обожавали.

За његове многобројне заслуге за отаџбину, одликован је највећим домаћим и страним одличјима (орденима).

После свршеног рата теже оболи, и оде у Париз на лечење, али његовој больци није било лека, те га лекари врате у отаџбину.

Умро је у Београду, 7 јануара 1921 године ожаљен од целог народа уједињене Краљевине, а највише од његових другова ратника, које је он предводио од Кајмакчалана до Марибора.

Краљ Александар дао је 17 пешад. пуку Дринске дивизије име — Војводе Мишића, а благодарна отаџбина, подигла му је на гробу достојан споменик, који је израдио чувени српски вајар, Ђока Јовановић, члан Српске академије наука.

Војвода Петар Бојовић

ВОЈВОДА ПЕТАР БОЈОВИЋ

Војвода Бојовић, родио се 4 јула 1858 године, у селу Мишевићу под лепом планином Златаром, у Новопазарском Санџаку.

Млади Бојовић, док је још био у месту рођења, које је тада било под турском управом, слушајући народне гусларе о негдашњој слави и величини српске државе, чезнуо је за слободом. Због насталаја непријатељског његов је отац пребегао из Мишевића преко планине Јавора у слободну кнежевину Србију. То је било 1867 године, и Бојовић је тада био дечко од 9 година. Његови су најпре живели у варошици Ивањици, где је свршио и основну школу.

Као врло даровит ћак, он продужи школовање и у гимназији, најпре у Ужицу, а потом у Београду. По свршеном петом разреду гимназије ступи у Војну Академију 1875 године, коју сврши с одликом, као први у рангу 1880 године.

Војвода Бојовић, служио је у три најважнија рода оружја: у пешадији, артиљерији и коњици. Био је годину дана и у Француској, ради проучавања уређења чувене француске коњице. Њему су додељиване разне више команде, и поверавани многи важни задатци.

Војвода Бојовић, учествовао је у свима ратовима, које је Србија водила од 1876 па до краја 1918 године, и свакда је у борбама имао среће.

У Балканском рату, 1912 године, био је начелник штаба прве армије, којом је командовао тадашњи престолонаследник Александар а сада краљ Југославије. Тада је био у чину пуковничком. После славно добивене битке на Куманову, произведен је за ќенерала; он је са армијом учествовао и у освајању Битоља, 6 новембра 1912 године. У рату 1913 године учествовао је у борбама на Брегалници, код Дренка, Рајчанског Рида, Царевог Врха и Криве Паланке и однео сјајне победе.

У Европском рату 1914 г. ќенерал Бојовић је био Командант I армије од почетка па све до 2 новембра 1914 г. када је смењен са тога положаја и на његово место постављен ќенерал Мишић тадашњи помоћник начелника штаба Врховне команде.

Као командант I армије Бојовић је учествовао у бојевима

са Аусријанцима у Мачви и код Шапца где је био рањен. Он је заузео Шабац 10 августа 1914.

Крајем августа 1914 г. Бојовић је са I армијом извршио прелаз преко Саве и упао у Срем, где је успешно водио операције, али је се по налогу Врходне команде морао повући назад и доћи на лево крило богатићског фронта, ради одбране непријатељског надирања од стране Зворника и Љубовије.

У најцрњим данима народне трагедије, у 1915 години, Бојовић је постављен за команданта трупа Нове области (јужне Србије) и руковао је операцијама на Косову.

Те су исполнске борбе шtitile јуначкој — а изнуреној дугим борбама — српској војсци, повлачење преко Косова Поља, Црне Горе и Албаније, ка Јадранском Мору.

Како је војвода Путник доласком у Скадар крајем новембра 1915 год., био много оболео, изнурен дотадањим великим напрезањима, то га је месеца децембра заменио у дужности ќенерал Бојовић.

Од тада, па све до 1 јула 1918 године био је на том положају и радио на припреми војске за ослобођење отаџбине, а тога је дана опет постављен за команданта прве армије. Ови велики војнички подвизи донели су му војводски чин.

Са својом армијом пробио је Солунски фронт код Грунишког Виса, гонио непријатеља преко Црне Реке, прешао Вардар, заузео Велес и преко Овчег Поља стигао у Куманово, те пресекао отступницу бугарској војсци, која му је на отвореном пољу положила оружје.

Затим је учествовао у гоњењу Немаца и Аустријанаца и ослобођењу: Војводине, Славоније, Хрватске и Словеније.

После смрти војводе Мишића, 1921 године, постављен је за начелника Главног ќенералштаба, на ком је положају био неко време. Сада је у заслуженом миру.

Војвода Бојовић је за све време своје дуге предане службе отаџбини бриљирао својим светлим примером. Као командант био је строг или потпуно правичан. Према млађима је очински поступао, војнике је волео и о њима се искрено старао или и захтевао да сваки буде тачан и исправан на својој дужности. Војници су га веома ценили и поштовали, јер су у њему гледали неоспорно праведнога старешину.

Војвода Бојовић је имао у борбама са непријатељем и врло тешких момената, али никад није у тим моментима кло-

нуо и попустио, умео је он вешто да изманеврише и да се снађе и у најтежој ситуацији, те је увек изашао као победник. То је неоспорно доказ да је војвода Бојовић вешт и одличан војсковођа. То сведоче и оне многе борбе, које је водио са непријатељском војском од 1912 па све до свршетка светскога рата. То му је и донело у роду леп глас и стекло светло име.

У току своје дуге и истинске службе отаџбини, одликован је највећим домаћим и страним орденима.

Војвода Бојовић још је крепак, прати војну науку, одмаре се и ужива у великој уједињеној отаџбини, која за своју величину и њему много дuguје.

Стојан Новаковић

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

Стојан Новаковић је рођен у Шапцу 1 новембра 1842 године, где је учио основну школу и неколико разреда гимназије, затим је гимназију довршио и лицеј свршио у Београду. Није нигде на страни студирао.

Био је професор гимназије, чувар Народне библиотеке, професор Велике школе. Није му било ни 30 година, кад га је Јован Ристић узео у свој кабинет као министра просвете. Затим је још једном, седамдесетих година, био министар просвете, али су оба министровања била кратка. Кад је образовано напредњачко министарство октобра 1880 год., ушао је у њега као министар просвете и остао све до 1883. У кабинету Гарашанина 1884-5 био је министар унутрашњих дела једно време. Октобра 1886 постављен је за посланика у Цариграду и остао на том положају све до октобра 1891. Тада је стављен у пензију, и као пензионер, са угледним књижевницима, оснива 1892 Српску књижевну задругу, којој је био и први претседник управе. 1894 постаје државни саветник па потом Претседник државног савета. У јулу 1895 образује владу после пада владе Н. Христића и остаје на управи до децембра 1896. У октобру 1897 понова је постављен за посланика у Цариграду; остао је на том положају до пролећа 1900 кад је премештен за посланика у Париз. Али је у Паризу остао свега пола године. У јесен, 1900 г., је премештен за посланика у Петроград, где је био све до јесени 1905 год. кад је стављен у пензију. Од тада се није враћао у активну службу, осим што је 1909 у фебруару, после анексије Босне и Херцеговине образовао коалициону владу. Од 1903 год. је с једним кратким прекидом (1906 — 1907) био народни посланик. У децембру 1908 је био слат у Цариград у нарочитој поверљивој мисији, а на Лондонској конференцији (1912—13) је био претседник наше делегације, која је водила преговоре о миру с Турцима. Умро је напрасно у Нишу 4 (17) фебруара 1915 године.

Био је члан и претседник наше Академије наука, дописни члан Париске академије наука, члан Академије у Петрограду и Кракови. Имао је везе са Руским археолошким институтом у Цариграду. У сталним је везама био са Фрањом

Рачким, Ватр. Јагићем, К. Јиричеком, Ф. Миклошићем. Био је стално у одборима Коларчеве и Чупићеве задужбине.

Интензивни национални рад Новаковићев почиње у Цариграду 1887 године. Ту се штампа први буквар за српске школе у Македонији, отварају се српске школе, најпре основне, па средње. Тешко је дакле замислити колико је требало напора и борбе да се српском живљу у Македонији извођују српске школе, српски свештеници, српски учитељи. Новаковић се пуних пет година, као посланик у Цариграду, посветио организацији и развијању српске пропаганде у Македонији. За време свог посланиковања у Цариграду, Новаковић се зближава лично са многим угледним Русима, пок. Нелидовом и другима, и задобија их за нашу ствар, па и сам постаје велики русофил. Пријатељ Русије и Руса, Новаковић искоришћује промену опште ситуације у Европи — која више нија била таква да смо морали бити предани на милост и немилост Аустрији — да као претседник напредњачкога министарства дâ својој влади и странци чисто русофилски карактер и ако је она дотле била оријентисана у другом правцу, тај преокрет је у њој учинио Новаковић. Што се тиче националнога рада, Новаковић га је продужио све до смрти, радећи за српство у Македонији и као посланик у Петрограду, где се стално код руске владе заузимао да се српски интереси у Македонији заштите.

О уједињењу пак, Новаковић је увек мислио, и на њему радио. После анексије Босне и Херцеговине, његова коалициона влада припрема потребне законе и положе основу раду који ће да омогући српску победу у Балканском рату. Пореклом из Херцеговине, Новаковић 1913 г. одлази са Скерлићем да види Сарајево, Мостар, Дубровник, где је свуда одушевљено дочекан и где се свуда искоришћује његово присуство да се манифестије јединство. Последњи штампан рад Новаковићев на француском, публикован је по његовој смрти у *Revue de Paris* и носи назив „*Le problème Yougoslave*“. Ту Новаковић, у најтежим моментима великог рата, претсказује уједињење наше и доказује да се уједињење Срба, Хрвата и Словенаца мора испунити. А последњи писани рад његов, који није стигао да доврши, и чији је рукопис од непријатеља уништен 1915 у Нишу, био је један историјски роман о Нејаком Урошу.

Године 1909 фебруара 23, као што је напред напоменуто, саставио је Стојан Новаковић, концентрациону владу у

коју су ушли од радикала Пашић, Стојан Протић, Милован Миловановић и Светозар Милосављевић, од стране самосталних радикала Љуб. Стојановић и Јаков Продановић, а од стране либерала Стојан Рибарац.

Можда у новијој историји Србије, до тога времена, није било тежега тренутка од онога, у коме се налазила Србија на почетку 1909. године, због извршене анексије (у октобру 1908) Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске. Анексиона криза била је на врхунцу, те се свакога часа могао очекивати сукоб са великим суседном монархијом. Требало је много такта и мудрости, да се сукоб избегне, а да се, по могућству, сачува углед Србије, коју је Аустроугарска на све могуће начине желела да понизи.

Односи Србије са суседном монархијом погоршали су се од доласка на престо Петра Великог Ослободитеља. Дотле потчињена политички и економски, од доласка краља Петра Србија показује отворену тежњу, да се економски еманципује. Трговачки уговор с Немачком пред крај 1904., склапање царинске уније с Бугарском; скоро завршени преговори министра финансија Пачуа у пролеће 1905. око склапања зајма за наоружање и подизање железница; безобзирно натурање Шкодиних топова од стране Аустрије; енергично одбијање Србије, решена да сачува своју самосталност у питању наоружања, довели су, најзад, у јулу 1906. до царинског рата са Аустроугарском. Склопљеним трговачким уговором са Турком и Бугарском још у току те године, Србија је смишљеним и енергичним радом брзо нашла нове пијаце за своје производе. Закључени зајам у Женеви пред крај 1906. омогућио је Србији, да се наоружа, не од Шкоде него у Француској, што је још више довело до затегнутости између оба суседа. И ако потпуно несрећена изнутра, Аустроугарска мисли на експанзију споља. И ако је у Мирцштегу (у септембру 1903.) дошло било до споразума између Русије и Аустроугарске у погледу Балкана, неуспех Русије у јапанском рату, аустријски државници желели су да искористе појачањем свог интереса на Балкану. И ако су у Аустрији владе Кербера, Гауча и Бека имале пуне руке посла, да измире Немце и Чехе; и ако су покушаји демократизирања аустријске половине довели до великих трзавица; и ако су незадовољни аустријски Немци тражили све више наслона на Немачку; и ако су Мађари тражили стално царинско подручје и мађарску војску; и ако су

Пољаци у Галицији тражили пунију аутономију, а јужни Словени упирали очи на Србију као на свој Пијемонт, нови аустријски министар спољних послова Ерентал, спрема опрезно или дрско анексију Босне и Херцеговине.

Не водећи рачуна о нездовољству српског народа у тим двема покрајинама, Ерентал је користећи се слабошћу Русије, иступио с почетка 1908. с планом за подизање такозване Санџачке железнице, која би омогућила Хабзбуршкој монархији несметано економско и политичко надирање у унутрашњост Балканског полуострва. Русија је била запрепашћена, споразум у Мирцштегу поремећен, због чега је Русија већ у фебруару 1908. иступила са захтевом Дунавско-јадранске железнице, која би Србију преко Турске територије извела на Јадранско Море и довела у тешњу економску везу с Румунијом и Русијом. Али о овом захтеву Русије Аустрија није хтела да чује, те је онда иступила српска влада са новим пројектом пруге Дунав — Ниш — Приштина — Призрен — Јадранско Море у Медовском заливу. Младотурска револуција у јулу 1908. скинула је с дневног реда и један и други пројект. На место свега тога дошао је с почетка октобра 1908. проглас анексије Босне и Херцеговине.

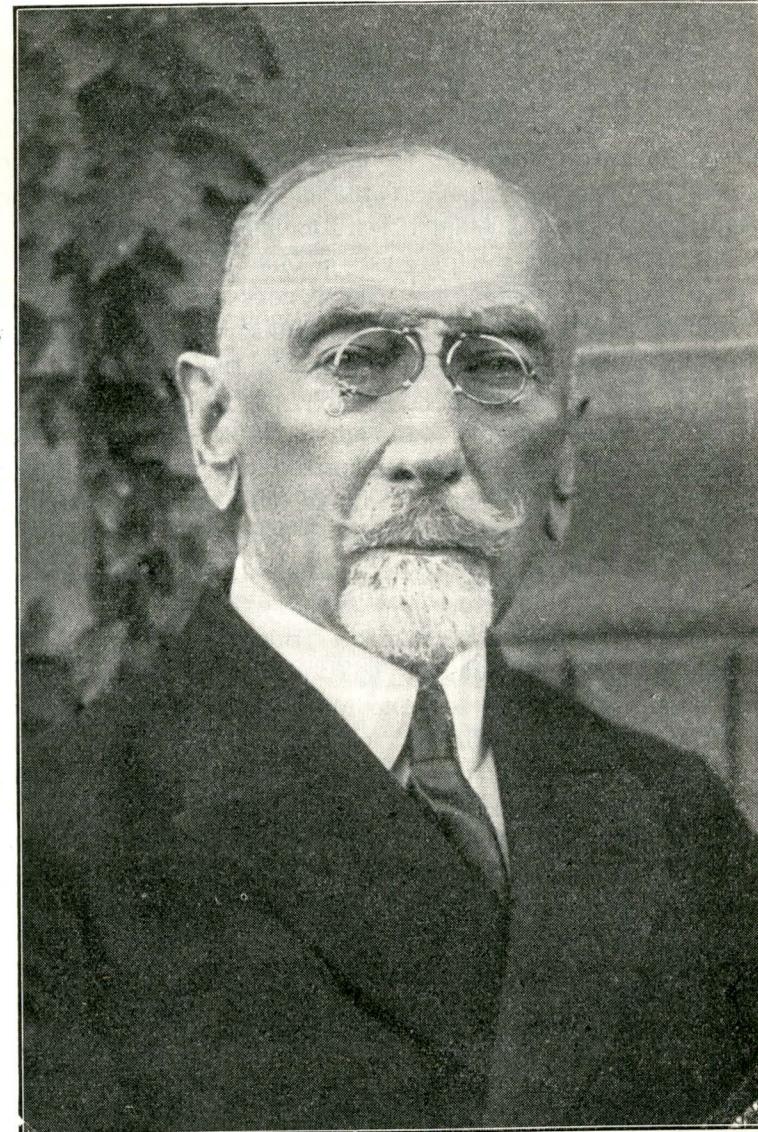
Ерентал је флагрантном повредом једнога међународног уговора желео да прослави шесдесетогодишњицу владе цара Фрање Јосифа. Проглас анексије изазвао беше силно узбуђење у целокупном српском народу. Велики митинзи у Београду, силно негодовање из унутрашњости Србије јасно су говорили, да су најшири српски народни слојеви готови да устану у одбрану повређеног међународног уговора. Српска влада улаже енергичан протест противу повреде 25. члана Берлинског уговора а Народна скупштина у октобру 1908. даје влади одрешене руке да предузме све нужне мере за одбрану повређених српских интереса. Министар спољних послова Милован Миловановић одлази у Берлин, Париз, Лондон и Рим; Пашић у Петроград, а Стојан Новаковић у Цариград. Изасланик Краља Николе Јанко Вукотић долази у Београд, одушевљено дочекан. Народно самопоуздање добива јачу снагу на глас да је не само Русија него и Енглеска против флагранте повреде међународног уговора. Пред крај 1908. међународни односи затегнути су толико, да се већ почело да говори о могућности оружаног сукоба. У европским кабинетима говорило се о сазиву европске конференције, на којој

би се расправљало о новом стању на Балкану, створеном младотурском револуцијом. Енергична изјава немачког државног канцелара кнеза Билова, пред крај 1908 да ће Аустро-угарску безусловно помагати, створила је нову ситуацију. Енглеска и Француска саветују мирно решење. То исто је саветовала и Русија, истрошена финансиски ратом с Јапаном. На тајним седницама Народне скупштине, уочи католичке Нове 1909 године, Миловановић, министар спољних послова, истакао је, да Босну и Херцеговину не можемо добити на основу народносног начела, али да је српско питање постало европско питање и да је питање уједињења српског народа само питање времена. Цар Никола II рекао је Пашићу, да је Русија сада неспособна за рат, али Србија треба да се спрема и оружја. Практични политичар Пашић замерао је влади, што није одмах по прогласу анексије окупирала Санџак, који је Аустро-угарска евакуисала по прогласу анексије. Пашић је даље тражио, да се за Босну и Херцеговину тражи аутономија под султановим суворитетом, а под гаранцијом великих сила. Да би Србија изашла са што мање штете из ове кризе, образован је у ту сврху, Велики народни кабинет под претседништвом Стојана Новаковића. Али ни то није помогло. Српска влада по савету великих сила, изјавила је 30 марта 1909 да њени интереси променом стања у Босни и Херцеговини нису повређени.

Десет година по саставу Великог националног кабинета Србија је мировним уговором у Паризу добила пуну сatisфакцију ујединивши се са Хрватима и Словенцима у једну државу — краљевину Југославију.

Пред смрт Стојана Новаковића посетио га је српски угледни књижевник Ђура Јеленић у Нишу и том приликом му је Новаковић, осећајући да му се примиче крај живота, рекао ове родољубиве речи: „Мој сан, моја визија о Југославији већ су стављени на дневни ред. Ја сам стар и можда нећу доживети остварење овога нашега идеала. Али ти си млад и вероватно ћеш га доживети и тада: **Поздрави ми ту моју и Штросмајерову Југославију, која је отпочела да се ствара од књаза Александра Карађорђевића и бана Јелачића још у Мађарској буни 1848 године**“.

Новаковић је био велики патриот и редак ум.

Иван Хрибар

ИВАН ХРИБАР

Иван Хрибар родио се 19 септ. 1851 год. у Трзину, близу Љубљане.

Родитељи су му били пуки сиромаси, па га нису могли помагати у школовању. Ослонио се био на добре људе, који су га призивали у своје домове и хранили. Тако је свршио шест разреда гимназије, па га онда, на препоруку уредника „Словенског народа“ Фрање Томшића приме за писара у осигуравајућој банци „Славији“. На Хрибарову молбу упути га ово друштво на рад у Праг, где је било седиште ове банке. Ту је Хрибар своје слободне часове посвећивао предавањима из Народне Економије на прашком универзитету. У раду на пословима „Славије“, Хрибар се истакао својом способношћу, што му је донело угледан положај у тој установи.

На народном послу отпочео је Хрибар да ради 1866 године, када је постао сарадник омладинског листа „Вртец“, који је излазио у Љубљани. А године 1868 постао је сарадник политичког листа „Словенски народ“, који је у оно време излазио у Марибору. Још је био сарадник и хумористичког листа „Јури с пушо“, који је излазио у Трсту. Године 1872 издао је своје песме под насловом „Брстје“.

Године 1876 Хрибар се вратио у Љубљану и тада је његов народни рад постао врло интензиван. Био је душа народних друштава у Љубљани, који имају баш његовом интензивном раду да захвале за свој развитак. Нарочито се истицао његов рад у друштву Соколу, коме је десет година био старешина и у чије је радове унео братско осећање и демократско мишљење.

Хрибар се по повратку у своју домовину, бацио и на политичко поље, где га је одвела потиштеност у којој је тада чамио словенски народ. И од тада у Љубљани није било политичког састанка, на коме се није чула Хрибара реч. Он је тада постао у „Словенском народу“ стални сарадник. Стотинама уводних чланака и економских расправа публиковао је Хрибар, у овом најважнијем листу Словенаца.

Године 1883 Хрибар је био изабран у љубљанско општинско веће, које је тада први пут добило словеначку већину. У том већу заузео је угледно место и сви најважнији рефери били су у његовим рукама.

Године 1885 основао је издавање „Слована“, политичко забавног илустрованог часописа, који је излазио недељно. Овом његовом подuzeћу придружио се и др. Тавчар и пуне четири године излазио је овај часопис под његовом редакцијом.

Кад се Народна словеначка странка почела цепати, тада су клерикалци основали засебно свој орган „Словенац“, а Хрибар је са др. Тавчаром организовао лево крило, које се по његовом предлогу назове: „Народна напредна странка“, којој је орган био „Словенија“.

1 маја 1896 године био је изабран за претседника љубљанске општине. На овом је положају остао до 19 августа 1910 г., када је по шести пут био изабран за претседника, али цар Фрања Јосиф није хтео овога пута да потврди његов избор, због његовог изразитог словенофилства и отворених симпатија према Србији и српском народу. Као дугогодишњи претседник општине љубљанске неуморно је радио на њеном подизању и унапређењу. Установио је и вишу девојачку школу словеначку да би на тај начин сузбио немачки утицај на словенски женски свет, који је био ухватио маха.

Да би пробудио и ојачао народну свест и упознао свој народ о снази Словена, Хрибар је приређивао чешке, руске, хрватске и српске излете у Љубљану и Словеначку, где се манифестовала братска словеначка љубав, солидарност и снага њихова.

Године 1888 изабран је био Хрибар за посланика на земаљском покрајинском сабору, у коме је остао све до 1907 године, када је положио мандат, јер је био изабран за народнога заступника на царевинском већу у Бечу.

Иницијативом Хрибара манифестовала се заједница свих словенских клубова на царевинском већу у Бечу, што је изазвало 1908 и идућих година познате словенске конференције у Петрограду, Москви, Прагу, Љубљани, Софији и Београду. Видног учешћа у овим значајним конференцијама узимао је и др. Крамарж, познати чешки политичар. Овај рад навукао је на Хрибара мржњу аустријских меродавних кругова, а ова је мржња још више појачана кад је у бечком парламенту отворено устао противу репресалија, које је Аустроугарска предузимала противу краљевине Србије и када је потом био поново изабран за претседника општине љубљанске.

Кад је 1911 године распуштено царевинско веће, Хрибар

се није хтео да прими понуђеног му мандата. Он је већ тада знао да се приближује оно велико доба, за које је своје земљаке спремао у листу „Словану“ и доцније целокупним својим радом. Он је тада основао „Словенски клуб“ у Љубљани, да би тим начином могао доћи у додир са родољубима других словенских народа. Нарочито је инсистирао на томе, да добије везе са Србијом, за коју је већ тада био уверен, да ће постати југословенским Пијемонтом. Преко „Словенског клуба“ слао је у Србију железничке и друге чиновнике, учитеље — нарочито за телесне вежбе. Упућивао је у Србију колонисте — земљораднике и занатлије. Све је ово радио зато, да би и Словенци узели учешћа у великим догађајима, који су већ били наговештавани.

Године 1913 Хрибар је дошао преко Петрограда и Софије у Београд с намером, да интервенише за измирење и братски споразум између Бугарске и Србије. Ступио је у везу са ондашњим претседником српске владе Николом Пашићем и министром финансија др. Лазом Пачуом. Код обојице нашао је на пуно разумевање његове улоге, у погледу посретовања између Пашића и претседника бугарске владе Гешова и сигурно би се дошло до позитивних резултата, да краљ Фердинанд није већ био спремио одлуку за рат са Србијом. Том приликом Хрибар је замолио Пашића, да не води само српску, већ југословенску политику, нашто му је Пашић изрично изјавио, да он југословенску политику води, а то су потврдили и сами догађаји доцније.

Године 1914 влада је распуштила „Словенски клуб“ и запленила све његове списе и књиге.

У фебруару 1914 год. Хрибар је први донео вест у Београд да се Аустрија са Немачком спрема да нападне Србију. Из Београда отпутовао је тада Хрибар у Петроград, где је имао састанке са министром Сазановом, и том га је приликом уверио, да тршћанско пристаниште, ако до будућег рата дође, треба да припадне Југославији, јер може постати веома важна приморска тачка и за саму Русију. Сазанов је то увидео и био је готов да брани ово пристаниште од италијанске појуде, али слом руске армаде приморао га је, да пристане на лондонски пакт.

Својим патриотским радом на уједињењу Словенаца са својом једнокрвном браћом Србима и Хрватима, Хрибар је

навукао на себе осветну мржњу Аустрије. И чим је бујнуо рат 1914 године, он је бачен у тамницу, где су га држали до 1 априла 1915 године, када су га послали у принудно изгнанство у Салцбуршку, где је са својом породицем живео под строгим надзором све до 15 јула 1917 године. У Љубљану му нису тада дозволили да дође, већ је живео после под присмотром у св. Јурију и Мозирју у Доњој Штајерској. Тек у мају 1918 смео је доћи у Љубљану и тада се латио рада на ослобођењу Словенаца. *А 28 октобра 1918 године са балкона земаљског дворца, уз неописано одушевљење народа прогласио је оцепљење Словеније од Аустрије и њено уједињење Југославији.*

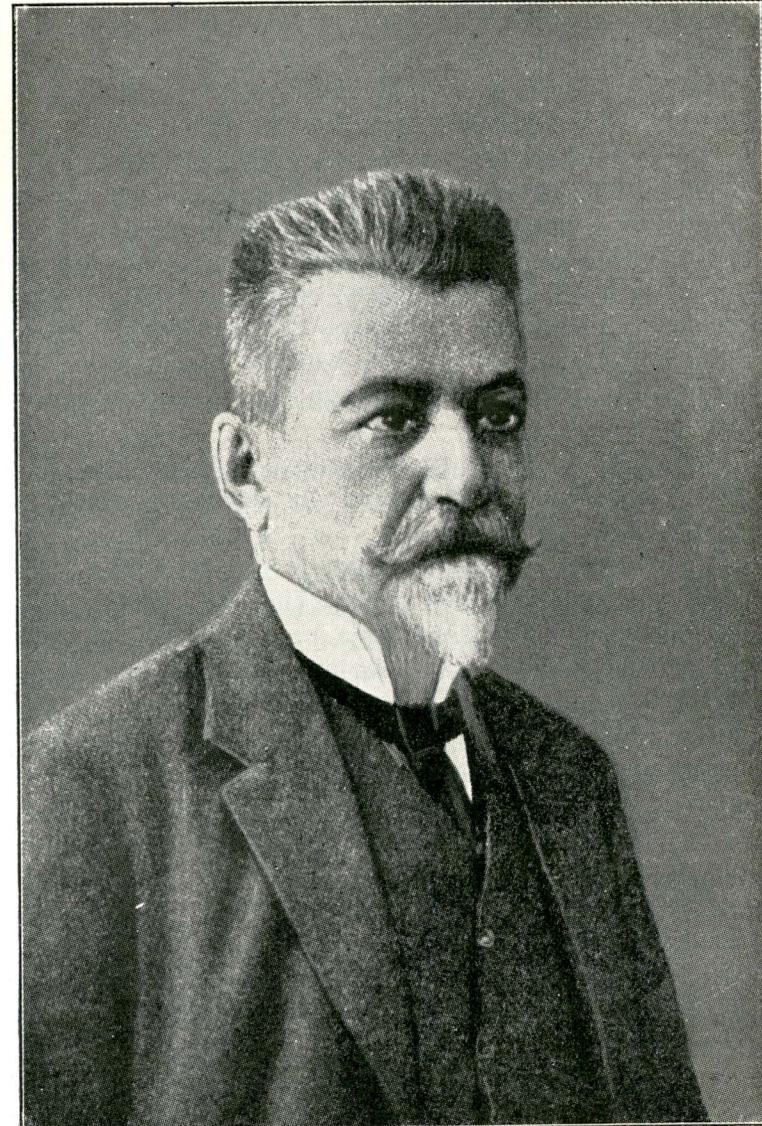
Хрибар је био у личном пријатељству са изразитим идеологом Југославије бискупом Штросмајером и др. Миховилом Клајићем, коме је помогао да оснује Земаљски хипотекарни завод далматински; са Јурајом Бианкињем, на кога је утицао и успео да „Народни лист“ — „Nazionale“, издаје само на хрватском језику, у место што је издавао на хрватском и италијанском. Стјајао је у преписци са свима виђеним словенским политичарима, преко којих је радио за ослобођење свога народа и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца.

Одмах после уједињења ова три словенска племена, назименован је првим пуномоћним министром и послаником краљевине Југославије у Прагу. Његов рад се нарочито истицао у том његовом положају, на утирању пута и стварању Војне конвенције између Чехословачке и Југославије. Хрибара је концепција ишла још даље: да се око ове две словенске државе у будућности групишу још Пољска, Русија и Бугарска и створи словенски блок.

Видећи да се у Словенији не развијају ствари како би се желело, Хрибар је 1921 године напустио Праг и дошао на положај покрајинског намесника у Љубљани. Кад је, као намесник, довоје у ред ствари у Словенији и створио нормално функционисање државно у овом делу Југославије, захвалио се на положају намесника.

Хрибар је целога свога века био најидеалнији радник на пољу ослобођења свога народа испод Аустрије и на уједињењу у слободну Југославију. Радећи неуморно на овоме патриотском послу био је предмет мржње и гоњења од стране аустријских власти. Али одлучност Хрибарева, његово жртвовање за свој народ и његову слободу водила га је победи.

Није било те жртве, коју Хрибар не би поднео за ослобођење аустријских Словена, чији је живот био несношљив. Он је преузимао у томе смеру велике и ризичне задатке само да би се што пре дошло до уједињења нашег троименог народа. На томе националном пољу радио је неуморно и био се сав заложио не штедећи себе нимало. И он је доживео остварење овога свога идеала. Југославија је уједињена и слободна. Хрибаров патриотски рад овенчан је славом.

Андра Николић

АНДРА НИКОЛИЋ

Књижевник, новинар, политичар, државник, рођен у Чачку 29 септембра 1853; умро за време рата у Паризу 18 септембра 1918 год.

Мати Андрина, једна разборита, отмена жена, дала је своме сину лепо васпитање. Још као дечко, Андра је падао у очи по своме држању. Увек чист, учтив, послушан. Мајке су кориле своју децу: „Што се не угледаш на Андру? „Благо мајци с онаквим дететом“!

У школи, и у основној и у гимназији, Андра је био редовно најбољи ученик и по учењу и по понашању. Његови гимназијски професори прорицали су му сјајну будућност.

Која год му је књига дошла до руке, прочитao је. Читao је с пажњом и разумевањем. О свакој књизи коју је прочитao стварао је свој суд.

Рано је почeo учење живих језика. Немачки, француски, енглески, руски Андра је научио сам из књига. Читao је и чешке и пољске писце.

По свршеној гимназији, Андра ступи на правни факултет на Великој школи београдској. Предао се озбиљно изучавању правних наука. Али није стао само на проучавању чувених правних писаца. Филозофија и социологија привлачила га је снажно.

Док су његови вршњаци пуштали срцу на вољу, тражили забаве по кафанама и јавним локалима, Андра се бавио студијама. Уз Шилера, Гете-а, Гогоља, Расина, Корнелија, Шекспира и Молијера ишао је Кант, Огист, Џон Стјуарт Мил, Волтер, Русо и др. Читao је и текао умни капитал.

Интересовала га је политичка економија и финансија. Желео је да упозна културно и економско стање српскога народа, масе народне у немањићкој држави. Марљиво је студирао Душанов законик и остale споменике средњевековне књижевности наше.

Прве године, када су на Великој школи расписане награде за Светосавски темат, Андра Николић доби прву награду за своју расправу: „Економско стање Србије у XIV веку“. Професори Велике школе, који су оцењивали поднете темате, били су веома изненађени дубином погледа, јаком логиком и правилним суђењем младога писца. Малена обимом

али обилата зрелим мислима ово је била озбиљна студија књижевног радника.

С одличном сведоцбом школском свршени правник Андра Николић, не иде ни у Министарство правде ни у Министарство унутрашњих послова, већ право у Министарство просвете. Није тражио власт нити је мислио на чиновничку каријеру, већ је отишао тамо, где су потребни културни радници. Постављен је за професора у чачанској гимназији. Онда су у Србији свршени правници и техничари могли добити професорска места, јер није било довољно философа.

Професор српског језика у чачанској гимназији, Андра Николић, радио је са толиком вољом и умешности, да је глас о овоме младом професору одјекнуо по свима гимназијама у Србији. Другови су се дивили његовом раду и постигнутом успеху; ученици су били одушевљени својим професором. Није било његовог ученика, који није знао о чему се учило у школи.

Такав професор је био потребан престоници, Андра је премештен у Београд за професора у реалци.

Интелигентни даровити студент, Андра Николић, долазио је у додир с младим људима напредних мисли. Здружио се са њима и отпочео сарађивати на политичким и књижевним листовима. Књижевни прикази Андрини у „Раду“ Пере Тодоровића, привлачили су пажњу свих књижевника. С мало речи, пробраним, једрим и лаким стилом истакнута је вредност књиге; понекад је приказ зачињен лаким хумором.

Све дубље улазећи у политику, Андра заузима у политичкој организацији видно место. Радикална странка у којој је он међу оснивачима, уводи га у Главни одбор партијски.

Чланци Андрини у партијским органима, политичким и књижевним, носе расне одлике Андрине: једрину мисли, јасност, леп и лак стил.

Тимочка буна (1883) одводи пред преки суд и цео главни одбор радикала. С тешким оковима на ногама, чланови главног одбора, преведени под јаком оружаном пратњом из Београда у Зајечар, бране се јуначки пред крвавим судом. Пресудом, која је суду диктирана из Београда, Андра и Гига Гершић, као најјачи интелектуалци, ослобођени су. Издржане муке и унижавања нису заплашиле Андру; напротив, са још више основа осуђиван је режим, који је крвицом државне

власти, скинуо главе великом броју угледних грађана а вишестотина послао у тешке тамнице.

Несрећно свршен рат са Бугарима (1885 год.) и развод брака између краља Милана и краљице Наталије, нагнаше краља Милана на промену режима. Он се прво мири са радикалима, дајући амнестију осуђенима због Тимочке буне. Затим утиче на опозиционе странке: радикале и либерале да утврде споразум; доводи их на владу. У то време постаје Андра Николић секретар Министарства просвете.

Министар либерал, начелник министарства напредњак. С неповерењем Министар гледа свога начелника; начелник избегава договор са својим Министром. И један и други остављају секретару одрешене руке у дневним пословима. Андра даје правац административним пословима; стара се да исправи погрешке ранијега режима, почиње распоређивање професора и учитеља. Раније гоњени професори и учитељи, мимо министра и начелника обраћају се Андри, да им даде места која су желели. Љубазан, предусретљив, Андра прима свакога лепо, и задовољава свакога у колико је то могућно.

Увек несталан у својим намерама, краљ Милан кида споразум радикала и либерала и после кратког огледа са самим радикалима доводи на управу земље реакционарну владу.

Нервозан, с прикривеним планом, краљ Милан приступи реформи устава. На изради устава учествује непосредно и посредно, и Андра Николић.

Чим је устав уведен у живот, краљ Милан силази са престола, остављајући га малолетном сину своме, пошто је најпре наименовао, у смислу устава, намеснике.

Радикална странка долази на владу. На слободним изборима, који су, по новом уставу, вршени тајним гласањем, народ је дао радикалној странци 90% гласова. Изабран је за народног посланика и Андра Николић. Још млад, лепих великих очију, правилних црта лица, финих манира и одмереног држања, био је најпријатнија појава међу посланицима. Смишљен у говору, пријатна гласа, Андра је и у клубу посланичком и у Скупштини био најсимпатичнији говорник. И опозиција га је с пажњом слушала. Он није изазивао полемику, али је са јаким разлозима побијао неоправдане нападе опозиције.

При првом избору државних саветника, као кандидат Народне скупштине, изабран је за саветника и Андра Николић.

А убрзо затим улази у владу као министар просвете и црквених послова. На тај положај долазио је Андра неколико пута.

Има политичких људи, има државника, који сеју идеје, остављајући другима да их изводе. Такав је био Андра Николић. Он није био онај, који се затрпава административним пословима, који врши размештање просветних раденика. Тај посао он је остављао особљу, коме је то стављено у дужност. Реформа школске наставе, рад на просвећивању народне масе, уређење односа између државе и цркве — тим се мислима бавио министар Андра Николић. Одлуке до којих је долазио у размишљању саопштавао је позваним органима у Министарству са налогом, да их разраде и настану на њихову извођењу.

Ако свака мисао министрова није обучена у лепо руво; ако је што остало неостварено није сва одговорност на њему. Као народни посланик, политичар вишега ранга, он је био заузет крупним пословима, често и великим бригама; као најјачи интелектуалац у влади, обично је по његовом предлогу даван правац државној политици. Ти су општи послови одводили Андру од ресорних послова у Министарству просвете; није стизао на све стране. Но опет се мора признати да је за министровања Андре Николића било у српској школи озбиљна рада, да нико није гоњен, да је однос цркве и државе био потпуно нормалан. Министар Андра уносио је свуда мир, па је свуда владао ред.

У једној влади Андра је био Министар иностраних послова. Својом лепом памећу и финим понашањем, чинио је јак утисак на дипломатски кор у Београду. А у спољној политици ишао је утвреним путем, који су обележиле раније радикалне владе. Кад је доцније отишао у Париз као пуномоћни министар Србије, Андра је већ рутиниран дипломата. Није у њему гледан претставник једне мале државе, већ човек, који својим понашањем и памећу стоји на равној нози са претставницима великих држава.

С променом династије у Србији 1903 год. Андра Николић улази поново у Државни савет. На свима скупштинским изборима биран је за народног посланика. Велики углед који је имао међу својим друговима, народним посланицима, дигао га је на положај претседника Народне скупштине. Пуних десет година, све до пред смрт своју, Андра је редовно биран за претседника Скупштине.

И у најтежим приликама, и у часовима када су се пар-

тиске страсти највише разбуктале, у Народној скупштини није долазило до јачих инцидената између владине већине и опозиције, јер је претседник скупштине умео отклонити сваки судар. Ауторитативан парламентарац, пун такта, обазрив према свакоме, подједнак у држању према радикалима и опозиционарима — Андра је уживао опште поштовање.

Окупација Србије, мучне вести које су допирале у Европу о патњама заробљенога српског народа; мала вероватноћа у скори свршетак рата; страховање да националне аспирације и оправдане наде српскога народа могу не бити потпуно задовољене: све је то притискивало душу овог племенитог човека. Заморен, малаксавао је све више; живот његов се гасио. Пред сам свршетак рата, онда, када се ратна срећа окренула на српску страну и српске савезнике, Андра Николић склопио је очи за навек. Умро је у срцу Француске, у Паризу. Није дочекао уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Сав је његов живот био испуњен радом за ослобођење и уједињење народно. То је била највећа и најлепша жеља његова.

* * *

На књижевном пољу Андра Николић, није дао онолико колико је могао дати, колико се очекивало од њега. Природна интелигенција и начитаност његова давали су основа веровању да ће Андра бити плодан књижевник и научник. Политика га је отргла од књижевног рада и бацила на друго поље. Што је на једној страни изгубљено накнађено је на другој: Андра Николић на политичком пољу радио је много и урадио је много. Снажном сарадњом његовом дошло се до остварења Југославије — велике и моћне.

Оно, што је Андра Николић дао књижевности српској оригиналних радова и превода, све је једро и ваљано. Чист језик и леп и лак стил: тиме се одликују сви књижевни радови Андрини.

Овај честити и умни Србин приложио је на жртвеник народне слободе свога идеалног сина. Пао је у борби са Аустријанцима 1914. г. на Сувобору.

Д-р Лаза Пачу

Д-р ЛАЗА ПАЧУ

Било је и у Србији људи високе културе који су са стручног позива свог силазили на друго поље рада и ту показали велике успехе. Један инжињер постаје највећи државник, један научник светскога гласа био је одличан дипломата наш; доктор медицине показао сјајне успехе, уређујући државне финансије наше.

Д-р Лаза Пачу био је човек ретких способности. Велике интелигенције, неуморан у раду, прихватао се посла с пуном вером у успех. Кад је добро простудирао предмет који узима у рад, он га је обрађивао с великим истрајношћу. Умео је одабрати сараднике и на њих пренети одушевљење којим је сам био обузет.

Још за свога школовања у новосадској гимназији ударио је путем који је омладини указивао Светозар Марковић. Отишао је у Цирих на изучавање медицине. Колико је заволео позив којем се посветио, толико је и ван медицинских студија, тражио у изучавању народне економије решење проблема народног благостања. Српски студенти у Цириху дружили су се с руским емигрантима. Бакунин је био стожер око којега су се окупљали и Срби и Руси. Читање и тумачење Марковог Капитала занимало је све напредне омладинце — студенте.

Под сугестијом Маркса и Бакунина, Лаза Пачу није се много двоумио да прекине медицинске студије, кад је био позван да се врати у Нови Сад, зарад издавања месечника *Страже*. Емигранти из Србије, млади школовани људи довољају се у Новом Саду, да покрену један журнал, социјалистичке боје. Зарад тога позван је био и Пачу. Њему, поданику Аустро-Угарске, би понуђено уредништво Страже. Примио је. Радио је. Стража је имала више претплатника у Србији него у Војводини. Уношена криумчарски у Србију (службено је био забрањен улаз Страже), изазивала је културни подмладак на опозицију режиму. Свакојако, на молбу српске владе, мађарска влада угуши Стражу прогонством емиграната. Остало без сарадника, Стража је морала престати. Уредник њен, сâm, није ни покушавао даљи рад у том правцу. Враћа се Пачу на прекинути посао: оде у Берлин да заврши студије. С положеним испитима, с докторском дипломом, Лаза

Пачу дође у Београд да отпочне лекарску праксу. Општински лекар, а потом шеф општинског санитета у Београду, Пачу изађе на леп глас. Организовао је санитетску службу, чинио корисне предлоге, давао лепе савете, задовољан је био својим положајем; задовољна и управа општинска.

Другови и партијски пријатељи Пачу-ови, радикали познавали су организаторске способности Пачу-ове, препоручивали су га, те Пачу би позван у управу Државних монопола. На челу те јаке установе, управник монопола, Пачу убрзо показа да добар лекар може бити и добар шеф једне финансиске установе. Приходи од монопола појачаше се, служба је вршена тачно и савесно.

Честе политичке промене у Србији повлачиле су смењивање чиновника. И Пачу је излазио из државне службе, и враћао се у службу; више пута му је мењан положај. Био је комесар Народне банке, државни саветник, а у три маха министар финансија.

У једно време, кад је био ван државне службе, позван је био за управника новчаног завода Београдске задруге.

Увек, на свима положајима, Пачу је био врло марљив. Брзо се упознао с послом, прихватао га се озбиљно и вршио га с успехом. Плодан у идејама Пачу је енергично настојавао да их приведе у дело. По спољашности својој Пачу је одавао трома човека, док у ствари он је био у првом реду вредних људи.

На положају министра финансија Пачу је надмашао све оне који су пре њега управљали државним финансијама. Колико ли ће времена проћи још док држава наша добије новога Пачу-а!

С одличном репутацијом вешта и енергична организатора финансиског институција управник Државних монопола, Лаза Пачу, позван је да државне финансије доведе у ред. Аљкавост у раду, спорост у прикупљању државних прихода, трошење без обзира на штедњу — све је то повлачило дефицит у државном буџету. Летећи дугови расту из године у годину; понеке крупне потребе државне неподмирени. Држава је стајала пред банкротством. Један даровит човек, пређе министар финансија, говорио је у ужем кругу: „Другог излаза нема из овога хаоса већ државно банкротство“.

У таквом је стању одиста била наша држава кад је Лаза Пачу дошао у Министарство финансија.

Радикална странка полагала је све наде у Пачу-а. Велики успех који је постигнут у управи Државних монопола храбрио је владу да ће Пачу наћи лека и болесним финансијама државним. Остављене су му одрешене руке: што буде предложио, биће усвојено.

Пачу је одабрао сараднике, скројио план, разделио посао. Радило се смишљено, убрзано, да се добије јасна слика финансискога стања државног. Стање је у истини било врло тешко. На министру је било да нађе лек болести.

С једним смелим предлогом Пачу излази пред владу и пред Народну скупштину: тражи се од пореских обvezника прирез 40% за покриће буџетског дефицита.

„То је трећи порез у години, који радикали ударају на народ!“ — с тим речима дочекује опозиција овај предлог Пачу-ов. Иако је повећавање пореза и увођење нових приреза у свакој земљи и у свакој доба непопуларно, овај Пачу-ов прирез примљен је без отпора. Радикална странка још је била врло популарна; министар Пачу, један од првака њених, са стеченим гласом у управи Државних монопола, био је изашао на велики глас: стекло се уверење да ће он, овим приредом, излечити болесне финансије државне. „Да платимо и ову порезу, само да се једном дође до тога да држава на време одговара на сва оправдана потраживања“ — тако су говорили порески обvezници — радикали, којих је било по броју пет пута више него нерадикала. Ућутали се и опозиционари.

Приступило се и наплати заосталих пореза.

С вером у поштен рад владе, с јаком надом да ће се завести ред у државним финансијама: свесни дужности и обавезе према држави: и сељаци и варошани плаћали су и порез и прирез. Прикупљеним новцем пунила се државна благајница. Држава је опет редовно исплаћивала сва потраживања; исплаћивала је и стара дуговања.

Министар Пачу захтевао је енергично, чланови владе одавивали су се: највећа штедња проведена је у свима државним установама.

Место дефицита који се, у милионима, јављао сваке године у државном буџету, дође суфицит. Прикупило се било више него што се потрошило. Из године у годину државни приходи надмашају расходе. Готовина државна расте.

*

У Балкански рат Србија је ушла добро наоружана. Војска је била снабдевена, добро опремљена. Све су набавке одмах исплаћиване готовим новцем. Свога савезника, Црну Гору, Србија је за време рата снабдевала муницијом, храном и новцем.

Кад је Србији наметнут рат 1914 године, војска српска била је већ заморена, ратна опрема у многоме дефектна; али државна благајница још није била пресушила.

Од 1912 године Србија је готово безпрекидно била у ратном стању. Жртве њене у крви биле су врло велике, материјални издаци пели су се на стотине милиона.

Само је министар Пачу могао припремити те милионе и ставити их отаџбини на расположење. Само је тако снабдевена Србија могла из два рата изаћи као победилац и у трећем рату давати дуг отпор много надмоћнијем непријатељу. Јуначка војска српска не би могла издржати оне силне напоре да није била добро опремљена, да није уредно снабдевена храном. Заслуга је то министра финансија, д-ра Лазе Пачу-а.

Лаза Пачу долазио је у ред најтрезвенијих људи у радикалној странци. Глас о великим успесима његовим у државним финансијама пронео се кроз све редове, допро је и у најзабаченија села у Србији. Објективан, Пачу је у говорима својим био јасан и убедљив. Није располагао реторским фразама; говорио је искрено, документовано. Његови су говори готово увек остајали без приговора.

Није Пачу био агитатор. Није он силазио у народ, ни ишао на партиске зборове. Теже задатке је он имао иза себе. Док други агитују и говоре, он је смишљао, радио и изводио у корист државе оно што је сmisлио.

У Народној скупштини, у посланичком клубу, у главном одбору партиском, Пачу је својим говорима придобијао за своје мишљење и оне који су дотле били друкчијега мишљења. Гвоздена логика његова обарала је супротна мишљења.

Некадашњи социјалиста, од оснивања радикалне странке до kraja живота свога, Лаза Пачу био је, и поред свога имена туђега порекла, велики Србин и одличан патријота. Тешко болестан до последњег часа свога живота Пачу је вршио дужност министра финансија.

*

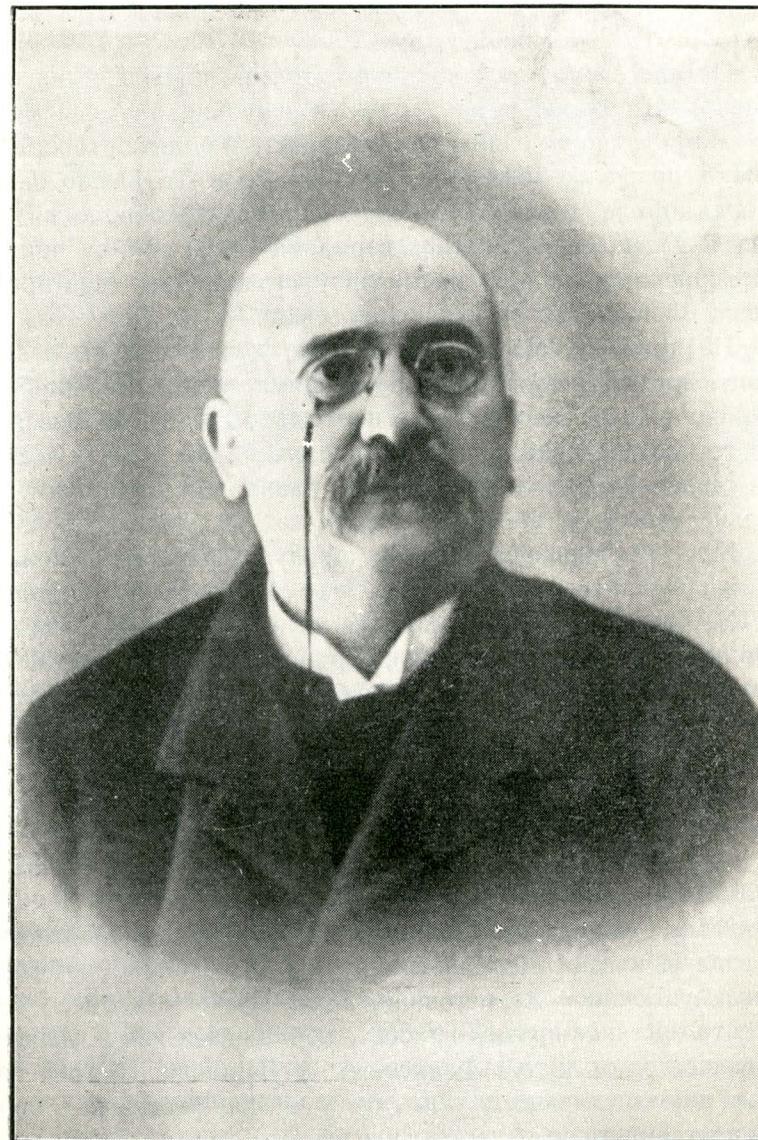
Пачу је био редак по својој стручној спреми, редак по темељитости те спреме. Био је редак и по методи, којом је

умео научити и проучити предмете за које се у школи није спремао. Он је један од ретких примера шта све може учинити човек самоук и без потребног стручног школовања на томе пољу, кад има довољно јаку свест да позна шта му још треба, снажну вољу и онакву памет, какву је имао Пачу.

Пачу-ов мудро смишљени рад на санирању српских финансија у предратној Србији омогућио је српској војсци успешно вођење ратова и тиме је стекао велику славу својој отаџбини и нацији.

*

Д-р Лаза Пачу рођен је у Чуругу у Бачкој, 1. марта 1855; умро у Врњцима 12 октобра 1915.

Jasa Tomić

ЈАША ТОМИЋ

Јаша Томић је рођен 11 октобра 1856 у Вршцу, а умро 9 октобра 1922 у Новом Саду.

Осамдесетих година прошлог столећа појавио се на политичкој позорници ретко даровит и необично одважан млад човек, који је својим радом као публициста и одличан говорник задобио поверење широких народних маса. То је био Јаша Томић, који је у животу српског народа играо врло видну улогу и успео, да буде вођа народних маса, које су припадале српској народној радикалној странци на територији Српске Војводине и Троједне Краљевине.

По причању, он се већ као дете, у свом родном месту, Вршцу, истицао међу својим вршњацима својом искреношћу, несебичношћу и много запаженим даром за декламовање, који се после развио у силан говорнички дар, а међу његовим савременицима није му било равна као говорнику за народне масе.

Када је свршавао средњу школу у српском националном животу била је у највећем јеку борба, коју је водио д-р Светозар Милетић за народно ослобођење и уједињење. У родном месту Јаше Томића, Вршцу, била је Милетићева странка врло јака, али су се јављали и таласи социјализма, који су захватили омладину под утицајем *Светозара Марковића* и његових следбеника. И Јашу Томића је понела та струја, којом је пре њега већ запливао његов најбољи друг *Лаза Нанић*, рано преминули публициста и књижевник српски.

Дошаоши у Беч на универзитет, Јаша Томић је већ у својој 19-тој години написао брошуру „Хоћемо ли у социјалисте?“ Али социјализам није у њему уништио национализам, јер када је чувена Невесињска пушка 1875 године изазвала устанак у Босни и Херцеговини, Јаша Томић је написао одбрану тог устанка против нападаја, који су излазили у главном социјалистичком листу „Фолксштат“ у Лajпцигу. Његова одбрана није штампана у том листу а социјалистички вођа Либкнхект још га је и укорио као националисту.

Међутим у социјалисти Јashi Томићу превладао је националистички осећај толико, да је са двојицом својих другова из Вршца пребегао 1875 године у Србију и отишао у добровољачки логор попа Жарка Љешевића на Јавору, где

је остао до краја те године. А када је 1876 године избио српско-турски рат, он је поново прешао са друговима у Србију да вођује као добровољац, али нису имали новаца, те не могоше отићи ни до усташких вођа: Ђоке Влајковића а ни до Петра Mrкоњића,¹ куда их је срце вукло.

После тога неуспеха Јаша Томић наставио је своје науке у Бечу и Прагу свршивши филозофски факултет али је наставио и свој новинарски рад на немачком социјалистичком листу „Фолксштату“ и на листу српских социјалиста „Стражи“, који су у Новом Саду у име нове омладине издавали Лаза Пачу и Пера Тодоровић уз сарадњу оних омладинаца, који су касније основали народну радикалну странку у Србији. У „Стражи“ су излазиле његове песме 1878 и 1879 године. Ове је песме он после тога издао у засебној књизи као прво коло својих песама. А прва му је књига била „Српско-турски рат“, коју је 1876 године издао уз помоћ својих другова. Писао је у то време и у вршачком листу „Грађанину“, који је водио одлучну борбу против клерикалаца због суспендовања самоуправе српске црквене општине у Вршцу.

На политичком збору јавио се први пут 1881 године у Новом Саду и одмах заузео одлучно гледиште у погледу ревизије програма српске народне слободоумне странке. Он је тражио да се у програм унесе и питање хлеба, јер се онда већ показивали знаци економског пропадања нашег народа у Српској Војводини. Д-р Светозар Милетић приговорио је Јashi Томићу, што је као социјалиста дошао на збор српске народне слободоумне странке, али је он остао при свом захтеву, да се Милетићев националистички програм допуни економским питањима.

Пошто су се његови родитељи преселили у Београд, он је отишао за њима и тамо био сарадник главног органа радикалне странке — „Самоуправе“. Аца М. Станојевић тврди да је Јаша Томић писао живе и ватрене чланке и многи је од тих чланака приписиван Пере Тодоровићу. Када је пак избила Зајечарска буна, чланови главног одбора народне радикалне странке решили су у последњем часу, да се уклоне из Београда и иду у народ. Јаша Томић изабрао је друштво Николе Пашића, с ким је прешао преко још недовршеног железничког моста на Сави а у намери да преко Бугарске

¹ Тако се звао Петар Карађорђевић као усташки вођа у босанској Крајини.

пређу у црноречки округ, где је покрет народни био нешто живљи. С тешком муком стигли су преко Угарске и Румуније у Бугарску, где су у Кули затекли Аца М. Станојевића. Са Пашићем и Томићем био је Влада Милојевић, уредник „Ђосе“.

Када су стигли Пашић и Томић у Кулу, устанак је већ био утишан. Јаша Томић је тражио, да се пређе у Србију и да се настави устанак, али се Аца М. Станојевић томе одлучно противио, јер се народ више није могао придобити за нов устанак, а коловође су биле похватање и изведене пред преки суд. После тога се Јаша Томић вратио у Земун, где је са Милошем Грабовачким хтео да покрене лист по угледу на париски „Grimasse“, који би критиковао режим у Србији. Ту је написао песму „Буна у Србији“, али је у недостатку новаца, послао рукопис Аци М. Станојевићу у Бугарску, где је била одштампана. Међутим је бугарска полиција конфисковала ту песму и послала у Београд а рукопис се изгубио у емиграцији.

Отишавши после угушене Зајечарске буне у Беч да положи испите, Јаша Томић је сарађивао на „Наде Фраје Преси“ и листовима „Парламентеру“ и „Епоха“, које су издавали на немачком језику, али у словенском духу, Скрејшовски и његов зет, д-р Карло Живни, Чех православне вере. Био је и вредан сарадник Змајевог „Стармалог“. У пролеће 1884 пошао је у Велики Бечкерек, да покрене лист за народ, који је имао да послужи народној борби противе политичке мађарске владе. Али пријатељи су га задржали у Новом Саду, где је примио уредништво „Српског Кола“. Његови су чланци имали силан одзив у народу и убрзо се прочуло код Срба његово име.

Јаша Томић и његов најбољи друг Лаза Нанчић, који је у то време уређивао у Вршцу лист „Српство“, стали су на чело оних редова Милетићеве странке, који су се усprotivili помирљивом покрету. Када се Милетићу помрачио ум, састали су се у Пешти виђенији и угледнији Срби, нотабилитети, где су решили да измене Милетићев бечкеречки програм ради помирљиве политике према мађарској влади. Одмах затим сазват је у Велику Кикинду збор, који је требао да прихвати нови програм. Јаша Томић у „Српском Колу“ и Лаза Нанчић у вршачком „Српству“ осули су палјбу против помирљивог покрета, а на велиокикиндском збору је Јаша

Томић најенергичније у име нове омладине устао у одбрану Милетићевог бечкеречког програма.

Из сукоба на велиокикиндском збору развила се огорчена борба, нарочито у Банату, где су Јаша Томић и другови најпре растурили нотабилитетски збор у Белој Цркви, а затим у Уљми, где је полиција изазвала крвопролиће. Због тога збора били су бачени у тамницу Јаша Томић, Лаза Нанчић и још неки омладинци из Вршца, али их је суд пустио испод суђења као невине. После тога су Јаша Томић и Лаза Нанчић наставили борбу. Крајем 1884 године преузео је Јаша Томић Милетићеву „Заставу“, а с њиме су ушли у уредништво Лаза Нанчић и Живко Вучетић, његови најбољи другови. С њима је био као највреднији спољни сарадник д-р Миша Михајловић.

Јаша Томић је као новинар био неуморан, о чему сведочи „Застава“ под његовим уредништвом. У то време, када је примио уредништво „Заставе“, развила се борба против опортуниста, а настављена је и борба против клерикализма, коме је био на челу наименован патријарх Герман Анђелић. Нотабилитетски покушај је пропао. Када је 1885 године сазват српски народно-црквени сабор, Јаша Томић је изабрат у Руми за посланика, али није дуго био у сабору. Пошто се уверио, да неће моћи ништа да учини за народ под патријархом Германом Анђелићем, а већина је била добра по-пуштљива, он је положио посланички мандат и наставио борбу у „Застави“.

Јаша Томић је нарочито развио рад на просветном и економском пољу, па је у том правцу уређивао „Заставу“, а за шире народне слојеве увео је петком нарочито уређени број. Он је писао политичке чланке, расправљао социолошка и економска питања, водио полемику у свима питањима, писао одличне козерије и био један од најбољих фељтониста свога доба. Водио је борбу против клерикалаца и њиховог вође патријарха Германа Анђелића, против политике Беча и Пеште, а и против режима краља Милана у Србији, јер су сви ти фронтови били руковођени из Беча а уперени против слободе Срба и других Јужних Словена. Али је у исти мах морао да прими борбу и против некадашњих Милетићевих једномишљеника, који су се под вођством Мише Димитријевића и д-р Михаила Полита-Десанчића груписали око новосадског „Браника“, оспоравајући Јashi Томићу и друговима право на вођство српског народа. Због тога се Милетићева

странка на збору у Србобрану (Сентомашу) подвојила на радикале и либерале. Млађи борбенији нараштај, остао је са Јашом Томићем уз „Заставу“, која је проглашена органом целокупне српске народне слободоумне странке за разлику од „Браника“, који није имао у своме наслову реч „целокупна“. Касније се целокупна српска народна слободоумна странка прогласила радикалном странком (174 број Заставе од 1891) а под утицајем радикалне странке у Србији, која је у то време била на влади после абдикације краља Милана.

Јаша Томић није се ограничио само на писање у „Застави“. Он је под именом „Народни пријатељ“ издавао популарне књиге за народ, говорио је на народним зборовима, приредио је у Новом Саду прву народну забаву која се и данас одржава у оном духу, како је Јаша Томић замислио а привлачио је Србе и Српкиње из Срема, Бачке и Баната. Био је неколико месеци и у Вацком затвору због једног чланка о хрватским приликама, који је написао Анте Ковачевић, чиновник у Осеку. Писао је брошуре са борбеним садржајем, од којих су најзначајније биле: „Политичко вјерују“, у којој је изнео нацрт савременог програма за целокупну српску народну слободоумну странку, — „Треба ли народу политика“ (1888 г.), коју је мађарска полиција забранила, јер је у њој дао поуке народу, које се нису свиђале властодршцима — и „Из прошлости наших вођа“ (1889 г.), у којој је критиковао рад некадашњих Милетићевих стубова због њиховог неверства а у одељку „Да им запушшимо уста“ одговорио је на жучне нападе „Браника“ против њега и његове породице... После тога је убрзо дошло до Туцинданске катастрофе¹⁾ (1889 г.), која је била узрок, да је морао прекинути свој рад за дужи низ година, које је провео у Вацком затвору.

Када се отуда вратио, развио је свој рад на књижевном и економском пољу. У 1896 години издао је роман „Назарени“ и научну расправу „О узроцима злочина“. Издао је и једно коло песама. У 1897 години уложио је сву своју енергију на организовање српских земљорадничких задруга. Увод у тај покрет била је његова књига „Паметно назаренство“, у којој је препоручио оснивање земљорадничких задруга. Он је агитовао за земљорадничке задруге приређујући предавања, а прва српска земљорадничка задруга основана је у Каме-

¹⁾ Напад на част своје породице Јаша је морао да пере крвљу тога нападача.

ници, селу до Новог Сада, после чега су ницале у свима крајевима српске земљорадничке задруге а у Загребу је основан савез њихов. Овај покрет је Јаша Томић помагао пером у месечном часопису „Земљораднички пријатељ“, који је излазио у Новом Саду под његовим уредништвом, све док није у Загребу покренут „Привредник“.

На политичкој позорници појавио се пуном снагом тек 21. августа 1898, када је поново преузео уређивање „Заставе“ и вођство српске народне радикалне странке у Војводини и Хрватској, у којем је својству остао све до своје смрти. У току 1897 године није учествовао активно у политичким пословима, једино што је у „Застави“ написао упуство под насловом „Вођа кроз изборе“, у којем је изнесено како се бирају посланици за српски народно-црквени сабор, јер је те године на Петровдан био сазват сабор да прими т. зв. јединствени статут, којим је хтела мађарска влада уз сарадњу епископата и Срба владиноваца да скреше извесна народна права у народно-црквеној аутономији у корист хијерархије.

Када је Јаша Томић поново примио уредништво „Заставе“, међу удруженим странкама већ није било једноликог мишљења о политичким приликама. Радикална странка повела је одлучну борбу не само против Георгија Бранковића патријарха и његове странке, него и против либерала око „Браника“, који нису били за радикалну акцију. У то време је Јаша Томић водио најогорченију борбу против режима у Србији, коме је на челу био д-р Владан Ђорђевић уз потпору краља Милана, који је тада био у Србији главни командант активне војске. Пошто је у Србији у то време била угашена опозициона штампа, а нарочито после Ивањданског атентата на краља Милана, када је радио преки суд, била је тада „Застава“ уједно и једини орган радикалне странке за Србију, у којој је Јаша Томић најенергичније побијао режим, познат под именом Владановшина, а који је оборен женидбом краља Александра Обреновића са удовицом Драгом Машин (1901 године).

Напори Јаше Томића били су с ове стране Саве и Дунава крунисани 1902 године победом радикалне странке на изборима за српски народно-црквени сабор у Карловцима, која је унела свежији живот на том пољу српског народног живота и учинила да се наше културне прилике поправе. На изборима за српски народно-црквени сабор 1906 године

добила је радикална странка још јачу већину, која јој је омогућила да рашичи ситуацију и да уреди управу српских народно-црквених добара, а на том пољу била је нарочито важна манастирска уредба, којом је омогућено да се манастирска земља даје народу у закуп — и да се чисти приходи од тих добара употребе за помагање српских школа. Око тога дошло је до оштих сукоба, који су довели до саборске одлуке, којом је патријарх Георгије Бранковић био осуђен због погрешака у управи народно-црквених добара. Патријархова смрт учинила је крај овом сукобу, који је могао имати великих последица.

На политичком пољу у то време дошло је до ошtre борбе када су се у мађарском сабору сукобиле владине странке и опозиција, која је тражила независност Угарске према Бечу. Непосредно пре тога донела је радикална странка у Окучанима свој програм за Хрватску и Славонију, који је преудешен према државоправном положају и за Угарску. Програм је обухватио све потребе српског народа на политичком, културном, социјалном и економском пољу, а творац му је био Јаша Томић. Додирнуто је било и питање односа између Бече и Пеште. У то време створене су уз сарадњу Јаше Томића две врло важне резолуције, једна у Задру, коју су прихватиле српске странке и друга на Ријеци, којом је ударен темељ за заједнички рад српских и хрватских странака, после чега је дошло до споразума и са мађарском опозицијом, која је водила огорчену борбу против Бече, а у својој борби ишла је тако далеко, да је једна њена делегација извршила у Београду братимљење са Србима.

Када су у Бечу видели опасност, доведена је на владу мађарска опозиција на челу са помађареним Немцем Александром Векерлом, који је успео да помоћу железничке прагматике, у којој је био мађарски језик предвиђен као службени језик у Хрватској и Славонији, завади мађарску опозицију са српско-хрватском коалицијом, а помоћу Апоњијевог школског закона да све немађарске народности раздражи против мађарске опозиције. Поврх тога дошла је и чувена великолична парница против Срба у Загребу у вези са анексијом Босне и Херцеговине, чиме су коначно биле порушене све везе између Мађара, Срба и Хрвата, а дошло је и до сукоба између радикалне и самосталне странке.

Јаша Томић је у овим тешким приликама вршио своју дужност речју и пером, иако му је развитак догађаја задавао велике бриге, а радикална странка имала је могућности, да преко својих посланика у саборима, загребачком и пештанском, води борбу за остварење српских народних захтева. У то време дала се прилика радикалној странци, да у угарској делегацији узме у одбрану народ у Босни и Херцеговини, који је патио под аустроугарским режимом. Д-р Ђорђе Красојевић поднео је своју интерpellацију у тој ствари а Јаша Томић је помагао својим чланцима у „Застави“. Тројица радикалних посланика у угарском сабору говорили су у одбрану народних интереса.

Када се Беч уверио, да се мађарска опозиција поцепала и при том посвађала и са својим дотадашњим немађарским савезницима, доведен је на владу у Пешти некадашњи хрватско-славонски бан, гроф Куен-Хедервари, коме је пошло за руком, да на изборима створи већину, покорну према Бечу. Од тога доба су настали нарочито тешки дани за српску народну радикалну странку. Она је на изборима како за пештански тако и за српски народно-црквени сабор 1910 године, који су обављени у кратком размаку једно за другим осетила сву оштрицу политике грофа Куена-Хедерварија, свог огорченог противника још из банске палате у Загребу, а осетила је после и безобзирно непријатељство његових наследника, Лукача и грофа Стевана Тисе. Ни у тим тешким данима, који су били увод за акцију против Србије, као што су каснији догађаји показали, Јаша Томић није малаксао, него је наставио борбу на два фронта, против Бече и против непријатеља радикалне странке међу Србима, од којих су неки били у служби Бече и Пеште.

Та је борба вођена све до 1912 године, када је мађарска влада суспендовала српску народно-црквену аутономију, што је био знак, да се Беч и Пешта спремају за велику акцију против Србије. Суспензија српске народно-црквене аутономије ујединила је све српске странке сем клерикалаца, којима је та суспензија била по вољи, јер је њима дата сва власт а укинута је и манастирска уредба, која им је много сметала. У то време решио се Јаша Томић да напусти уредништво „Заставе“.

Убрзо после његовог повлачења из уредништва „Заставе“ избио је рат на Балкану. Јаша Томић је са највећом

радошћу отишао на бојно поље да буде извештач „Заставе“. Његови су се ратни извештаји читали у сласт и силно су утицали на развијање поноса и јуначког духа у народу.

Његове књиге: „Рат на Косову и Старој Србији“, „Рат у Албанији и под Скадром“ и „Рат у Македонији и Бугарској“ сјајни су описи великих дела српске војске у Балканском рату. Четврту књигу о том рату није могао издати јер га је омео светски рат, када је престала „Застава“, а Јаша Томић и многи други Срби били затварани и интернирани.

После пробоја солунског фронта 1918 осетио се дах слободе. Под вођством Јаше Томића, који је за време светског рата био дуго у тамници и интерниран, а извођен је био и пред ратни суд у Руми, образован је у Новом Саду српски народни одбор, који је сазвао Велику народну скупштину за 25 септембар 1918. У тој скупштини је Јаша Томић дивним говором пропратио резолуцију, којом је изречено оцепљење Баната, Бачке и Барање од Угарске и њихово директно спајање са Србијом с тим, да заједнички уђу у краљевину Срба Хрвата и Словенаца. Њему и Буњевцу, попу Блашку Рајићу, било је поверио да заступају Војводину код краљевске владе у Београду.

После уједињења, Јаша Томић није дуго био на политичкој позорници. Већ у августу 1919 године појавили су се на њему први знаци болести, која га је постепено слабила. Он је после ослобођења био јако забринут због развитка догађаја у краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, јер му се чинило, да не идемо добрым путем. Зато је 1919 године издао пет књижица: у једној је изнео грађу за нов радикални програм, у другој како да извршимо поделу земље (аграрну реформу), у трећој је под насловом „Наша држава у колевци“ изнео тешкоће при стварању наше државе, у четвртој је поводом трзавица у Народном представништву 1919 г. расправљао о начину, како да се уреди одношај између Срба и Хрвата, а у петој је под насловом „С ким ћемо и куда ћемо“ доказивао, да радикална странка заслужује народно поверење. Али није после тога још дуго могао да пише расправе. Последњи је чланак написао у „Застави“ 10 марта 1920 под насловом „Нова странка“.

Јаша Томић је био човек добра срца и увек готов на жртву за другове и општу ствар. Радио је и дању и ноћу

неуморно. У политичкој борби био је издржљив и никад није узмицао са мегдана.

Тешко би било скупити и издати све оно, што је Јаша Томић написао у „Застави“ и по другим листовима. Његовим чланцима, белешкама, козеријама и причама не зна се броја. Песме су му биле власнитног карактера. Исто тако и романи. А козерије су се читале у сласт и биле су често одлучне за решење каквог политичког спора. Многе је противнике сакранио својим духовитим козеријама. Он је својим саставима популарисао и народни календар „Рад“. Од 1911—1922 био је вредан сарадник часописа „Жене“, који је уређивала његова супруга, гђа Милица, кћи д-р Светозара Милетића. Јаша Томић је био најодушевљенији поборник еманципације нашег женскиња. Он је 1909 године издао књигу „Жена и њено право“ а 1918 године „Шта је била жена и шта ће бити“.

Књижевни састави Јаше Томића штампани су у 64 разна издања, брошуре и књиге. За време светског рата нестао је после преметачине у његовом столу, рукопис о животу и раду д-р Светозара Милетића, а у београдском позоришту изгубио се рукопис његове трилогије „Краљевић Марко“. Сем већ споменутих брошура и књига ваља овде споменути и ове: После пет стотина година од Косовске битке, 1889, Слике и приповетке, 1897, Чича Станко, 1897, Земљорадничка сиротиња у Угарској, 1897, Има ли помоћи нашим занатлијама, 1898, роман Трулеж, 1898, Програм радикалне и програм либералне странке, 1901, У чему је ствар (упознавање са значајем борбе у аутономији), 1901, Мајски сабор, 1902, Какво се зло спрема у Србији, 1903, Хоћемо ли у социјалисте, 1904, Парница против српских манастира, 1905, Избор и право мањине, 1905, Јесмо ли на добром путу (о 40-годишњици „Заставе“), 1906, Сабор јунака на мегдану, 1907, Нова манастирска уредба, 1908, Бој на Косову, Сеоба Срба, Црна Гора (полемика са историчаром Иларионом Руварцем), 1908, Несавремена и савремена историја, 1910, Доситеј Обрадовић, 1911, Сеоба у Србију, 1914, Лепа књижевност и уметност, 1918, итд. Последња штампана књига била му је „Развод брака“, позоришна игра у пет чинова, 1922.

Новинарско-књижевни и политички рад Јаше Томића прекинут је његовом болешћу, којој је подлегао 1922 године, у 66 години живота свог. Болест га је спречила да узме учешћа у раду Уставотворне скупштине, иако је био народни

посланик. Његова је смрт велики губитак за народ српски на територији некадашње Војводине где је као јавни радник силно утицао на развој народног, политичког, културног, социјалног и економског живота више од 40 година и дубоко зарезао своје име у народну душу. Дочекао је да види остварене снове и био је срећан да први поздрави победоносну српску војску при њеном уласку у Нови Сад, који је он толико волео. Умро је као сиромах човек. Он није оставио за собом земаљског блага него само дела своја, а историја ће праведно оценити његов обилати рад у борби за бољу будућност народну и дати му достојно место међу великим синовима свога народа, који су живели, радили и патили за народно добро.

Поп Стојан Крстин

ПОП СТОЈАН КРСТИЋ

Поп Стојан Крстић рођен је у Подгорцу, селу пређашњег округа охридскога у Маједонији, а стручне богословске науке слушао је у Београду. Како се, поглавито у крајевима постојбине Стојанове, историја народна чува и преноси усменим казивањем с колена на колено, тако је, по тој традицији, и кућа Стојанова пореклом од прастаре српске породице маједонске из XIII века. Један је од тих Крстића као војвода био на Косову онога историскога дана с кнезом Лазарем. Савладан ранама, заклео је — вели се — најстаријега сина свога да прими чин свештенички и да га пренесе на потомке даље. Од тога доба из куће Крстићеве увек бејаше свештеник — све до попа Стојана, па и сада након мученичке смрти његове. Ови су свештеници добили, доцније, и неке повластице од цара Сулејмана имајући под собом села: Подгорац, Лабуниште и Боровац, и не зависећи од какве веће црквене власти.

Одгојен у такој традицији, научен србовати од малена, даровит, духовит и срчан — поп Стојан је био узор мушки одлучности у исто доба кад и пример пастирске скромности. Он бијаше у особитом поштовању и љубави код својих парохијана и далеко, врло далеко, у свих Срба. Али се његову духу не мање дивљаху и Турци, који га, стога, прозваше Дели - папаз — јуначки поп.

Србујући тако, Стојан је морао доћи у сукоб с онима којима српско име бејаше трн у оку. И он, зато, паде као жртва своје дужности, свога српскога осећања и рада. Наметнути владика охридски, по злу спомену Синесије, дође и у српску цркву Стојанову, тражећи да се и она отвори. Кад поп Стојан све то одби, он нареди својој пратњи те обије црквена врата, уђе унутра па покупи златне и сребрне украсе с одеждама, па све то понесе. Поп Стојан не клону духом већ наста те турска власт притегне недостојнога архијереја и овај мораде украдене ствари вратити српској цркви. Тада, за освету, клети владика најми неколико зликоваца који ће убити честитога попа. „На царскоме друму између Лабуништа и Подгорца, дивље разбојништво поставило заседу убилачку. Спустила се дубока ноћ и тишина глуха... Природа сва пријатија дисај, као да ишчекује нешто кобно, неслуђено. А па-

стир добри, поп Стојан, занет великим мисли српства, враћа се на коњу из Лабуништа у Подгорац миломе дому свом. Глава му клонула на поштене српске груди и претура крупну мисао потлачене домовине. Звезде потамнеше и небо се угаси, а злочин се ускомеша у својој заседи — Србинов пастир добри, трже јуначки оружје своје, јурну у mrку ноћ и паденичице земљи, сав прорешетан убилачким оловом.

Таква смрт честитога Србина електрисала је све српство, а њега пре свих осветише на убицама сами Турци!

Тешки су били дани када је поп Стојан Крстић у својој бликој и даљој околини развио активни рад за српски народ и његову цркву православну. Посред помрчине искрсну он на домаку Охридског Језера и разагна мрак око себе и цркве своје, приљуби се свим срцем своме српском народу, сави га око себе, заштити га, и научи борби и одбрани. И све ово постиже он својом беспримерном искреношћу и некористољубљем, својим жарким родољубљем и својом утешном речи, која падаше на рањено срце народно као благи мелем.

Бурни су се догађаји низали око поп Стојана; мржња и освета беху ухватиле маха; а он је опет велику наду полагао у народну омладину којој је говорио: „Децо моја, пазите и дружите се са вашим суседом као с братом од једнога племена и језика. Сваки онај који говори овим језиком као ја с вами, ваш је брат по роду, језику и имену. Земље и градови добијају своје међе од владалаца и случајних догађаја, али народ остаје све једнако онај исти и носи од језика име своје. Што се вере тиче, немојте, децо моја, тровати млађано срце ваше мржњом; учите се да волите непријатеље народа свога. Не мрзите никога“. — Тако је говорио свештеник који за цркву и своју народност душу полаже. Он има љубави и према непријатељу, Он никога не мрзи.

Овај угледни свештеник, који је сав свој живот био посветио своме народу, пртицао је у помоћ немоћним, болним и сиромашним. Где је требало пружио је утеху, а где је требала материјална помоћ и њу је давао одвајајући од уста својих. Народ га је толико волео и поштовао да је у њему гледао свога највећег пријатеља и добротвора. Та велика народна љубав изазвала је код непријатеља српскога имена неодољиву мржњу према поп Стојану, која се после претворила у крваву освету. Он, који у души својој није ни

трунку мржње носио, навукао је на себе мржњу оних, којима никад у животу није никакво зло учинио. Преко његовога живота тражен је успех у одрођавању српскога народа, коме је он у том крају био заштитник и учитељ. И он је пао на стражи свога напаћеног народа.

Име попа Стојана Крстића данас је познато у сваком крају српском па и преко границâ свега српства, а светли гроб његов постао је једним белегом више, који ће за сва времена казивати како се служи своме народу и гине за његову заветну мисао.

Стојан Протић

СТОЈАН М. ПРОТИЋ

Живот Стојана М. Протића тесно је везан скоро за сваки догађај у политичкој историји Србије за време од 1881 до 1923 године. Због тога се његов рад не може јасно приказати, ако се макар у најкрајним потезима, не прикажу ти до-гађаји.

I.

Стојан М. Протић родио се у Крушевцу 16 јануара 1857 године. Отац му је био сиромашан занатлија, те се Протић, школујући се у гимназији у Крагујевцу, морао борити са сиротињом и оскудицом. Па ипак је у гимназији увек био одличан ћак. На Великој школи у Београду, од 1876 до 1880, слушао је историско-филолошке науке. Свршио је факултет као најбољи ћак. Прича се да је његов професор на факултету, чувени научник и политичар, Стојан Новаковић рекао о њему: „Оваквога ћака тешко да ће скоро имати Велика школа“.

Свршивши философски факултет, био је врло кратко време наставник у гимназији (1881) у Свилајнцу. Наставничку је службу убрзо заменио новинарством. Кад је, 1881 год., у Србији основана радикална странка, радикали су покренули лист „Самоуправу“, као свој орган. Најбољи тада радикални новинар, Пера Тодоровић, био је у исто време и један од најистакнутијих оснивача странке, те је био и сувише заузет њеном организацијом у народу. Због тога он није могао држати у својим рукама и уредништво „Самоуправе“, те је за тај посао позван Стојан Протић (пред крај 1881 год.). Отада па до краја свога живота Протић није пуштао из руку новинарско перо.

До 1888 год. Протић се искључиво бави новинарством. Због тога поступно оставља историске и филолошке студије и одаје се изучавању политичких и социјалних наука. У то време у Србији је вредео устав од 1869 год. (чувени „намеснички“ устав) који није у довољној мери обезбеђивао политичка права и слободе народу, не у оној мери колико се то тражило програмом и начелима радикалне странке. Према томе уставно питање било је тада у Србији најзначајније. Због тога је оно било и главни предмет студија Стојана Протића у то доба. По својим погледима на политичка и соци-

јална питања, стеченим читањем и посматрањем, он је припадао, као и већина оснивача радикалне странке, групи која се раније окупљала око Светозара Марковића. Та је група била језгро нове радикалне странке. Али та је група од смрти Светозара Марковића (умро 1875. г.) до образовања радикалне странке (1881) прилично скренула у десно: од руско-социјалистичке постала је радикално-буржоаска по угледу на такве странке („радикалне“) на западу — поглавито у Француској. То скретање било је још јаче у време од 1881 до 1888. г., једно из опортунитета, а друго и због тога што је међу радикалном интелигенцијом поступно бивало све више француских ћака. То су били тешки дани за странку која, поред притиска од стране тадашње државне власти, није за своја ранија начела нашла ни довољно разумевања у народу. У Србији тада није било радника, ни фабричких ни пауперисаних, и европски социјализам није могао у њој ухватити корена. Још мање је у њој било подесно земљиште за републикансво. Народ просто није могао да замисли државу без владаоца. На то је навикао вековним предањима. Тадашња династија (Обреновићи), ако и није била омиљена у свима народним слојевима, уживала је још велики углед. Због свега тога морали су некадашњи социјалисти и присталице Светозара Марковића да мењају своја начела: да из њих избаце чисти социјализам. Морали су се приближити сопственицима — сељацима, трговцима и занатлијама. И тако је радикална странка поступно постала либерално-буржоаска, монархиска и парламентарна, која се бори за што јаче учешће народа у државној управи, за слободу збора и договора, за слободу штампе, за парламентаризам и служи се лојалним средствима.

У правцу, дакле, парламентаризма — развијао је Протић своје студије и новинарски рад. Тиме су и радикална странка са својим програмом и Стојан Протић са својим новинарским чланцима наилазили на све више разумевања и стицали све више присталица и у народу и међу интелигенцијом.

Новинару оваквих погледа било је врло тешко радити у Србији од 1882 до 1888 године.

Краљ Милан није хтео ништа попустити од права која му је, као владаоцу, давао устав од 1869 године. Шта више он је желео да се врати на режим кнеза Михаила, нешто погоршани режим Јосифа II у Аустрији. Због тога је он 1880

год. оборио прилично консервативнога либерала Јована Ристића и довео на владу поглавито људе из школе државника кнеза Михаила („кајмакамци“¹), консервативци, („млади консервативци“) удружене се радикалима. Ово удружила консерваторија са радикалима крајем 1880 и у току 1881 године било је привремено и готово случајно. Радикали тада нису добили своје представнике у влади. Они су пристали да помажу владу у скупштини само ради слободних избора за народну скупштину. Овај споразум тих двеју политичких група био је потребан тадашњем кнезу Милану само да прикрије прави разлог укљања са владе Јована Ристића, који је тада уживао врло велики углед у народу и био упоран русофил. После проглашења Србије за краљевину (22 фебруара 1882) краљ Милан је скоро отворено показао шта хоће: у унутрашњој политици да сву власт прикупи у своје руке, а у спољашњој наслон на Аустро-Угарску и борбу против Русије. Он је 1881 год., закључио чувену „тајну конвенцију“ са Аустро-Угарском. Том се конвенцијом одрекао свих српских народних права на Босну и Херцеговину и обвезао се да у Србији неће ни помагати ни трпети никакву акцију, која би била наперена против аустро-угарских интереса у тим двема покрајинама. Аустро-Угарска се обвезала да ће му обезбедити престо у Србији и по могућности помагати српске аспирације у правцу Вардара. Тада се он коначно удаљује од Русије и отпочиње одлучну борбу са радикалима не само као са политичком странком, која тежи да му смањи владалачка права, него и као са странком која проповеда тешњу везу са свима Словенима, а на првом месту са Русијом. То је у ствари значило борбу са целим народом у Србији, јер народ, ако баш у целини и није припадао радикалној странци, био је листом русофил. Пријатељи Аустро-Угарске могли су се на прсте избројати. То су само били најближи пријатељи краља Милана и неколико људи који су из аустријске (војне или грађанске) службе прешли у Србију. У време од 1883 до 1886 год. донесени су закони, којима је био циљ сузбијање противника тадашње владе. Међу осталим законима промењен је и закон о штампи у истом смислу и са истим циљем. Опозиционим листовима онемогућен је био опстанак, и њихови су уредници

¹ Овим са именом звали у Србији претставнике реакције.

често падали у затвор. Тако је и Стојан Протић, као уредник „Самоуправе“ зарадио затвор од неколико месеци (1883-1884).

Док је Протић био у затвору, догодила се чувена „Зајечарска буна“ (у јесен 1883). Како се онда тај догађај схвatio, то је био први отворен сукоб између краља и народа. За ову узбуну кривица је бачена на радикале, који уосталом и нису баш много били невини, јер су се њихови прваци у народу нашли на челу побуњенога народа. Ухапшен је цео Радикални главни одбор (сем Николе Пашића који је успео да пребегне у Аустро-Угарску и одатле у Бугарску) и многи радикални прваци у источној Србији. Преки суд у Зајечару судио је немилосрдно и многе осудио на смрт и на робију. Краљ је победио народ. После тога догађаја настаје у Србији још јача стега.

Изишао из затвора у фебруару 1884, Стојан Протић покушава да покрене лист, али му то власт не допушта. Све до у лето 1887 он живи у великој сиротињи и бави се изучавањем политичких и социјалних наука. Али још не оставља историју и филологију. Тада је он поклонио пажњу и догађајима у Старој Србији и Мајданонији где су Бугари, уз помоћ своје независне црквене управе („егзархије“) и уз помоћ руску, сузбијали српство. Бугари су у том правцу развијали још интензивније рад кад су Источну Румелију сјединили са Бугарском (1885). Они су, заједно са Русима, предузели јаку пропаганду у штампи да докажу да су Мајданонци чисти Бугари. Са српске стране им се врло мало на то одговарало. Протић је тада узео преда се то питање и проучавао га озбиљно и објективно. Као плод тога његова проучавања је, поред неколико врло језгрога чланака у новинама, и књига „О Мајданонији и Мајданонцима“ (1888) у којој је он научно оборио бугарска тврђења о народности Мајданонаца. Та књига је израђена тако зналачки, да она ни данас није изгубила своју вредност.

Неуспех у рату с Бугарима (1885) и свађа између краља Милана и краљице Наталије пољујали су из темеља режим од 1883 године. Да би се извукao из тешкоћа у које се заплео, краљ Милан је био принуђен да се мери с народом. Због тога је у лето 1887 г. позвао на владу либерале из групе Јована Ристића, удружене с радикалима. Чинило се тада да ће слободна мисао у Србији ипак добити слободног ваздуха, премда се Јован Ристић, ако је и био либерал није сматрао

за некога великог демократу. Тада је и Стојан Протић, који је још раније (1886) био покренуо лист „Одјек“, пустио маха своме перу. Он је тада оштро критиковао режим од 1883. г. и указивао на начин како ће се у Србији утврдити ред и сталност у државној управи. Прави и широки парламентаризам је најбољи пут к томе циљу. Све што се о народу и држави ради, мора се радити отворено. Не може бити добро оно што се ради тајно и у мраку, нити треба изненађивати народ одлукама и законима којима он не зна ни циља, ни смисла, ни разлога. Тако је писао Стојан Протић.

Али ова влада Јована Ристића није трајала дugo. Краљу Милану се чинило да Ристић сувише попушта радикалима и радикализму. Не смејући ударити отворено, он је преко својих људи унео раздор између ове две групе, те је тако изазвао пад Ристићев и владу поверио само радикалима (јенерал Сава Грујић). Међутим ни радикали нису остали дugo на власти. Већ у априлу 1888. год. он је просто најурио ову радикалну владу, и власт поверио Николи Христићу, министру из доба кнеза Михаила и из 1883. године. То је урадио понајвише по жељи бечке владе која је у радикалима и либералима гледала своје упорне непријатеље, а пријатеље Русије. Чинило се тада да ће опет настati дани из 1883. године.

Међутим раздор између краља Милана и краљице Наталије узео је такав мах и такав правац, да је краљу Милану било немогуће остати даље на престолу. Да своме сину не би оставио у наслеђе свађу с народом, он се решио да народу дâ устав онакав какав су радикали желели. Због тога је 1888. саставио прилично велики уставотворни одбор од првака свих политичких странака. За секретара тога одбора, поред још тројице, постављен је и Стојан Протић. Он је с д-ром Милованом Миловановићем био душа тога одбора. Миловановић је био интимни саветник краља Милана, који је руководио радом овога одбора, а Протић је утицао на чланове одбора из радикалне странке и знатно припомогао правилном редиговању уставних одредаба. Нови устав је одговарао, сем неких појединости, начелима радикалске странке. Њега је у децембру исте године примила и велика Народна скупштина и краљ Милан га потписао и објавио (22. децембра 1888). То је чувени устав од 1888. године, којим је у Србији уведен и утврђен прави парламентарни систем. Идуће године — 22. фебруара 1889. — краљ Милан је абдицирао и краљевску власт

предао намесништву свога малолетнога сина Александра. Потошто је по уставу избор посланика за Народну скупштину био сасвим слободан (тајно гласање), на изборима у пролеће 1889. радикали су добили огромну већину. Тада су намесници предали владу радикалима. Тада је Стојан Протић ступио у државну службу, прво као секретар, а убрзо затим као начелник министарства унутрашњих дела. Доцније је прешао у министарство финансија.

Као чиновник, Стојан Протић је одмах показао да зна послове. Вредан и савестан, он је у рад улазио врло лако, и не само то, него је врло брзо опажао недостатке дотадашње администрације и одмах је предузимао мере да се она поправи и убрза. У министарству финансија он је био десна рука тадашњем министру, у оно доба најбољем српском финансијеру, д-ру Михаилу Вујићу. Али се Протић ни тада није ограничио само на чиновничко пословање. Новинарски занат није ни за тренут пуштао из руку. Он је тада био бранилац и тумач унутрашње и спољашње политике тадашње радикалне владе. Његови чланци у новинама обратили су на себе пажњу и схватани су врло озбиљно, јер су писани зналачки, убедљиво и објективно. Тада је он написао и књигу: „Прва година новога устава у Србији“ (од једнога радикала. Београд. 1890) у којој је исцрпно и зналачки изнео успехе радикалне владе у првој години под новим уставом (од 1888. г.).

Године 1892. дошло је до судара између краљевских намесника и радикалне владе (Никола П. Пашић) због избора трећег намесника, на место намесника ѡенерала Косте Протића који је умро 4. јула те године. Пашић је желео да Народна скупштина бира трећег намесника и да јој се кандидати не означају унапред, будући уверен да ће скупштина изабрати баш њега, јер је он тада у скупшини имао врло јак утицај на посланике. Намесници су пак желели да се унапред утврде кандидати (њих четворица), па скупштина од њих четворице нека бира кога хоће. Потошто се у том питању није могао постићи споразум између намесника и Пашића, намесници су тада отпустили радикалну владу (9. августа 1892) и на управу довели либерале (оба намесника — Јован Ристић и ѡенерал Јован Белимарковић били су либерали). Либерали су тада имали десетину посланика у Народној скупштини, а и у народу су врло рђаво стојали, јер су тада радикали имали у народу „пет шестину“. Нова влада је тада распустила

скупштину и наредила нове изборе. Да би истерали колику толику већину за себе, влада је свом жестином притисла своје противнике у народу. Тада су многи чиновници изгубили службу, па међу њима и Стојан Протић.

Скупштински избори извршени су под врло великим терором тадашње владе, па ипак влада није успела да добије поуздану већину. Ту је већину требао да јој створи верификацијони одбор, те је исти терор пренесен и у саму скупштину. Верификацијони одбор поништио је неколико опозиционих мандата и на њихово место хтео да доведе владине присталице. Овај безобзирни терор либералне владе пресекао је краљ Александар Обреновић који је — по савету свога оца — 1 априла 1893 год. збацио намеснике и узео у своје руке краљевску власт, премда још није био пунолетан. Владу је предао радикалима и својим личним пријатељима (д-р Лазар Докић), јер је требало да му радикали у том тренутку помогну. Тада је и Ст. Протић опет ступио у државну службу, најпре, за врло кратко време, као управник града Београда, а потом као претседник пореске управе у министарству финансија. Али у државној служби ни тада није остао дуго. У фебруару 1894 год. вратио се у Србију краљ Милан који је 1891 год. дао реч да се неће враћати. Због тога је радикална влада одступила, те је и Ст. Протић отпуштен из државне службе, у коју се више није враћао све до 1901 године.

Време од почетка 1894 па до 29 маја 1903 године је доба врло тешких трзавица и потреса у унутрашњем животу Србије. Краљ Александар Обреновић, који је у почетку своје владе давао неке наде да ће чувати устав и владати парламентарно, убрзо је скренуо с тога пута и ударио правцем кога се држао и његов отац, краљ Милан, у време од 1880 до 1888 године. Он је у мају 1894 г. суспендовао устав од 1888 г. и повратио у живот устав од 1869 који му је давао много више власти. Тиме је и он, као и краљ Милан отерао радикалну странку у опозицију.

Кад је реч о Стојану М. Протићу, ово доба из историје Србије треба нарочито истаћи. То је време врло тешке и упорне борбе између краља и радикалне странке. У тој борби краљ се наслањао на либералну и напредњачку странку и на државне чиновнике који су, по својим начелима, припадали тим двема странкама. Међутим те су странке стојале врло рђаво у народу, јер је, безмalo, цео народ био уз радикале (чуве-

них „пет шестина“). Због тога се ова борба између краља и радикалне странке поступно претварала у борбу између краља и народа, па најзад између народа и династије, јер су радикали, нарочито локалне вође, постајали у све већем броју противници династије Обреновића, а присталице династије Карађођеве. У суштини супротност између краља и радикалне странке била је у уставном питању. Краљ Александар Обреновић у ствари није никад мислио на неуставну владу, али је жељео устав који ће му обезбедити што јачи утицај на државне послове. Сем тога он је жељео да народу даде устав као знак краљеве милости (да „октroiше“ устав). Радикали су тражили да народ сам себи даде устав, и да, према томе, први корак ка уставној реформи буде (враћање у живот „суспендованог“ а не „укинутог“) устава од 1888 год. Ако се краљу не свиди устав од 1888 год., радикали су пристајали да се он промени, али само на начин како је то прописано у уставу од 1888 године. И краљ и радикали су били врло упорни у својим захтевима, премда се у неколико махова покушавало и с једне и с друге стране да се дође до споразума. Да се краљ и радикали споразумеју и измире утицало је, на првом mestu, тешко не само политичко већ и привредно стање у земљи, које је бацало у озбиљну бригу и краља и радикале. Сем тога и краљица Наталија утицала је, колико је год могла, и на сина и на радикалне вође, међу којима је она имала искрених пријатеља, да се измире и да земљу извуку из тешкоћа. Али је све то разбијао краљ Милан, иза кога је стојала бечка влада, јер је за њу било јасно да ће се руски утицај у Србији веома оснажити, ако се измире краљ и радикали. Најозбиљнији покушај измирења краља и радикала био је крајем 1896 године, када је краљ Александар поверио владу пријатељу краљице Наталије, Ђорђу Симићу. У тој влади половина министара били су неутралци (у ствари све противници краља Милана а пријатељи краљице Наталије), а друга половина радикали. Радикали су тада били знатно попустили од свога захтева да се прво успостави устав од 1888 год., па да се предузме израда новога устава. Ова је влада имала за задатак да, управљајући по уставу од 1869, изради нов устав.

Али тај је споразум опет покварио краљ Милан и бечка влада. Пред крај 1897 краљ Александар попустио је краљу Милану, отпустио владу Ђорђу Симићу и довео на владу д-ра Владана Ђорђевића, пријатеља краља Милана, огорченог

противника радикала и Русије. Влада д-ра Владана имала је задатак да сузбије „партиске страсти“ које су довеле земљу на ивицу пропasti. У ствари његов је задатак био да сузбије радикале као противнике краља Милана и аустро-угарске политике у Србији и на Балкану. Д-р Владан је завео један врло тежак, управо груб режим, и за две и по године безобзирно давио сваки покрет и сваку слободну мисао.

Радикална странка имала је тада да издржи тешку борбу са режимом који је прелазио преко сваког правног начела кад је требало уништити противника. Народна скупштина, изабрана под тим режимом, састојала се скоро у потпуности од људи мртвих погледа и мртва морала. Нико се од тих народних посланика није смео усудити да критикује владине законске предлоге, а још мање да интерпелише владу о њеним поступцима и о примени закона. То је била права „аминашка скупштина“. Влада и краљ су се идентификовали: ко је против владе, тај је и против краља. У народу је настала прилична забуна. Многи људи клонули су у овој тешкој борби и јављају се знаци праве покорности и потпуне лојалности. Радикали су тада имали да бране своја начела и да прибирају и држе у целини своје присталице, да их храбре и подржавају да не поклекну.

У овој борби истакли су се у први ред два радикала: Никола П. Пашић и Стојан Протић. Пашић је неуморно одржавао личне везе са првацима у народу и живом их речи подстицао да не клону, већ да истрају. Стојан М. Протић радио је пером. Он је око себе — управо око „Одјека“ и часописа „Дело“ — окупио радикалну интелигенцију да путем штампе оправда радикална начела и држање странке у свим приликама и да научно докаже да су поступци тадашње владе и погрешни и штетни. У ту борбу Протић је ушао потпуно спреман. Поред тога што је дотада (од 1881) имао дуг низ година политичке и новинарске праксе, он је за то време дубоко проучио науку о јавном праву, научне теорије о уставном питању и историју развитка тих теорија. Он је у ову борбу ушао са тако темељним и свестраним познавањем ових ствари да се с њим у то доба у Србији нико није могао мерити, сем донекле Милована Ђ. Миловановића, вреднога Протићева друга и сарадника коме је уосталом спољашња политика било главно поље студија и рада. Његови чланци у „Одјеку“ и „Делу“, његове „политичке хронике“ у „Делу“

пуни су садржине, необично снажни и теориском и практичном аргументацијом, тако да противници нису били у стању да приме с њиме битку на томе пољу. Уосталом његови су се противници науком слабо бавили. То су махом били људи оне врсте — каквих је тада у Србији било прилично — који су до политичког угледа и положаја долазили поглавито вештим ласкањем властодршцима или помоћу својих великих и јаких фамилија. Њихов ум није био кадар да издржи тешко мишљење о често врло заплетеним и апстрактним теоријама о држави и друштву. Њима је за расправљање сваког политичког, социјалног, привредног и уопште културног питања била довољна она фраза: „Власт има да заповеда, а народ да слуша“.

Није заиста Стојан Протић био први који је у Србији започео политичка питања расправљати на научној основи. Шта више ни он сам није успео да кроз сва питања о којима је расправљао спроведе чисто научну и увек савршено објективну методу до крајњих граница. Има и у његову решавању појединих питања још прилично практичних и субјективних елемената. Али је он својим радом доказао политичарима у Србији да се политичка способност постиже на првом месту савесним учењем, научним студијама, а усавршава се практичном применом.

У ову политичку борбу ушао је, дакле, Протић наоружан знањем као скоро нико други између његових савременика. Сем тога и његове личне особине привлачиле су му људе од идеја, начела и борбе. Био је врло озбиљан, достојанствен и у говорима и у покретима, чврст и доследан. И због тога је сасвим разумљиво што је убрзо постао главна личност на томе пољу. Он је у радикалној странци давао правац целокупној ондашњој новинарској и научној полемици о уставном питању и питањима о државној управи уопште. Његово је мишљење било пресудно. Сваки је чекао да прво сазна шта о понеком питању мисли „г. Стојан“, па тек онда да о томе може говорити и расправљати.

Поред тога што је у полемици био начелан и доследан, он је био обично сталан и упоран у одбрани својих мисли. Скоро сви ондашњи радикални прваци били су више или мање опортунисти и склони компромисима, али Стојан Протић био је тврд као камен и непопустљив. Држава и народ не живе и не напредују од међусобног цењкања и компро-

миса поједињих политичара и политичких партија, већ од уређења заснованог на озбиљно проученим правним начелима. Ко то пронађе и успе да питање о правилном и правном државном уређењу реши, добиће народно поверење, па нека влада! Шта имамо ту да се цењамо и погађамо?

Уколико је Протић као бранилац и политички теоретичар радикалне странке стекао врло високи углед и поштовање и у странци и код озбиљнијих и објективнијих људи међу противницима, у толико је он на себе привукао и ударце од стране противника. До тада главна ватра сипана је на Николу Пашића, као на вођу странке, као на человека, који је био необично вешт да око себе прикупља људе из народа и да са њима буни народ и ствара влади неприлике и тешкоће. Сада се истиче Протић који купи око себе радикалне интелектуалце и који научно дискредитује режим и у народу и у иностранству. То је за ондашњи режим у Србији било исто толико опасно колико и оно Пашићево договарање и „бушкарство“ у народу.

У време од суспендовања устава од 1888. г. (у мају 1894) па до долaska на владу д-ра Владана Ђорђевића радикална је странка често била на опасној прекретници. Било је тренутака када је већина првака била склона да попусти краљу у уставном питању и да се одрекне и неких најзначајнијих одредаба у своме програму. Било је једном дошло и до озбиљне неслоге у странци и скоро до цепања на неколико фракција. На помolu су већ биле три такве фракције: Пашићева, Вуjiћева и Грујићева, а било је правих одметништва и у народу. Што се странка ипак није поцепала, заслуга припада у знатној мери и Протићу који је својим језгромитим чланцима држао радикалну интелигенцију. Наравно највише заслуга имао је Пашић који је увек налазио начина да спречи раздор у странци и да већину првака држи уза се.

Влада д-ра Владана Ђорђевића одмах је уочила где је снага радикалне странке, па је настала да онемогући рад Протићу. Донесен је нов закон о штампи, који је онемогућио излажење опозиционих листова. Али Протић није остављао бојно поље. Кад није могао да владу критикује у листу, он је прибегао брошурама. То су чувени у оно време „Одјекови листићи“ у којима је влада немилосрдно шибана. Да се ослободи ове критике, влади је помогао један случај. На Ивањдан (24. јуна 1899. год.) дододио се атентат на краља Милана,

који је тада био врховни командант војске. Они, који су тај атентат смислили и извршили нису имали везе са радикалном странком. Нико од чланова Главног радикалног одбора није ни посредно био умешан у тај догађај. За Пашића и за још неколицину радикалних првака из народа могло се још и по-мислити да су на неки начин уплатени у атентат. За Пашића се и онда и увек веровало да је склон таквим стварима, јер он је заиста и по својој природи био неки заверенички дух. Али за Протића то се није никако могло рећи. Он је истина био најодлучнији и најупорнији противник тадашњега режима, али је он исто тако по својој природи био противник и насиља и нелегалних мера. Он се старао да научним и стварним разлогима докаже своја тврђења да режим није добар, да је штетан за државу и народ. Желео је да увери претставнике тадашњега режима и да их тако уверењем присили на промену политичког правца и државне управе. На насиљне мере, на атентате, није Протић никад помишљао као на средства у политичкој борби. Он је уопште mrзео сваки прикривен и тајан рад. Шта ће озбиљном и честитом послу тајност? Ако неко хоће да је прави и искрени демократа, мора бити кадар да ради и говори јавно, да га сви виде и чују. Тајно шаптање, комплотирање, посао је прљавих људи и нечистих савести. Због тога је он mrзео сва удружења, па макар колико да им је циљ племенит, чија је организација и унутрашња функција покривена велом тајности. Због тога је он био одлучан противник и „Слободних зидара“ и никако није могао веровати у њихову искреност, премда је један од његових најбољих пријатеља и сарадника био слободни зидар. Ово гледиште Стојана Протића било је врло добро познато и људима тадашњега режима, па су ипак и њега ухапсили као члана Главног Одбора радикалне странке и као новинара који не штеди режим. Премда се на суду није ни најмање могла доказати његова веза са атентатором, ипак је осуђен на 20 година тешке робије. Тако је учињено само због тога што је ондашњи режим хтео да искористи „ивањдански атентат“ и да обезглави радикалну странку. Заслуга припада руској влади што тада радикални прваци нису погубили главе.

На робији Протић је био годину дана. Са њиме се, као и са осталим осуђенима због поменутог атентата, поступало злочинично. Он се није разликовао од злочине

чинаца осуђених за прљава злочиначка дела. Тамновао је у мрачној и влажној тамници у Кладову и радио најтеже послове.

У лето 1900 год. престао је изненада режим краља Милана и д-ра Владана Ђорђевића, због женидбе краља Александра. Изгубивши потпору свога оца и странака, које су њега помагале, краљ Александар био је принуђен да тражи потпору радикала, па је помиловао осуђене због „ивањданског атентата“ и пристао да се устав промени. Па ипак није хтео да се уставна промена изведе по жељи радикала. Никако није хтео пристати да у томе послу суделује и народно представништво, већ је саставио један одбор од првака радикалне и напредне странке, који је ипак израдио устав углавном духу радикалних начела. Радикали су у том погледу попустили краљу и пристали да краљ „октроише“ устав. Њима је главно било да уклоне устав од 1869 који је, по њихову уверењу, давао непотпуну, управо лажну уставност и парламентарни систем свео у најуже границе. Са осталим радикалима на ово су пристали и Никола Пашић и Стојан Протић. Овај нови устав краљ је прогласио 6 априла 1901 године, и на владу је дошла коалиција радикала (претседник д-р Миша Вујић) и напредњака.

Рекло би се да је Протић у овој прилици одустао од своје чврсте начелности. То су му онда приговорили и оштро замерили млађи и непомирљиви људи из саме радикалне странке, који су се баш због тога „октроирања“ устава одвојили од странке и образовали нову „самосталну радикалну странку“ на основу првобитног програма радикалне странке. Међутим ти су приговори оправдани само у мањој мери. Истина је да су и Пашић и Протић пристали на устав од 1901 године и то из опортунизма. Странка је била заиста малаксала у дугој, тешкој и неуспешној борби. И по њихову мишљењу, прилике су биле такве да се морало прећи са терена борбе на терен споразума. Али је истина и то да су радикали из т. зв. Пашићеве групе, којој је припадао и Стојан Протић, врло мало учествовали у изради устава од 1901 године. У том смислу далеко је јаче учешће било радикала из групе д-ра Мише Вујића и Саве Грујића, људи умеренијих и одавно много више склоних мирном споразумевању него што су то били радикали из Пашићеве групе.

Пашићева група, dakле, пристала је и на нов устав и на „октроирање“ само из велике невоље. Али, док се Пашић

мудро повлачио у позадину за све време трајања овога устава, Протић није могао да одоли својој новинарској и полемичарској склоности, већ се одмах истакао и у новинама и у Народној скупштини као бранилац и новога устава и владе. Он истина никад није бранио „октроирање“ устава (у том правцу устав је бранио д-р Милован Ђ. Миловановић, тада министар у кабинету д-ра Вујића) већ само његову садржину, управо оне делове који су се поклапали са уставом од 1888 године. Сем тога њему лично годило је и то што је овај нови устав увео народно представништво са два дома, чему су се противили без мало сви остали радикали и из саме Пашићеве групе. Готово могло би се рећи да је он, између главнијих првака у странци, био једини присталица дводомнога система. Ни Пашић није био за то.

Ова влада поново је вратила Протића у државну службу: прво је постављен за библиотекара Народне библиотеке, а после за државног комесара у Народној Банци. Ако је и био присталица и бранилац новога режима, ипак му је дата служба у споредним надлежствима. Постојало је ипак неко зазирање од његове начелне чврстине и одлучности, а влада д-ра Мише Вујића била је потпуно влада опортунитета и компромиса. За такве владе, па чак и кад је он њен члан, Протић је био сасвим неподесан: његов опортунитет био је сасвим уских граница.

Краљ Александар Обреновић није могао дugo да подноси режим по овом свом уставу од год. 1901. Он га је и иначе дао у тренутку велике своје невоље, али је сматрао да је и сувише дао и да њему од краљевске власти није остало ништа. Чим се прибрао из забуне у коју га је заплела његова женидба и кад је могао веровати да је узбуна прошла, он је одмах настao да поквари слогу између радикала и напредњака, да тако створи нов партички заплет и прилике кад он, без велике опасности, може окренuti по старом. Већ у јесен 1902 сукоб између краља и владе постајe тако оштар да је озбиљно на дневни ред искрсло питање о опстанку династије. У народу је већ била сазрела мисао да треба једном кидати са династијом Обреновића. Та је мисао продрла и у војску и у официрски кор, који се дотле држао верно свога врховнога команданта. У војсци се створила завера која је 29 маја 1903 уклонила краља Александра. Одмах потом Народно представништво изабрало је за краља кнеза Петра Карађорђевића.

Тада је, унеколико изменењен, враћен у живот устав од 1888 године. Краљ Петар примио је краљевску власт и заклео се на устав 12. јуна 1903. године.

II

Долазак на владу краља Петра значио је заиста дубоку промену у Србији. Устав и парламентарни режим на врло широкој основи били су потпуно обезбеђени. Између краља и народа настало је мир, слога и сасвим искрен и срдачан споразум. Краљ Петар, чим је ступио на престо, заузео је положај, који је народу и у најширем слојевима улио пуну веру у његову љубав према народу и његову добру. На то му је народ одговорио поверењем и љубављу коју скоро ниједан српски владалац пре њега није уживао, а то му је далеко више вредело него његова династичка права. И доиста, у Србији су одмах настали ведри дани, јер сад ни краљ ни народ нису имали непријатеља. Остало је доста противника и уставности и парламентарности, пријатеља старе династије, али то су поглавито били само противници, а не и непријатељи.

Пошто је овом променом на врху државне управе свршено уставно питање које је било главни разлог дотадашњих унутрашњих сукоба, и тиме ударен поуздан основ парламентарном и демократском режиму, и Стојан Протић постигао је главни циљ своје дотадашње политичке борбе. Сада је настало доба стварнога рада. Требало је делом утврдити и доказати да дотадашња борба није била узалудна и бесмислена.

Прошlost је оставила врло много рушевина, заосталости и других незгодних ствари и у унутрашњем животу мале краљевине Србије и у њеној спољашњој политици. Деценијама стечене нарави нису се могле одмах и из основа изменити само променом устава и режима, а још мање су се могле тако брзо поправити многе невоље у народној и државној привреди и државној управи. У току прошлих десет и неколико година унутрашњих трзавица власти су доста често прелазиле преко утврђених правних начела и позитивних закона, па су према људима из народа поступале грубо и безобзирно. То је био разлог да је у народу у знатној мери ослабило правно осећање и стекло се уверење да у Србији постоји исто начело које је некад вредело под Турцима: „Кадија те тужи, кадија ти суди.“ Тако је

народ поново дошао до уверења да он и држава немају ништа заједничко: држава му је непријатељ који га само и морално и материјално црпе и дави. Она му у разним облицима узима порезе, а за то му не даје ништа: ни пут, ни школу, ни болницу, ни лекара. Једино што плаћа чиновнике од којих народ није могао да види неке стварне користи. Постоји нека „народна“ скупштина која мисли и решава о народним и државним потребама и невољама, али та је скупштина само по имени „народна“. „Народне“ посланике у ствари бира полиција, и то поглавито само оне који су у својој средини познати као људи који само знају за своје личне користи. О народу су имали доиста неке чудне појмове. Међу њима се често могла чути реч: „Народ је као врба: што је више поткресујеш, све бољи младари израстају“. Новоме режиму било је потребно много рада и напора, много одушевљења и љубави према народу и држави да новим, потпунијим и прецизнијим законима све то поправи, и да за државну управу нађе савесне и поштене људе који ће непристрасном применом закона повратити народно поверење у државу и њену управу.

И у спољашњој политици постојала је нека млитавост, неодређеност и несталност. У том погледу владама у Србији највише је сметала она веза са Аустро-Угарском, утврђена чувеном „тајном конвенцијом“ краља Милана 1881. године. Због те везе Русија се окренула против Србије и снажно помагала Бугаре у Старој Србији и Мађедонији, да би омела италијанске везе са Арбанасима и да би Арбанасе придобила за себе ради својих аспирација у правцу Солуна. Аустро-Угарска је прихватила њихов покрет, оружала их и дражила их против Турака и против Срба. У том погледу ниједна влада у Србији није могла учинити никакав одлучан корак за одбрану својих народних интереса, јер би у сваком случају наишла на отпор било Аустро-Угарске било Русије, а те су две силе у то време одлучивале о догађајима на Балкану. Народни покрет међу свима Словенима, па и међу јужним, у Аустро-Угарској хватао је све више маха, а Србија је то све морала посматрати издалека. Нешто је ипак чињено да се тај покрет колико толико веже за Србију и за српску народну мисао, али је то рађено врло обазриво и бојажљиво, махом преко појединих људи који су то чинили као на своју руку, без знања и потпоре владине. У јавности

се често чуло да је Србија „Пијемонат“ српства и јужнословенства, али то је у ствари била прилично празна фраза. У истини Србија је била мала балканска државица којој је суђено да, таква каква је, тавори своје дане и живи само од супарништва између Русије и Аустро-Угарске на Балкану. Чим би се те две велике сile, као у доба Јосифа II и Катарине II, споразумеле о својим интересима на Балкану, Србија би се једнога дана нечујно угасила. То је свакако био врло неугодан положај и из њега се требало спасавати. У том правцу започети су одмах озбиљни покушаји. Како је у то време и у Русији настао неки обрт у погледима на прилике на Балкану, што се после руско-јапанског рата, још боље показало, Србији није било тешко поново придобити наклоност руске дипломатије и тако се ослободити оног несрећног утицаја аустро-угарског. Кад се то постигло, није било много тешко вратити се на ширу народну политику и ухватити у своје руке конце догађаја на Балкану и међу јужним Словенима у Аустро-Угарској. Тако је Србија поступно доиста постала истински јужнословенски „Пијемонт“.

Оно што је напред речено о стању у Србији после долaska на владу краља Петра не треба схватити као да је настало неки апсолутни мир, нека идеална слога међу људима и политичким странкама, да је престала свака препирка и политичка утакмица и борба. Природно је да је такво стање немогуће међу живим људима, а још мање међу Балканцима, којима је у крви да се препиру и гложе. Било је и политичких борби, тешких заплета, готово трзавица, које су понекад претиле да укоче сваки рад, да код појединих људи створе уверење да је правilan државни живот и развитак немогућ, да ће демократизам и његове скупштине довести до праве катастрофе. Тешко је, готово немогуће, у кратким потезима, без помињања неких детаља, оцртати политичку борбу у Србији после долaska на престо краља Петра. Али се ипак може рећи да ове трзавице, ако су понекад и биле врло озбиљне, нису као оне раније. Људи се међу собом гложе, али међу њима нема онога ранијега непријатељства, па ако га и има, нема онога ранијега страха од насиља и притиска на слободну мисао, сваки слободно и јавно може казати и казује оно што мисли и жели. А најзначајније је то што се краљ држи мирно и достојанствено на своме узвишеноме mestu, што је изнад свију, једнак према свима, што се у по-

литичке распре не меша, нарочито не у корист једних против других. Ако се кадгод, кад сукоби пређу безопасне границе, и умеша, то чини озбиљно, објективно: да смири и ублажи, да помогне наћи линију на којој се завађене странке могу сусрести и примирити и наћи решење корисно народу и држави. У тренутцима тешким, кад би запретила опасност држави од којега непријатеља споља, као што је био случај приликом анексије Босне и Херцеговине или када се 1912 године полазило у рат за ослобођење сународника под Турском, довољно је било узвикнути: „Отаџбина је у опасности“, па је настајао мир и јединствена слога. Тако се што може дододити у земљи и народу где постоји слобода и пуни правни поредак. У слободи, као и на сунчевој светlostи, расту и напредују миришне и плодоносне биљке, као и коров, а добар баштован може лако наћи начина да се ослободи корова. Где нема слободе, где постоји стега, притисак и насиље, тамо као и у мраку и власи, напредују само невидљиви бакцили и мијазме који тајно и подмукло подривају и уништавају племените организме.

У ово ново доба, доба преуређења и снажења мале краљевине Србије, најјачи је утицај на цео ток државног живота имала радикална странка. На њу је био пао и задатак да своја политичка начела спроведе у живот и да стварно покаже да су та начела добра и остварљива. У странци пак највећи део послова пао је опет на Стојана Протића. Он је више од десет година тумачио и бранио странкина начела, па је сасвим природно што се у странци веровало да их на пракси нико неће моћи боље изводити него баш он. А Протић није био од оних политичара теоретичара, који умеју врло лепо и уверљиво да излажу и објашњавају своја политичка начела, а кад та начела треба увести у живот, онда су они сасвим неспособни. Протић се и на томе послу одмах показао скоро ненадмашан. Он је имао веома развијен смишљај за стварне потребе државе и народа, умео је као ретко ко сваком питању да нађе правилно и потпуно применљиво решење. Он је био један од оних поштених политичара који је умео сам себе да ценi, па се као министар примао само оних портфельа где је био уверен да ће његова способност донети најбоље резултате. У разним комбинацијима о саставу влада било је прилика кад је требало да он буде, на пр., министар грађевина или просвете; али се он тих портфельа

никад није хтео примити, не зато што он те послове не би знао или не би волео, већ једино зато што је сматрао да су његове способности најкорисније само у финансијама и унутрашњој управи. На том пољу он је био сасвим поуздан посленик, те је послове знао и теориски и практично сасвим добро, ту је он могао имати увек иницијативу у рукама. У осталим министарствима он би често морао да се ослања на мишљења стручних шефова одељења, а Протић је имао ту, и добру и рђаву, особину да се ослања само на себе и на своје познавање ствари и послова. Туђе је мишљење слушао и поштовао, али је увек радио само по своме знању и памети. Србија заиста од свога постанка никад није имала државника и министра који би у своме раду имао толико позитивнога успеха. Он је унутрашњој управи дао тип савремености, упутио је путем строгог поштовања правних начела; у финансијама је он заједно са својим најбољим другом и пријатељем, д-ром Лазом Пачу, успео да уведе ред, да забрише некадашње сталне дефиците, да створи врло јаку резерву у државној каси, чemu се има највише захвалити што је Србија 1912 године онако спремна ушла у рат и могла да га издржи а да не прибегава зајмовима и повећању пореских терета.

Али Протић, после 1903 год., није био само министар, који се бави само својим ресорним и кабинетским пословима. Прилике су у Србији и после те године биле такве да Протић није могао бацити новинарско и полемичарско перо. Напротив он је и на томе пољу и сада најјачи и најистакнутији радник. Он и сада брани своју странку, објашњава и брани политику владе и у новинама и на скупштинској трибини.

Речено је напред да је у ово ново доба највећи терет пао на радикалну странку. Промена од 1903 год., ако и није изведена са непосредним учешћем радикала, ипак је значила победу радикалних начела и политике. Народ је то јасно видео и остао веран њој. Остале две странке биле су скоро сасвим изгубиле сваки ослонац у народу (либерали и напредњаци), и оне су у скупштини имале свега неколико представника. Од 160 народних посланика, припадали су радикалној странци око 150. То нису сада некадашњих „пет шестина“ него „петнаест шеснаестина“! Али је невоља сада била у томе што је радикална странка у ово ново доба ушла подељена на скоро два једнака дела: на „старе“ и „младе“ радикале, који су се службено звали „самостални радикали“, за разлику

од оних старих радикала који су с напредњацима имали 1901 споразум („фузија“, отуда им популарно име „фузионаши“). Тај расцеп догодио се одмах после проглашења устава од 1901 године. После промене од 1903 године било је покушаја да се та два дела исте странке опет споје, али тај покушај није успео. Истина разлог за ту деобу странке престао је још крајем 1902 године, кад је прекинут споразум између радикала и напредњака, али је странка остала ипак подељена. Спајање је постајало сваким даном све више немогуће. После пада Обреновића и кад је настало право пропадање напредњака и либерала у народу, присталице Обреновића и многи либерали и напредњаци пришли су самосталним радикалима (било их је који су пришли и „старим“ радикалима, али у мањем броју). Ти су људи сада настали свим силама да спрече спајање ова два дела радикала и у томе су успели. Сем тога у самосталну радикалну странку ушли су махом млађи и одлучнији људи које у ствари није више задовољавао ни стари радикални програм (премда су они, одвајајући се, прогласили да у свему остају верни томе програму). Тај им је програм изгледао застарео (што је у истини и било), консервативан, па чак у неком погледу и реакционаран, нарочито кад се почело приводити у живот. И заиста, програм стваран 1881 године, ако ништа више, изгубио је у знатној мери ону свежину коју треба да има сваки политички или социјални програм кад се стане приводити у живот. А време је од 1888 г. ишло врло брзо. За то доба било је доста предома и скокова у политичком и друштвеном животу свуда у свету, па и у малој и политички прилично заосталој Србији. Било је заиста потребно старе програме и начела макар мало освежити и узети у обзир резултате нових проучавања и погледа. То су увијали и „стари“ радикали, а на првом месту баш Стојан Протић; али је и њих, будући на влади, у приличној мери захватио онај конзерватизам који сасвим неосетно и природно обухвата све политичаре кад из опозиције дођу на владу. Док су у опозицији и у ставу критичара, мисле брзо, говоре још брже, желели би да једним махом руке или погледом преобразе свет; а кад дођу на владу, захвати их страх да брзим радом и непромишљеним поступцима не покваре и унесу забуну у природан ток ствари. Ово наравно, вреди и за политичаре који искрено и поштено мисле, а оне којима је безобзирна и брза критика у опози-

цији само средство да дођу до власти да је злоупотребе у своју личну или партиску корист, не треба ни спомињати на овом месту. Стојан Протић и његови политичари несумњиво нису припадали овој другој врсти политичара. Али ова разлика у погледима и у мишљењу није допуштала да се измире ова два дела радикалне странке. Уосталом ово измирење не би можда било ни корисно за прави парламентарни режим, јер би онда влада остала скоро без икакве опозиције у народној скупштини. Сем тога било је баш потребно да се самостална радикална странка поступно развија у странку која ће се начелно разликовати од радикалне. Природно је било очекивати да се радикална странка, која је, према њеној снази у народу, за дуже време обезбеђена власт и утицај у земљи, поступно претвори у потпуно консервативну странку, са застарелим погледима и методама. У овом случају за напредак у земљи, и политички и сваки други, било је потребно да се створи странка са свежим начелима и погледима која ће кретати живот из устајалости. Због тога жеље многих политичара да се ова два дела исте странке измире и сложе више су израз тренутне потребе него гледања у будућност.

Време од 1903 до 1914 године испуњено је политичком борбом између ова два дела радикалне странке. Та је борба често била и врло жучна. Било је тренутака када се чинило да ће та борба укочити цео јавни живот у Србији, те ће се појавити поново призори из ранијих времена. У тој борби опет главни је јунак био Стојан М. Протић. Он је за то време, с малим прекидима, био министар, и прилично заузет својим редовним пословима, али је ипак стизао да прати политичку борбу и да у њој учествује. Он је за чудо био радљив човек. Устајао је врло рано. До 8 часова изјутра он је стизао да прегледа све значајније домаће и стране политичке листове, да напише или инспирише чланак за странкин орган „Самоуправу“, па да у 8 часова тачно буде у свом министарском кабинету, да прими извештаје својих начелника да изда потребна наређења и упутства за рад, па да оде у Народну скупштину, да присуствује седницама и да у њима врло живо учествује. У њему је за све то време била сасрећена скоро цела унутрашња политика радикалне странке. Пашић, вођа странке имао је много уже поље рада. У унутрашњој политики он је у главном прикупљао и одржавао

локалне вође странке, и тако држао странку на окупу и снажио у њој свој лични углед. Спољашња политика била је његово главно поље рада. Протић је држао у својим рукама законодавство и државну управу и био главни бранилац у скупштини и у јавности радикалне владе и њене унутрашње и спољашње политике. Његов углед у странци био је врло висок. Пашић је био претставник странке, њена садржина а савест њена био је Стојан Протић.

По својим погледима и политичком осећању, Протић није био „демократа“ у оном изопаченом смислу. Он је био искрени присталица народнога учешћа у државној управи. И он је сматрао да државна управа мора да подешава свој рад према стварним народним потребама, а те своје потребе може исказати само народ преко својих слободно бираних претставника. Ти народни претставници морају имати врло широка права да говоре у име народа. Према томе народна скупштина, састављена од посланика, које је народ по својој вољи и слободно изабрао, суверени је претставник и народа и државе. Воља народне скупштине суверена је воља, и над том вољом не постоји у држави никаква друга. Тој вољи мора се покорити и сам владалац. Укратко он је био присталица правога и чистога парламентаризма. Према томе владалац не може не примити као своју владу, која има већину у народној скупштини. Владалац има право да не прими само поједине личности, које су се њему лично у чему замериле и тиме отежале своје лично општење с њиме. Политичка начела министара владалац не може испитивати, јер то право припада само народној скупштини.

Стојан Протић је био одлучан противник мишљења да је народ несвестан својих правих користи и да није кадар да мисли о држави и њеном напретку. Није народ малолетник а државна власт тутор, како се говорило у понеким круговима, нарочито од времена кнеза Михаила. Није народ „гомила“, већ су то „грађани“ који својим знојем издржавају државу и својом је крвљу бране. Ти слободни грађани имају право да мисле о држави, да кажу како њоме треба управљати и да траже да им се о сваком државном и народном послу подноси јаван рачун. Али је Протић ипак грађане делио у две групе: на „квалификоване“ и „неквалификоване“. Само они грађани, који на својим леђима носе макар и најмањи државни терет имају сва политичка права. Они који су

се тога терета ослободили не могу имати та права. Због тога Протић није био одушевљен присталица општег права гласа. Тако је он мислио у начелу, у теорији. У пракси и он је увиђао да се та његова начела не могу одржати. Он је видео да постоји тежња да се политичка права што више шире и да ће једнога дана сасвим нестати „неквалификованих“ грађана и завладати опште право гласа. Увиђао је да ће опште право гласа победити, јер га бране и широке народне масе и реакционарни елементи, који у општем праву гласа налазе најбољи и најпоузданiji начин да дођу до власти. Због тога је мислио да треба наћи начин да се спрече опасне и штетне последице од општег права гласа. То се може постићи народним претставништвом са два дома. Горњи дом, који би бирали т. зв. „квалификовани“ грађани, био би као нека устава претераних и штетних захтева и штетних одлука, „доњи“ дом, који би постајао избором са општим правом гласа. И због тога је Протић био одлучан присталица народнога претставништва са два дома. У том је био скоро усамљен у радикалној странци, а то је био опет разлог да га политички противници сматрају као реакционара и апсолутиста.

По својим начелима и погледима Протић је био сталан и доследан присталица слободе рада и мишљења. По његову уверењу најбољу државу уређују и обезбеђују свесни и слободни грађани. Грађани се не смеју везивати у своме раду и мишљењу, а најмање се смеју везивати насиљним и бесмисленим мерама. Он није био присталица неограничене, хајдучке слободе, али је сматрао да се закони, којима је циљ да уреде грађанску слободу, морају стварати веома пажљиво јер је слобода врло осетљива ствар и појмови о томе врло су неодређени и растегњиви. Слободу мисли и речи нипошто не треба ограничавати. Јавност је основа парламентарног режима. Све што се у држави ради треба радити јавно и отворено, да сваки види и зна. Државник, који није у стању да прими и издржи јавну оцену свога рада, није за тај посао. Он сам, као министар, никад није бежао од критике, напротив, он ју је врло често тражио и изазивао. Због тога је он, и као министар унутрашњих дела и као новинар, озбиљну бригу посветио старању да Србија добије савремен, слободоуман закон о штампи. У том закону он је пуштао скоро без икаква ограничења слободу јавне речи и критике.

Старао се само да пронађе згодан начин да се отежа увреда и клевета личности. И у том погледу био је врло обазрив, није хтео да се спречи и оваква штампа, али је само пооштравао казне за уреднике и писце таквих састава.

Веома је значајан Протићев рад и утицај на сређивању државних финансија. Поред чисто политичких питања, Протић се са особитом вољом и способношћу бавио и финансиским питањима. И на томе пољу он је савладао теориски науку о финансијама као ретко ко у Србији, али је у раду био прилично практичан, и све финансијске теорије свео је на ону обичну и просту истину: „Троши мање него што имаш“. Наравно, и он је често био у прилици да потроши више него што има, а то је бивало кад су се појављивале и врло значајне државне потребе, које се из редовних средстава нису могле подмирити (наоружање војске, грађење железница и јавних зграда итд.). У оваквим случајевима он је заступао гледиште да се терет за овакве потребе преноси на покољења, јер оне обично и не служе тренутним већ сталним потребама. Овакве, дакле, потребе треба подмиривати зајмовима. У сређивању државних финансија Протић је, заједно са својим другом и пријатељем д-ром Лазом Пачу, постигао успехе, које су му јавно признали и политички противници. Захваљујући Протићу и Пачу-у, Србија је врло брзо средила своје државне финансије, уклонила скоро сталне дефицитите и стекла знатну резерву, која јој је врло добро послужила 1912 и 1913 године, у Балканском рату. Наравно, државни кредит у иностранству знатно је порастао и Србија није имала тешкоћа кад јој је био потребан зајам на страним новчаним пијацама.

Далеко би нас одвело кад би на овом месту подробно излагали политички рад Стојана Протића. По својим погледима и по своме стварном раду, личност Стојана Протића може бити одлична тема за студију једнога стручнога политичара. Ту студију не би било ни тешко израдити. Протић је све скоро своје мисли написао и штампао. Безбройни су његови чланци у новинама, часописима и у засебним брошурама. Сви су ти чланци пуни садржине и у њима су исказане добро промишљене мисли. Кад би се прикупило и издало све што је Протић написао, били би то многобројни томови, садржином својом право политичко јеванђеље за све оне, који би хтели да науче како се о држави и народу озбиљно, савесно и поштено мисли и ради. Данашње покољење нема осе-

ћања за те ствари, у оном смислу како је дужност политичара схватао Стојан Протић. Данас се пошло сасвим супротним путем. Према томе нема наде да ће се ко скоро сетити да прикупља и издаје оно што је Протић написао и оштампао.

*

До у јесен 1914 године Протић је био у најприснијим везама са вођом странке Николом Пашићем. Све до тада Протић се управо сматрао заједно са д-ром Лазом Пачу и г. Ацом Станојевићем, као стуб Пашићеве групе у радикалној странци. Како се многима чинило, та четворица су били у странци свемоћни и цела је странка у њих гледала. Међутим у јесен 1914 године долази до првог разлаза између Пашића и Протића. Разлог је био у томе што је ондашња Врховна команда (војвода Путник и његови ближи сарадници) настојала да утиче на владине одлуке. Пашић је био склон да у томе попусти, али је Протић одлучно одбијао учешће и утицај војске у политичким пословима. „Не може се допустити да политику води онај, који држи сабљу у рукама“. То је био главни разлог што је Протић тада (у новембру 1914 год., пред почетак српске контраофанзиве против армије ќенерала Поћорека) иступио из владе и повукао се са политичког поља. У главном то мешање војске у чисто политичке послове било је разлог што се и д-р Пачу у лето 1915 године разишао с Пашићем. Али овај разлаз између Пашића и Протића није тада био коначан. У пролеће 1918 године био је Пашић, услед познатог држања опозиције у народној скупштини на Крфу, принуђен да позове Протића у владу. Чинило се да се обновило старо пријатељство између ова два првака радикалне странке.

Међутим у зиму 1918 године десило се нешто што је мало доцније било разлог коначном размимоилажењу између Пашића и Протића. Приликом образовања прве владе ујединене краљевине Срба, Хрвата и Словенаца јавиле су се неке сметње, које нису допуштале да ту владу образује Пашић. Ту је владу образовао Стојан Протић. Пашић је то јако заболело, што долази од његовог најприснијег пријатеља. Пашић је тада отишao у Париз као шеф југословенске делегације за закључење мира, а Протић је остао да управља. Протић је тада сву своју пажњу посветио уставном питању. Да се то питање брзо и правилно реши, највише је сметало

„хрватско“ питање. Хрвати су се чврсто држали својих националних и „историских“ права и живо настојали на федеративном уређењу државе. За њима су пошли и босански муслимани и у некој мери и Словенци. Протић је био одлучан противник федерације. Он сматра да се морају поштовати та национална и историска права, али она не смеју довести у питање државно јединство. У осталом не може се збрисати једним законом оно што је створила прошлост од неколико векова. Треба наћи начина да се олакша што тешња веза између Срба, Хрвата и Словенаца, да се омогући заједнички живот па ће то заједничко живљење поступно уклонити оне сметње, које је између њих прошлост поставила. Протић је био загрејан мишљу о „самоуправи“, и то врло широкој самоуправи. Чак је у једно време био готов допустити да се самоуправним јединицама даде и нешто легислативе под контролом владе, заједничке народне спуштине и државног савета, али тако да ти покрајински закони не могу ни у чему врећати државно и народно јединство. У попуштању он је ишао до близу федерације, али нипошто није хтео пристати на федерацију. Пашић се у овом погледу колебао: ако се с Хрватима не би могао друкче споразумети, био је готов да пристане и на чисту федерацију.

Али кад се Пашић, пошто је Конференција за мир завршила рад у Паризу, вратио у отаџбину, променио је мишљење из основа. Он је сада чврсто стојао на начелу јединствене државе и прихватио је централизацију. Самоуправе је допуштао само у границама, у којим су је имали окрузи у предратној краљевини Србији. Протић је био израдио један пројекат устава који је Пашић одбацио. Тада је Протић коначно раскинуо све везе с Пашићем и два некадашња најбоља пријатеља постали су противници. На изборима за народну скупшину у марта 1923 године десило се, те Протић није био изабран ни на једном од три места, на којима се био кандидовао. Неки мисле да је то била Пашићева освета што је Протић у децембру пристао да образује прву владу краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и да тако Пашићу осујети жељу да он буде први претседник уједињене краљевине. Али то нема позитивног оправдања. Тада велики државник није никад био ситан човек.

Неуспех на изборима 1923 године Протића је болно дирнуо. Последњих година његово здравље почело попу-

штати, а овај удар је убрзо развијак болести. И он је умро 28 октобра 1923 године.

У прошлости Србије мало је људи, који се могу мерити по своме раду и својим заслугама, са Стојаном Протићем. Има државника и других јавних радника, који су били гласовитији од њега, али мало их је, који су тако и толико стварно радили и урадили. Велики људи, као што су Карађорђе, Милош, Михаило и краљ Петар, заиста су велики и заслужни, али они, поред несумњивих својих заслуга, за свој велики глас имају да захвале и положајима, који су у народу и држави заузимали. То је слава великих војвода, коју им је већим делом извојевала њихова војска. То се, само у другом смислу, може рећи и за велике српске државнике у 19 и 20 веку. Не само памет и рад, већ и положај донели су, иначе у сваком погледу заслужену славу, Илији Гарашанину, Јовану Ристићу и Пашићу. Код Протића је у многоме друкши случај. Све што је стекао Протић је зарадио, лично зарадио. Можда он један једини своју славу нема ни с ким да дели. Све што има његово је.

Да се потпуно и јасно оцрта рад Стојана Протића, морало би се много више написати него што је на овом месту могућно. Требало би много дубље ући у његов живот, у његово умно развиће, из многобројних његових списка извући његове мисли и казати како је до њих дошао, како их је изражавао и како их је бранио. Требало би га посетити и у његовом министарском кабинету и видети како управља и ради, и у његовој великој библиотеци како чита и размишља. Тако би тада сасвим јасно блеснула величина овога јединственога човека и државника, који је својим умом и својим радом испуњавао историју Србије за више од четрдесет година. Требало би загледати и у његову душу, па видети чистину, ведрину, искреност и поштење заиста ретко међу људима. Требало би рећи да је то био човек који је и својим цртама на лицу показивао све племените особине једнога високога духа. Заиста био је то велики и заслужан човек и не може се сумњати да ће будућа, покољења у њему пронаћи свога доброга вођу у раду на слави и величини свога народа и своје отаџбине.

Никола Т. Кашиковић, Сарајлија

НИКОЛА Т. КАШИКОВИЋ, САРАЈЛИЈА

Рођен у Сарајеву 4 децембра 1862. г. као син сиромашног пекарског радника Тодора. Да би му син што пре дошао до хлеба, даје га отац на терзијски занат, али он није имао воље за занат, па бежи у школу. Отац га поново враћа на занат, а он опет бежи у школу, па га онда отац оставља, да сврши основну школу и два разреда српске реалке у Сарајеву, коју су аустријске власти затвориле 1882. г.

Како је Кашиковић био одличан ћак, шаље га сарајевска српска црквено-школска општина као свог питомца у Сомбор, где је свршио учитељску школу. Год 1885 добија место учитеља у српској основној школи у Сарајеву, а исте године, по препоруци пок. митрополита Саве Косановића, добија место хонорарног наставника у заводу мис Ирби.

Школујући се у Сомбору, запазио је Никола, колико је ту народ културно напреднији и просвећенији. Залазећи у уредништво „Голуба“, дошао је у додир са тамошњим књижевним круговима, па је помишљао, како би се и у Сарајеву покренуо какав књижевни лист. И тако крајем 1885. г. покреће он, са својим друговима Стевом Калуђерчићем, Божидаром Никашиновићем и Николом Шумоњом, српским учитељима, књижевни часопис „Босанску Вилу“.

Како у то време није било у Босни и Херцеговини никаквих српских новина ни часописа, то је „Бос. Вила“ представљала и замењивала књижевни, поучни, економни па чак и политички лист у целој Босни и Херцеговини. Зато је у народу и примљена оберучке и са великим одушевљењем.

Одмах иза првих бројева „Бос. Виле“ увиделе су аустријске власти, да ће она бити стожер, око кога ће се окупљати све што национално мисли, осећа и ради, те су настојале, да је угуше у самом почетку.

Први уредник „Бос. Виле“ био је Божидар Никашиновић. Другог уредника г. Николу Шумоњу протерује аустријска власт из Сарајева баш због „Бос. Виле“, надајући се, да ће лист престати излазити, чим изгуби уредника. Али су се преварили, јер од 3-ћег броја 1887. г. добија „Бос. Вила“ новог уредника Николу Кашиковића још енергичнијег, истрајнијег и борбенијег, уз то Сарајлију, због чега га власти нису могле уклонити из „Бос. Виле“ претеривањем као странца.

Нови уредник „Бос. Виле“ није напуштао своје учитељско место све до 1891. год. Како је био преоптерећен радом у школи и око листа, а и иначе слабог здравља, разболи се 1890. г. Скоро годину дана остале је у постељи. Тада га српска црквено-школска општина отпусти, по налогу аустријских власти, без пензије, јер је имао само седам година службе, а и без „отпремнине“, ма да је чак и од надзорника државних, — комуналних школа, имао увек најбоље оцене на крају школских година.

У тим тешким данима понуђена му је, ако оздрави, државна служба управника државне свиларске школе (школу би босанска влада основала, да се створи место за Николу). Ако не оздрави, сахраниће га о државном трошку, а жена ће му добити пензију, као да је био државни чиновник. Кашиковић је осећао да је то замка од стране аустријских власти, како би му уништили „Вилу“, па се ни у тим најтежим моментима не прима државне службе, остаје на милост и немилост судбине, без средстава, без сталног прихода, да са својом породицом животари, крчећи врло трновит пут и себи и својој нераздвојној „Вили“.

После кратког времена уверио се, да је ранија понуда босанске владе била уперена против „Бос. Виле“, јер му је касније преко г. барона Кучере отворено нуђено 40.000 форината само да „Бос. Вила“ престане излазити. Исто тако преко г. барона Беркса, за време познате аутономне борбе у Босни и Херцеговини, нуђено му је 30-40.000 форината само да он и „Бос. Вила“ остану неутрални. Кад нису могли лукавством да га придобију, пробали су да га поткупе, али све узалуд. Кашиковић остаје до краја живота идеалиста и увек иде равним путем, не обзирајући се ни на какве препеке.

Са каквим се потешкоћама морао борити и колико је муке видио борећи се са аустријским властима било би предуго набрајати. Само један пример: Да би нашкодила, а можда и сасвим сломила „Бос. Вилу“ босанска влада покреће у Сарајеву књижевни лист „Наду“, под уредништвом Косте Хермана, штампајући је на најбољој, сатинираној хартији, плаћајући сарадницима за оно доба краљевски хонорар (10 крајџара штампани ред), набављајући врло добре илustrације и што је најгоре забрањујући државним чиновницима да сарађују, па чак и да се претплаћују на „Бос. Вилу“.

Првих десет година живота „Бос. Виле“ били су нај-

тежи и у животу Кашиковића и у „Вилином“. Ко није радио за време црне аустријске цензуре у окупираним крајевима, не може ни појмити како је тешко било издржати ту борбу. Онда су се цензурирана места морала попуњавати другим текстом, како се не би видело, колико је много забрањено. Чак су почели брисати све речи: Србин и српски, настојећи, да сасвим угуше национални дух у народу. Ишло се тако далеко, па се захтевало, да се на цензуру шаљу рукописи, како би се дознalo, ко су све сарадници „Бос. Виле“. Тада су се рукописи морали у уредништву преписивати, да се не би нашкодило појединим сарадницима. Колики је тај сувишни посао био, не може се данас ни схватити, јер тада није било писаће машине.

Кућа Николе Кашиковића односно уредништвото „Бос. Виле“ и њен уредник били су дуже времена под непосредним полицијским надзором. Чим би се Кашиковић кренуо од куће, пошла би и пратња за њим. Један полицајац би пратио уредника, а други би остао, да мотри на кућу и уредништво. Па ипак, дуги низ година уредништво „Бос. Виле“ и њен уредник били су центар културног, а нарочито националног Сарајева и великог дела неослобођених крајева наше отаџбине. Може се рећи, да није било омладинца националисте деведесетих и деветстотих година, који није прошао кроз уредништво „Бос. Виле“ и у њему се очеличио. И што су више аустријске власти угњетавале и прогањале „Бос. Вилу“, то је она све храбрије ширила своја крила и хватала дубоког корена на све стране. Уредништво „Бос. Виле“ било је и средиште свију културних, књижевних, новинарских радника целог Словенства, јер су сви ти људи, при пролазу кроз Сарајево, свраћали код Кашиковића, због чега су га аустријске власти и називале српским конзулом, а уредништво конзулатом.

Приликом десетогодишњице „Босанске Виле“ 1895. год. султан Абдул Хамид одликује Кашиковића орденом Мецидије трећег степена, како би тим гестом показао, да су Босна и Херцеговина још под султановом влашћу.

Кашиковић је широко отворених очију ишао кроз живот, опажао је и оно, што други нису опажали. Желео је, да у сваком погледу помогне народу, упути га и поучи. Зато крајем осамдесетих година у друштву и договору са проф. сарајевске гимназије пок. Игњатом Димићем покреће економ-

ско поучни лист „Требевић“. Али тај лист не би дуга века, јер га је аустријска власт одмах иза другог броја забранила, а уредника г. Димића претерала из Сарајева. То је, у осталом, била позната тактика Аустрије, чим је назрела у коме од људи, нарочито школованих, развијен национални дух, претерала би га из Босне и Херцеговине, а понекад и из целе Аустро-Угарске монархије. Међу многим другим претерала је тако: г. г. проф. Јовановића, проф. Јакова Смодлаку, проф. Вујића, Перу Талетова, а сви су они били врло близки и „Босанској Вили“ и Кашиковићу.

Кашиковић је настојао да добра књига продре што више у народ. Знајући, да ће календаром то најбоље постићи, уреди и изда 1891. г. календар „Требевић“ са лепом и популарном садржином. Та изврсна књига пала је у очи аустријским властима и кад је Кашиковић 1892. г. поново хтео да изда календар „Требевић“, Коста Херман забранио га је на цензури. Власник прве српске штампарије Ристо Савић оде Херману и замоли, да дозволи штампање календара, јер ће у противном случају он, Савић, много штетовати. Херман му тада дозволи под условом, да календар буде издат под чијим другим именом а нipoшто под именом Николе Кашиковића. Те 1892. г. изађе календар „Требевић“ под именом Стеве Каљуђерчића.

Иницијативом Кашиковића, уз суделовање његових пријатеља Ристе Максимовића, пок. поп Стијепа Трифковића и многих др. основано је Српско певачко друштво „Слога“. У најтежим данима, за време аутономне борбе Кашиковић је био три године узастопце претседник „Слоге“.

На његов предлог тражена је неколико пута дозвола за отварање српске читаонице, али није се добила. Зато је уредништво „Босанске Виле“ служило место читаонице. Сарајевска национална омладина, без разлике вере, окупљала се у уредништву, где се, поред душевне хране, челичила у национализму.

Видио је колико оскудевамо у школованим људима, па је настојао, да се што више омладине пошаље на више школе. Израдио је стипендије у Београду из разних фондова и по три стипендије од пок. Љубомира Р. Крсмановића сваке године.

Слао је девојчице на Цетиње у руски институт, у Сомбор и Карловац у учитељску школу.

Био је међу првим и најодушевљенији радник на буђењу

националне свести међу Муслиманима. Успео је да изради преко својих личних пријатеља, који су тада били чланови Српске владе, да се неколико ђака Муслимана из Босне и Херцеговине пошаље у Цариград, где су се школовали као султанови питомци у Идадији.

Преко истих тих својих пријатеља израдио је неколико места у Духовним академијама у Русији, куда је послао неколико свршених богослова.

Храбрио је почетнике књижевнике и песнике, штампајући им прве радове у „Босанској Вили“, као на пр. Алексу Шантића, Јована Дучића, Светозара Ђоровића, Петра Кочића, Османа Ђикића, Омербега Сулејманпашића, Авду Карабеговића и многе друге.

Његовом иницијативом и под његовом коректуром издао је г. Мехмед Капетановић, Љубушак „Народно благо“ (пословице) латиницом, па ћирилицом.

Видио је Кашиковић, да смо и у занатима заостали, па је настојао, да што више деце пошаље „Привреднику“, како би добили добру стручну спрему.

Новац за стипендије долазио је готово сав преко Кашиковића пошто аустријске власти не би дозволиле чак ни доbroтврним фондовима, да школују или потпомажу ђаке и студенте Босне и Херцеговине. Сав тај новац разашљао је Кашиковић појединцима о свом трошку. То изгледа ситница, али се тих ситница накупљало и на форинте, што за његово оскудно материјално стање никако није била ситница.

Тако је радио све до оснивања „Просвете“. Идеју о оснивању „Просвете“ расправљао је са главним иницијатором пок. проф. Ђорђем Ђокићем, који је, у друштву са осталим оснивачима „Просвете“, ту идеју прiveо у дело. Када је „Просвета“ ојачала и проширила свој делокруг, онда је Кашиковић бригу око школовања пренео и уступио њој.

Од тада се највише посветио својој „Вили“, коју је са успехом уређивао, унапређивао и подигао на завидну висину. Дочекао је 1910. г. десет пету годину од оснивања „Бос. Виле“. Певачко друштво „Слога“, под претседништвом др. Димитрија Васића, обележило је прославу двадесетпетогодишњице „Бос. Виле“ давањем свечаног концертног вечера. Приликом двадесетпетогодишњице одликован је Кашиковић орденом св. Саве трећег степена и орденом кнеза Данила трећег

степена, а његова супруга Стоја орденом св. Саве четвртог степена и црногорском Златном медаљом за ревност.

Пок. Кашиковић мислио је и на наше сељаке. Преговарао је и уговорио са својим пријатељима, врло имућним људима, у Београду, да дају зајам за откуп кметова, уз врло повољне услове отплате дуга без икаквог интереса. Политичке прилике у Србији омеле су извођење тог плана.

Активно је суделовао у познатој аутономној борби у Босни и Херцеговини.

Био је један од истакнутих чланова Српске народне организације, одбора тридесетсморице и тридесетдеветорице. Кад је Срп. нар. орг. пред саму анексију Босне и Херцеговине држала седнице у Бос. Броду, већајући, шта да се ради, реше, да се пошаљу изасланици у Београд, како би добили упутства. У то време је било врло тешко прећи у Србију, јер су аустријске власти још буднијим оком чувале и мотриле границу. Једини Кашиковић усуђује се, да путује у Београд и успе да завара траг и пређе границу.

Иза анексије Босне и Херцеговине Кашиковић се повукао од јавног политичког рада, посвећујући се „Бос. Вили“, почео је свим силама радити на ослобођењу и уједињењу Југословена. Тај рад његов био је врло опсежан, али како је био невидљив, подземан и поверљив, то ће се тек касније о њему моћи много говорити и много писати. Доћи ће време, када ће историјска истина и правда одати признање овоме идеалном борцу за ослобођење и уједињење данашње велике Југославије.

Пошто су аустријске власти и иначе сматрале Кашиковића великим непријатељем Аустро-Угарске, то је он одмах у почетку светског рата, управо два дана пре објаве рата од стране Аустро-Угарске краљевине Србији био хапшен као таоц, затим стављен под истрагу за „велеиздају“, суђен на десет година робије и послат у робијашницу, да из ње ступи 1918. год. на слободно тло своје ослобођене и уједињене отаџбине.

Како је супруга Кашиковића Стоја још од 1886. год. била његова највернија сарадница и како је она раме уз раме са својим мужем радила и на „Бос. Вили“ и на остварењу ослобођења и уједињења, то је и честита Стоја за време светског рата искусила све невоље аустријског хапшења.

Уосталом аустријске власти нису поштеделе ни децу

Кашиковића и жену му Стоју, па су и њихова три сина: др. Предрага, др. Реља и Сртена провели дуги низ месеци под истрагом ради „велеиздаје“ тако, да је на крају истрага завршена тиме, што су; жена му Стоја и њен син др. Предраг, сада адвокат у Београду, били осуђени на смрт на вешала. Пресуда је гласила, да се смртна казна има извршити прво над др. Предрагом у присуству његове мајке, а затим над његовом мајком Стојом.

За време изрицања ове пресуде интересантна је и дирљива била слика, када је госпођа Стоја, док су се у судници сви гушили у сузама, пришла сину и раширивши руке, да га загрли, узвикнула: „Сине, нека нам је и ово срећно, јер је за народну, за свету, за српску слободу.“

Благодарећи заузимању Њ. В. Краља Александра I, тада Престолонаследника-Регента у Солуну, кога је крфска влада одмах известила о овој пресуди, а који је одмах предузео кораке преко шпанског краља Алфонса XIII, као неутралца и рођака у Бечу, смртна казна буде замењена робијом и тако су и Стоја и др. Предраг из робијашнице 1918 год. ступили на слободно тло своје ослобођене и уједињене отаџбине.

Осим поменутих одликовања, Кашиковић је био одликован руским орденом свете Ане трећег степена, Белим Орлом трећег степена и крстом Милосрђа, а Стоја златном медаљом за храброст, коју јој је прикачио на груди после Ослобођења лично Њ. В. Краљ Александар I. у знак Његовог високог признања за њено храбро држање пред непријатељем на суду.

После ослобођења Кашиковић није био у стању услед материјалних прилика, да настави са издавањем „Бос. Виле“, чији је последњи број изишао 1914 год. на Видовдан.

Како је Кашиковић кроз више од 30 година скупљао и бележио народне умотворине, то је он 1927 год. баш пред саму смрт почeo издавати „Народно благо“, у коме је почeo објављивати своју збирку народних песама, која износи преко 200.000 стихова, које нигде досада нису биле објављене. Његовом смрћу престало је и „Народно благо“, па се ова драгоцена збирка сада налази још необјављена код његове породице.

Да истакнемо овде један интересантан догађај, којим је сличковито претстављено тешко стање сељака у Босни. Тада истинити догађај нотирао је Кашиковић овако:

Кад је покојни царевић Рудолф путовао по Босни и Хер-

цеговини на свашта је ударао, али нико му није лепше насликао стање у Босни као један Србин прост и неписмен сељак. То је било овако: Царевић је путовао из Јајца у Бању Луку, кад усред шуме испаде пред његова кола један сељак, заустави кола, приђе царевићу и ослови га: „Здраво био царски сине!“ Зачуди се Рудолф томе поздраву, па мислећи да сељак хоће нешто да моли, упита га: „Шта хоћеш?“ Сељак му одговори: „Ја бих ти нешто поклонио, царевићу, али само ако ћеш ми дати реч да ме босанске власти после неће затворити и мучити“. Рудолф му да реч, да нико неће смети ништа учинити му. Сељак отрчи и донесе нешто покривено. Кад скину покривач указа се кавез и у њему три голуба: један сасвим очерупан, лежи и готов липсати, други у једно око ћорав, а трећи крупан и угојен, са огрлицом око врата. Зачуди се Рудолф и сва његова пратња тако необичном дару, па ће царевић упитати сељака: „А зашто си ти то мени донео и шта значи то?“ Сељак опет потражи његову заштиту, кад му поклон растумачи, да га власти не смеју прогонити и затварати. А кад му Рудолф то обећа и у знак потврде пружи руку — сељак започе: „Видиш ли Царевићу овај голуб очерупан, што је готов липсати, то ти је народ у Босни и Херцеговини; а овај угојени с друге стране, то су твоји чиновници у Босни и Херцеговини, нигде им није боље; а овај ћорави голуб, то си ти царевићу! Оно око на које гледаш окренуто ти је чиновницима, па овамо не видиш народ како издише на мукама“. — Зачуди се царевић и пратња тако живој слици стања у заробљеној Босни, па извади три дуката, дарива сељака, опрости се с њим, захвали на поклону и оде даље“.

23 маја 1927 год. објавила је „Политика“ у Београду следећу вест:

„Легао је у гроб уистини велики покојник, један човек предратне генерације, који је сав свој живот утрошио у раду за ослобођење, за опште добро и напредак свога народа — умро је Никола Т. Кашиковић, тридесетогодишњи уредник „Босанске Виле“.

Живот Николе Кашиковића је једна суморна епопеја борбе и страдања, дубоке вере и надања. Још као млад човек, кад је улазио у неравну борбу за свој народ, он је био начисто с тим, да је непријатељ далеко надмоћнији, да је без обзiran и да ће он бити гањан и мучен. Љубав овога чове-

ка према своме народу и мржња према Аустроугарској и њеној управи у окупираним земљама била је тако керабански тврдоглава, да су га сами непријатељи, носиоци власти у Босни и Херцеговини сматрали најпре за манијака, а после за простог издајника и као таквог су га судили. Још првих дана, када је Аустроугарска окупирала Босну са Херцеговином, она је себи ставила у задатак да убије дух српства, да народ однароди, да раскине све везе са прошлешћу и традицијама, укратко да створи босанску народност. Кашиковић је устао да брани свој народ и његове историске идеале и традиције. Не треба заборавити да је у оно време, осамдесетих и деведесетих година прошлога века врло тешко и ризично било борити се за свој народ и надати се скрому успеху. Кашиковић га није ни очекивао одмах. Стрпљив врло много, он је неумoran ишао трновитим путем, који је још у раној младости изабрао и најзад, после ужасних мука и страдања доживео да види српство ослобођено и уједињено са Хрватима и Словенцима.“

Др. Милован Ђ. Миловановић

ДР. МИЛОВАН Ђ. МИЛОВАНОВИЋ

Отац д-ра Миловановића био је родом из средине Шумадије — из села Жабара у садашњем срезу опленачком. Био је војник и официр кнеза Милоша Обреновића, па је доцније прешао у грађанску државну службу и постао државни саветник. Био је то крупан и крепак човек, по природи ведра и здрава ума, благе нарави, веома љубазан, весео и пун свакојаких шала и прича. У доба владе кнеза Александра Карађорђевића, а нарочито доцније у доба владе кнезова Михаила и Милана Обреновића, у Београду су виши и високи чиновници били као нека аристократија. Добро плаћени (много боље него данас), међу собом повезани женидбом као у неку велику породицу, они су чували неку нарочиту, сталешку, солидарност, премда се иначе нису слагали: делили су се у групе и гложили око власти и утицаја. Али су ипак увек били сложни кад је требало да бране своје положаје од покрета и људи који нису били из њихова кола и нису показивали толико поштовања према држави и државној власти како је и колико, по њихову мишљењу, требало. Кнезу Милошу и кнезу Михаилу заиста није било тешко да тим људима докажу да је „власт од Бога“ и да је безбожник сваки који би што започео против сile и угледа власти. Сасвим је разумљиво што су ти људи били представници и браноци непопустљивог, у неку руку патриархалног, и секташког конзерватизма и упорни противници сваке промене дотадашњег стања, ако та промена не би имала за циљ што јачу државну власт и што јачи притисак на народ. У тим „господским“ кућама, кућама чиновничке аристократије, имали су владаоци из породице Обреновића најјачу потпору кад су хтели да ограниче права народа, а тако исто од њих им је претила и највећа опасност, ако би што покушали и против бирократије. Кад је реч о Миловану Ђ. Миловановићу, ово је било потребно напоменути због тога што су се трагови таквих погледа могли опазити и код њега кад је био на власти, а и иначе, и поред његова труда да буде широкогруд и присталица широке политичке слободе и демократије.

Д-р Милован Ђ. Миловановић родио се у Београду 15 фебруара 1863 године. Основну школу и гимназију свршио је у Београду, а у Паризу права. У време када се Миловановић школовао, гимназијска настава у Србији није била на

добром гласу. Наставничке су снаге биле прилично слабе, метод наставе скоро примитиван, а у духу наставе владало је неко неодређено и безживотно класичарство и романтика. Због тога су ђаци у гимназији стицали врло мало стварнога знања. Деца из богатијих, „господских“ (чиновничких и трговачких) кућа, уз припомоћ домаћих учитеља, успевали су да нешто боље науче туђе језике (немачки и француски), а у осталим наукама били су равни својим сиромашним друговима. Кад би један такав гимназиста отишао из гимназије право на који велики европски универзитет, нашао би се у приличној неприлици, јер није имао претходне спреме да би могао одмах започети научне студије на тим универзитетима. Поред тога њих је одмах бунио онај развијени живот у великим европским варошима, који се веома много разликовао од примитивног живота у Београду, једном великом балканском селу. Због тога је знатан број тих младића сасвим узалуд и ишао на стране универзитетете: они нису успели да се у погледу стварнога знања много одликују од вредних студената тадашње београдске Велике школе, која се у погледу наставе мало разликовала од ондашње гимназије.

Па ипак, понеки од тих студената на страни, својим природним даром, успевали су доста брзо да се снађују, да савладају све тешкоће и да у својим студијама на страним универзитетима постигну знатан успех, нарочито на пољу правних и уопште друштвених наука. Такав један ћак био је и Миловановић. Он је као студент права у Паризу успео да савлада правне науке и да својом докторском тезом „Гарантни уговори у међународном праву“ (Париз, 1888) обрати на себе пажњу стручњака на страни.

Кад се вратио у отаџбину, одмах је био постављен за професора државног права на Великој школи у Београду. Премда још врло млад, он се одмах истакао у својим предавањима која су била знатан напредак према ранијим предавањима на тој школи. Слушаоци су имали пред собом наставника, одличног говорника, који је и у погледу садржине и начина излагања био много ведрији и јаснији него ранији наставници, доста невешти ђаци мањом немачким универзитетима. Али друге прилике нису допустиле да Миловановић остане дужо на месту професора Велике школе.

Баш те године, када се Миловановић вратио у отаџбину, била су на реду врло значајна унутрашња питања. Режим који

је краљ Милан засновао после чуvene „Зајечарске буне“ (1883 год.) био је на издисају због унутрашњих тешкоћа створених неуспехом режима на свима пољима државног и народног живота и поразом Србије на Сливници, у рату с Бугарима 1885 године. Због свега тога, а и због раздора са краљицом Наталијом, трезвени и досада врло одлучни краљ Милан изгубио је био нерве и није више могао да брани режим који је сам створио и носио на својим леђима. Он је увиђао да се даље тако не може, да се мора попуштати духу времена и жељама народа, да се мора мислiti о промени устава и система државне управе. Премда је у априлу те године, на један свој начин, био отпустио радикалну владу ќенерала Саве Грујића, ипак му је било сасвим јасно да се без помоћи радикала не може извући из тадашње тешке ситуације. Он је само тражио начина да се извуче часно, да спасе своје владајачко достојанство до кога му је било врло многостало. Видео је да је његов опстанак на престолу немогућ, па се старао да оде сам, а да не буде отеран. Због тога се, на прилично велико изненађење својих ближих пријатеља и саветника, одлучио да мења устав и то у духу жеља радикалне странке.

Поред врло много недостатака, краљ Милан је имао и понеку добру особину. Он није волео политичаре лармаџије, оне „народне трибуне“ који ни сами не знају шта хоће, а умеју и могу да повуку народ за собом, да сметају властима, да изазивају нереде и узбуње. Али је умео да цени људе од знања и науке, па их је радо примао, често помагао, слушао, па је понекима од тих људи, који би се нашли у друштву оних „народних трибуна“ праштао. Милован Миловановић, вративши се из Париза кући, није се одмах одлучио којој ће се тадашњој политичкој странци у Србији придружити. Уз то је рођен у средини, оданој краљу Милану и династији Обреновића, био разлог што се у тим приликама краљ ослонио на помоћ и савете Миловановићеве у уставном питању. Кад је краљ Милан, у јесен 1888 г., основао велики Уставотворни одбор за израду новога устава, један од четири секретара тога одбора био је Миловановић. И заиста Миловановић је, као одличан знанац тога питања, био десна рука краљу Милану. Краљ Милан је углавном лично руководио радом тога одбора са толико знања и вештине да је то изненађивало ондашње политичке људе. А за то он има чајвише да захвали

Миловановићу који му је био стални саветник и помагач. То је била прилика када су и политичари, а не само његови ђаци на Великој школи, могли сазнати колико је дубоко и свестрано Миловановићево знање тих и других политичких питања и колика је његова способност да о тим питањима расправља.

Политичке прилике у Србији и после проглашења устава од 1888 год., када се чинило да ће се стање бар у унутрашњем животу средити, нису допустиле да Миловановић остане на својој катедри државног права на Великој школи. Владу су тада добили радикали, који у то доба нису још имали у својој средини довољно интелигенције која би била кадра да прихвати државне послове и да изведе нову организацију управе у духу устава од 1888 године. У странци је доиста било дosta школованих људи, али су били мањом још млади, велика већина тек што је изишла из школских клуба, и нису имали довољно искуства потребног за стварне државне послове. Странци је био, дакле, добродошао сваки школован човек, а нарочито ако се још одликовао темељним и теоријским и практичним познавањем државних послова и потреба. А Миловановић је био један од тих. Због тога је он убрзо морао оставити своју катедру и ући у ред чиновника, примињви положај начелника министарства спољашњих послова (крајем 1890 г.).

Миловановић се није брзо и лако одлучио којој ће се од тадажњих политичких странака у Србији придружити. Он је живео у Паризу у време када су се снажили демократски и радикални елементи који су и у политичке послове уносили реалистичке и позитивистичке методе. По својим чисто научним погледима он је био већ постао присталица такве политичке странке. Али радикализам у Србији, ако је у понечем и постао по угледу и утицају са запада, ипак није био потпуно исти са француским радикализмом, већ прилично пројект руским социјализмом и неким народним друштвеним и политичким предањима. Сем тога, породичне везе Миловановићеве отежавале су му прилаз радикалима, антидржавним и антидинастичким елементима, како су још тада радикале сматрале оне „господске“ породице којима је припадао. Из тих породица постали су поглавито конзервативни и династички људи, противници радикала и учешћа народних маса у државним и политичким пословима. Чинило се да ни Милова-

новић неће моћи савладати утицај тих породица и да ће се и он наћи у колу радикалних противника. По својој природи — ведрој и веселој — и по своме научном уверењу, он није могао остати у идејама тих консервативних кругова, у ствари мртвих и назадњачких духова, чији конзерватизам у ствари није био неко политичко начело, већ страх да им се не преотме положај и утицај у држави. По својој природи, Миловановић је био један од оних који су хтели покрете и промене, а за такве духове радикална је странка била погоднија него остале. Сем тога у другим странкама били су мањом старији људи који су волели да их свет сматра као мудре и искусне државнике, али их је у ствари време скоро у сваком погледу прегазило, те су се могли одржати само уз пркос новом времену. У радикалној странци били су млади људи пред којима је живот, људи ведрих погледа, вољни да раде и да стварају. То су у главном били разлози што се Миловановић придружио радикалима, на велику жалост и срџбу своје ближе сродничке околине¹⁾.

Ступивши у радикалну странку, Миловановић је ушао у коло њених интелектуалаца. По својој спреми и знању, по својој окретности, ведрини духа и особитој вештини у дискусији, Миловановић је ушао у ред најјачих странкиних начела и поступака, и у том погледу он је био раван Стојану Протићу, Гиги Гершићу и још неколицини страничних бранилаца. Миловановићево перо у страником органу „Одјеку“ било је врло поуздано, и противници су у препирци са њим имали исто толико муке колико и са Стојаном Протићем, нарочито на питањима уставнога права и међународне политике. Разлика између њега и Стојана Протића била је у томе што је Протић био одлучнији, отворенији у изразу, упоран у одбрани и врло насртљив у нападу, док је Миловановић био углађенији, јак у аргументацији и дијалектици, иначе врло отмен и пажљив према своме противнику. Протић је у

1) О њему су његови политички противници често понављали причу како је он случајно постао радикал, а у ствари је био напредњак (консервативна странка којој су поглавито припадали људи из поменутих београдских породица). Причали су да је он био написао неки политички чланак, па га понео у „Видело“ (орган напредњака), али га је у путу срео један његов друг и пријатељ, радикал, и наговорио те је тај исти чланак дао „Одјеку“, радикалном органу. Ако је ова прича и измишљена, она у суштини казује тачну ствар. Миловановић се заиста неко време колебао између те две странке.

полемици давао снагу своме гледишту и добрым избором чињеница и снагом свога израза, а Миловановић је тежио да потуче противника веома вештом и спретном анализом чињеница.

Као члан, радикалне странке, и то један од најистакнутијих, Миловановић је учествовао врло активно у унутрашњој политици Србије све до своје смрти. О тим је приликома било више говора у чланку о Стојану Протићу, па то овде не треба понављати. Као један од првака међу радикалним интелектуалцима, Миловановић није ограничио свој рад на уску партијску политику, већ је врло живо учествовао у приирању радикалних интелектуалаца и радикалне омладине. Он је био један од оснивача радикалног књижевног и политичког часописа „Дело“, коме је неко време био и уредник. „Дело“ је убрзо окупило око себе сву радикалну интелигенцију у Србији, па и доста срба књижевника и научника и изван Србије, а имао је за сараднике и књижевника и научника који иначе нису били чланови радикалне странке.

Пред крај 1894. г. краљ Александар Обреновић, који је 1894. г. суспендовао устав од 1888. и вратио у живот устав од 1896., и због тога изазвао јак отпор у народу противу себе и своје политике, жељео је да се мери с народом и да допусти израду новога устава. Да би се то урадило, било је потребно да уклони с владе напредњаке који су га — удруженi с једном групом либерала — помагали до тада, да на владу доведе радикале који су у народу имали врло јаку већину („пет шестина“) и да с њима изврши промену устава. Али он никако није хтео пристати да се влада дâ само радикалима, па је дошао на мисао да то изврши помоћу једнога неутралнога, чиновничкога, министарства у коме би било присталица из либералне и радикалне странке, али који се нису дотада били истакли у борби противу династије. Због тога је владу поверио своме присном пријатељу Ђорђу Симићу, а од радикала је, поред још тројице, ушао и Миловановић. Премда се Миловановић већ тада био истакао у радикалној странци, ипак му је краљ Александар био наклонjen и због његове врло високе спреме и због тога што је био из породице врло одане династији Обреновића.

Влада Ђорђа Симића није успела да реши уставно питање због неодлучности краља Александра и због супротног утицаја краља Милана, те је ова влада у октобру 1896. усту-

пила место влади д-ра Владана Ђорђевића, управо диктатури краља Милана, који је тада, као командант активне војске, држао скоро све у својој руци. О догађајима у Србији за време ове владе било је речи у чланку о Стојану Протићу, а овде се само спомиње да је поводом „Ивањданског атената“ оптужен и Миловановић. Није био ухапшен, јер је тада био у Бечу, али је осуђен на две године затвора. Убрзо је помилован и постављен за посланика у Букурешту, где је остао све до 1901. године.

Оженивши се краљицом Драгом, краљ Александар је дошао у сукоб са својим оцем и дотадашњим пријатељима и помагачима, а већ са радикалима је одавно био на ратној нози. Одједном је остао без пријатеља у земљи и тако запао у велику невољу. Да се из тих неприлика извуче краљ Александар је одлучио да сврши једном са уставним питањем, сталном невољом са којом се у Србији мучило од 1894. године. Па ипак није хтео да то питање реши онако како су то желели радикали, већ је смилио да помоћу једнога одбора састави један устав који ће у понечему задовољити радикале, али ипак оставити владаоцу јаку власт и утицај на државне послове. Сем тога он није хтео да тај устав прво прими народно представништво, него га је октроисао. Кад је тај устав објављен, саставио је владу из радикалне и напредне странке. У првој скупштини изабраној по том уставу створила се врло одлучна, премда малобројна, опозиција и томе уставу и новој влади. Радикална се странка због тога устава и поцепала на две групе, које су међу собом одмах отпочеле врло оштру борбу.

Претседник ове нове владе био је радикал др. Миша Вујић, а Миловановић је био министар правде, а мало доцније министар финансија. На њега је пао највећи терет да у Скупштини брани и владу и устав. Није то заиста био ни најмање угодан посао: ако је и могао лако бранити стварни рад владе, није му лако било бранити устав од 1901. године, јер заиста није ни садржином ни начином свога постанка одговарао начелима демократије и радикалне странке. Теоријски и начелно тај се устав уопште није могао бранити, па га није на тој основи ни Миловановић бранио, јер је и он сам по својим погледима био противник таквога стварања устава. Али је Миловановић био врло вешт у дискусији, и врло је вешто питање о уставу пренео на његову практичну

основу: бранио је оно што је у уставу добро и корисно (а тога је заиста било доста), а гурнуо је у страну теориски и начелни део. Премда је у дискусији био врло окретан и ка-дар да свога противника обасипа аргументима и дијалектиком, ипак у овој тешкој борби није му било лако, јер ни његови противници нису били наивни људи, а решени су били на борбу до краја. Због тога су они понеки пут доводили Миловановића у такав теснац, да се једва чупао. Тако је он на пр., био дотеран да призна да је начин доношења устава од 1901. год. у ствари државни удар, као што су били и они од 1893. и 1894. год., али је изишао са тврђењем да има државних удара добрих и рђавих. Тиме је тако пао у шаке својим противницима, и они су га тако чврсто стегли да се може рећи да је ту изгубио битку. Али је ова борба уједно јасно показала ко је Милован Миловановић: да је он један од ретких људи, по спреми, по одлучности, по своме отменом васпитању и лојалном понашању према противнику, једна врло велика интелектуална и политичка вредност. Његови противници су се и према њему показали лојални: признали су да је њега сила прилика довела у положај да брани што иначе по своме уверењу не би бранио, па су га ценили по његовој стварно умној и моралној вредности.

Кад је краљ Александар отпустио ову владу д-р Мише Вујића и отпочео владати као и до своје женидбе, д-р Миловановић је постављен за посланика у Риму, где је остао све до 1908. године.

У политичким догађајима у Србији за време од 1902. до 1908. године Миловановић није учествовао. Он је за то време седео у Риму и са пријатељима у Србији био је у слабим везама. Разлог је томе његово размимоилажење са групом радикала око Пашића. Пашић и његова група примили су такође устав од 1901. године и за њега носили одговорност пред народом. Шта више у јавности је тај устав бранио, исто као и Миловановић у Скупштини, Стојан Протић, несумњиво најугледнији радикал из Пашићеве групе. Али је Пашић ипак ометао рад владе д-ра Вујића једино стога, како се онда то тумачило, што је он одавно био Вујићев противник у странци, јер је д-р Вујић уживао велики углед код радикалне интелигенције. Сем тога, Пашић је желео да замени у влади д-ра Вујића, да би у самој странци поправио свој положај и по-

вратио ранији углед који је био поремећен због његове врло неизгодне изјаве пред преким судом који је судио окривљенима за Ивањдански атентат. Кад у овоме, због упорног неповерења код краља Александра није могао успети, Пашић се тајно приближио ондашњој опозицији и њу храбрио у борби и против устава од 1901 год. и против владе. Миловановић је био врло уман човек и могао је одмах уочити разлоге таквом Пашићевом држању, те је сматрао Пашића као човека који не преза од сваких средстава и не штеди чак ни своје пријатеље, ако му је потребно да постигне какав политички циљ. Увиђали су то и други, па су му ипак праштали, али му Миловановић то није могао оправдати и остао је до kraја уверен да са Пашићем не може радити. Шта више, Миловановић је у току 1906 и 1907 године према Пашићу употребио исти начин као и Пашић према њему 1901 и 1902 год.: у врло упорној борби опозиције противу Пашића он је из Рима ступио у везу са опозицијом и храбрио је у отпору Пашићеву режиму. Због тога је већ тада опозиција врло често и упорно тражила да Пашића на положај министра иностраних дела замени Миловановић, јер ужива много веће поверење.

У 1908 години сукоб између опозиције и Пашићеве владе био се толико заострио, да је претио да унесе јаке потресе у државне послове. Пашић је био принуђен да одступи. Нову владу образовао је Пера Велимировић, један од радикалних вођа. У овој влади Миловановић је постао министар спољашњих послова и на томе је положају остало у свима владама које су после долазиле на државну управу до своје смрти. Године 1911 дошло је скоро до отвореног разлаза између њега и Пашића, те је тада Пашић одступио и Миловановић постао претседник владе, задржавајући и даље портфель министарства спољашњих послова.

За време овога Миловановићева министровања догодили су се и на Балкану и у Европи врло крупни догађаји који су знатно утицали на општу спољну политику европских сила. Ти су догађаји готово јасно указивали шта се има очекивати у најкраћем времену. Стање које је у Европи створено Берлинским конгресом увијало се и ломило услед непредвиђених притисака и удара још од првих дана после тога конгреса. Руско-јапански рат, врење на Балкану, сукоби између Немачке и Француске и други догађаји убрзали су веома развој

догађаја, јаче их сплели и снажно притискивали на европску дипломатију да брже мисли и ради и тражи решење, на који би начин требало извући европске државе и народе из тога готово несноснога стања. Општи судар био је већ у ваздуху, премда је дипломатија из све снаге тражила начина да га избегне. Сав тај труд био је узалудан. Радећи да одржи мир, дипломатија је спремала и рат. Настаје путовање владалаца и дипломата, настају разговори и споразуми од данас до сутра, па најзад настаје и груписање сила у противничке таборе, спремање војске и оружја.

На Балкану је најгоре. Истина борбе у Мађедснији мараксавају под притиском великих сила, али су духови били раздражени и претили су да се сваког часа та борба отпочне изнова. Аустро-Угарска непрестано проналази начина да се на Балкану не спава на миру. Године 1908 излази са мишљу да веже Сарајево и Солун железницом преко Косовске Митровице, и у исто време потстиче Арбанасе на насиља према Србима у Косовском вилајету. Насупрот томе Србија, уз помоћ Русије, излази са пројектом трансбалканске железнице која ће везивати Неготин са Јадранским Морем. Србија је у врло великом шкрипцу између Аустро-Угарске и Бугарске, којој помажу и Русија и Аустро Угарска, а уз њих и остale силе. У то доба, 1908 г., Русија се свом снагом старала да оснажи свој утицај у Бугарској, а о Србији се бринула само у толико уколико је хтела да смета Аустро-Угарској. Царински рат, који је између Србије и Аустро-Угарске био започео 1906 г., још није био завршен. Између Србије и Црне Горе везе врло слабе, ако се не може рећи да су и горе биле. Укратко међународни положај Србије био је исто тако мучан какве су биле и њене унутрашње прилике.

Владе које су се у Србији ређале од 1903 г. нису успеле да у спољашњој политици Србије нађу један одређен и колико толико уравњен пут. За то време спољашњом политичком руководио је понајвише Пашић. Пашић је уживао врло велико поверење у Русији, и то му је у његовој политици и олакшавало и отежавало рад у подједнакој мери — све је зависило од веза између Русије и Аустро-Угарске. Пашић је покушавао да донекле уреди везе са Аустро-Угарском и да узме у руке национални покрет код јужних Словена у монархији, али Аустро-Угарска је опет хтела да искористи руске невоље после руско-јапанског рата и да за себе обезбеди моћан ути-

цај на Балкану и то против интереса и Русије и Србије. Миловановић је имао доста права кад се ближим пријатељима жалио да је наследио Србију у доста незгодном положају. Унутрашње прилике у Србији биле су такође тешке. У Народној скупштини је опозиција водила безобзирну опструкцију и сваки се државни посао посматрао као чисто партиски посао. Народ је у Србији заиста био духовно спреман за борбу за ослобођење и уједињење. То одушевљење за борбу било је веома појачано царинским ратом са Аустро-Угарском. Тада је сукоб уверио народ да му нема не само националног него ни економског опстанка, ако не задобије слободну везу са светом те и даље буде у економском погледу у зависности од Аустро-Угарске. Али војна спрема била је врло слаба. Стручна спрема војске била је веома заостала. Тако после руско-јапанског рата покушавало се у војсци радити савременим методом. Наоружање је такође било врло слабо. Напори да се српска војска наоружа савременим оружјем наилазили су на врло велике сметње. Питање о наоружању постало је, због финансијских и политичких разлога, право међународно питање, јер Аустро-Угарска није хтела допустити да се обиђу њени капиталисти и њене фабрике оружја, а Србија је хтела да се ослободи и једних и других и да средства тражи у Француској или у Русији.

Миловановић је заиста имао много да мисли и да ради да Србију изведе из тих тешкоћа. Он се с Пашићем слагао потпуно у погледу тежња и циљева спољашње политике, али је морао из основа мењати метод рада. У своме раду Пашић се држао стално једне једине мисли: чекати Русију да она сврши свој обрачун са Аустро-Угарском. Док се то не дододи, треба избегавати све што би могло довести до сукоба с Аустро-Угарском, а тражити начина да Бугари и Грци не оснаже и сувише свој утицај на Балкану. За сваки случај, тражити начина да се створи балкански савез и против Турске и против Аустрије. Он је то мислио да постигне непосредним преговорима са Бугарима и Грцима, без много мешања и Русије и Аустро-Угарске. Кад је Миловановић примио министарство спољашњих послова 1908, прилике су биле такве да се заиста није могло ни радити другаче него што је Пашић мислио и радио. Доиста морало се чекати да помогне време, кад се помоћ није могла наћи код људи. Али је и Миловановић, као и сваки који је о тим стварима онда мислио, био уверен да

ово чекање може бити врло опасно: мора се нешто смислити да се време убрза у своме дејству и, нарочито, наћи начина, да нас догађаји не изненаде. Али шта и како треба радити? То је био онај тешки проблем који се испрецио пред Миловановића онога дана када је први пут ступио у кабинет министра спољашњих послова.

Док је Миловановић размишљао о овоме, Аустро-Угарска је спремала удар: анексију Босне и Херцеговине. Она је хтела да искористи смутње у Турској и несрећеност међународних веза у Европи и да заузме ове две области које јој је Берлински конгрес био поверио на управу. Пошто би ово била повреда тога уговора, Аустро-Угарској је било јасно да ће најни ипак на отпор код сила потписнице Берлинског уговора. Премда је рачунала да тај отпор на крају неће спречити анексију, ипак је сматрала да треба да нађе начина да свој положај у том случају олакша. Ради тога она се тајно споразумела с Бугарском, да Бугарска истога дана прогласи своју независност, што је такође повреда и измена Берлинског уговора. Ако сите признају независност Бугарске, тим самим морају признати и анексију Босне и Херцеговине, а било је јасно да се нико неће противити бугарској независности, јер је она фактички и постојала, а уз Бугаре су биле и Русија и Енглеска, свака из својих разлога.

Овај догађај изненадио је Миловановића као и скоро цео свет онда. Могло се у лето 1908. г. по неким знацима помишљати да Аустро-Угарска спрема анексију, али се ипак сматрало да је то само пипање пулса и да бечка влада неће смети извршити ту своју намеру. Због тога ни Миловановић није имао скоро ништа у рукама за тај случај. Он се тек почeo размишљати и спремати за то. И кад је анексија проглашена, он се нашао са Србијом у тешкој ситуацији. Сасвим је природно да га је овај догађај веома збунио и заплео, али он није био од оних политичара који би се дао да га тренутна забуна савлада. Будући по природи активан, а довољно окретан, он се и у том брзо снашао. Прво што је смислио да уради јесте одвајање бугарског питања од питања Босне и Херцеговине. Проглашење бугарске независности је само претварање једнога фактичнога стања у правно стање. Сем тога тиме се не вређају национални интереси некога трећега. То је у осталом и задовољење правде. Бугарска независност је питање које се има расправити само између Бугарске и

Турске, и нико трећи нема права да се меша у то. Питање о Босни и Херцеговини није тако, премда би се и у овом случају могло тврдити да би признање анексије било у ствари такође претварање фактичнога стања у правно. Али анексија врећа национална права српскога народа, а Аустро-Угарска нема националних права у тим земљама. Сем тога тиме се Аустро-Угарска снажи и територијално и у погледу броја свога становништва, те је њена и војничка и привредна моћ већа него што је до тада била. А то је поремећај дотадашње равнотеже у Европи коју је, како тако, утврдио Берлински уговор. Најзад има неке и правне и, нарочито, моралне разлике у поступку кад један уговор гази неко ко у стварању тога уговора није имао никаквог учешћа, а тим више кад је тај уговор састављен баш на његову штету. Нису, дакле, у једном истом правном и моралном положају Бугарска и Аустро-Угарска, јер Бугарска није ни постојала кад је стваран Берлински уговор, већ је она постала по одредбама тога уговора, и тај уговор њу не може ни у ком случају везивати у оној мери и у оном смислу као што везује Аустро-Угарску. Не може се, дакле, истом мером мерити случај проглашења бугарске независности и анексија Босне и Херцеговине. Са гледишта Србије, Бугарска ни у чему није повредила њене интересе. Србија би се могла на Бугарску пожалити само зато што је она један свој народни и државни успех везала за насиље учињено српском и у опште југословенском народу. Али је ово ипак сентименталност која се може и прећи кад су у питању стварни народни и државни интереси. Могло би се још рећи да је овим својим поступком Бугарска изгубила право на моралну помоћ Србије у сличном случају, али — какав је онда био међународни положај обе државе — Бугарска је могла рачунати да јој оваква помоћ Србије неће никад ни требати.

Оваквим својим погледима на ствар Миловановић је жељео да питање о анексији Босне и Херцеговине постави као европско питање, насупрот тежњи аустро-угарске дипломатије: да то питање веже са бугарском независношћу и сведе на питање између Турске и Аустро-Угарске. Али су прилике тада у Европи биле такве, да је било врло тешко наћи формулу која би европске владе навела да о том питању мисле онако као Миловановић. Национално начело било је у државама, које су постигле своје народно уједињење, прилично изгубило од

некадашње своје свежине и снаге. Аустро-Угарска влада му је била увек врло огорчени непријатељ. У Немачкој, Француској и Енглеској то је начело знатно ослабило према много тежим и пречим економским питањима. У погледу Елзаса и Лотарингије и за Французе су више вредели привредни него национални разлоги. Код Италијана то је начело било нешто јаче и свежије због италијанских крајева под Аустријом и због превласти на Јадранском Мору. Још је једино код Словена то начело било у пуном значају. Дакле са националним начелом мало се што могло постићи код великих европских сила, ако иза, или поред тога начела не стоји још штогод. Много је више вредело оно тумачење Берлинског уговора. То је међународно правно начело и с тим се могло највише успети код Енглеза, који су, може се рећи, одмах и прихватили овакво гледиште и захтевали дискусију на тој основи. Али и тај пристанак Енглеза давао је мало наде на какав успех. Енглези су хтели само дискусију на тој основи, али није било ни најмање поуздано да ће они до краја настојати да се Берлински уговор одржи до краја, јер су они врло добро знали да проста дискусија неће спasti тај уговор, већ рат, а они тада нису били ни мало расположени да ратују због Босне и Херцеговине.

Анексија Босне и Херцеговине поред Србије највише је погодила Русију: аустро-угарска дипломатија поново је надиграла руску, јер Аустро-Угарска доби Босну и Херцеговину не давши за то баш никавке накнаде Русији. За Русију је то била и штета и понижење. Због тога је даљи ток тога питања зависио од ње. Русија је одмах у почетку стала на гледиште да је Аустро-Угарска једноставно погазила Берлински уговор и тражила, уз помоћ своје савезнице Француске, да се то питање изнесе пред конгрес Европских сила потписница тога уговора. Видећи такво држање Русије и осталих сила одмах у почетку, Миловановић је учинио једну погрешку која умalo није упропастила цело питање: тражио је да се Србији да територијална накнада за Босну и Херцеговину. Дакле и он оставља национално начело и прихвата државоправно, и тако наилази на један терен на коме би Србија поуздано изгубила парницу. Али се срећом он брзо трагао, јер су га одмах опоменули и политички другови у Србији и пријатељи у Европи, те он поново сву тежину баца на национално начело и на одредбе Берлинскога Уговора.

У том погледу нашли су се сложни Русија, Француска, Енглеска и, донекле, Италија, те је могао рачунати да ће бити успеха, ако никаквог другог, а оно да то питање остане европско и да се не допусти Аустро-Угарској да га сама расправља са Турском.

У овом погледу Миловановић је успео. Питање анексије Босне и Херцеговине није се могло решити ни онако брзо ни онако лако како је то замишљала бечка влада. Миловановић је потпуно успео да бугарску независност одвоји од анексије. Силе су скоро једнодушно признале бугарску независност, а питање о анексији сматрале као европско питање и тражиле да о њему решава конгрес сила које су потписале Берлински уговор. Далеко би нас одвело кад бисмо на овом месту излагали подробно ток тога питања. Доста ће бити да напоменемо да се у Европи, уколико се улазило дубље у разговоре о овој ствари, све више долазило до уверења да се оваква питања не могу решавати без рата. Међутим ниједна сила није била спремна за рат нити га је хтела започети због анексије. Једино Русија показивала је прилично одлучну вољу да загази и у рат. Али она није била спремна за то, тим пре што се у току преговора јасно показало да иза Аустро-Угарске чврсто и одлучно стоји Немачка. Цар Виљем је уосталом једним енергичним захтевом да Русија демобилише у року од 24 сата, пресекао разговор о овом питању и натерао Русију да призна анексију. Разуме се да су за Русијом то учиниле и остale европске сile. Сада није било тешко бечкој влади да нагна српску владу да и она призна анексију, и да изјави како анексијом нису повређена никаква права Србији и да обећа да ће у будуће са Аустро-Угарском одржавати исправне суседске везе (31 марта 1909). Тиме је ово питање било решено, а што се тиче султанових суверених права на Босну и Херцеговину, остављено је да се саме међу собом споразумевају Турска и Аустро-Угарска.

Овај сукоб са Аустро-Угарском свршио се, дакле, на штету Србије. Савременици су за то окривили Миловановића. Говорили су да је он својим несталним, неодлучним и невештим држањем упропастио српску ствар. То су му нарочито приговарали неки радикали. А патриотски кругови су га и с уверењем искрено осуђивали. У суштини Миловановић је само привидно изгубио битку, а Аустро-Угарска је задобила по-

беду која је доказала тачност речи грофа Горчакова на Берлинском конгресу; „Аустрији је гроб на Балкану“.

Анексија Босне и Херцеговине уништила је потпуно Берлински уговор, један међународни уговор који је до тада колико толико држао у границама понеке европске сile. Такав један општи међународни уговор није више постојао: европске сile, потписнице тога уговора, добиле су потпуно одрешене руке у својој спољашњој политици. Нико за тим уговором није зажалио, а најмање су балкански народи имали разлога да за њим плачу. Али то једнострano и подмукло га жење међународнога уговора од стране сile која га је уговорила и потписала, и која је у стварању тога уговора имала прву реч, који је створен онако како је она желела, показало је свима и свакоме да међународни уговори немају ону вредност каква им се дотада придавала. А одржање међународнога мира и што лакше културне и економске везе између поједињих народа и држава захтевају да ти уговори морају имати вредност и снагу коју ће сваки поштовати. Није, дакле, само штета у томе што се Аустро-Угарска дочекала двеју султанових покрајина које у ствари, посматране са гледишта општих европских међународних интереса, не представљају неку особиту вредност. Много је већа штета у томе што је Аустро-Угарска згазила међународно поверење без кога није могуће одржати мир и обезбедити културни и мирни напредак народа у Европи. Изузевши Немачку и Аустро-Угарску, које су тада постигле несумњиво врло велики дипломатски успех, све су остale велике сile и све остale државе осетиле шта је значио тај ударац. Због тога се сада у Европи морало размишљати о начину на који ће да се спрече у будућности такви самовољни поступци који могу довести до општих сукоба и уништити оно што су векови стварали.

Сем ове опште и начелне чињенице, било је разлога да се све остale велике сile у Европи — сем Немачке — осете погођене и с гледишта својих посебних интереса. Речено је већ да се Русија осетила најјаче погођена овим поступком бечке владе која јој је и сада приредила исти онакав пораз какав је претрпела у Берлину 1878 године. Стара изрека једнога рускога ќенерала да „пут у Цариград води преко Беча“ добила је нов и врло јак доказ колико је тачна и истинита. Али је сада и тај пут постао врло тежак и опасан што се иза Аустро-Угарске налази до зуба наоружана Не-

мачка. За остале силе анексија није добитак Аустро-Угарске него Немачке која тежи да се, преко Аустро-Угарске докопа Солуна. То је забринуло на првом месту Италију која је сањала да се утврди у Јадранском Мору и која је волела због тога да се на Балкану створе неколике слабе државе, а не да се ту утврди Аустро-Угарска која већ држи Далмацију. То је био већ довољан разлог да Италија озбиљно размишља да ли је њен стварни интерес да и даље остане савезница Аустро-Угарске и члан Тројног Савеза. И Енглеска се осетила погођена баш у њеним сопственим интересима. Више од једнога века она је бранила Турску највише због тога да Русија не узме у своје руке Босфор и Дарданеле и не постане опасна за њену превласт у Леванту и Мисиру. Место Русије сада се јавља Немачка која жели исто оно што Енглеска није хтела дати Русији. А Немачка је много опаснија него Русија. Културно и војнички веома снажна Немачка, чија индустрија већ у колонијама потискује енглеску, биће много чвршћа кад узме Левант у своје руке него што би била Русија. Због тога је и енглеска дипломација после анексије Босне и Херцеговине веома узнемирена: журно тражи начина да се обезбеди од те опасности. Природно је било што се и Француска узнемирила. Ако се допусти да се Немачка и Аустро-Угарска и даље снаже и постижу овако јевтине успехе, онда се Француска мора помирити са судбином и за свагда се одрећи наде да поврати Елзас и Лотарингију и бити спремна да поднесе и друге велике губитке у борби с Немачком.

Према свему јасно је да је анексија Босне и Херцеговине била исто толико разлог за бригу свих осталих великих сила колико је то био национални губитак српскога народа. И због тога је тај губитак српски носио у себи веома развијену клицу врло крупних заплета, он је управо био разлог да се убрзо у Европи створи скоро општи фронт према Немачкој и Аустро-Угарској. А у томе и јесте онај велики добитак који је у врло великој мери постигао баш Миловановић што је умео да увери европске сile да анексија Босне и Херцеговине није повредила само српске народне интересе, већ је повредила далеко значајније међународне интересе, и да је то питање европско питање које сile имају да реше. Велике су сile прогутале анексију, али им тај залогај није сишао у stomak — остао је у једњаку да га после врате на Немачку и Аустро-Угарску и да их озбиљно казне за ту повреду ме-

ђународнога уговора и уношење узбуђења и немира у међународне везе.

И Миловановић и сви они у Србији који су могли мирно да гледају и даље, преко посебних интереса српскога народа, јасно су то увидели одмах и могли су се радовати значајном успеху Миловановићеве политike. Али је сада, за Миловановића, настало доба најтежега рада, највеће бриге да конац боље будућности који му је пао у руке не изгуби из руку, већ да га умножи са још више струка: требало је радити да се оно тренутно узбуђење у Европи не смири и не заборави.

Уосталом Миловановић није морао много да размишља како ће европске сile држати у узбуђењу и како ће их на водити да не забораве балканско питање. Не само на Балкану, него и у цеој Европи постојала је поодавно нека грозничавост, владе и народи били су узбуђени и све више улазили у теже и теже заплете. Сама Аустро-Угарска није постигла анексијом баш оно на шта је највише циљала: да једним крупним дипломатским успехом заплаши и умири своје народе који за последњих сто година не престају да се буне и траже своју што ширу националну слободу и независност. Напротив тај је национални покрет у Аустро-Угарској постао још јачи и живљи после анексије. Политичаре у Србији забринула је била анексија, поред споменутих разлога, још и стога што је настала опасност да се поквари она лепа слога између Срба и Хрвата у Угарској, којој је ударен поуздан основ у српско-хрватској коалицији 1905 године. Настала је бојазан да бечка влада не изазове код Хрвата опет оне старе историске претензије на Босну и Херцеговину каквим обећањем да ће се те две покрајине спојити с Хрватском, што су неки хрватски политичари веома много желели. А српско-хрватска коалиција много је сметала и Бечу и Пешти, премда је она у почетку створена с циљем да се помогне Мађарима у њиховим преговорима с Бечом за обнову нагодбе од 1867 године. Да би разбили ову српско-хрватску коалицију, бечка је влада у споразуму с пештанском оптужила и ухапсила 53 Србина, понајвише народних посланика и чланова српско-хрватске коалиције, тобож што су били агенти Србије и пропагатори великосрпске идеје. Било је врло значајно то што није ухапшен ниједан Хрват, а то је тако урађено само зато да посеје раздор између Срба и Хрвата. Многи су тада помислили да је са српско-хрватском слогом свршено, тим пре

што су неки хрватски универзитетски професори и други политичари са историјом у руци доказивали хрватска, и то само хрватска историска права на Босну и Херцеговину. Сваки је очекивао да ће се појавити оно исто што се било у погледу српско-хрватских веза појавило после окупације ових двеју области 1878 године. Али срећом, Хрватски политичари из 1908 године нису били истих појмова као они после 1878 године, јер су се ови млађи користили искуством оних старијих. Они су јасно видели да садашња аустријска обећавања вреде исто онолико колико и некадашња обећања надвојводе Албрехта уочи херцеговачког устанка. Настало је велико душевно олакшање кад се догодило да су се за бранитеље оптужених Срба пријавили скоро све сами адвокати и други прваци Хрвати. То је био знак да је српско-хрватска коалиција издржала најтежи ударац и остала здрава и читава.

У овом тешком и судбоносном тренутку за Хрвате и, нарочито, за Србе, прискочили су у помоћ и Чеси. То је данас, кад се они догађаји посматрају из историске перспективе, јасно од коликог је значаја и од колике је вредности услуга коју су тада учинили данашњи председник чехословачке републике поштована старина г. Масарик и други чешки политичари из тога доба, помогавши да се онако обрука и пред културним светом понизи аустро-угарска дипломација у знаменитом Фридјунговом процесу. Миловановић је тада било јасно да је неопходно потребно да се политика јужних Словена што јаче веже са покретом Чеха, јер је чешки покрет веома много утицао и на остале Словене у земљама хабзбуршке монахије. Тада универзитетски професор и народни посланик г. Масарик и његов друг Клофач, нарочито г. Масарик, били су духовни вођи целокупне словенске омладине, која је у нов национални покрет уносила, поред нове младалачке свежине, још и здравије и чистије појмове него што их је имала ранија романтична генерација. Миловановић је озбиљно настao да се та веза створи, одржи и ојача и у томе је много успео.

Друго врло значајно питање се појавило одмах после анексије које је требало покушати и решити: створити споразум међу балканским државама, као брану даљем аустро-немачком надирању. То је било у првим данима после анексије скоро немогуће. Основа тога општег балканског споразума, или савеза, био је споразум између Србије и Бугарске.

А прилике су тада биле такве да је тај споразум могао бити само маштање каквога собнога дипломате. Требало је наћи начина да се Срби и Бугари погоде о Мађедонији, а то је баш било немогуће, јер су Бугари упорно тражили целу Мађедонију, ширећи јој границе и на велики део Старе Србије (на пр. на Скопље). Сем тога политички положај Бугарске био је тада такав, да су Бугари били тврдо уверени да им није потребан никакав споразум са Србијом, јер су могли рачнati да ће своје жеље моћи постићи и без Србије и против Србије. Бугарска је тада уживала, било искрено било рачунски, симпатије свих великих сила, сем Турске, а Србија није имала никада симпатија, сем код Русије. Аустро-Угарска штампа успела је да у Европи створи о Бугарима најлепше мишљење: то је нова и врло напредна држава, народ је мирољубив, вредан и послушан; политичари су врло мудри и лојални; војна им је снага врло велика и војска одлично уређена („балкански Пруси“). Тај народ потпуно заслужује симпатије културних народа у Европи. Напротив о Србији и Србима та је штампа успела да створи врло рђаво мишљење. Србија је земља буна и разбојништва; Срби су немиран и нерадан народ, културно веома заостао, са много рђавих моралних особина; српски политичари су неспособни и неозбиљни, нико се од њих не брине о држави већ само о себи лично; војска је неуређена и неспремна; српски официри, место да мисле о војсци, воде политику, стварају завере и пртерују и убијају владаоце итд. За време анексионе кризе имао је Миловановић много муке да такво мишљење о Србији промени, и у томе је једва нешто успео. Врло је тешко било успети да то мишљење промене Енглези, код којих је аустрофилска политика била врло стара и врло снажна. Па ипак је успео бар мало.

Да постигне овај тада скоро сасвим немогућ споразум са Бугарима, Миловановић је морао много да мисли и да тражи начина. Посао му је доста отежавало и то што га у томе послу нису разумевали ни неки његови другови у самој радикалној странци. Премда је Миловановић био један од најумнијих првака радикалне странке, ипак он у тој странци није могао задобити оно поверење, које је имао Пашић. Радикална је странка у основи странка сељака и паланачких газда, који су опет скоро сви из реда били пореклом сељаци и са сељацима из своје околине одржавали сталне и врло јаке везе. Врло окретни, вешти и приступачни Миловановић није жалио

труда да придобије и те сељачке вође „газде“, али је у томе тешко успевао. За те људе Пашић је био вођа, и само је он умео да их држи на узди. Да би дакле имао потребну помоћ у странци, било му је потребно да има уза се Пашића. Пашић је лојално и својски помагао Миловановићу за време анексионе кризе, као што су га помогли и вођи других странака, али после те кризе Пашић му је отказано помоћ. Није томе био разлог у личној амбицији Пашићевој да он води спољашњу политику Србије, већ се Пашић начелно није слагао са начином како Миловановић ту политику води. Пашић је био стари и доследни присталица споразума са Бугарима и балканског савеза, дакле желео је исто што и Миловановић. Али је Пашић желео да се тај споразум и тај савез постигне непосредно с Бугарима, без мешања осталих европских сила, па чак, ако се може, и без мешања Русије, премда је он био несумњиво највећи русофил у Србији и због тога уживао неограничено поверење у Русији, нарочито код руских панслависта. Сем тога Пашић, ако је и желео искрено савез и споразум са Бугарима, био је веома непопустљив према бугарским жељама. Он је пуштао Бугаре најдаље до Струме. Највише што је хтео да им попусти то је што им је давао и целу Маједонију, али у оном обиму каква је она била у доба Александра Великога (солунска околина јужно од Беласице, од Вардара до Струме).

Миловановић је и сам био толико трезвен да је увиђао да би самосталан споразум између балканских народа био најбољи, јер велики и силни помагачи и протектори имају увек ту жељу да заштиту претворе у туторство. Али је у оном тренутку то било просто немогуће; без тога посредништва није се ни на какав начин могao постићи тај споразум, а чинило се да то неће бити могуће ни у врло далекој будућности. Сем тога, ако би се и дошло до тога споразума, шта би он стварно значио пред силом удружене Немачке и Аустро-Угарске (а била би довољна и сама Турска), ако не би имао некога наслона који би се снагом могao мерити са тим двема силама? Ако се хтело нешто урадити, и то урадити што пре, морало се тражити помоћи код сила противница Немачке и Аустро-Угарске. Због тога је Миловановић, врло одлучно и умешно баш тражио то посредништво. Даље, Миловановић је сматрао да се без некога попуштања Бугарима не само не може постићи споразум с њима, него уопште

нема смисла ни тежити за њим. Због тога је он настојао да нађе неку средину између дотадашњих претензија бугарских и српских.

Премда би било врло занимљиво и врло поучно изложити детаљније како је Миловановић ту ствар водио и најзад завршио једним позитивним споразумом са Бугарима из кога се родио Балкански савез. Али то би и сувише проширило причање, а то на овом месту није подесно. Засада биће довољно рећи да је Миловановић успео. Њему је у томе веома много помагао и сам развој догађаја и у Европи и на Балкану, и он је умео да се тим развојем користи и да за своју отаџбину постигне резултате којима има да се захвали за ово што она данас има. Револуција у Турској, отворене изјаве аустријских и немачких политичара о изласку на Солун и о „Продирању на Исток“ („Drang nach Osten“) наравно и преко Бугарске као и преко Србије, утицале су на бугарског кнеза Фердинанда, најупорнијег противника српско-бугарског зближења, да и сам увиди да је од Аустро-Угарске већ добио све што је могао добити, и да у будуће не само од ње нема да очекује никакву помоћ и корист, већ да има да страхује и за опстанак бугарске самосталности. Било је доста знакова по којима је и он, као и остали у Бугарској трезвени Бугари, могао видети да ће Аустро-Угарска докопати за себе Маједонију, исто онако као што је докопала Босну и Херцеговину, ако он не би пристао да је подели са Србима. Нешто то, а нешто и вечито супарништво између Русије и Аустро-Угарске на Балкану и уздање у симпатије Енглеза и Немаца, било је разлог те је он одједном нашао да има рачуна да се споразуме са Србијом, а после ће се постарати како ће Србима оставити што мању корист. Миловановић је то видео врло јасно, па је одмах прихватио то расположење краља Фердинанда и настојао да дође до споразума и савеза. Захваљујући помоћи Француске и Русије до савеза је и дошло у фебруару 1912. године. Познат је врло добро уговор о савезу и познато је како је Миловановић, ако је и ишао врло далеко у попуштању Бугарима, ипак у уговору о савезу унео једну одредбу која је доцније Србији и Пашићу дала довољно и правне и моралне снаге да Бугарима остави много мање од онога чему су се они надали. То је она подела на неспорну и спорну зону и она одредба

о арбитражи рускога цара по свршетку рата и по постигнутим успехима.

Ако оставимо на страну стицај прилика и помоћ Русије и Француске, Балкански савез је дело Милована Миловановића потпуно у оној мери у колико је државник тада слабе и у свету доста незгодно пласиране Србије могао утицати на те догађаје. Истина је да савременици нису овако схватали и ценили његов успех и његове заслуге. Они су посматрали догађаје са стране и слободни од свих обзира, па им се чинило да Миловановић испушта ствари из руку, да у попуштању Бугарима иде и сувише далеко, до близу потпуног издајства права и тежња Србије и српскога народа. То је утицало на те савременике да су, без икаквих обзира на ранije догађаје, на њега бацили сву кривицу и због анексије Босне и Херцеговине. Наравно њега није ни најмање збуњивала та неозбиљна и необјективна критика: он је одлучно и стално тежио да постигне циљ о коме је добро промислио. Данашње тек покољење, коме су ондашњи догађаји много боље познати него савременицима (јер су тек сада отворене неке тајне дипломатске архиве), мисли, и мора мислити, друкче о раду и способностима Милована Миловановића.

Милован Миловановић је успео да савлада све препоне, да створи Балкански савез и да припреми све за успешан рат тога савеза с Турцима за ослобођење Балканскога Полуострва. Али он није био срећан да доживи и последице тога свога савеза. Умро је изненада у јеку рада да тај савез спреми за акцију (18. јуна 1912. г.). Ту је акцију извео Пашић. Можда би се могло сматрати да је Миловановић био ипак срећан што је даље вођење тих послова прихватио баш Пашић са својим погледима на ствар, јер би можда који други буквально схватио Миловановићеву политику, узевши је онаку каква је била позната тада јавности, и можда не би постигао ни умео постићи оне резултате, које је постигао Пашић.

По резултатима свога рада политичкога и, у приличној мери, научнога, Миловановић спада несумњиво у ред најзначнијих и најзаслужнијих државника Србије.

Јуба М. Давидовић

ЉУБОМИР М. ДАВИДОВИЋ

Влашка, село недалеко од Младеновца, место је рођења Љубомира Давидовића. Ту је он угледао света 12. децембра 1863. г.

Основну школу свршио је у родном селу, а гимназију и затим Велику школу у Београду.

Српско-бугарски рат од 1885. г. затекло је Љубомира у војсци. По свршетку овог несрћег рата Давидовић је добио место предавача у ужиčкој реалци, а када је положио професорски испит постављен је 1888. год за професора.

1890. г. постављен је за директора ниже гимназије у Врању, где је у току скоро шест година веома активно деловао на националном и политичком пољу.

Одушевљен поборник демократских идеја, поштен и искрен, те стога убедљив, Давидовић је у врањском округу стекао пуно приврженика, и дugo година овај крај га је бирао за свога претставника у скупштини.

Налазећи се са службом на самој јужној граници Србије Давидовић је имао прилике, да се упозна са тешким и мучним животом српског живља у Старој Србији и Македонији. Као предан национални радник он је скренуо озбиљну пажњу на догађаје, који се одигравају у тим класичним српским покрајинама. Истраживао је начин: како да се олакша неподношљив живот тамошњем напађеном народу? Треба знати да једина народност која у Турској није била званично призната, беху Срби. Они су живели у сваком погледу потпуно бесправно. Била је то српска раја у Старој Србији и Македонији осуђена да кроз цео живот ради и плаћа, да пати и да пропада. А на Вардару одигравани су језовити призори. Тамо се систематски спроводило истребљивање Срба. То су с планом изводиле чак и оне нације, које су дисале мржњом према Турцима. То истребљивање Срба вршено је и по целој Старој Србији помоћу Арнаута, који су потпомагани од Аустро-Угарске. Најгоре су пролазили Срби на Дриму, на Косову и у Метохији.

Под неодољивим притиском непријатеља један велики број Срба, у најбољим годинама, беше принуђен на исељавање из Старе Србије и Македоније. Једни су се селили у Америку, да би сачували живот и зарадили откуп турском

држави и разним шовинистичким комитским организацијама, непријатељски расположеним према српском елементу у тим крајевима. Само за првих пет година 20. века емигрирало је из Старе Србије и Македоније на 75.000 људи. А за време неколико последњих деценија, пре Балканског рата (1912), број избеглица само у Србију беше достигао на 60.000 душа. Највише су се ове избеглице пребацивале у Србију преко Врање. Требало је те добегле мученике прихватити и човечно забринuti. Ту хуману улогу вршио је са највећим пожртвовањем док је био у Врањи, Љуба Давидовић у друштву националних радника из Врање. Многу су добеглу сиротињу они оденули, нахранили и забринули.

Услед тако тешког стања у Старој Србији и Македонији Срби се у тим покрајинама латише организовања отпора противу својих угњетача.

У овој одбранбеној организацији српског живља у Старој Србији и Македонији узео је виднога учешћа Љуба Давидовић, који је доста труда и рада уложио на подизању српске свести и на ослобођењу и уједињењу Старе Србије и Македоније.

За време своје службе у Врањи развио је Давидовић активно рад у два правца: на политичком пољу у духу демократских идеја и помагао отварање народних школа у Старој Србији и Македонији; доцније је српски живаљ у тим крајевима штитила комитска акција. На организацији ове акције радио је неуморно Давидовић. Мора се признати, да су Бугари у тим српским крајевима поклањали већу пажњу школама него Срби, али зато су Срби били много ближи тамошњем становништву у погледу народности. То се види и по томе, што је организација српских школа ширila националну пропаганду са већим успехом него Бугари. Та је пропаганда изазвала комитске акције и с једне и с друге стране. Тако је започета нежељена борба између два братска народа, која је прекинута ослобођењем Старе Србије и Македоније.

За време Давидовићева службовања у Врањи израђена су у његовој кући правила Главнога македонскога одбора, која су била душа целога покрета и акције. Да би се што јаче пробудило осећање српског народа у Старој Србији и Македонији, Давидовић је са својим ђацима посетио Скопље, престоницу Душанову, а сем тога и манастир св. оца Прохора на реци Пчињи под планином Козјаком, на дан манастирске

славе, где се скупља тога дана велика маса српскога живља готово из свих крајева јужне Србије.

1892. г. Давидовић је премештен у Крушевач, одакле је поново враћен у Врању 1893. год. Године 1897. отишао је у Београд за секретара Министарства просвете и црквених послова, где му је поверено и уређивање „Просветног гласника“.

Портфель министра просвете први пут је повериен Давидовићу 1904. г. у другом министарству генерала Саве Грујића, када је израдио, у то време, најбољи закон о основној настави.

1905. г. изабран је, за време њеног ванредног заседања, за претседника Народне скupštine.

Године 1908. видимо Давидовића као агилног потпредседника Народне одбране. Његова сарадња у овом националном удружењу је персонификација његове југословенске идеологије. А његове разгранате везе са истакнутим народним вођама Хрватске и Словеначке допринеле су да је Давидовић могао много да учини на изграђивању југословенске националне свести.

Делатност Народне одбране почела је да мучи властодржце у Бечи и Пешти и они су почели да траже начина да у очима европског јавног мњења компромитују Србију и покажу колико је она опасна за мир у Европи.

Марта месеца 1909. официозни историчар хабзбуршке монархије, бечки професор Фридјунг, објавио је у бечком листу *Neue Freie Presse* обиман чланак у коме је, да би компромитовао Србију и истакнуте чланове српско-хрватске коалиције, отишао тако далеко да је цитирао званична документа српског Министарства спољних послова; т.ј. податке о известним револуционарним одлукама као и о односу Београда према лидерима српско-хрватске коалиције.

Последица овога написа била је, у политичкој историји знаменити Фридјунгов процес, у току кога се брзо показало да је Фридјунгова аргументација лажна, кад је београдска влада захтевала да се у целини објаве цитирана акта.

На овом процесу, поред осталих, појавио се као сведок и Љубомир Давидовић, који је смело и отворено пред бечким судом изјавио да су цитирани документи најобичнији фалсификати.

Како је овај процес узео размере које бечка влада није

могла да предвиди, то се она пожурила да још пре судске пресуде Фридјунгов процес прекине и заташка.

Давидовић је био такође у току скоро четири године (1910—1914) претседник београдске општине. За време његовог претседништва Београд је обогаћен многим културним установама.

Половином новембра 1914. дошао је наново за министра просвете. Тада је ресор задржао све до 1917. године. Као Министар просвете Давидовић је 1916. године на Крфу отворио штампарију у којој су излазиле „Српске новине“. По његовом наређењу тамо је отштампано 100.000 буквара који су по ослобођењу пренети у Србију. Тада је израдио и пројекат закона о средњим школама и о универзитету.

У току светског рата мимо официјелне дипломатске акције српске владе, и њених претставника у савезничким и неутралним државама, фунигирао је такође и Југословенски одбор, састављен још пре рата од истакнутих емиграната Срба, Хрвата и Словенаца са територије Аустро-Угарске монархије, а његово седиште је било у Лондону и Паризу. Захваљујући акцији овог одбора образована је од добровољаца из Америке и руских заробљеника, добровољачка дивизија а осим тога одбор је пропагирао југословенску идеју код утицајних савезничких политичких чинилаца.

Српска влада позвала је Југословенски одбор да пошље на Крф своје претставнике, како би се договорили о заједничкој акцији. Друге половине јула 1917. године стигли су на Крф најутицајнији чланови југословенског одбора, где су са српском владом уговорили главне тачке програма будуће заједничке државе свих ослобођених и уједињених Југословена.

Двадесетог јула 1917. била је дефинитивно редигована крфска декларација, која је имала да буде као нека Magna Carta будуће Југославије.

На овоме послу од историјског значаја живо је учествовао и Љуба Давидовић који је био члан ширег и ужег одбора при изградњи крфске декларације.

Одмах по ослобођењу Србије проглашено је уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, а у првој Југословенској влади (20. децембра 1918. год.) Љуби Давидовићу је повериен портфель министарства просвете.

За време овога свога министровања донео је нов закон о основним школама (1919), по коме су знатно увећане плате учитељима тако, да су њихове почетне плате биле веће од

плате чиновника факултетског образовања. Ово је овековечило име Давидовића у редовима захвалног учитељства основних школа.

Доцније је Давидовић у два маха добијао мандат за састав владе и оба његова кабинета имала су веома корисног значаја за сређивање младе југословенске државе.

Читав свој живот Љубомир Давидовић посветио је слави, слободи и величини свога народа и прогоњене отаџбине.

Његов предани рад на ослобођењу и уједињењу јужних Словена остаће вечним примером пожртвоване службе народу.

Вођен идеалним примером свога племенитог оца, његов син јединац пао је у великому светском рату за слободу и част своје нације и отаџбине.

Марко Трифковић

МАРКО ТРИФКОВИЋ

Рођен у скромној, честитој кући једнога занатлије београдског, Марко је добио у родитељској кући васпитање, које га је одвело у друштво поштених људи. Мати његова, далматинка, била је мудра жена, побожна, добра домаћица. Отац, заузет пословима ван куће, оставио је матери старање о васпитању деце. И васпитала их је тако, да се с правом могла поносити својом децом.

Ниједно од деце не прихвати се очева заната. Мати их упутила на школовање. Најстарији међу браћом, Марко, ваљан ученик, сврши у Београду основну школу и гимназију. На Вел. школи, студент права, Трифковић паде у очи својим професорима по вредноћи и бистру схватању. Наслућивали су у њему человека лепе будућности.

По свршеном правном факултету, Трифковић оде на даље школовање као државни питомац. Прво у Немачкој, а затим у Цириху, Трифковић је марљиво учио, спремајући се озбиљно за послове које ће прихватити по повратку у Србију. Солидно знање и углаженост отварале су пут вредноме Трифковићу. На свима положајима, које је заузимао, Трифковић је радио на опште задовољство. Претседник крагујевачке општине, истражни судија у Ваљеву, окр. начелник у Крушевцу, инспектор министарства народне привреде — свуда је Марко Трифковић вредан и савестан радник. Није он био само добар администратор, већ и човек који даје иницијативу, који сеје идеје.

При самом уласку у јаван живот, Трифковић је ступио у редове радикалне странке. По стварној вредности његовој странка га је врло рано дигла у своје врхове.

У Народној скупштини улази Трифковић још у младим годинама својим. Добар правник, Трифковић у законодавном одбору скупштинском, као највреднији члан његов, суделује на изради закона. Његову мишљењу придружују се остали чланови одбора. На Трифковића су упирали погледе и посланици из народа и они из редова интелигенције: сви су опажали велику вредност његову. Убрзо је позван да заузме положај, са којега ће још више моћи да користи отаџбину: ушао је у владу као министар правде.

Развијени политички живот у Србији повлачио је честе промене државне владе. У разним кабинетима радикалним Трифковић је остајао, низ година, било као министар правде, или као министар унутрашњих послова. Радом његовим задовољна је била и Народна скупштина и радикална странка. Пашић, Милован Миловановић, Веснић — сви су, као представници владе задржавали Трифковића у влади. Сва тројица су признавали вредност Трифковићеву.

У једно време Трифковић је био претседник владе.

За време рата, Трифковић није био у свему сагласан са спољашњом политиком Пашићевом и учинио је био један корак у лево, али у интересу народног јединства, Трифковић је после ослобођења стао опет на позицију коју је имао у странци пре рата.

Популарност Трифковићева у радикалној странци и углед његов у проширењу отаџбини сметали су неким демагозима. У жељи да га свргну с висине на коју се био испео, они су се послужили разним махинацијама да спрече његову кандидацију при изборима народних посланика. То је био разлог што је Трифковић мењао изборни округ. Делимични успех ових демагога није могао истиснути Трифковића из парламента. Његов ауторитет у странци био је толики да је он, потиснут из једног изборног округа, био радо примљен у другом округу.

Како је Трифковић мало био привезан за министарску столицу, види се и по томе, што је он вољно оставио положај министра, заменивши га понуђеним положајем претседника Народне скупштине.

Са тога новог положаја Трифковић је дао најјаснији доказ да је одличан парламентарац, увиђаван, толерантан. Трифковић је био један од најбољих претседника Народне скупштине. Водио је скупштинске послове тако, да су њиме били задовољни не само радикални посланици, већ и опозиционари. Према свима једнак: све види и све чује. Умео је чувати достојанство парламента. Није допуштао прекршање одредаба пословника скупштинског ни по цену да се замери влади, или поједином министру. Кад је требало рећи одлучну реч, Трифковић није разбирао да ли ће се ко наћи уверењен: рекао је онако како је мислио.

У предусретљивости својој Трифковић је ишао дотле, да

је сваки могао без икаквих пријава прићи к њему. Примао је свакога, обавестио га, указао му потребну помоћ.

Мало је било политичких људи у нас који су били толико толерантни као што је био Марко Трифковић. Жустроји партијски пријатељи његови замерали су му што је сувише обазрив и много попустљив према партиским противницима. Одмерен, пун такта, Трифковић се у свим приликама умео снаћи. Једном мером мерио је свима. У њега је било правде за свакога. По спремности за рад, по карактеру ценио је људе, а не по партиској боји.

Који су га мање познавали гледали су у скромности његовој отсуству енергије и духовну инфериорност. У првој даној прилици морали су из основе променити свој суд, јер је лепа скромност Трифковићева покривала јаку интелигенцију и чврстину карактера.

Увек на послу, Трифковић је нештедице трошио физичку снагу. Није обраћао много пажње на своје здравље, па је релативно млад отишао с овога света.

Људи кратке политичке увијавности истицали су племенске интересе изнад народних; чували су неке регионалне особине и обичаје; бојали су се да се област не утопи у државу. Такви политички радници поткопавали су нашу заједницу, подметали су мине у темеље државе. Испуњени спочетка страховањем за племенски опстанак а потом мржњом према осталим племенима, постали су опасни за отаџбину. Марко Трифковић, и по љубави својој према народу и по темпераменту своме, долазио је у ред оних који мире; отклањао је сукобе; давао обавештења. Он је био увијаван неимар, који је зграду народног уједињења чувао. Био је увек будан стражар који чува међе уједињеног народа нашег. Три брата: Србин, Хрват, Словенац — сви у једној кући, сви са једнаким правима. Стим уверењем је живео и радио Марко Трифковић.

Симпатичан, Марко је радо био виђен у друштву. На партиским зборовима слушан је с пажњом; умео је да освоји слушаоце.

Марко Трифковић рођен је у Београду 6 септ. 1864; умро је јула 1930. Сахрањен је у новом београдском гробљу.

Д-р Јанез Ев. Крек

Д-Р ЈАНЕЗ ЕВ. КРЕК

*Окренимо свој поглед не на
сушдени пусти север већ на
шопли југ, где лимунови и
поморанџе цвешају, шамо је
наша домовина и будућност.*

Из говора др. Крека, одржаног
на народном збору 1914 год.

Име доктора Крека је у тесној вези са нашим уједињењем и ослобођењем, и због тога је добро познато широм целе Југославије. Неможе се тврдити, да је нашао чаробни прутић и њиме остварио ово ослобођење, али за ове значајне историјске догађаје били су потребни милиони срдаца, која би се жртвовала, и милиони руку, које би биле спремне ратовати на живот и на смрт. Зато се не може почетак рада на нашем ослобођењу тражити само у Словенији, већ га морамо тражити и међу југословенским народом, који је био носилац идеје уједињења, који је имао милионе јуначких срдаца и милионе руку, које су јуначки победиле туђе насиље. То је био српски део нашега народа. Од 1908 год. ширала се ова идеја и међу Словенцима. Идеја сама била је тако величанствена, да се чинила недостижна, а зато многи који су је знали оценити, нису веровали у њу; гледали су само тадашње жалосне прилике, а самостална југословенска држава чинила им се да је илузија и утопија, за коју је узалудно жртвовати се. Тако многи који су веровали у будућност Југославије, мислили су да је остварење тог идеала још далеко, и да ће требати још много труда за неколико деценија. Да би се тако велика измена могла извршити без крвопролића, било би потребно да цео народ сазре за ову идеју и да буде припремљен за највеће жртве.

Тога код Словенаца пре почетка светског рата мало је било. Друга озбиљна сметња била је та, што су свуда видели ропство, а сами пак, чезнули су за балканским рајем а кад су већ схватили и своје сопствено ропство, тражили су само народна права а не и ослобођење. Словенци су се тако били саживели са Аустријом, да се само понеки од њих, али са страхом, окуражио да покуша претпоставити себи ослобођење од Аустрије. Друкчије је било код народа који су некад имали своје државе (Чехословаци, Пољаци, Мађари) или

који су имали за суседе националне народне државе (Срби, Италијани, Немци). Код њих су се задржале историјске традиције, делимично и нада, да ипак постигну на крају своје народне идеале. Али где Словенци треба да се окрену? Србија је далеко, а око њих сами туђинци. Зато међу Словенцима у најновијем добу није било никаквих иредентичких тежњи. Сем тога били су под уливом немачке културе, а многи од њих сматрали су за своју дужност да ову културу шире и на исток.

Њихов политичко народни програм кретао се само у оквиру Аустрије и сви би напали на онога, који би имао куражи да потражи ослобођење од туђе државе.

Словеначко југословенство показивало се само на културном пољу. Једва су се окуражили да неколико пута говоре о уједињењу словеначких и хрватских крајева. Овакав државно-политички програм, примили су на Словенском конгресу у Прагу 1848 год. Словенци су били убеђени са Палацким: „Ако Аустрије не би било, морали би је створити“. Палацки је доцније жалио што је изговорио ове речи, али су их Словенци понављали још 1912 год. а и доцније. Године 1868 било је проглашено „уједињење Словенаца“, што је имало значаја за скупљање и буђење народне свести. Од 1908 год. почело се говорити о тријализму. За Словенце је најважније питање било, да ли ће се остварити уједињење свих јужних Словена у Аустрији у случају тријализма. Ко је познавао онда прилике у Словенији, био је сигурно убеђен, да је северни део Словеначке (Штајерски и Корушки) био изгубљен. Тако су многи јавни народни радници дошли до убеђења, да је спас само у том „све или ништа“, и тако су дошли до идеје о расцепу аустријске државе.

Др. Крек је добро познавао ове проблеме али све до светског рата није постао поборник револуционарне народне идеје. Не због тога што би му недостајао широки словенски видик, или због тога што је реално гледао на политички живот. Познавао је добро Европу и њене државе, зато се није дао занети илузијама. Такође и сувише добро је знао, да је географски положај Словеније такав, да би један непромишљени корак могао направити више штете него користи... Зато је припадао онима, који су били убеђени да се мора још дуго чекати док време сазри за спремање лепше будућности... Потребно је бринути се за живот роба, да не буде тлачен у

својој земљи и да постане свој господар. Креку је било суђено да буде словеначки Мојсије, али му није било суђено да уведе свој народ у обећану земљу. Али ипак је видео, и умирао са осмехом гледајући како његов народ улази у обећану земљу. Умро је 8 октобра 1917 год., у времену када је словеначки народ сложно стао иза мајске декларације, и једногласно тражио своју рођену југословенску државу, у којој би били уједињени сви Словенци, Срби и Хрвати. У његовој прераној смрти било је нечег трагичног, али ова смрт загрејала је хиљадама срдаца, новом светом ватром одушевљења, а југословенски народ положио је на гробу свога вође заклетву верности Југославији у највећој бури светског рата.

Крек је рођен 1865 год. у Св. Грегору на Долењском, од оца учитеља. Његов отац био је из познате „Горењске“ у Селшкој долини која је чувена по својим природним лепотама, а чије је становништво снажно и здраво, и мора се у брдима борити са природним силама. Већ у гимназији у Љубљани, показао се Креков таленат за стране језике и његов смисао за јавна питања ван школе. Хтео је студирати славистику али ступио је у семинаријум, и као одличан студент био је послат у Беч у Августинеум. После повратка кући био је најпре капелан у Рибница, а доцније као викар катедрале у Љубљани. Године 1895 постао је професор теологије а сем тога спремао се озбиљно за политички живот. Најпре се радио о народном питању: бој за народна права, за словеначки језик, по школама, канцеларијама и о уклањању из вароши странаца. Либерална идеја ондашње Европе, нашла је одзив код словеначке литературе, и улазила у дневну политику. Против тога устајао је др. Махнић, доцније бискуп на Крку, који је основао клерикалитет како у култури тако и у политици, тражећи напрости спровођење католичких принципа. Године 1892 био је у Љубљани приређен први конгрес католика, када је основана словеначка католичка народна странка. Ова странка је имала широко поље делатности, пошто се до тада политичари нису интересовали о пољопривредницима и њиховим потребама. Помоћу своје организације странка је нашла потпору у цркви и клеру, и тако, ко познаје словеначки народ, неће се чудити што је већина словеначког становништва ушла у ову странку.

Оваквим поступком др. Крек постао је један од највећих словеначких организатора: одличан беседник, духовит,

човек несебичан, вредан, неустрашив, ратоборан; имао је уопште све врлине народног трибуна. Брзо је сазнао за потребе економске организације и основао је у својој странци две економске тврђаве: Задружни и Економски савез.

Др. Крек је исто тако добро владао пером, писао је пестме, приче, драме и т. д., то све је за њега била забава; али у главном највише је писао стручне чланке о задругама. Сем питања малопоседника, које је др. Крек скupio у свој табор, појавила су се питања социјално-радничка. Овом питању др. Крек поклонио је своју пажњу са највећим одушевљењем. Написао је своје дело „Социјализам“ а тиме положио основу хришћанској социјалистичкој радничкој организацији. Разуме се да је био изабран за посланика и у овом положају одликовао се као одличан познавалац прилика, као одличан говорник. Знао је добро, и говорио је све словенске језике. Често увече, у свом стану, давао је студентима часове страних језика.

Крек се није бојао рата; желео га је и познавао свој пут. Фанатички је бранио своје идеје, био је искрен и поштен противник. Није се плашио жртава, које су морале бити положене на путу ка победи, не због себе, већ принципијелно. Природно је, да је подлога целог његовог рада била религија, али ипак никад није био фанатик, те се није могао убројавати међу оне, који су у овој борби заборавили хришћанске принципе о љубави према ближњему... О томе нема сумње, да је Крек био добар Словенац, добар Словен и добар Југословен, и то увек на реалној подлози. У Бечу имао је везе са свима словенским посланицима. У Словеначкој народној странци, долазило је често до озбиљних несугласица, највише између др. Шуштерчића и др. Крека. Што се тиче спољне политике, ова странка водила је аустријску политику и одбацивала југословенство, у смислу србофилства. Зато се др. Крек није много бринуо, и остављао је своме пријатељу др. Житнику, да пише у „Словенцу“ опширне чланке о развоју Србије и Аустрије. Кад је почeo светски рат отишao је др. Крек из Љубљане на своје омиљено летовалиште у Ракитовец, где је имао на високим брдима малу кућицу одакле је био леп поглед на Горњска брда. Тамо је размишљао о светским догађајима, као и о томе: зашто је његова странка ратовала против Срба? Он, који је добро познавао словеначки

народ и европску политику, јасно је увиђао, да је дошао решавајући момент.

Словенци су били робови у опсаднотој тврђави, и за њих је било потребно помагати оне који су ту тврђаву опкољавали; то је био прави пут ка слободи. И тако је сазрело код др. Крека убеђење „да је за роба издаја највеће јунаштво!“ — То су биле смеле речи и др. Крек постао је револуционарни националиста; био је то још пре тога у својој души, а сада је то прогласио јавно. Отишао је на југ, да припреми све што треба за заједничку акцију. 31 маја сазват је био парламенат, и била је предата декларација која је садржавала словеначке захтеве. У том времену борио се др. Крек у југословенском клубу за југословенску државу. Већ 5. јуна одговорио је др. Крек на владину прокламацију. Посланик Фрања Чех тражио је да немачки говори буду узети у протокол и предлог је био примљен са 203 гласа против 183. Опозиција је победила. „Државна политика мора ићи новим путевима“ казао је др. Крек. „Воља народа који хоће да живи не да се потлачи, ко то покуша непријатељ је државе“. На дан 15. јуна, говори у финансијском одбору: „Две идеје, неће никад погинути и то: да су Словенци, Срби и Хрвати, један народ, да припадају једној заједници, и да морају живети у заједничкој држави“. Не остваре ли се ове идеје о заједничкој држави то ће бити опасно за српску државу.

На дан 24. јула дошао је др. Крек у Праг (са др. Корошцем) да се саветују са Чесима. Прашки часописи писали су о њему као о аустрофилу. Др. Крек се бранио и наставио је свој рад у Бечу. 30. августа у социалистичко-политичком одбору говори о томе, да је продужење рата самоубиство за сваког човека. 26. септембра ушао је југословенски клуб у најоштрију опозицију. Борба је постигла врхунац, победа долази. Др. Крек полази на одмор у Шентјанжу на Долењском, и умире тамо 8. октобра 1917. године.

Његов аманет који народ не заборавља ово је: „Ви који сте језгро народа мислите само на то, да уједините своје снаге за заједничку државу“.

Његов програм за будућност садржан је у овим речима: „Један краљ, један народ, једна држава, и што више слободе“.

Крек је дао свом народу све — свој живот, самог себе. Сахрањен је на љубљанском гробљу.

Љуба Јовановић

ЉУБА ЈОВАНОВИЋ

Љуба Јовановић родио се у Котору, у Боци, 2/14 фебруара 1865 године. Основну школу и гимназију учио је у родном месту. Кад је био у VIII разреду, беше настао (у јесен 1882) у Боци покрет против давања војника аустро-угарској војсци, јер дотле Бокељи нису служили војску, те бокељски брђани: Кривошијани, Леденичани и Ораховчани усташе на оружје. Исто се то онда дододило по неким југоисточним крајевима Херцеговине и Босне. Тада је Јовановић отишао међу усташе на Леденицама (више Рисна) и био с њима док на позив црногорског двора сви усташи не пређоше у Црну Гору, па је ту провео годину и нешто више. Одатле је дошао у Београд, положио матуру и свршио историјско-филолошки одсек философскога факултета (1883-1887). За време тог школовања био је са својим друговима великошколцима добровољац у бугарском рату 1885 године и био рањен на Сливници.

По свршеној школи ступио је у државну службу и био је најпре предавач и професор београдских средњих школа (реалке, друге гимназије, учитељске школе), па заступник професора историје југословенске књижевности на Великој школи (1897-1901). Затим је био библиотекар Народне библиотеке у Београду док није изабран (1903) за професора Српске историје на великој школи и универзитету (до 1909).

Написао је и штампао посебно и у разним листовима и часописима велики број радова из историје, књижевности и публицистике. Због својих научних радова на народној историји изабран је у својој 26 години за дописног члана Српске краљевске академије, а потом и за редовног.

Учествовао је у покретању и уређивању књижевних листова: „Кола“ (1889), „Дела“ (1894), „Српскога књижевнога гласника“ (1901); био је краће време уредник „Наставника“, органа Професорскога друштва; а сарађивао је и на другим стручним, књижевним и политичким листовима. Био је међу оснивачима „Професорскога друштва“, „Српске књижевне задруге“, (којој је био и први тајник а затим неколико пута претседник) и других културних, националних и научних друштава и установа, као што је активно учествовао и у раду других таких друштава. Посебице је стално поклањао велику пажњу младом соколском покрету у Београду.

Увек је припадао народној радикалној странци, у чије је редове ступио још као великошколац. Сарађивао је тада и после на радикалним листовима („Одјеку“, „Самоуправи“ и другима) и тако је био изабран најпре за заменика, а по том за члана Главног одбора народне радикалне странке. 1923 изабран је у одбору за потпредседника.

За народног посланика изабран је први пут 1905 у врањском округу. Јовановић је и после у истом округу стално биран до 1912 године. За то време био је први потпредседник па претседник скупштине (1906-1909). Од тада је унутрашњој политици и нарочито националном раду посвећивао све више времена, кога му је све мање остајало за научне и књижевне радове.

Своју катедру на универзитету оставио је, кад се јуна 1909 године примио за министра унутрашњих дела у влади националне концентрације под претседништвом Стојана Новаковића, па је тај портфель задржао до јесени 1910 године и у коалиционој влади Н. Пашића која је заменила Новаковићеву.

Од средине 1911 до новембра 1914 био је министар просвете, па онда до децембра 1918 министар унутрашњих послова у ратном кабинету Н. Пашића. Тако је био министар за време свих наших ратова, а 1 децембра 1918 био је један од четири министра који су били у Београду уз ондашњега регента, садашњега Краља Александра, кад је прогласио наше народно и државно уједињење.

После тога отишао је Љ. Јовановић на своју дужност у Државни савет, у коме је био изабран за члана још док је био министар (1913), и остао је у Савету до краја 1920 год. Тада је пензионисан, пошто се примио посланичког мандата за Уставотворну скупштину; а био је изабран за посланика у далматинском јужном изборном округу (которско-дубровачко-сплитском). Кад је 16 децембра 1922 године Н. Пашић образовао хомогену радикалну владу, Јовановић је постао министар вера. На изборима које је влада одмах расписала Јовановић је изабран у оба далматинска округа, јужном и северном (шибенско-задарском). Кад је јуна 1923 иступио из владе био је изабран за претседника Народне скупштине, и остао је на тој дужности док није скупштина распуштена (6 децембра 1924).

У току 1924 год. дошло је до размишљајења између њега и Ник. Пашића због неких незгодних појава у државној

администрацији, а још више због различитог гледишта на везе између Хрвата и Срба. Пошто се у то доба чинило да су везе између ова два племена истога народа пошли правцем ка врло тешким и озбиљним сукобима, понајвише утицајем Стјепана Радића с једне и Свет. Прибићевића с друге стране, Јовановић је сматрао да треба изићи у сусрет свима разложним жељама хрватских политичара и наслонити се на прикупљене умерене и трезвене људе међу Хрватима. Пашић је био ближе мислима Св. Прибићевића. Због тога се Јовановић поступно повлачи са поља унутрашње политике, остављајући слободно поље рада Н. Пашићу који је тада у народу био врло моћан, те се стога није могла водити борба тим пре што се није могла постићи потпуна слога и једнодушност међу оним хрватским људима на које се Јовановић мислио наслонити. Премда се Јовановић старао да избегне отворен сукоб с Пашићем чију је државничку способност и заслуге врло високо ценио, ипак у томе није успео. Прилике у земљи и односи међу њиховим пријатељима довели су до отворене борбе између та два доскора најбоља пријатеља и сарадника на најзначајнијим државним и народним пословима. Та је борба обојици донела многе горке часове и душевне муке, и они су обојица у њој подлегли. Прво је пао Пашић, као старији (умро у децембру 1926), а за њим убрзо и Јовановић (умро 10. децембра 1928 год.).

* * *

Своју прву младост (до 18 године) провео је Јовановић у своме родном месту, у Котору, и то у доба када се народни покрет код Срба у свима крајевима размахнуо веома великим снагом. У то су се доба и Срби у свима крајевима, и у Србији и у земљама под Турском и Аустро-Угарском, исто онако као и браћа Чеси, и то врло често у врло близкој сарадњи, организовали за борбу за народно ослобођење и уједињење. У боци Которској живи српски народ код кога је српска народна свест, а тако исто и свест о општој словенској заједници, одувек била врло снажна. Онај велики српски народни покрет у 19 веку нашао је одјека и међу Бокељима који су га одмах прихватили, неговали и потпомагали не жалећи често врло великих моралних и материјалних жртава. У такој средини одрастао је и Јовановић, и она је у његовој дубокој срћи утиснула родољубље које се доцније, његовим животом, радом и учењем, још више развијало и снажило, те

је он био несумњиво најистакнутији српски родољуб и народно поље било је главно на коме је он радио непрекидно и неуморно до последњега свога даха. Будући веома крепак и здрав, а умно веома развијен, Јовановић је још као ћак у гимназији врло живо учествовао у овом народном покрету. Још је тада било јасно да ће он, по своме здравом схватању свих народних жеља и по својој способности и одлучности у раду, бити вођа у тим народним пословима.

Принуђен да сстави свој родни крај, дошао је у Србију у време које није било згодно за рад у правцу Јовановићевих жеља и мисли. После два прилично тешка рата с Турском за ослобођење српскога народа, када је народ у Србији поднео велике жртве за мали добитак, код народа у Србији настало је као неко разочарање и малаксалост у раду на националном пољу. Сем тога и у самој унутрашњој политици у Србији у то су доба настале доста тешке трзавице, а то је веома много сметало националном раду. Па ипак тај рад није сасвим престао. Постојало је и тада једно прилично коло, мањом млађих људи, које није прекидало своје интересовање за браћу под туђом влашћу. У то коло ступио је одмах и Јовановић у почетку као скроман члан, а доцније као врло активан, способан и неопходан сарадник, па најзад као вођа или један од првих вођа.

Још као ћак на Великој школи он започиње и самостално и озбиљније испитивати народну прошлост, језик и обичаје и проучавати савремено национално, политичко и друштвено стање народа и у Србији и изван Србије. У том погледу он је дао неколико краћих научних и књижевних састава којима је одмах показао да по својим способностима долази у ред најбољих. Због тога је он већ у 26 години свога живота изабран за дописника члана Срп. краљ. академије наука. И отада није било никаквога националног, научног и књижевног рада у Србији који би се радио или започињао радити без њега. Његов веома снажан и развијен ум, његова веома дубока и чиста љубав према народном добру, његова заиста ретка несебичност и пожртвовање и врло велики говорнички дар били су свуда и свакоме потребни. Као наставник у гимназији и учитељској школи он код омладине развија и снажи родољубље својом мудром речју и својим примером. Он око себе окупља ту омладину, упућује је и помаже

у учењу, развија код ње дружелубље и навикава је на не- прекидан и сложан рад.

Неуморан је и на раду изван школе. Он ствара и одржава везе са угледним људима из свих српских крајева изван Србије; у вези је са хрватским и нашим родољубима и сарађује на књижевним и националистичким листовима. У Србији он је међу оснивачима Професорскога друштва, Српске књижевне задруге, друштва Српске браће, Народне одбране, а нарочито ради на уређењу и развијању соколских друштава. Као министар просвете он доводи из Чешке неколико одличних наставника и организатора соколства и тиме даје поуздану основу соколству у Србији, и оно се данас на тој основи врло лепо развија у свима правцима. Из Србије он шаље учитеље основних школа, наставнике средњих школа и државне питомце у Чешку и Русију да се тачно упознају са животом и радом и да се тако развију и учврсте везе међу Словенима за заједнички рад на културном напретку и припреми народа за ослобођење од туђинске власти.

Јовановић је врло активно учествовао и на пословима унутрашње политike у Србији. И на томе пољу његова га је способност истакла на једно од првих места. Он је био народни посланик, министар и претседник Народне скупштине. Али, пошто му је у ствари ово поље рада било споредно, он је и на том пољу учествовао поглавито у толико уколико је унутрашња политика у Србији имала везе са њеном националном политиком. Због тога је он и као политичар Србије увек и свом снагом настојао да унутрашњу политику њену што јаче веже за национална питања: да се Србија и културно и војнички што боље спреми за борбу за ослобођење и уједињење јужних Словена. Тога ради он настоји да се унутрашње политичке струје ублажују што више и да се снага политичких људи и странака штеди за заједничку борбу против спољашњих народних непријатеља. На овом пољу нико није имао неки велики успех, па га није имао ни Јовановић, али ипак успеха је било и његово настојање донело је доста добити, јер су се у тешким моментима страсти смиривале и људи сједињавали против опште опасности.

Јовановић је неоспорно био велики радник на пољу народнога ослобођења и уједињења.

Умро је у Београду, где је и сахрањен.

Алекса Шантић

АЛЕКСА ШАНТИЋ

Алекса Шантић родио се у једној угледној трговачкој породици, у Мостару, 27 маја 1868 године. Основну школу свршио је у месту рођења, па су га после послали у Трст код ујака Тодора Аничића, богатога трговца, да се мало обичне у туђини. После извесног времена послат је у Јубљану, у трговачку школу. У Јубљани се, после некога времена, разболи, па га преместише поново у Трст, у блаже поднебље. Ту је Алекса приватно учио. Учитељ му је био Људевит Вуличевић, познати писац морално-лирских дела. Од њега је Алекса добио прве постицаје за књижевни рад; Вуличевић му је развио љубав за књигу и природу. Алекса је у Трсту научио италијански а у Јубљани немачки језик.

У Мостар се вратио 1883 године и ту је затекао необично духовно мртвило. Осећале су се непосредне последице недавно угашеног херцеговачког устанка противу Аустрије, у који беше умешано и доста Мостараца. Мостар беше изгубио своје понајактивније елементе; неки беху пребегли у Црну Гору, а други допали аустријских тамница. Алекса је у прво време радио у очевој трговини, где је водио књиге. Ускоро он долази у ближи додир са Јованом Дучићем, који је исто тако радио у трговини свога оца. Они се поверавају један другоме, шаљу своје песме сомборском „Голубу“ и постају његови сарадници. Охрабрени овим успехом они убрзо постају сарадници „Босанске Виле“, цетињске „Нове Зете“, „Јавора“, који је излазио тада у Новом Саду, и „Отаџбине“ у Београду.

Упоредо са тим књижевним радом почиње и њихов друштвени рад у Мостару. Они организују светосавску забаву, која је била прва у целој Херцеговини. Ова је забава испала као каква велика народна светковина. То је било 1887 године. Идуће године основао је у Мостару певачко друштво „Гусле“, које уноси у свој програм не само неговање песме, него и развијање националне свести. Шантић је био душа овог друштву. За овим су се рађале и друге просветне и културне друштвене установе у Мостару иницијативом Шантића и његових другова.

Босанска влада покренула је у Сарајеву 1895 богато опремљени лист „Наду“, да преко њега шире аустријски патрио-

тизам у Босни и Херцеговини и да дукате покупи сараднике, који ће јој помагати у том послу; и да паралише у народном духу скромно уређивану „Босанскую вилу.“ Шантић је знао да „Вила“ не може одолевати „Нади“ па је са својим друговима 1896 покренуо лист „Зору“, која је одлучно сузбијала утицај листа „Наде“. Из „Зорине“ редакције покренута је 1899 и „Мала библиотека.“

Године 1904 политички покрет у Босни и Херцеговини потиснуо је књижевни интерес и тражио концентрацију снага у другом правцу и „Зорини“ људи улазе у уредништво „Мусавата“ (1906) и „Народа“ (1907) и учествују на стварању српске народне организације. За прву скупштину Народне организације, 1907 године, Мостар бира Алексу Шантића као једног од своја четири претставника. Али на том раду он не остаје дуго; једно, што то не одговара његовој природи, а друго, што је од 1908 године почeo озбиљно побољевати. За време анексионе кризе, коју је Аустрија изазвала анектирајући Босну и Херцеговину био је, са Светозаром Ђоровићем и Николом Кашиковићем, пребегао у Италију и ставио се на расположење српској влади; а исто то учинио је и 1912 год. на почетку Балканског рата. За време Светског рата био је затворен као таоц, па је због болести најбоље његово ослобођење. Због својих српских патриотских песама био је оптужен, али је ослобођен кривице, пошто је, према закону о штампи, била застарела.

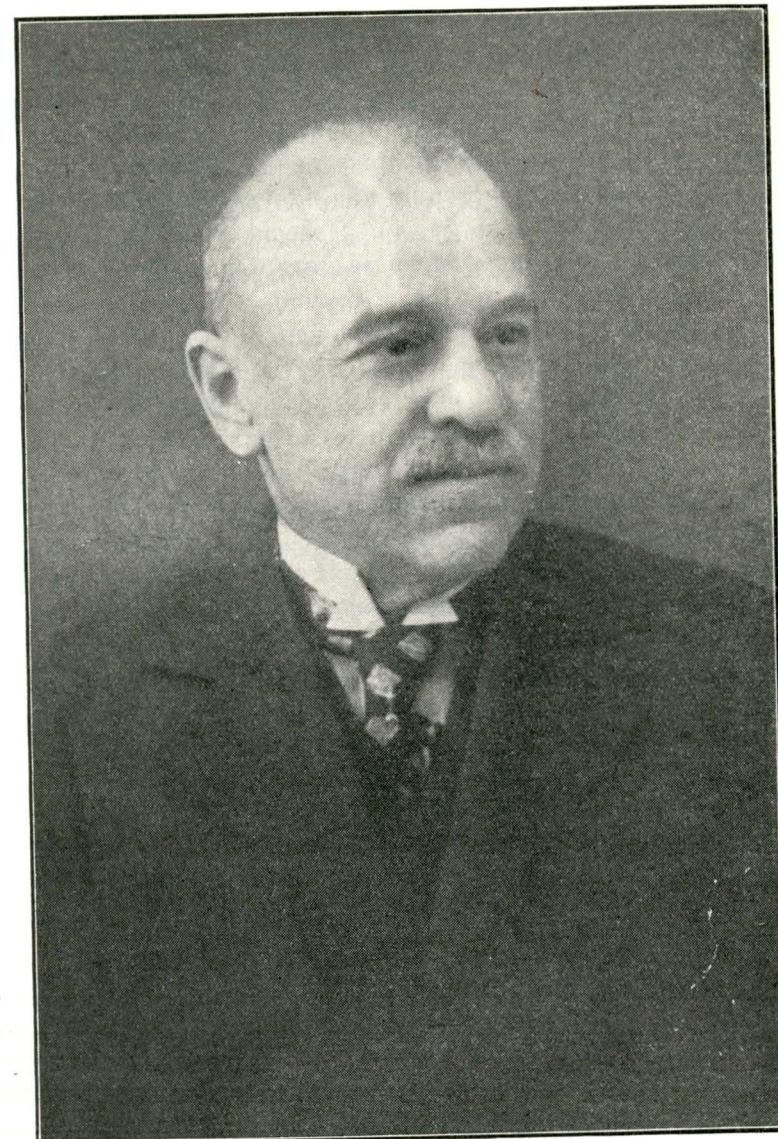
Шантић је дочекао ослобођење и у Мостару био изабран за претседника Народног већа. Његове песме испеване српским официрима и војницима, који су први донели победничке заставе у Херцеговину, казују најбоље његово велико одушевљење и срећу што је доживео, да се испуни оно о чему је читава живота сањао и певао. Али су му радост почеле најбоље мутити материјалне тешкоће у које је запао за време рата и после тога и болест, која га је све више савладивала. Клонуо је потпуно крајем 1923 год., а умро је 2 фебруара 1924 године у Мостару.

Као човек Алекса Шантић је с разлогом уживао опште симпатије. Национално чист као алем, он је служио као глас свести свога града. Док га болест није савладала волео је друштво, разговор и песму; а у данима болести био је суморан и избегавао је друштво. У породици је био ванредно

пажљив. Мајку је просто обожавао и кад му је умрла 1897 године био је дубоко потресен и дуго је за њом туговао.

Алекса Шантић је целога свога живота радио на буђењу националне свести и народном просвећивању, припремајући га за велико дело ослобођења и уједињења. То доказује и стих из једне његове песме, који је урезан у споменик на његовом гробу и који гласи:

„*Мој живош није пропек'о залуду!*“ И заиста Шантић је свој живот посветио слободи и слави свога народа и доживео плодове свога неуморног и честитог рада.

Др. Анте Павелић

ДР. АНТЕ ПАВЕЛИЋ

Др. Анте Павелић спада међу истакнутије националне политичаре на словенском југу и међу најzasлужније политичке борце за оснивање данашње југословенске слободне државе.

Др. А. Павелић родио се 19 маја 1869 године у Госпићу, седишту среза и некадање хрватске личко-крбавске жупаније, познате у националној историји под популарним именом Лика. Медицинске науке учио је др. Павелић у Грацу и у Бечу, где је 1896 године промовиран за доктора медицине. Пошто се је специјализирао у зубарској струци, започео је своју лекарску праксу у Загребу 1897 године.

Године 1906 изабран је први пут за народног посланика у Хрватском сабору као члан тадање Старчевићеве странке хрватског права. Да би се потпуно правилно схватила и оценила улога др. Анте Павелића у политици Хрватске и, у крајним конзеквенцијама, у политици целокупног словенског југа, потребно је, да се баци један летимичан поглед на значајну улогу коју је хрватска странка права играла у хрватском, односно у југословенском националном животу у опште.

Хрватска странка права била је заснована на идеологији главног њеног инспиратора и оснивача, др. Анте Старчевића, највећег хрватског националног борца против Аустрије и Маџарске.

Уласком кроатизираног Јеврејина, др. Јозе Франка, истакнутог загребачког адвоката и политичара, у редове хрватске странке права, после смрти њеног великог идеолога и оснивача, странка потпада постепено под свемоћни утицај Франкове личности. Место непомирљиве борбе против Аустрије и Маџарске у политици странке инаугурише се, утицајем Јозе Франка, аустрофилска политика, а сва борбена енергија упућује се против Срба уопште, а Срба у Хрватској специјално.

Осећајући, да је тај нови правац не само отступање од основног програма странке, него и право издајство идеала њеног оснивача, синовац пок. Анте Старчевића, др. Миле Старчеваћ, такође један од оснивача странке, устаје одлучно против Франковог правца у политици хрватске странке права. После безуспешне борбе са др. Франком у самим редовима

странке, др. Миле Старчевић, заједно са својим пријатељима и најужим сарадницима, међу које у првим редовима спада и др. Анте Павелић, напушта странку, која је пала под тужински утицај, и оснива нову странку хрватског права са именом њеног некадањег оснивача и идеолога.

Од тог доба имамо две странке хрватског права: Старчевићеву и Франкову. Оне се неповратно разилазе, како у циљевима тако и у методама политичке борбе.

Док Франкова странка пада све више и јаче под утицајем Беча, ангажујући се жустро у борби и прогањању Срба, поричући им чак и право на живот под српским именом на терену некадање краљевине Хрватске, дотле се Старчевићева странка хрватског права, у схваташњу односа према Србима, све више приближују новој значајној политичкој формацији, која је никла у Загребу, хрватско-српској коалицији.

Кад је 1908 године, после насиљне анексије Босне и Херцеговине, Аустрија жигосала хрватско-српску коалицију као револуционарну политичку организацију на словенском југу и у Загребу покренула, нарочито против Срба у њеним редовима, јавни велеиздајнички судски процес, Старчевићева странка хрватског права искоришћава ту прилику и одлучно устаје на свима јавним местима и у својој штампи у борбу за одбрану и заштиту Срба, као равноправне рођене браће и грађана у хрватској земљи. Док Франкова странка одиграва неуморно улогу агента званичне Аустрије, намећући своје провокаторске услуге и тамо где се нису ни тражиле.

Највећу заслугу за ту значајну историјску еволуцију носи несумњиво др. Анте Павелић, који је у то време био и претседник Старчевићеве странке права, наследивши на том положају њеног реорганизатора др. Милу Старчевића, који је већ раније умро.

Др. Анте Павелић, нашавши се у првим редовима политичког збивања у најбурнија времена европске историје, од 1908 године на овамо, као син најчиšћег дела југословенске расе, Динарац, рођен под романтичним личким Велебитом, осетио је у души својој дубоко тајанствени ход нове историје. Он је интуитивно и визионарски нашао своју улогу, и својим великим моралним ауторитетом, упутио и Старчевићеву странку хрватског права да заузме у новој историји Хрватске, у борбама које су претходиле стварању данашње Југославије, оно достојанствене место, какво је стварно и заузела.

Одлучном утицају др. Анте Павелића има да се захвали, што се је Хрватски сабор у Загребу, поред свих Франковачких провокација, држао исправно за време рата између Аустрије и Србије. Иницијативом др. Павелића дошло је у год. 1918 и до образовања Народног већа, у које су 5 октобра 1918 године ушли претставници свих националних странака, не само из Хрватске и Славоније, већ и из Босне и Херцеговине, Далмације и једног дела Војводине.

29 октобра 1918 год. Хрватски сабор проглашује прекид свих веза са Аустријом и Угарском. Врховну државну власт у Хрватској и свим деловима словенског југа, који се ослободили од монархије, узима привремено у своје руке Народно веће, у коме је Др. Анте Павелић потпредседник.

То народно веће, успевши да у свом делокругу одржи мир и поредак у цеој земљи, шаље у Београд делегацију од 28 чланова са циљем, да се изврши уједињење нових југословенских политичких области са ослобођеном Србијом у нову краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Акт са адресом те садржине предао је и прочитao пред делегацијом тадањем Регенту, данашњем југословенском краљу Александру др. Анте Павелић на дан 1 децембра исте 1918 године, од кад се први децембар слави у Југославији као државни празник.

У првим почетцима политичког живота нове краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, узимао је др. Анте Павелић такође живо учешће. Нарочито се запажа његов рад у привременом Народном претставништву у Београду, где др. Павелић бирају и за председника ново образованог т. зв. Народног клуба. После тога, др. Павелић се за извесно време повлачи из политике. У изборима за конституанту не учествује. Тек године 1922, кад се распала велика демократска странка у два дела, један под водством Светозара Прибићевића, други под водством Љубе Давидовића, др. Анте Павелић ступа у редове демократске странке Давидовићевог правца, где је биран за председника централног одбора те странке у Загребу. У тој улази затекао га је и режим од 6 јануара 1929 године.

У знак признања др. Анти Павелићу за његова непрестана настојања, да се Хрватској политици даде правац и дух југословенске пуне заједнице, изабрао је први Југословенски сенат др. Анту Павелића за свог првог председника.

Франо Сушило

ФРАНО СУПИЛО

Франо Супило родио се у Јаватату 30 новембра 1870. г. од оца Ива Супила зидарског мајстора и мајке Марије. Супило је право народно дете а отхранио се и одгојио на жуљевитом труду свога оца, сиромашког зидарског мајстора. Основну и грађанску школу свршио је у Дубровнику, где му се отац доцније ради посла преселио. Већ као дете био је врло живахан и активан, те је као тринестогодишњи дечак са својим школским друговима, Мелком Чингријом, Стјепом Ђивићем, Јосипом Хелером и Матићем био истеран из свих школа аустро-угарске монархије, јер је заједно с њима године 1883. на Грушком Пољу спалио аустријску региментску заставу једне регименте, која је на том пољу на проласку за Требиње логоровала.

Пошто су остали његови другови били синови виших друштвених класа, то су на молбу начелника дубровачког, који је у том правцу интервенисао, била примљена горња четворица опет у школу, те је тако Франо Супили омогућено да сврши грађанску школу. Из те школе отишао је у наутику хотећи да постане поморац, али како је био експанзивне природе и опет пасиониран политичар, морао је напустити школу ради једног инцидента са професором. После је пошао у пољопривредни завод у Гружу, који је и свршио, па је тако постао помоћни учитељ у том заводу а доцније путујући учитељ по Далмацији. Као путујући учитељ поучавао је виноградаре особито у лечењу винове лозе. Оваквим путовањем упознао је и јаде и тегобе свога далматинског народа.

Као двадесетогодишњи младић почeo је издавати у Дубровнику недељни лист „Црвена Хрватска“, коју је сам уређивао до 1900. године, када је са стране сушачких и ријечких Хрвата поименце пок. Ђуре Ружића и Милана Гремера био позван у Сушак да уређује хрватски лист, који је под именом „Наша слога“ излазио на Сушаку. Он је на њихов позив дошао, али је стари лист обуставио, те почeo издавати дневник „Нови лист“ и то прву годину уз месечну плату од 300 круна, а пошто се његово писање допало његовим послдавцима, који су га позвали, то је од године 1901. према уговору, „Нови лист“ постао његов и он га је од тада даље издавао у властитој режији а ради цензуре преселио је лист

из Сушака на Ријеку, где је владао либералнији маџарски закон о штампи и где су ријечки Хрвати у ту сврху и основали штампарију, која се звала „Ријечка Дионичка Тиска“.

Немајући за собом никаквих организација, него сам са својом енергијом, сам са својом дубоком вером у јединство и у велику моћ јуогловенства, почeo је нови курс и нову политику у Хрватској са тим својим листом.

Ретко да је када у којем било народу један човек и једна новина могла учинити тако дубок утисак и тако темељито променити ход у политичким и културним односима народа, као што је то учинио Супило са својим „Новим листом“.

Он је једино својом личном енергијом, издржљивошћу и спретношћу променио читав курс политike у Хрватској и Славонији. Он је био тај, који је сломио хуеновштину¹; он је био тај, који је преломио кичму и хрватском и српском маџаронству и франковштини (Франк је био експонент аустријске политike). Он без присталица, он без новаца, он сâм у једној титанској борби, која је коначно и њега преломила успео је да монтира политику свога народа у правцу његове револуционарне државне и националне југословенске конструкције.

У то време, када је Супило почeo свој велики активни револуционарни и реформаторски рад да како Хрвате тако и Србе и њихову политику измири у правцу словенском — у то време и Срби и Хрвати су се кроз више од четврт столећа претворили у праве виртуозе да буду жандарми против свачије, па и своје слободе.

Туђинска рука уносила је злу крв између Хрвата и Срба док нису ексклузивни српски и хрватски типови у служењу туђину, довели до гласовитих септембарских антисрпских погрома у Загребу, којом су згодом попаљени српски дућани и српске трговине.

Једини дневни лист, који је у то доба устао против тога варварства и који је у општем метежу и покољу показивао на првога кривца, био је Супило у свом „Новом листу“. Он је покушао да и Хрвате и Србе извуче из тога братоубилачког рата и да их из те кратковидне борбе поведе

¹ У Хрватској за време владавине бана Хуена владала је крутa реакција.

заједничке и сложне против онога, који их је завадио и који на њиховој свађи и од њихове свађе живи. У тој општој помрчини националне и културне хрватске и српске свести показао се Супило као човек кичме, као човек широких и јаких концепција, као једини тадашњи самостални југословенски државник.

Он је у тим тешким временима био онај, који је узео у заштиту српски народ. Он је узео у заштиту и невино клеветано и прљано хрватство, али је зато троструком канџијом шибао франковлук и маџаронство из Куеновог клуба. Он је био онај, који је показао, да та братоубилачка борба Хрвата и Срба није од користи ни једним ни другима, него да од те међусобне свађе имају једино користи туђинци, који од тога добро живе, а то су Немци и Маџари. У томе је већ била сложна сва хрватска и српска омладина. Зато су и касније његова акта могла успевати.

Његов лист, који је писао и призивао на мир, био је забрањиван. Тајним путевима он се ширио по читавој земљи. Тај његов мужевни глас био је опажен у новој млађој, како српској тако и хрватској генерацији. Тај његов позив био је не само запажен, него је био и чувен и млађа српска и хрватска генерација пошла је за њиме.

У Босни започиње у то време Кочићева акција а у Србији Скерлићева. И од то доба у младој нашој генерацији, као и широким нашим редовима почиње још јачи нови оштри антимађаронски курс, који је од спаљења мађарске заставе 1895 почeo бивати све више на дневноме реду.

Супило је био једини политичар хрватски који је нашао за сходно да ступи као хрватски револуционар у контакт и везе са српским државницима. Он је био онај једини, који је тај контакт знао часно искористити у правцу опште користи, не тражећи за себе никаквих личних користи. Супило је био једини у читавој легији, који је знао шта хоће, али је знао исто тако и како хоће. Док су се у Хрватској сви политичари и тако звани државници, како са српске тако и са хрватске стране, међусобно третирали и стајали у односу као лакеји и жандари, који се међусобно колују на живот и смрт ради опалих мрвица са господског аустро-мађарског стола, — Супило је био једини међу њима, који је место политике и измишљања велико-српских и велико-хрватских смицалица концептирао идеју једне борбе, идеју непрекидне, перманентне

револуционарне националне борбе, а то је идеја да се Срби и Хрвати такмиче у револуционарној борби за ослобођење свих Југословена. Његова је сва акција ишла у томе правцу да пароле самосталне Хрватске, хрватскога народног права, као и остale пароле отме из руку франковаца, као и да српском клубу избије из руку пропагандно средство српства, те да борбу како за Србију тако и за Хрватску сведе у руке револуционарних Југословена. Његова је сва акција ишла за тим да читав и српски и хрватски народ поведе сложно у велику борбу за ослобођење и уједињење, за Југославију.

Кад су 1903 године наступили антихуеновски покрети и кад је истовремено са револуционарним актом повратка династије Карађорђевића, био у пламену читав хрватски народ, скоро сви хрватски политичари и вође су били неодлучни и стали у страну; једини од политичара, који је у ту акцију ушао читав, био је Супило. Ну он, Милош Марјановић и остали били су још сувише млади, нису били „вође“. Он је одмах оценио исправно деловање повратка династије Карађорђевића на читаво Југословенство. Хрватска је планула као пожар.

Супило је тај покрет, у оно доба, водио на Приморју. Он је био онај, који је пошао преко границе да за тај покрет прибави муницију, пушке, динамит и остало што је мислио да би било потребно. Милан Марјановић и још неки његови другови који су као младићи тај покрет почели, чинили су исто то из иностранства. Али на крају крајева то им подузимање није успело.

Супило је свуда и увек истицао ово:

„Најопаснији противник југословенског народа је „Drang nach Osten“ и систем који му служи. Тражити зато споразум са свима, којима иста опасност прети.“

„Хрвати и Срби сачињавају свуда један једини народ са два равноправна имена.“ — Видећи успех Супилове практичне политике на пољу стварања јединства између Срба и Хрвата, Беч је био тешко озлојеђен. И он је почeo тражити кривца. Место да га тражи у својој безглавој, феудалној и ненародној политици, неспособна власт мислила је тај проблем да реши одстрањењем носиоца тог новог курса међу Југословенима, а тај је био Франо Супило. И зато се све спреме и громови царскога Беча устремише на главу тога до тада непознатог и сиромашног ријечког новинара.

У августу 1905 у Загребу у „Хрватском праву“, цен-

траном органу франковаца, а по наређењу бечке камариле, отворили су франковци читаву кампању против Франа Супила и имали су, по заповести из Беча, да хрватску јавност увере:

Да је Франо Супило склопио са српским министром претседником Николом Пашићем тајни уговор, како ће се отргнути Хрватска и Славонија с Далмацијом од Хабзбуршке династије и припојити Србији;

Да су у том уговору специјализирали осим пропаганде и разне устанке, који се имају подићи у Хрватској, а особито по Хрватском приморју и Далмацији;

Да је српска влада под дирекцијом министра преседника Николе Пашића, Франу Супилу, за ту велику акцију, израдила потпун план, те да му је за извршење тог плана дала на расположење врло велике суме новаца.

Чланци су ови били са бомбастим насловима и излазили су у читавој серији кроз неколико недеља.

У тој политичкој атмосфери Франо Супило привео је франковачке агенте пред суд. А кад су се нашли пред судом, они су онда признали, да немају никаквих докумената и све што су писали против Супила опорекли су и претрпели велики бламаж.

Видећи како аустријски тако и маџарски државници, да им је Супило опасан као вођа једне крупне и јаке политичке формације на југу монархије, јер им сваки час уноси збрку и забуну, алармира читав свет и читаву светску штампу пуни ступцима о њеним нерешеним и никако не консолидованим разним питањима. Да се тог немирног духа опросте, започеше против њега једну прљаву аферу. Заједно са њим потегоше и неколико његових следбеника из вођства српско-хрватске коалиције.

9. децембра 1909 започео је у Бечу пред ванредним потртним заседањем процес на тужбу Франа Супула и другова против бечког професора универзитета Хајнриха Фридјунга, ради члanca у „Neue Freie Presse“ у коме се једино за њега лично споменуло да стоји у савезу са Србијом и српском владом противу хабзбуршке монархије; да је њему и његовим друговима дала Србија велике суме новаца и упуство, како да ради противу Аустро-Угарске монархије и да је та веза одржавана преко српског министарства спољних послова. На овом процесу доказало се, да су Фридјунгови документи

ложни и аустријска дипломација претрпела је овим процесом нечувен бламаж.

Пре него ли се провела анексија Херцеговине и Босне био је допутовао у Опатију тадашњи највиђенији политичар у Аустрији Lueger. Он је позвао к себи Супила, обавестио га о тој анексији и тражио од њега сарадњу у име Хрвата на томе послу. По истој ствари позивао га је и Томашић. Али је Супило одбио да сарађује на анексији Босне и Херцеговине и повео је кампању против те анексије.

Он пише у своме листу: „Пристати на анексију Босне и Херцеговине уз ове услове, уз које је проглашена, без икаква обзира на хрватство, српство, на словенске интересе Босне-Херцеговине и народа исте крви; пристати на анексију на начин, да о судбини Босне и Херцеговине одлучују туђи несловенски народи, њихова политика, њихова култура, њихови интереси — значи напрсто предати све скупа на милост и немилост туђину.“

„Али ми, Хрвати и Срби на југу хабзбуршке монархије морамо да живимо, да бранимо свој народни живот и опстанак од лукаве немачке политике“.

Када је Аустро-Угарска објавила рат Србији 1914 године, тада су многи виђенији Срби, Хрвати и Словенци из Аустро-Угарске монархије избегли, пошто су се као јавни радници били декларисали за ослобођење Хрвата, Срба и Словенаца од Аустро-Угарске и уједињење са Србијом. Ови емигранти образовали су Југословенски одбор, који је радио у споразуму са српском владом и њеним савезницима на ослобођењу и уједињењу свих Срба, Хрвата и Словенаца. Један од врло виђених чланова овог одбора, био је Ф. Супило. Али он је дошао у опреку са Југословенским одбором због тога, што је сам без знања својих другова у одбору предао неким виђеним енглеским личностима промеморију у којој је основна идеја била: Београд са српством; а Загреб са хрватством. Овај Супилов сепаратизам изазвао је у Југословенском одбору револт и огорчење. Сви покушаји да се изравњају ове несугласице остали су без успеха и Супило је иступио из Југословенског одбора. Отада његов рад нагиње више сепаратизму водећи велику бригу о положају хрватског народа после свршеног рата.

Али кад је Супило читao Крфску декларацију, коју је објавила српска влада са Југословенским одбором, а у њој

ову изјаву: „Пре свега, преставници Срба, Хрвата и Словенаца, поновно и најодлучније наглашавају, да је овај наш троимени народ један исти по крви, по језику говореном и писаном, по осећајима свога јединства, по континуитету и целини територије на којој неподвојено живи и по заједничким животним интересима свога националног опстанка и свестраног развитка свога моралног и материјалног живота“.

Супило је триумфовао. И он Крфску декларацију поздравља преко председника владе овако: „Колико је тежак био мој бол, када сам лане у Паризу рекао, да ћу се борити противу неких начела ваше политike; толико је већа моја радост, којом данас поздрављам вас, вашу владу, Југословенски одбор и цело српство мученичког балканског Пијемонта; ради присвојених закључака, који су у темељним начелима надмашили моје постулате. Ново постављени темељ јесте гранитно историјско дело и идеја водиља садашњости и будућности читавога нашег народа ма какав га тежак и трновити пут још чекао. Камо среће, да се то могло учинити у почетку рата, у напону силе и победе Србије, али није ништа касно, нити ће дело икада умрети. Дирнут и одушевљен захваљује, поздравља и слави

Франо Супило“

Овај одушевљен и ватрен национални борац, није доживео да уђе у ослобођену и уједињену Југославију. Умро је у Лондону 17 септембра 1917 године, где му је тело спаљено. Његов пепео је 1927 пренесен уз почасти народне у родно место Цавтат.

Стјепан Радић

СТЈЕПАН РАДИЋ

Стјепан Радић је рођен 11 јуна 1871 године у Требарјеву, десном крају стародревног града Сиска, од сиромашних сељачких родитеља. Живот Радића од ране младости, па готово до краја живота оличава огромну борбу у патњама и прогонима. И он је то све стоички сносио у тврдом уверењу, да ће његова борба донети користи своме народу и човечанству. Потстrekаван необичним даром духа Радић је нагло сазревао. Носећи у младој души бол патничког народа, он је као млади гимназијалац, за време главнога школскога одмора, пешке пропутовао готово сва села у горњој и доњој Хрватској, па онда Штајерску, Крањску, Истру, Далмацију и Херцеговину проучавајући прилике у којима народ у тим покрајинама живи.

Кад је свршио шести разред гимназије Радић оде у Русију, где у граду Кијеву за шест недеља научи руски језик. Вративши се у отаџбину он је у седмом разреду гимназије обучавао ђаке руском језику, а своје школске другове заклињао је да, као слободни људи, буду ватрени борци противу реакционе владавине бана Куена, који као мора притискује народну душу у Хрватској. Гледајући шта се догађа у Хрватској Радић осећаше бол, а тај његов бол одјекну у души његових школских другова и претвори се у буну. Због тога Радића истераше из школе и Куен га отера у лудницу „Милосрдне браће“. После осам дана као опасног бунтовника протера га у родно место. Тада је Радић изговорио ове значајне речи: „За истину ћу се борити кроз лудницу и тамницу“.

Радићу је пошло за руком те је од бечког министарства просвете добио дозволу и положио матуру без свршеног седмог и осмог разреда гимназије. У јесен 1891 године упише се на хрватско свеучилиште у Загребу. Тада је упрагао све своје сile да измири народне вође и страначку поцепаност. У томе га је помагао саветима велики дух др. Фрање Рачкога. Заслугом његовом и Рачкога удружене опозиција у наредним изборима осваја трећи загребачки котар.

Године 1893, 22 јула, славио је град Сисак тристогодишњицу победе бана Бакача над војском Хасан-паше. На ручку претседник града Сиска наздрави бану Куену. Изненада устаје делегат свеучилишне омладине за ову свачаност Стјепан Радић

и громко повиче: „Ово је прослава тристогодишњице хрватскога бана Бакача, а није прослава десетогодишњице маџарског хусара Куена, који већ близу десет година тлачи Хрватску.“ За ове речи Радић је добио четири месеца тешке тамнице и био је исکључен са хрватског свеучилиште. Добивши извесну помоћ од пријатеља Радић оде на прашко свеучилиште. У Прагу сазна, да су се вође удружене опозиције посважале угрозивши тако народни отпор противу безакоња. Радић дојури у Загреб да спречи то зло. Али велики дух, који је дотада завађене мирио, др. Фрања Рачки, умро је и опозиционе вође се разиђоше. Радић, сетан и невесео врати се у Праг. Својим радом на прашком универзитету и сарађивањем на чешким новинама Радић постаје опасно име по земље, заступљене на царевинском већу у Бечу. У Хрватској је оглашен за бунтовника и жандарми су добили наређење да га ухапсе ако се ма где појави у Хрватској. Али Радић је 16 октобра 1895 године изненада освануо у Загребу и у непосредној близини аустријског цара, маџарског министра Банфија који су били дошли у посету Загребу и бана Куена, припреми велику сензацију. Пред Јелачића спомеником, најакнута на сабље, поливена шпиритусом, изненада плану маџарска застава у знак протesta против маџарског насиља у Хрватској. Радића и другове ухапсише и осудише на шест месеци строге тамнице. Радић у тамници не очајава. Чита дела историска, филозофска, правничка, социолошка и финанисска. Тада је у тамници научио и француски језик.

Стјепан Радић излази из тамнице морално јачи и душевно богатији. Пред њим се сад јавља читав комплекс питања, која се односе на поробљени народ у Хрватској. Он упира свој поглед у велику мајку Русију, Масариков златни Праг и слободоумни Париз, одакле се будно мотри над откуцајима политичког живота у угњетеној Хрватској.

У Прагу Радић покреће часопис „Хрватска мисао“ (1897), у коме, у првом броју, каже: „Отварајући женској и мушкиј младежи нове видике великих савремених покрета, хоћемо да у њој пробудимо тежњу за тим, да створи јасно и потпуно уверење о свим животним питањима, да у живот ступи с јаком и развијеном вољом“. У даљим бројевима овога часописа Радић излаже мисли изражене у делу Н. Карејева, професора историје на петроградском универзитету: *Писма школској омладини о самосталном образовању*. Ово дело Ка-

јева, својом природношћу и загрејаном убедљивошћу, обузе младога, добро начитанога Радића чаром велике благородне руске душе, која препорађа человека. Дело Карајева за Радића је душа.

Изнећемо само неколико приказа Радићевих из овога знаменитог дела Карајева: „Највиши идеал образованости није у томе да знаш, што знају сви научници света, него је у томе, да схваташ све идеје века, које имају опште значење и приступачне су свакоме“...

„Средиште духовног животу у свакога человека није у његовој умној способности, него у његовој савести, која је његова светиња над светињама, која је у исто време и знање, осећање и воља“...

„Није цели човек, који не мари за себи равне створове божје, који не поштује њихово достојанство, не брани њихова права“...

„Само човек, у једну руку самосвестан и поносан, непопустљив и сталан, а у другу руку далеко од несношљивости, фанатизма, деспотизма и тираније, поштује свачије достојанство, уважава свачија права и интересе“...

„За народ се каже да је скуп живих људи, који ћуте и страдају и да сва поколења имају једнако достојанство, једнака права на срећу и слободу. Љубити замишљени народ и надаље остати глув на вапај живога народа значи: у шуми не видети стабло“...

У овим неколиким цитатима види се колико је Радић занет мудрим делом Н. Карајева. Ово му је дело највише дало снаге и полета, те се сав баци у одбрану свога поробљеног народа.

Радић осећа да Хрватска у оквиру дуалистичке монархије преживљује последњу фазу статичке периоде своје и европске историје. Приближава се час динамичке периоде... Хрватске земље раскомадане. Истра са Далмацијом под Бечом. Хрватска привезана уз Угарску с нагодбом; хрватске финансије су плен халапљивих мађарских хегемониста, сељаке предадужиле зеленашке банке и у масама емигрирају у Америку за хлебом; Куен, експонент дуалистичког монархијског система, систематски проводи план Пеште; опозициони прваци завађени; клонулост, апатија на све стране... У таквим приликама своје отаџбине, Радић гладујући свршава за две године чувену политичку школу у Паризу као први у рангу. Из

Париза оде у Праг, где је провео годину дана, па се онда врати у Хрватску.

У Загребу га чека тамница. Морао се склонити у Земун, где је пробавио годину и пô, живећи од пера као дописник француских, чешких и руских новина. Ту, на домаку Београда, Радић је могао да проучи друштвене, привредне и културне прилике Србије као и менталитет Србијанаца, пре досећајући да ће проучавање Србијанаца бити важно за њега.

Дочекавши у Земуну, године 1901, Куенове изборе и катастрофални слом опозиционих странака, Радић је видео ситуацију више него очајну. Одлучи се и оде у Загреб.

Видећи да су сељаци у Хрватској опљачкани од зеленашких банака, напуштају свој дом и иду преко Атлантика, Радић се реши да уложи све сile, ма и по цену највећих жртава, на организовању и политичком васпитању најширих народних маса. То само може продрмати народну устајалост, мртвило и све градске анемичне кунтаторе. У ту сврху Радић издаје две популарно написане студије (1902) и то: „Најјача српанска у Хрватској“ и „Јединство опозиције на словенском и народном темељу“.

И Радић путује од места до места, сâm и једини у оно време. Путује као тумач и проповеда народу у Хрватској мисли, изнесене у својим делима. Народ треба пробудити и неко мора тај посао започети. И Радић га је први започео, верујући да све што има у борби да поднесе физички и морално, све то тако мора да буде. Он путује пешке, на сеоским колима и железницом. Протестује што железничке карте у Хрватској нису испуњене хрватским већ маџарским језиком. Због тога га скидају са железнице, оптужују и он допада тамнице. И он све то подноси стојички и куражно даје отпор противу сваке сile, па и противу разјарене загребачке масе, која своју политичку службу хоће да свали на који српски дућан, а не на маџарске написе на загребачкој железничкој станици и на палати бана Куена.

Радића режим Куенов гони из истраженог затвора на процес, са процеса у тамницу, из тамнице у сукоб са силом и т. д. Сâm и једини у оно време, као пример, отпочиње Радић новом политиком његових метода, да се масе народне покрену у нови живот акције, у свима правцима.

Радић се надао да ће његовом примеру следовати и поћи у борбу за народну слободу и његова права сви он-

дашњи опозициони правци и оглашене народне патриоте. А они су само слегали раменима и у заветрини чекали спас своје земље.

Али је Радић до срца коснуло то, што је земљорадничка банка распарцелисала у Загорју једно имање и дала 32.000 круна провизије једном маџарском Јеврејину, да за толико скупље наплати земљу од сиротиње у Загорју. На годишњој скупштини, на запрепашћење „патриотских“ акционара ове банке и оглашених „родољуба“, из душе Радића еруптивно изби протест противу пљачкања сељака у Загорју и његово констатовање, да је „доиста сав градски патриотизам једна лажна декорација, коју треба раздерати без милости. Горко је војевати за истину и зато, господо, ми се растијемо“. — И Радић осамљен заокрену сасвим новим путем. Тај заокрет, у нови правац, обележен у аналима 1904 године, стварно је заокрет у нову историју хрватског народа.

Радић је на чисто стим, да се хрватска интелигенција налази у болесном ставу према народу и правом схватању народне политike, те се одлучује да одмах крене новим путем у нови свет. На то су га највише одлучиле патње хрватског народа, за које не питају умртвљене и непробујене савести, пошто су господа за политику болесна, јер су болесна културно.

Свестан да се свака велика истина рађа у зноју и муци, Радић не преза од те борбе, већ је ушао у село. И у село у Хрватској улетела је идеја, која има да пробуди народну свест.

Радић неуморно жури од села до села, од општине до општине, из жупаније у жупанију. Он је путовао 267 дана у једној години по селима у Хрватској и живим бојама ојртавао је живот сељака паћеника, који натапајући знојем своју земљу вади из ње плодове, да њима исхрани и себе и градске раднике, и чиновнике и трговце, и банкаре и индустрисалце, и бискупе и грофове. У својим беседама сељачком народу у Хрватској Радић је грмео противу варошана. Он је варошане називао пауком, који је разапео мреже и пије, ждере и гута снагу целе земље, непрестано измишљајући најпрепреденије замке за ново пљачкање и материјално исисавање сељака. Град и село су, по Радићу, два света, две душе. Душа сељачка је здрава, природна; душа градска нервозна, нестална, болесна. И онда Радић где стане, скупља

око себе сељаке и говори им: „Пробудите се, ви понижени; не будите блато за обесна кола. Историја света је газила преко вас, искоришћујући вас нечовечно, ма да сте силни и бројем и здрављем тела и душе. Пробудите се, сложите се, јер се већ ближи час, који вас зове, да преузмете своју судбину у своје руке управо као што узимате плуг у своје руке, да узорете своју земљу. Хрватска је историја забележила, да сте се ви више пута дизали, да збаците сileције, који су у разна времена под разним именима, као вуци, налетали на вас и растрзали вас. А наш познати сељак — мученик Матија Губац, беше се подигао да извођује људска права за сељачки народ. У тој борби он је славно пао. Наш народ не треба да се узда у другога, он треба да буде свестан оних наших мудрих пословица: „Уздај се у се и у своје кљусе“ и „сваки је ковач своје среће“. А ви заједнички удружени ковачи сте своје заједничке среће. Као у Данској и Холандији ваши домови морају бити домови просвећених људи, који, повезани међусобно једнаким духом, једнаким патњама, радостима, животним потребама, могу, хоће и морају уредити свој заједнички дом онако, како то доликује стародревном народу ове наше лепе Хрватске земље.“

Тако је Радић годинама и годинама проповедао и поучавао сељачки народ у Хрватској, организујући хрватску сељачку странку, која освоји народ у Хрватској.

После тешке борбе Радић улази у хрватски сабор као заступник сељачке странке, која сада има сасвим нове погледе на целокупан живот народа, нове погледе на преуређење монархије. Као претставник демократије Радић мора са величким еланом да укаже претставницима аустроугарског бирократизма, на узроке, с којих се гуше хрватски градски мозгови те не могу да виде стварност и чују глас свога народа и своје земље. Он је у хрватском сабору 12 маја 1910 године, пуних пет часова говорио о проблему: „Зашто је наша полишика јалова?“. Поред осталога он наводи, да је томе дубљи разлог, а наиме то, „што су хрватски политичари, у свом јавном животу, као неким чудом зачарани, положили сву важност на ствари за које нам треба врло много снаге, а то је на ствари велике државоправне политike, а нашу унуђашњу полишику, у којој можемо одмах прећи од мисли ка говору, од говора ка делу, ту су политику сасвим занемарили. И ту лежи узрок политичкој свађи и немоћи у Хрватској. Наша је мисао

онде, где је слога заспала!...“ узвикује патетично Радић, па онда додаје: „Само је сељачки сталеж једини прави претставник хрватске земље, коју љуби чувајући је у зноју лица... Само живом вољом, у сарадњи свих за све, ствара се живима жива историја једнога народа“.

Радић је у хрватском сабору бивао изложен потсмеху, понижавању; називали су га „лудом“ „смушењаком“, али је он преко свега тога прелазио с презиром, верујући да ће његове идеје донети хрватском народу победу на политичком пољу.

Тако је и било, Радић се није преварио.

*

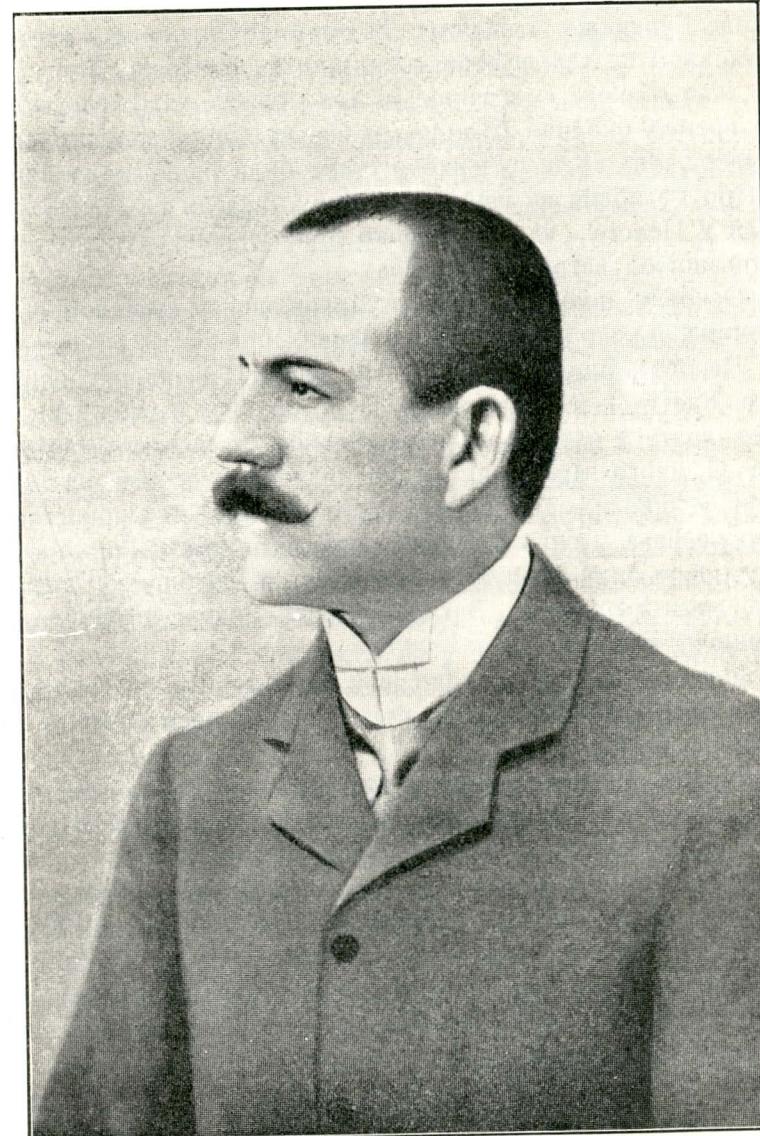
После крвавог светског рата, кад су занемили топови, бомбе и митраљези и кад су синули лепши и ведрији дани за народе, који су, због обести крволовчих сила, принели дванаест милиона људских жртава, Радић је као изразити поборник југословенства премишљао о најподеснијем облику Југословенске државе, коју би сачињавали Срби, Хрвати и Словенци. Он је мислио и желео да би и Бугари ушли у састав Југословенске државе али њихова погрешка учињена за време светског рата, онемогућила их је бар привремено да уђу у ту југословенску заједницу.

И после уједињења Срба, Хрвата и Словенаца, које је свечано проглашено 1. децембра 1918. године у Београду, избио је известан неспоразум између Радића с једне и државника, који су управљали новом уједињеном државом, која је доцније дефинитивно добила име Југославија, с друге стране.

Та је борба ликвидирана кад се увидело да прави и једини узрок томе неспоразуму лежи у томе, што позвани кругови нису долазили у непосредни додир са Радићем, да чују његово мишљење и његове погледе на државно уређење. И кад су они који су водили државни брод у Југославији дошли у непосредни додир са Радићем, тада је био готов мир и најлепши братски споразум. И после тога Радић долази на положај југословенског министра просвете и даје непосредног доказа своје велике љубави према широким народним масама и његовом просвећивању. А био је и велики поборник јединствене југословенске државе, којој је прорицаша велику и славну будућност.

Умро је 8. августа 1928. године у Загребу, где је и сахрањен.

Радић је био прави учитељ и вођ народа у Хрватској.

Милорад Драшковић

МИЛОРАД ДРАШКОВИЋ

Милорад Драшковић рођен је у Полому, селу између планине Рудника и Сувобора, 29 марта 1873 године. Његови су старином из Херцеговине или црногорских брда. При кретању, као и многе емиграције из тих крајева, задржали су се неко време у околини Сјенице, одакле су доцније пошли даље ка северу. Зна се да су њихови стари били привремено насељени по колибама на самом Сувобору, а затим се стално населили у Полому, у једној тешко приступачној дубодолини, заклоњеној од ветрова и Турака.

Основну школу свршио је Драшковић у суседном селу Бањанима. А како је био одличан ћачић, пошљу га у гимназију.

Даровит, вредан и послушан, дечко је необично напредовао. Кад су његови мислили да је довољно изучио и хтели да га врате у село, његови наставници су се томе усprotвили. С много муке они су убедили његовог оца, да дете остави у школи, јер својим радом и својим способностима много обећава. Тако он сврши нижу гимназију у Гор. Милановцу, па је онда продужио у Ваљеву, а довршио у Крагујевцу, увек с одликом. Затим је правне науке студирао и завршио у Београду.

Још као студент ступио је у канцеларију београдског адвоката Николе Николића, где је остао неко време и по свршетку студија.

Ускоро по положеном адвокатском испиту пошао је у иностранство на продужење наука и усавршавање. Његово јако осећање народног живота и добро познавање сељакових потреба, дају правац и циљ овом његовом путу. Он одлази у Француску, где изучава млекарску индустрију. Затим путује по малим западним државама: Швајцарској, Холандији и Данској, чије је становништво познато због своје вредноће, а чије су земље с малим поседима много ближе његовој отаџбини но велике индустриске државе.

По повратку из иностранства, настанио се у Смедереву, где је одмах засновао свој млекар за прераду млека. У Смедереву се оженио из угледне грађанске породице Милановића.

Драшковић није марио за адвокатске послове, он је волео привреду. Ово поље најбоље је одговарало његовим погледима. „Економски обезбеђени грађани и економски јака зем-

ља“ покретач је и сврха целокупног његовог неуморног рада. Он се сав предаје привреди и у вези с њом, трговинској и финансијској политици.

Као дете гледао је како његова мајка примитивно прибавља и прерађује млеко. Стога је прве своје покушаје посветио тој грани народне привреде. Жеља му је била да поправи расу крава музара, да усаврши прераду млека и да повећа приход од млечних производа. Пун успех постигао је у свом млекару у Смедереву. Уређење млекара, начин рада у њему било је срачунато на то да млекар буде практична школа, у првом реду за народ из околине, а за тим за привреднике и учитеље из целе земље. У овом циљу били су у његовом млекару организовани нарочити курсеви. И други његови радови на привредном пољу имају исти извор и исте побуде. Он ствара план да се усаврши прерада шљиварских производа, ради на том да се код нас створи етиважа сувих шљива, а нарочито доприноси да се олакша и организује извоз и ових као и осталих пољопривредних производа. У тој намери он и улази у Извозну банку, која је после Таушановићеве смрти била — извозна — само по имени. И одиста извоз из Србије је добио силног полета. Драшковић је одлучно предузео да нађе и организује капитал, без кога не може бити великих предузећа ни у привреди, као ни у индустрији, па слествено ни економског напретка.

Од 1905 године био је Драшковић министар више пута и у разним ресорима. И на том положају прва његова брига била је посвећена опет народу и његовој привреди. Као министар похитао је да земљорадника заштити од свих стихијских непогода и других недаћа. У привредном ресору, он први у предратној Србији покреће законодавство којим се обезбеђују и заштићују привредници: закон о осигурању стоке од помора, закон о осигурању усева, закон о осигуравању од поплава и друге законске пројекте у том смислу.

*

Преврат од 1903 године и долазак на престо Србије краља Петра, донео је Србији преокрет у државној политици, који ју је повео правцем великога напретка. Нови систем широких политичких слобода, и ако недовољно уређених, најповољније су утицале и на привредни развитак земље. Поред осталих привредних грана, трговина особито доби мања.

Ово забрину Аустро-Угарску и она убрзо предузе све

мере да овај напредак омете. — Одмах по преврату Србија је својом потпуно новом политичком оријентацијом успела да се ослободи раније политичке зависности од хабзбуршке монархије. Стога ова очекиваше политички згодан моменат да Србију поново стави под своје туторство. У 1905 она се користи индискрецијом бугарског краља Фердинанда, који пре времена објави уговор о царинском савезу између Србије и Бугарске — што све у ствари беше вешто удешена махинација аустро-угарске дипломатије. Па и поред крајње попустљивости српске владе, нови трговински преговори бише прекинути, а из Србије забрањен извоз у Аустро-Угарску. На то Србија одговори равном мером и забрани увоз из Аустро-Угарске у своју земљу...

У току насталог царинског рата, Србија је, и поред великих тешкоћа које су јој стојале на путу, ускоро успела да нађе и боља тржишта и повољније цене за своје производе од оних које јој је пружао извоз у Аустро-Угарску. Преко Солуна и Дунавом она створи нове путеве својој извозној трговини и још повећа биланс свога извоза, што јој омогући те из царинског рата — на запрепашћење целог света — изађе као победница.

Драшковић је нарочито у извозној политици својом умешном и истрајном сарадњом учинио велике услуге земљи. А у даљем наглом напредовању малене Србије, која је за тако кратко време успела да се спреми за велика дела, његове су заслуге неоспорне и знатне.

*

Тешка и неједнака борба у царинском рату са Аустро-Угарском приказала нам је Драшковића као одлучног и неустрашивог борца и вођу, који и ако није битку привео крају, учинио је и припремио све за њен успешан исход. Очеличен животном борбом он никада није изгубио присебност. Члан скоро свију ратних влада, њему се поверају послови, које он неуморно и свакад успешно отправља. Он је једини војник, који у својству министра два пута прелази мучни пут преко Албаније. У тим најтежим данима народног страдања он се налази на челу војске као вршилац министра војног. И кад су се све резерве исцрпеле и све наде обмануле, он у Скадру проналази нешто жита и ставља у покрет животе који о кончићу висе. На Крфу и у Солуну он је највише на фронту, у логорима међу војницима. Кад није тамо он путује

између непријатељских сумарена у Африку, на Корзику, по Француској и Швајцарској: обилази, теши, храбри и помаже избеглице, рањенике и болеснике; организује везу са окупираним отаџбином и шаље помоћи интернираним и заробљеним; састаје се са националним радницима и страним политичарима, и обавештава се о питањима садашњости и будућности.

Срећни преокрет и неочекивани успеси нису га бацили у екстазу. Престао је рат, али не и борба. Продужила се она на свим странама...

*

Милорад Драшковић је заузимао видно место међу народним посланицима и био маркантна фигура Народне скупштине. По неподељеном мишљењу он је један од најјачих парламентараца. Његови говори, његови предлози су задахнути бригом за државу и љубављу према народу.

Као активни и одлучни политичар био је изложен прекорима за извесне поступке. На то је он одговорио: „Ми живимо у новим приликама и позвани смо за велика дела. Ко хоће да остане мали и непознат, нико му не брани. Ја хоћу у велико коло свих Југословена.“

Генерације, у којима се Драшковић кретао као студент и млад човек, биле су под утицајем ранијег омладинског покрета, чије је „чисто омладинско срце уздрмalo народну свест, ширином погледа у далеку будућност“. Те генерације биле су и немирне и агилне. Бавиле су се не само унутрашњим чисто србијанским питањем — не само ужим национализмом српским — него су своје погледе бациле и ван границе мале краљевине. Кроз књижевност и уметност што је под тадашњим приликама, једино било могућно, нарочито је давало израза своме југословенском осећању и одушевљењу.

Студенти на страни већ су били у бољем положају. У Прагу и Петрограду, у Бечу и Паризу, у Швајцарској и Немачкој, скупљени из разних југословенских покрајина, они су имали више додира и више могућности за духовно зближавање. У разним удружењима, преко разноврсних часописа и брошура, развијала се акција у том правцу — у правцу југословенске мисли.

Милорад Драшковић је био убеђени Југословен. Он је с том идејом био упознат још у школи.

У иностранству, где је имао прилике да дође у додир

са омладинцима из других покрајина, она је у њему ухватала још јачег корена. Тако га видимо маја месеца 1908 год. као делегата на Свесловенском конгресу у Прагу, а 1909 после анексије Босне и Херцеговине у Петрограду. То своје убеђење јасно је испољио за време злогласних процеса у Загребу и Бечу. Он је 1914 године стилизовао и прочитao нишку владину изјаву о циљевима рата: *Ослобођење и уједињење свих јужних Словена*. На Бугаре, разуме се, није се тада ни могло мислити. На Крфу и у иностранству у раду са друговима из уже отаџбине и радницима из Аустро Угарске, он се отворено и јасно опредељивао. Он је по своме обичају у Загребу говорио: „Ми нећемо ни Велику Хрватску ни Велику Србију!“ А у Београду: „Ја хоћу у велико коло свих Југословена!“ То његово убеђење никад ничим није било поколебано. Љутио се на племенске шовинисте и с једне и с друге стране.

*

Драшковић је био министар унутрашњих дела у влади, која је издала „Обзнану“, којом је сuspendован комунистички покрет у нас. Он је стриктно радио по прописима те „Обзнате“, и услед тога навукао је на себе мржњу носилаца комунистичке идеологије.

Пао је као жртва атентата у Делинцима, где је био отишао на одмор.

Енгелберш Л. Гангл

ЕНГЕЛБЕРТ Л. ГАНГЛ

Међу неимарима Југославије видно се истиче *Енгелберш Гангл* први потстарешина савеза Сокола краљевине Југославије.

Гангл се родио 1873 године у Метлици, у Белој Крајини Дравске бановине. Основну школу свршио је у месту рођења а гимназију у Новом Месту, а потом је ступио у учитељску школу у Љубљани, коју је свршио с одличним успехом 1892 године. После десет година учитељског службовања Гангл је 1902 и 1903 године с успехом свршио педагошку школу у Бечу и постао наставник реалке у Идрији, где је остао све до почетка светског рата 1914 године.

Већ у првим годинама службовања почиње плодни рад Гаглов, који је сјајно очитован у учитељској организацији. Тај његов рад довео га је већ 1898 године у претседништво учитељског савеза и у уредништво стручног педагошког листа „Учитељског товариша“, коме је дуги низ година био главни уредник и писац идејних чланака. Да је као убеђени националиста већ тада активно радио у југословенском правцу доказ је то, што је био међу иницијаторима оснивања заједничког југословенског учитељског савеза с друговима из краљевине Србије и да је у ту сврху, са још некојим друговима 1906 године, био у Београду приликом двадесетпетогодишњице српског учитељског удружења. На жалост, ради политичких сметњи ова акција није тада успела, а Гангл је због тога пао још у већу немилост ондашњих политичких фактора и био проглашен србофилом, што су његови политички противници употребили противу њега нарочито за време светског рата.

Као педагог и народни човек увидео је важност васпитања омладине у националном духу и припремању исте за велико дело народнога ослобођења и уједињења, па је Гагловом иницијативом 1900 године почeo у Љубљани да излази омладински лист „Zvoneček“, коме је главни уредник дуго година био Гангл и највише сâм писао у томе омладинском листу. Доцније је његовом иницијативом почeo да излази часопис „Домаће огњиште“ („Domaće ognjište“). Огромне су заслуге Гангла на материјалном подизању учитељства у Словеначкој, јер је он иницијатор и реализатор оснивања сопствене учитељске штампарије, којој и сада стоји на челу као

заслужни претседник. Поред тога, Гангл је оснивалац учитељског конвикта и учитељске штедионице. Све ове лепе и солидне учитељске установе и данас лепо напредују у Љубљани.

Гангл није само радио за свој учитељски сталеж и за омладину, већ је хтео да користи такођер и народу као целини. Ради своје борбености и за оно доба ради својих радикалних назора постаје скоро против своје воље политичар, те год. 1908 бива изабран огромном већином за посланика крањског сабора. Није никада био политичар у партизанском смислу речи и зато га често нису разумевали ни другови његове властите странке. Био је безобзиран борац за право; најодлучније се борио против реакционарства, увек се залагао за права радништва, чији је бедни положај познао у Идрији, и коначно као безкомпромисан националиста борио се свим одушевљењем против немачког насиља и уплива.

Као активан радник Гангл ступа у соколске редове године 1902, а од године 1903 видимо га већ и као соколског функционера, и тако навршујући 60 година свог живота. Гангл навршава и 30 годишњицу свог успешног соколског деловања. Год. 1910 био је изабран за старосту новоосноване Соколске жупе Идрија, коју је с осталом агилном браћом одлично организовао и уза сав огроман рад такођер и узорно водио. За ово је друштво придобио нарочито радништво и саме мештане, јер је чиновништво било већином немачко. У тим годинама почиње такођер и његова соколска литерарна делатност.

Његова национална истакнутост била је узрок што је мобилисан првог дана када је букнуо светски рат. Али је успео да се ослободи војске, па је добио место на школи у Просеку код Трста. После слома Аустрије 1918 Италијани су окупирали то место и Гангл је побегао у своју слободну домовину која се своме заслужном сину одужила бар делимично тиме што је био именован вишним покрајинским школским надзорником. Умировљен 1927 год., као дворски саветник, навршивши пуних 35 година државне службе Гангл никако не напушта рад, напротив, с том годином почиње његово удвостручене соколско деловање, литерарно и јавно. Одмах по доласку у Љубљану ступа у редове Љубљанског сокола, и као кооптиран члан „Словенске соколске свезе“ израдио је два значајна реферата: „Удружење племенских со-

колских савеза у јединствени југословенски савез“ и „Просветно дело у соколу“. Нарочито је видно његово дело приликом првог свесловенског слета у Љубљани 1922 године, када је након овог слета уредио и Споменицу на овај слет.

Године 1929 основан је Савез сокола краљевине Југославије и Ганглу је поверено место првог потстарешине Савеза.

Гангл, поред тога што је посветио соколству и његовој организацији своје изванредне способности, скоро све своје време, своју урођену марљивост и љубав, он је ипак својом неуморном радиошћу нашао прилике и да напише небројено чланака у свим нашим соколским листовима као и у осталој штампи, поред тога што је написао и много посебних соколских дела, од којих спомињемо: „Тиршево соколство“, „Соколска идеја“, „Словенска идеја и словенско соколство“, „У соколском кругу“, „Млади сокол“, „Млади соколски род“ и „Соколски спеви“, а уочи свог јубилеја кад је навршио 60 година живота обдарио нас је опет једним новим соколским делом под насловом: „Тиршево посланство“.

Гангл је уважен такођер и као веома плодан песник, писац и драматичар. Нарочито је позната његова драма „Син“, која је много приказивана и која је такође преведена и на чешки и српско-хрватски. Надаље је Гангл особито цењен као омладински писац и песник.

Ипак, и поред високог положаја и великог угледа који ужива, Гангл остао је увек нада све скроман, прави идеални соко и човек највећег социјалног осећања, који је пружио помоћ многима и многима изван соколских редова. И у том погледу његовој речи следило је увек и дело, па је зато његово предобро срце свуда на широкој знати, а сиротињска рука од њега није никад отишла празна. И данас, прелазећи своју 60-ту годину, Гангл неуморно ради, од рана јутра до касно у ноћ, жртвујући се највише, ако не и једино за соколство.

За свој рад на културном, националном и соколском пољу поред највиших југословенских признања Гангл носи и одличије братске Чехословачке Републике.

Светозар Ђоровић

СВЕТОЗАР ЂОРОВИЋ

Светозар Ђоровић рођен је 29 маја 1875. г. у Мостару. Светозар Ђоровић оставио је за собом двадесет и пет година свога обилнога књижевнога и националнога рада. У том периоду он је постигао да као самоук стане међу данашње југословенске прве приповедаче. Једна доиста занимљива појава, која одаје и једну енергију и један таленат.

У процењивању дела Светозара Ђоровића не сме се губити из вида време кад је он почeo писати и каква је била средина у којој се кретао. Ђоровић није познавао стране језике нити је био на страни. Сва лектира били су му српски писци. Па ипак он је заузео завидно место међу југословенским приповедачима.

У времену, када је Светозар Ђоровић развијао свој приповедачки таленат, друштво је у Мостару било неодређено и мутно. Али Мостар ипак беше центар свега јавнога рада окупираних земаља. Жарка и питома котлина међу каменим брдима, пуна минарета и витког дрвећа и воћа и чесама, Мостар је, поред свега овог оријенталног тона, био гнездо жилавих енергија и непокорних људи и српских и муслиманских. Јер не треба заборавити, да су све тадашње мостарске газде, које су трговином стојале у вези са целом земљом, дошли у Мостар као сиромашни дошљаци са села, из падине, и да су донели са собом један менталитет динарских брђана, бистар, опор, прек. Па онда жене у димијама, нежних ћуди и питомог изгледа, још врло моралне и врло осетљиве.

Па онда сељаци, и по оделу и по ћуди сасвим разнолики, који силазе са својих брда у Мостар, да продају дрва или да купе косу или свадбени сандук за невесту или друге потребе за кућу. Само перо Светозара Ђоровића умело је живо и пластично да прикаже и оцрта поједине слике и прилике његова краја. Његово описивање народних обичаја и уопште народног живота развија се лако, течно без и најмање усиљености и својим занимљивим излагањем осваја читаоца.

Живим оцртавањем мученичког сељачког живота под аустро-угарском управом у Босни и Херцеговини изазива у читаоцу бол и осећајно саучешће.

Редак је приповедач, који је умео кичицом свога пера тако верно и уметнички да прикаже у својим приповеткама

поједине личности и догађаје и да их украси нарочитим ко-
лоритом. Светозар Ђоровић био је у томе прави уметник.

Његове приповетке, црпене из народнога живота, ма-
хом су зачињене понеком веселом епизодом или финим хумо-
ром. То је лепа одлика Ђоровићевих приповедака, које су
радо превођене на чешки језик.

Ђоровића приповетке из варошког живота пуне су ретке
занимљивости. Оне су проткане вечерњом попевком севдалија,
шумом плаве реке Неретве и лишћем јабланова.

То је била средина у којој је живео и о којој је писао
Светозар Ђоровић, а то је главна ствар у његовом плодном
књижевном раду.

Ђоровић је почeo писати врло млад. Али он се стално
развијао и давао све боља и боља дела. Он је најизразитије
дао слику Херцеговине, и варошке и сеоске, и православне,
и муслиманске и католичке. Та је слика широка, реалистичка
и прецизна. Он је имао ретку способност, да уме да одабере
добар материјал и да нађе занимљиву анегdotу. Свако му је
дело богато мотивима и добро обележеним и оригиналним
личностима. И због тих особина његова су дела највише
превођена од свих сувремених приповедача српских. Многа
његова књижевна дела преведена су на чешки језик. Причање
му је лако, просто и природно. Ђоровић је био први, који
је свету почeo да прича о својој поробљеној домовини Херце-
говини, у којој је живот био тежак и мучан. И књижевни
развитак српских младих писаца гвозденим ланцима стезала
је крута аустријска цензура. Ђоровић је успео, у великој
мери, да својим књижевним радовима увери страни свет о
потреби слободне Херцеговине. Он је, на томе пољу, а на
освitu нових идеја и новога рада, био један од првих рад-
ника. Он је замахом највећега идеалисте неуморно радио
на свима пољима народнога развитка и народне слободе. И
још више је идеализма и топлоте уносио у овај патриотски
рад као народни посланик. Сваки посао као неимар југосла-
вије водио је увек насмејан и жељан разговора као његова
Херцеговина.

Ђоровић је као ретко ко волео своју Херцеговину, њене
стене и њенога сељака. Својим књижевним радом тежио је
да прослави свој завичај и херцеговачког горштака. А да би
у томе имао пун успех требало је загазити у борбу за поли-
тичко и економско ослођење херцеговачког сељака. И Ђоро-

вић се сав унео у ту тешку борбу, која му је црпела снагу и кратила живот. Писао је дању и ноћу о политичком и економском робовању херцеговца, оцртавао је то робовање живим бојама у својим приповеткама, које су читане широм културнога света. Али „просвећена“ Европа, у славу своје „високе“ културе оста глупа и нема на све народне вапаје, верно оцртане пером великог сина ломне Херцеговине — Светозара Ђоровића. Па ипак Ђоровић је доста успео својим публикацијама да увери страни културни свет да Херцеговина жели и тражи пуну слободу.

Умро је у Мостару 27 априла 1919 г. Његово је име тако чврсто и нераздвојно везано за кршну Херцеговину и њено ослобођење да ће он у њој вечито живети.

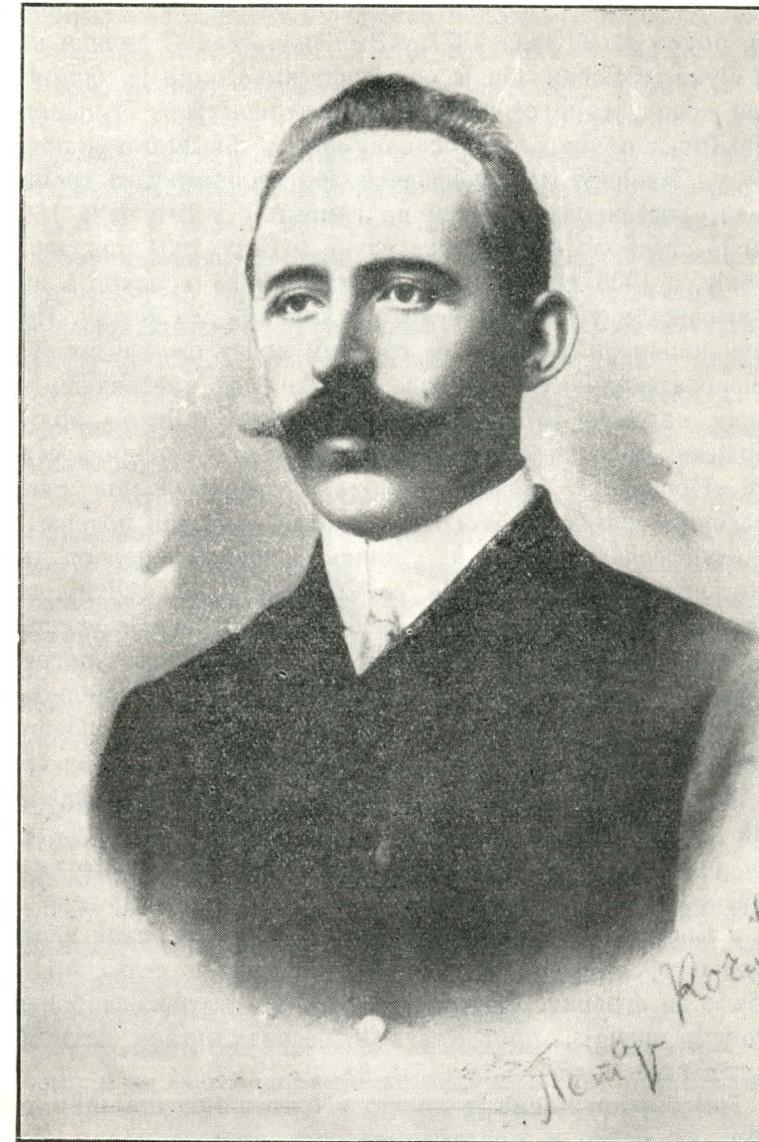
Милош Т. Шаулић

МИЛОШ Т. ШАУЛИЋ

Милош Шаулић, вођа слободоумног покрета, борац за јединство слободних српских земаља и свих Срба, Хрвата и Словенаца, јединства са Бугарима и словенске узајамности и братства, творац доба и епохе, која је по њему прозвата Шаулићево доба, несумњиво најидеалнији и најнеустрашивији поборник уједињења и велике мисли југословенства, рођен је у малом местанцу Жабљаку, под гордим и леденим Дурмитором у честитој и родољубивој породици Шаулића, чувеној јунаштвом и преданошћу за општу ствар и заносна прегнућа, од оца Ђорђија (Ђоке), официра, чуvenог јунака, а доцније п. командира племена Језеро-Шаранског и мајке Ружице, од које је Милош наследио многе велике особине душе и срца. Поред доста свога труда и веома стиштеног економског стања, отац посла свога другога по рођењу сина Милоша 1885 године на Цетиње, те сврши основну школу и затим први разред гимназије, а по том 1887 Милош дође у Београд где је свршио гимназију и права, вазда први међу првима. Милош је био чудо зоран, непристрасан, а надахнут правдом и истином, одвише слободоуман, па као такав истакао се и међу својим друговима и омладином, а познавајући прилике у својој ужој отаџбини Црној Гори, и заведени апсолутизам, размишљао је о измени прилика и тешком стању свога народа и о уделу омладине, да би сванула зора лепших дана. По овим давним особинама духа и карактера, убрзо се истакао и чувен био. По завршеном школовању радио је неко време код познатог адвоката београдског Николе Николића. А још 1893 године неколико омладинаца из Црне Горе основали су друштво у Београду с циљем да се о приликама у Црној Гори, о њеном економском, просветном и целокупном народном животу и социјалном стању, обавести југословенска јавност. И већ 1894 новосадска „Застава“, под уредништвом др. Гавриле доноси серију документованих чланака о финансиским, економским и опште привредним приликама у Црној Гори, износи све што би у овом погледу имало да се учини. Циљ је био да се рад настави у самој земљи. Један од чланова тих удруженih црногорских омладинаца био је Милош Шаулић, познати међу омладином поборник слободоумља и уједињења. Због свега овога, Шаулић би као ватрени противник режима

а и сарадник слободоумних листова претеран из Београда! На такав се начин повратио у своју ужу домовину Шаулић, који је био већ формиран борац слободе и народног јединства. Одмах је постављен на службу у Велики суд, а 1898 године у Министарство правде код тадашњег вршиоца дужности Министра правде Луја Војиновића, чије је место, одмах по одласку из Црне Горе Војиновића, предузео Шаулић као вршилац дужности Министарства правде. Ту настаје велико поље рада и реформе правосуђа, богат и обилан рад, Милоша Шаулића као шефа правосуђа у Црној Гори, који поред уређења судова и организације, претставља обilan и реформаторски рад једнога великог човека. Добар део овога Шаулићевог рада на правосуђу и законодавном пољу, налази се у великом „Зборнику“ закона и уредаба за кнежевину Црну Гору. У самом народу и животу на лицу места, Шаулић изводи препород, близак срцу и души народној, и први и једини улази у мисао и жеље народа осваја уверењем и љубављу, срца народне, сељачке и слободоумне Црне Горе. Велике способности Шаулићеве запажене су од првога дана, он постаје вођа новога доба, које се по његову имену прозвало „Шаулићево доба“, оличење идеја уједињења и заједничког рада и потпуног јединства две слободне српске земље и свих Југословена, душа слободоумног и напредног покрета и главни поборник јединства. Велики и предани рад поборника и неимара јединства, нажалост, није нашао одзива код претставника власти и традиционалног и рачунског династичарства и сепаратизма, и у колико је више уливао наде друговима и пријатељима својим, поборницима јединства у Србији и осталим крајевима југословенским, у толико је више наилазио на непомирљиво непријатељство тадашњег режима и владара. Велики рад ствара велике људе. Шаулић је био неустрашиви претставник душе народне, свестан отпора своме великому делу јединства од самих претставника и носилаца власти. Али он се био сав заложио за идеју југословенског јединства. То му је био свети идеал. Да Милоша Шаулића није тако рано смрт уграбила и да је имао одрешеније руке, он би правосуђе у Црној Гори уредио на савременој основи, те би одговарало духу народнога живота, његовим социјалним и економским приликама и народној психози. Црна Гора је доиста много изгубила смрћу Милоша Шаулића, чија је спрема и енергија много обећавала. На дан 19 септембра

1904 године завршен је плодан, у пуном замаху, живот великог поборника народног јединства, Милоша Шаулића, који је цео свој живот посветио општем добру и идеалу народног јединства. Благодарна Црна Гора одужила се своме великим пријатељу и поборнику за народна права и слободу подизањем првога споменика у Црној Гори, споменика народне захвалности Милошу Шаулићу, који је откривен на дан двадесетпетогодишњице Шаулићеве смрти, на Цетињу, када је велика жалост видно манифестована за целу Југославију, према једном великому неимару Југославије.

Петар Кочић

ПЕТАР КОЧИЋ

Петар Кочић, знаменити српски књижевник — приповедач, родио се 29. јуна 1877. у Змијању, село Стричићи код Бање Луке, у Босни. Он је син свештеника, који је, оставши удовац покалуђерио се и постао игуман манастира Гомјенице, где је Кочић почeo да учи основну школу. Гимназију је почeo учити у Сарајеву, али је избачен због србовања из трећега разреда; наставио је и свршио гимназију у Београду 1899. Затим је студирао философске науке у Бечу. 1904. прешао је у Србију, а 1905. постављен је за наставника српског језика и књижевности у српској великој гимназији у Скопљу. Исте године дошао је у сукоб са српским конзулом, заузимајући противно становиште у питању неких наших кметова-земљорадника, па се, не хотећи примити премештај у Битољ, вратио у Сарајево. 1806. изабран је за привременог чиновника сарајевске „Просвете.“ Убрзо затим био је отпуштен, због једног подметнутог писма из Београда, у коме се Кочић позива, да организује српске сељаке за устанак, а због генералног радничког штрајка протеран је из Сарајева у Бању Луку, као један од коловођа 13. августа 1906. године. Кочић је учествовао на Југословенском књижевном и новинарском конгресу у Софији и био изабран за секретара конгреса заједно са Скерлићем. Те исте године, на позив младих Срба у Пешти, Кочић је одржао у Пешти јавно предавање: „О борби српског народа у Босни и Херцеговини“. 15. јуна 1907. издао је Кочић у Бањи Луци први број „Отаџбине“, која је постала орган једне групе босанских Срба политичара, тако зване Кочићеве групе. Ова се група ослањала нарочито на сељачке масе у Босанској Крајини и, поред одлучног српског националистичког, иридентског и противаустријског става, повела је борбу за аграрну реформу, т. ј., за облигатно ослобођење кметова¹⁾, чивчија, против ага и бегова, читлук сахибија, које год вере били.

Том борбом Кочић је дошао у оштру и бескомпромисну опеку не само с муслиманима, већ добрым делом и са православним чаршијама, односно политичким претставницима ових потоњих, с групама Јефтановић — Сршкић, и нарочито

¹⁾ сељака, који живе на имању бегова.

с Грђић-Стојановићевим народовцима. „Отаџбину“ у Бањи Луци угостила је окупаторска власт још исте године. Кочић је први био осуђен на два месеца тамнице у оковима, због прогласа против дочека царског намесника генерала Алборија а касније због чланка, „Барут мирише“, на петнаест месеца. У том чланку, наговештавајући анексију, Кочић је претио устанком и ратом. У међувремену (26. августа 1907) изабран је Кочић за претставника у Српску народну организацију. После анексије (1909) Кочић је изабран за народног посланика у босански сабор, као сељачки кандидат. Ту у сарајевском сабору наставио је Кочић борбу на два фронта, залажући се у првом реду против владиног предлога и, касније, закона, о факултативном откупљивању кметова. 24. августа 1910. кренуо је Кочић поново „Отаџбину“, али сада у Сарајеву, а већ почетком исте године почeo је у Бањи Луци да издаје месечни белетристички лист „Развитак“, који је, после пола године морао обуставити. Око сарајевске „Отаџбине“ окупљала се све многоbroјнија група политичара, који су временом, у страсној борби с народовцима, када су Кочића душевне снаге почеле попуштати, стварали комбинације и с компромиснијим елементом. 1913. Кочићу се живчана поремећеност толико погоршала, да је доведен у Београд на лекарски преглед, а 2. јануара 1914. смештен је у болницу за душевне болести, где је, за време рата и аустријске окупације, умро 28. августа 1916. године и сахрањен у Београду.

Кочић — политичар био је у суштини сељачки трибун, национални и социјални револуционар, страстан, плаховит, несавитљив, несебичан и поштен, али и недовољно гибак и проницљив, те је лако могао да, и против своје воље, послужи као оруђе за раздвајање и померање народних снага. Али његове заслуге су неоспорне око националног подржавања широких маса у Босни и око демократизације политике у тим, доскора турским, покрајинама.

Кочићев рад на лепој књижевности несравњено је значајнији од његове политичке акције, и ако су и његове проповетке присно везане за његову националну делатност. Кочић је почeo да пише у „Босанској Вили“, „Бранковом Колу“ и т. д. проповетке још последњих година прошлога века, али меродавна београдска критика запазила га је тек када су оне изашле 1902. у засебној књизи, под насловом: „С платине и испод планине“. 1904. штампао је Кочић другу, а

1905 трећу књигу приповедака. У исто време написао је Коцић и драматизовану сатиру „Јазавац пред судом“, која је давана на свима српским позорницама с великим успехом и која је доживела досада седамнаест издања. Четврту књигу приповедака издао је Коцић 1910 под именом „Јауци са Змијања“, а 1912 отштампао је засебно из „Развитка“ другу дијалогисану сатиру „Суданија“.

Ма да су Коцићеве приповетке без мало све огорчене, страсти национални и социјални протести против туђинског политичког и, у опште, економског подјармљивања и, експлатације српског сељачког народа у Босни, у њима има толико чисте поезије, да ће оне очувати свој првобитни чар и када политичко-социјалне алузије у њима и такве асоцијације у нашем друштву буду ишчилиле. У погледу на песничке описе природе и песничког живота Коцић надмашује све југословенске приповедаче, не само снагом замаха него и потпуно оригиналном суптиљношћу.

У доба када се српска књижевност све више удаљавала од својих предања и од националног тла, поводећи се све више за космополитским, грађанским артизмом, Коцић је успоставио живу спону са старијим приповедачима и песницима, обогативши наследство новим бојама осећајног спектра као језик новим, изванредно националним, свежим облицима. Уз Бору Станковића, Коцић је зачетник лиризма у српској новелистици, творац нарочите, оригиналне, субјективне приповетке.¹⁾

*

У одбрану своје земље (Босне и Херцеговине) и њених права нарочито је успео Коцић. Он је разумевао последице страдања прошлости и знао узroke патњама садашњости. Познавао је најдубље особине народне душе и најболније странице народне историје. Из редакције његовога политичког листа *Ошацбине* чуле су се најсмeliјe речи, које су наглашавале једно ново доба. И ниједан лист није више забрањиван нити су и где сарадници кога листа тако драконски кажњавани као што је то био случај са *Ошацбином* и људима, који су на њој радили. Због отвореног и мушког писања у *Ошацбини* Коцић је кажњаван и бесомучно гоњен. Наједном судском претресу у Бања Луци Коцић је узвикнуо: „Живела слобода

¹⁾ из Стanoјeviћa Енциклопедије — В. Петровић.

и самосталност отаџбине наше!“ И због тога је осуђен на два месеца затвора са пооштреним постом. Из затвора пише Коцић својој жени 12 новембра 1907 године и вели да се осећа крив само пред њом, што и она мора да пати због њега. Али како је осећање дужности према земљи код њега јаче од свега, каже даље, да је тако морало бити, јер „наш народ је тако убијен и сатрен јадом и невољом, да неко мора устати и подвикнути противу силних зулума и неправди који се над њим непрестано чине.“

И тек што је пуштен из тамнице поново је осуђен на осам месеци, па онда на четири месеца и док још није издржако овај затвор, осуђен је на петнаест месеци затвора.

*

Кад је аустријски престолонаследник Рудолф 1887 године долазио у Босну, власт је наредила, да се сељаци обуку у најсвечаније одело. Коцићев отац је саветовао сељаке, да изађу пред Рудолфа најбедније обучени, да на тај начин покажу колико им је добро под окупационом власти. Зато је Коцићев отац везан и одведен у Црну Кућу и кажу да је био у истој соби затворен, где је после дводесет година дошао његов син.

Душа Коцићева осећа се и данас у Босанској Крајини. Сељаци са побожношћу помињу његово име, по домовима чувају његове слике и у очима им нешто засветли кад говоре о њему.

Коцић је добро познавао живот свога народа у Босни па је кроз песму и приповетку, ретком вештином свога пера сликао јад и беду српског народа у Босни и Херцеговини под аустријском окупацијом. Коцић је у истини био песник љубави и бола, познавалац људског срца, неуморни борац за народну слободу и велики пајеник. Захвални српски народ основао је друштво „Змијање“, коме је задатак да пренесе посмртне остатке Коцићеве у Бања Луку, да му ту обележи гроб скромним спомеником, као што је његов живот био скроман и да подигне „Коцићев дом“, у коме ће се школовати и просвећивати деца сиромашних сељака из Босне и Херцеговине.

*

Босанска Крајина може бити горда и поносна што је

дала великог сина Петра Кочића, који се сав жртвовао за политичку слободу и економско ослобођење свога тешко измученог и напађеног народа.

Кочић је мушки, јавно и отворено грмио противу експлоататора босанског сељака. Он у тој одлучној и непомирљивој борби није гледао на непремостиве препоне, које су му доносиле тамницу, окове и драконске осуде. На срцу му је лежао очајан положај и горак живот босанског сељачког сталежа и није жалио себе ни своје драге породице, само да извођује бољи положај и лепше дане босанском сељаку.

Борба, коју је водио Кочић са окорелим властодршцима Аустро-Угарске управе у Босни и Херцеговини за ослобођење поробљеног сељака, оставила му је вечити спомен не само у души народа Босанске Крајине већ и у читавом југословенском народу.

Јован Скерлић

ЈОВАН СКЕРЛИЋ

Др. Јован Скерлић, књижевник, историчар и критичар, рођен је 8 августа 1877 године у Београду. Основну школу и гимназију свршио је у Београду, а 1895 године уписао се у Велику школу, коју је свршио и дипломирао 1899 године, из француског језика и књижевности. Затим је студирао у Лозани и у Паризу, где је докторирао 1901 године. Кад је свршио Велику школу постављен је за наставника гимназије у Београду и после краћег времена био је отпуштен из политичких разлога, па је исте године поново враћен у службу. Пошто је неко краће време провео на страни, Скерлић је 1901 године изабран за доцента на Великој школи за француску књижевност. Године 1902 отпуштен је са Велике школе и постављен за суплента у Зајечару али он тамо није хтео да иде, већ је дао оставку на државну службу. После кратког времена поново је изабран за доцента Велике школе. На студијама у Минхену и Паризу провео је 1903/4 годину, а 1905 године изабран је за ванредног професора теорије књижевности на Великој школи, али није био потврђен. После неколико месеци поново је изабран и потврђен за ванредног професора српске књижевности на београдском Универзитету. Катедра српске књижевности на београдском универзитету поверена му је на основу студије о Јакову Игњатовићу, која је објављена у издањима Српске краљевске академије наука 1904 године. За дописног члана Академије наука изабран је 1910 године. Скерлић је 1912 године био изабран за народног посланика у пређашњем крагујевачком округу.

Др. Скерлић почeo је да пише врло рано, а готово у исто време почeo је и свој јавни друштвени рад. Први су му радови били мањом сатиричном карактеру, у стиху и прози, а објављивани су у „Шаљивчини“, „Геџи“, „Делу“, „Звезди“ и у ондашњим социјалистичким листовима. Тада је превео дosta из француске поезије, нарочито од Ига. Он је написао и неколико приповедака из београдског живота, али је убрзо упознао своje способности, па је почeo свој главни књижевни рад — књижевну критику, а после се бавио више историјом књижевности XVIII и XIX века. Скерлић је из тих области писао много и по разним листовима и часописима. Сви ти његови

многобројни радови, рецензије, критике и полемике имају ауторитативни карактер.

Упоредо стим научно-књижевним радом Скерлић је радио не мање и интензивно и на социјалном, националном и политичком пољу. Још као ћак Скерлић је ушао у српски социјалистички покрет и био је духовни вођ школоване социјалистичке омладине. Писао је чланке у разним социјалистичким гласилима. Али што је дубље сагледао наше народне проблеме, нарочито после анексије Босне и Херцеговине, постаје све више националиста. Заступа идеје југословенске сарадње. Учествује живо на организацији југословенских књижевника и приређује књижевне конгресе у Београду, Загребу и Софији (од 1904—1906).

Кад је образована самостална радикална странка Скерлић је пришао тој странци и његова улога била је у тој странци увек видна; а после избора 1912 године за народног посланика постао је вођ леве фракције обележивши њено радикално становиште својим чувеним говором у Народној скupштини противу банократије (фебруара 1914 године).

Скерлићу није сметала велика политичка активност да остане најизразитији апостол модерног југословенског национализма. Без мало сва омладина и млађе политичке групе у југословенским крајевима под Аустро-Угарском гледале су у Скерлићу свога главног идеолога и вођу. Он је неуморно писао чланке у многобројним националистичко-револуционарним новинама и часописима; одлазио је у прекосавске центре, држао предавања и пропагирао идеју националног јединства. Његово предавање у Пешти и у Прагу, које је одржао на десет дана пред своју смрт, било је права манифестација наше народне мисли. Његов чланак „Плодови шовинизма“, у „Звезди“ 1899 години, до огледа о Анти Старчевићу и до храбро поведене акције у српском Књижевном гласнику за примање латинице место ћирилице, а ради неразлучног и формалног сливања српско-хрватске књижевности уједно, Скерлић је доследно и енергично припремао политичко уједињење.

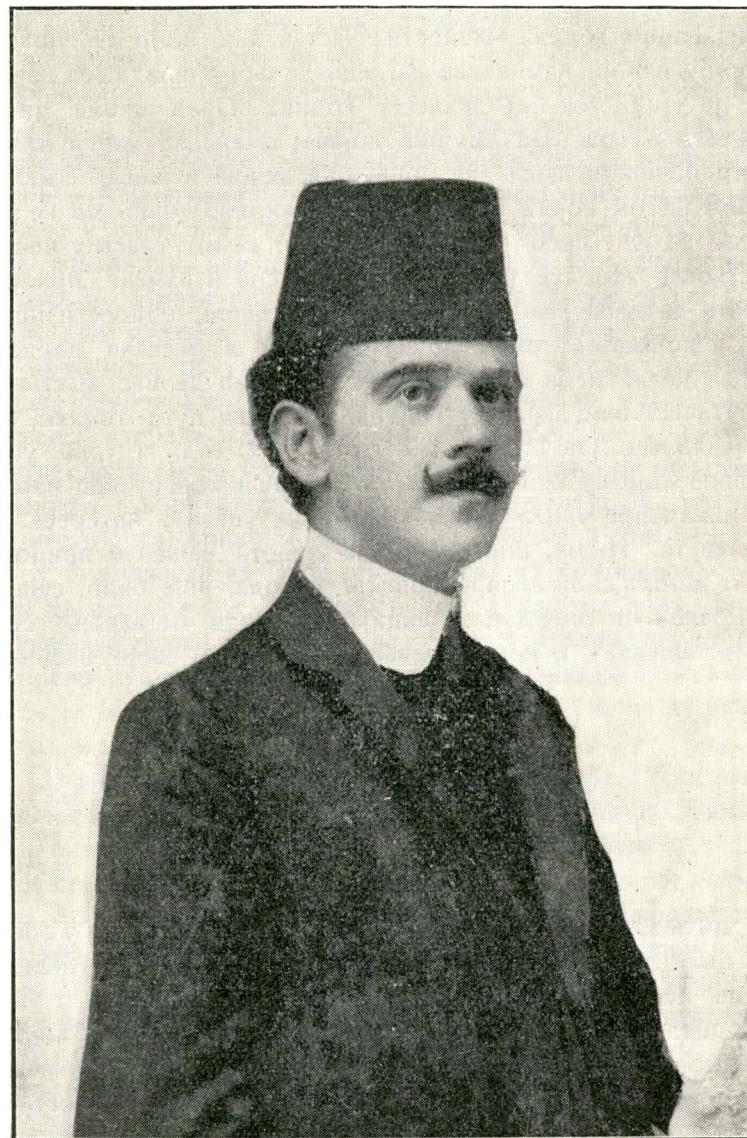
Скерлић је као писац био једна од наших највећих личности и уметника. Ученик француске школе, он је умео да у типички, складни, логични, јасни и уједначени стил унесе полета, снаге и ватрене смелости, својствене њему и нашој раси. Као критичар Скерлић је тражио од књижевног дела више унутрашње вредности но савршености облика и израза.

То је навело Скерлића да сву пажњу обрати домаћој литератури, да у њој тражи идејне, осећајне и етичке везе са временом и околином, и оно га је навело да и у својим књижевно-историјским студијама и прегледима запази и обележи присну сарадњу личности и амбијента, међусобни њихов утицај и да у испреплетеном ткиву друштвеног живота повуче црту основних, општих мисли и осећања времена и масе.

Нема сумње да је Скерлић уз Цвијића наш велики и редак културни радник. Његова су главна дела: „Српска књижевност у XVIII веку“, „Омладина и њена књижевност“, „Светозар Марковић“ и девет књига: „Писци и књиге“.

Скерлић је несумњиво био носилац наше књижевности кроз читаве две деценије, на којима почива наша данашња литература, упркос свих привидних диференција. Његова прерана смрт (5 маја 1914) била је оплакана на целој југословенској територији, као најболнији народни губитак. Годишњица Скерлићеве смрти била је у ратном Нишу обележена иницијативом Југословенског одбора; десетогодишњица у Београду од свих без разлике странака и племена.¹⁾

Скерлић је био уман књижевник и неуморни апостол југословенског уједињења.

Осман Ђикић

¹⁾ По др. В. Ђоровићу и В. Петровићу.

ОСМАН ЂИКИЋ

Лепо, светло име које изазива много другарских сећања из најлепших година младости; частан лик, који је ушао у историју и који нам данас изгледа да њој припада већ давно, иако је умро тек пре дадесет година. Пред очима ми је још увек његова лепа мушка појава; омањи, таман, с малим црним брчићима и са два црна ока, ведра и жива, с малим тамним фесом којега је увек носио накриво; чини ми се као да сам га јуче срео. Међутим кад се сетим свега у чем је учествовао, кад видим разлике времена и измене прилика одонда до данас, кад прођем у глави места, односе и нараштај у којима се помињало његово име и осећали плодови његова рада, мени се понекад учини као да нас раставља не петнаест или дадесет година, него два пута толико, читав један век. Он је умро 30 марта 1912. год., готово уочи догађаја који су изменили карту Европе и који су наш народ, као никад пре у целој нашој историји, увели у интересе целога света. Њему, који је читава живота сањао и приповедао о историјској мисији српског народа, није било суђено да доживи ни почетак те акције, да види остварење свог „светог идеала“, о ком је певао у последњој својој песми:

Да за српство срце бије,
За њ' да дише душа млада,
Да идеал свет ми буде,
Хај слобода српске груде,
Што вјековим' трпи, страда!

I.

Бити Србин муслимани за време Калајева режима у Босни није била лака ствар. Муслимани сами нерадо су гледали, кад се неко из њихових редова издвајао и оглашавао било за Србина било за Хрвата. Они су, мада несумњиво Словени и по пореклу и по језику, све своје симпатије поклањали Стамболу и његовом турском господару. Чували су, истина, свој народни језик, осећали су у доста прилика противност према Османлијама и Туркушама, али су се ипак, у свима приликама кад се требало одлучивати за њих или против њих у борби с неким трећим, опредељивали на турску страну. Они су се увек заклињали само својом „турском“ вером и на

сваког, ко би се одмакао од њихове заједничке линије, гледали су са извесном сумњом. С том чињеницом морао је рачунати сваки муслимани који се јавно оглашавао за Србина или Хрвата. Али за оне који би се оглашавали за Србе била би још једна тешкоћа више. Власти су у српству, у правом националном српству, гледале непосредну опасност за своје циљеве на Балкану и у сопственим земљама. „Српство, то је непријатељ!“ говорио је министар финансија и министар за Босну и Херцеговину, Вењамин Калај последњих година свога живота и рада, и ту су паролу прихватили многобројни његови чиновници, као и велики део водећих кругова Дунавске монархије. Имати православне као Србе, с тим се већ рачунало; али имати и муслимане као Србе то је ишло мимо све политичке рачуне и кварило их из темеља. Аустријска управа наморавала је, да од конзервативног муслиманској елемента направи главни стожер своје политике у окупираним земљама, и да помоћу његовом, са династији оданим католицима, створи противежу српском елементу. Ако муслиmani, место тога, прихвате сарадњу са Србима и још се и сами почну оглашавати за Србе, онда је сва та комбинација осуђена на неуспех и с њом добар део даљих планова бечких управних кругова. Стога се на сваког муслимана који би отворено пришао Србима гледало као на каква бунтовника; сваки је од њих могао бити унапред уверен, да ће му власти, гдегод могну, правити неприлике сваке врсте.

Осман Ђикић се, ипак, определио за Србе. И осећај и уверење говорили су му за то. Његова старина у Херцеговини била је српска; за многобројне муслиманске породице у тој старој области знало се тачно од ког су старог племена и са којом од православних породица у далекој крвној вези. Опијачи из Дубрава знали су, да су једна грана стarih Храбрене; Логе и Мургузи потичу од Предојевића; Корјенића има и православних и муслимана; Госте из Подвележја тврде да су „од Срба“, Љубовићи исто тако; и многи други. Угледна мостарска породица Ђикића била је истог порекла. У њој се Осман родио 6. јануара 1879., неколико месеци после извршене аустријске окупације.

Основну школу свршио је у Мостару. Ту је почео и гимназију, с извесним закашњењем, као највећи део муслиманских цака, који су пре основне школе проводили по коју годину учећи мектеб. За време његових гимназиских студија

мостарска гимназија имала је неколико тешких година. Год. 1896 беше почела српска аутономна борба као први свестан покрет опозиције према целом режиму аустријске управе. Народни покрет понесе и гимназиску омладину. Она је учествовала при дочекивању народних вођа и давала сваком приликом израза свом патриотском одушевљењу. Огорчене покретом, аустријске власти почеше прогоне на све стране. Од њих не оста поштеђена ни ђачка омладина. Неки бише истерани из гимназије, неки кажњени затвором. Ђоку Перина, садашњег директора Земљорадничких задруга у Сарајеву, по ноћи су жандарми проторали у родно место Невесиње. Међу онима, које беше погодила немилост власти, налазио се и Осман Ђикић. За њега се знало да иде уз Србе, да пева песме и објављује их у српским листовима (псеудоним му је био „Нуруд'дин Ибнул Хаџер“) и то је било довољно да дође на проскрипциону листу. Изагнан из гимназије 1898. г., из петог разреда, он је отишао у Београд, да настави учење у Трговачкој академији. Ради што бољег савлађивања страних језика он је извесно време провео у Цариграду и Бечу, где је положио коначне испите. Читава живота остао је одушевљен утисцима из Београда, где је био срдечно примљен и где је у књижевним круговима, нарочито са групом око часописа *Звезде*, стекао више веза и добио неколико правих пријатеља.

Свршивши школу 1904. год., ушао је у банкарску струку. Као банкарски чиновник служио је кратко време у Загребу и Брчком, где се оженио, па је прешао у Сарајево. Дотле, Осман се у слободним часовима бавио само песништвом. До год. 1903 објавио је три збирке својих песама: прву, *Побратимство*, издао је у Београду 1900 год., заједно са својим песничким друговима Омер-бегом Сулејманпашићем и Авдом Карабеговићем; друге две штампао је у Мостару: *Muslimanskoj mladeži* (1902) и *Ašiklija* (1903). У својој поезији он је, као и старији мостарски песници А. Шантић и Ј. Дучић, био прво време под утицајем Змаја и Војислава; у *Muslimanskoj mladeži* јасни су трагови *Изабраника* Драгутина Илића, који је у покрајинским књижевним средиштима још и тада уживао леп глас; док у *Ašiklija* превлађује утицај наших источнојачких песама Јове Илића и г-ђе Јелене Димитријевића и нарочито народних севдалинки. У његовим песмама пева се, у главном, о родољубљу и љубави; друга само збирка има

за предмет верске мотиве и глорификацију Ислама и Мухамеда. У његовим песмама нема много оригиналности; емотивни је елеменат једнолик и без дубине, облик је старински и ненегован. Оно што у извесним *Ašiklija* делује пријатно то је њихова лакоћа и овде-онде погођен непосреднији тон:

У башчи ружа цвјетала,
Под њом ми дика плакала...
Синоћ јој мајка казала,
Да мене више не гледа,
— Јер не да бабо, па не да.

Од страних песника Осман је највише волео Уланда и дао је из њега неколика неуспела метричка превода.

Сем тога, Осман је био прикупљао и лепу збирку муслиманских лирских песама са 5000 стихова — *Херцеговачки бисер*, али му је она остала нештампана, иако је уредништво мостарске *Zore* 1898. год. јавно тражило издавача за њу.

II

Кад се вратио у Сарајево, 1906. год., Осман је готово сасвим напустио песнички рад, и сав се бацио у политику. То је било нарочито узбуђено доба. Млађа српска интелигенција није се задовољавала резултатима аутономне борбе, него је повела енергичну акцију против режима уопште трајећи пуну слободу народног израза. Режимски људи, вођени од клерикалних и војничких кругова, тражили су, међутим, у исто време проглас анексије, искоришћавајући објављени долазак цара Франца Јосифа на војничке маневре у Требињу. Они су добро знали, да се анексиона политика не би никад могла спровести у Босни и Херцеговини, ако се дадне могућност слободног израза становницима тих земаља, међу којима су православни и мусимани, огорчени противници анексије, претстављали готово четири петине гласова. Стога су тражили, да се анексија прогласи као акт царске власти, без обзира на расположење народа. Ради тога је сарајевски надбискуп, др. Јосип Штадлер, био развио веома живу активност; У Травник је, августа 1906., била сазвана велика скупштина присталица анексије. То је све, сасвим природно, изазивало реакцију на страни православне и мусиманске опозиције и појачало у великој мери њихово борбено расположење. Уз *Српску ријеч*, главни и у оно време једини орган православне

опозиције, покренуо је Омер-бег Сулејманпашић 1906. год. у Сарајеву и *Босанско-херцеговачки гласник* као орган муслимана. Главни уредник тога листа постаде Осман Ђикић, уносећи у њ' сву борбену страст своје младости.

У време од 1906-1908 год. главна кула босанско-херцеговачке православне и мусиманске опозиције није било Сарајево него Мостар. У том граду су ако не главне, а оно свакако најактивније вође покрета и православних и муслимана; ту се израђује план о народној организацији; ту се 1906 и 1907 покрећу два нова опозициона листа, *Мусаваћ* и *Народ*. Било је сасвим природно, што је Османа повукло срце у родни град, у средину која му је била присна и где се сав могао бацити у нову борбу. Од 1907 год. он је главни стуб *Мусавећа*, који је више номинелно уређивао његов друг и пријатељ Смаил-ага Ђемаловић.

Кад је мусиманска опозиција, имајући пуно поверење народа, остала победник на целој линији, она је, међу осталим, освојила и културно-просветно друштво *Гајрећа*, 1909. г. Нова управа изабрала је одмах Османа за главног тајника друштвеног видећи у њему не само лепу радну снагу него и јединог човека који ће моћи да у друштво унесе систематски и истрајан рад у новом правцу. Ту је Осман развио ванредну активност прибрајући људе, потстичући их на рад, стварајући везе. Од друштвеног органа *Гајрећа*, који је дотле доносио суве друштвене статистике и обавести, он ствара породични лист за мусимане, као замену, или боље, као такмача рђаво и једнострano уређиваном *Вехару*. Као *Гајрећов* тајник он је био у сталном додиру са средњошколском омладином и његова је заслуга, што се у њеним редовима најчешће јавио читав низ људи нових и напредних схватања не само у националним, него и у другим правцима.

Год. 1910 добила је Босна и Херцеговина устав. Мусиманска опозиција, која је дотле била борбена и антирежимска, почиње постепено да прави споразум са владом. Младотурски пазар са Аустро-Угарском монархијом за време анексионе кризе није остао без утицаја и на босанске мусимане. Они постају мекши, савитљивији, чак малодушнији. Плаши их, сем тога, и аграрно питање, чије је решење било стављено на дневни ред. Осман Ђикић, увек прав и национално доследан, кида са вођством Мусиманске народне организације и 1910 год. креће свој лист *Самоуправу* као орган његове младе де-

мократске странке. Та странка нема с почетка великог успеха и ограничена је у прво време поглавито на Сарајево и на Херцеговину, али, она је јачала у омладини и имала у њој читаве чете одушевљених и на све готових присталица. Карактеристично је, да им за све време до рата ниједна друга странка није могла отети *Гајрећа*.

Али тај напорни рад трошио је његов и иначе доста нежни организам. Крајем 1911 год. код њега су се већ јасно видели опасни симптоми брзе туберкулозе, која га је сатирала из дана у дан. Имао је, сиромах, силну вољу да се одржи у животу и веровао је у отпорну моћ свог тела. Надао се, нарочито, да ће му помоћи Мостар и хава са Неретве. Али није било помоћи. 30 марта 1912 год. он је већ био покојни.

ХЕРЦЕГ БОСНА У БОРБИ ЗА СЛОБОДУ И НАЦИОНАЛНО УЈЕДИЊЕЊЕ

Историја јужних Словена после пада самосталних народних држава, јесте историја најдужег герилског ратовања у новом веку. Поједини истакнути јунаци у тој неравној борби постали су легендарне личности, чија ће успомена у народу трајати вечно. Некоји од њих успевали су да окупе око хиљаду хајдука (четника). Годинама непрекидно нападали су им хајдуци градове, у којима су живели силници, дочекивали и разбијали војске турског цара, падајући и сами непоштедно, а тиме у народу одржавали веру у ослобођење, које се може извојевати само оружјем у руци. Њихове херојске подвиге народ је опевао у дивним песмама, које и данас певају хиљаде гуслара у ослобођеној краљевини Југославији. Те песме, несравњено претежније од Илијаде и Одисеје, заједно и данас народ рецитује напамет онако како их је чуо од својих предака.

Из такве једне усташке чете изашла је величанствена личност Караћорђа Петровића, најславнијег војсковође јужних Словена свију векова. Када би у једној чети изгинула већина људи, онда они што остану попуњавали су чету и стварали нове одреде за нове подвиге. Најлепши пример о томе даје нам случај *Миће Љубибратаћа*.

Мићо Љубибратаћ рођен је 1839 године у камењару јужне Херцеговине у селу Шуми, недалеко од Требиња.

Као дете морао је поћи у свет за хлебом, јер његов завичај није у стању да исхрани све што роди. Судбина га је одвела у Дубровник где је свршио основну школу, учио гимназију спремајући се за трговачки позив. У то време 1857 године, подиже Лука Вукаловић народ на устанак противу турске сили. Устанак се брзо ширио и захвати читаву једну област,

Мића Љубибратаћ

где је живела успомена на витешке хајдуке и устанике, од којих је на пр. Бајо Пивљанин неко време потпуно господарио великим подручјем око реке Таре и Пиве, које заједно сливене чине реку Дрину.

Млади Мићо Љубибратаћ иако тек у деветнаестој години напушта и школу и све лепе планове за будућност, улази у чету Луке Вукаловића и брзо се истиче својом храброшћу као један од најодушевљенијих бораца.

Идући из Дубровника у усташки крај; свраћа се у своје село, прилази родитељском дому, побожно целива кућни праг а затим пали својом руком ту драгу кућу где се родио као завет да за собом диже све мостове и да не жели имати куће док му отаџбина не буде слободна.

Но и овога пута залуд беху жртве поробљеног српског народа. После страховитог боја на Грахову (1858), где је војска султанова претрпела тежак пораз изгубила све топове и комору, где је пало преко 4000 мртвих Турака, умешале су се западне европске силе посредујући мир међу завађенима. На мировним преговорима у Цавтату код Дубровника био је међу делегатима устаника и Мићо Љубибратаћ. Својим мудрим и енергичним држањем помогао је, да резултат ове борбе не буде сасвим негативан.

После Закљученог мира, вођи тога устанка Луки Вукаловићу не беше више опстанка у турској држави те оде у Русију где је доцније и породицу превео и ту је умро, а Мића Љубибратаћ се склони у Србију, где је отпочео припреме за нови устанак. Он је живо радио на томе, да упозна све истакнутије људе у Европи са тешким приликама босанске и херцеговачке „раје“ како су Турци називали хришћане, поданике султанове. Тако је Мићо ступио у директну везу са Гарибалдијем.

Кад је у Невесињу, 1875, пушка прва усташка пушка, Мићо је био први на усташком терену

Лука Вукаловић

ну, где се нашао са делегатима Гарibalдијевим и по свему је изгледало да је Љубибрatiћ имао у својој руци све конце овога солидно организованог покрета. На жалост „мироЯ-бива“ и „неутрална“ Аустрија изненадно шаље одред својих војника на турско земљиште, који ноћу између 27 и 28 фебруара заробе Љубибрatiћа, интернирајући га по Далмацији сад даље, сад ближе боишта и да би заметнула траг својих себичних намера шаље га у Линц у заточење. Ту је провео све док Аустрија није окупирала Босну и Херцеговину и за-посела Новопазарски Санџак.

Пуштен из заточења Мићо се вратио у Србију, где је организовао већи одред ратника добровољаца, ставио им се на чело и пошао у нову борбу, али је овај покрет спречила српска дипломација назирујући у овим покретима бесправног словенског робља фантом панславизма.

Нашавши се у новој ситуацији Мићо се одаје књижевности, да би на томе пољу користио своме народу. И имао је лепога успеха.

Умро је 28 фебруара (по старом календару) 1889 године у Београду и сахрањен је са свима почастима, које припадају апостолу слободе и великому родољубу.

*

Крвави грађански рат, који је трајао у Босни и Херцеговини три године, од 1875—1878 године, покосио је многе жртве и са муслиманске и са хришћанске стране. Али највећа босанска жртва у народном устанку 1875 године беше *Петар-Пеција Поповић*¹⁾ један од највећих јунака Босне. Рођен у босанској Крајини, у селу Бушевићу 1826 године, био је у младости пастир, али кад му Турци убише једнога милог сродника Пеција се одметну у хајдуке и постаде за Турке страх и трепет. Пеција се нарочито одликовао у народном покрету у Босни 1858 и када побуна не успе, он пређе у Аустрију, где га прокажу, ухвате и предаду Турцима, који га окују па пешице отерају у Цариград и ту га осуде на десет година робије у тешким оковима. Турци су се плашили да се Пеција ипак како не докопа слободе — одлуче да га погубе, па да би страшили народ како пролази онај, који пође његовим стопама поведу га у Босну да га ту погубе. Он се у путу потери отме и пребегне у Србију, где је

остао до народнога устанка, који објави невесињска пушка 1875; а тада је Пеција упао у босанско Посавље. Око њега се окупише многи устаници и он им је био најбоља нада лепше будућности. Али, на жалост народну, Пеција погибе у самом почетку устанка, августа месеца 1875 г.

После трогодишњег рата у Босни и Херцеговини; после два рата, што су их, у то време, водиле Србија и Црна Гора ради ослобођења Босне, Херцеговине и других српских покрајина; после свију жртава Рушије да словенско робље на Балкану добије бар најмање право човека, Аустро-Угарска доби мандат да окупира Босну и Херцеговину.

Босна и Херцеговина хтели су по сваку цену да се отресу турске власти, јер је хришћански народ у тим покрајинама био изложен тешким патњама и притиснут неиздржљивим дацијама да је био доведен до просјачког штапа.

Устанак у Босни и Херцеговини није успео зато, што је народ већ стекао уверење, да противу воље великих сила неће моћи ништа постићи и што је одмах у почетку устанка пуштен глас међу избеглицама, склоњеним на аустро-угарском земљишту, да ће Фрања Јосиф узети Босну и Херцеговину и чим је узме одмах ће се сва земља поделити по душама. Ова вест давала је избеглицама наду на боље дане.

Потајно припремајући Босанцима гвоздени јарам место турског дрвеног, Аустроугарске власти су будно пратиле ток устанка, и чим би опазиле превагу на страни хришћана одмах се граница према Босни затварала за пренос муниције, оружја и за пребацање нових усташких чета, које су формиране од избеглица склоњених на аустријском земљишту уз саму границу Босне.

Међу устаницима тога времена јавља се *Петар Мркоњић* — потоњи српски Краљ Петар I Велики Ослободилац — који

Петар-Пеција Поповић

¹⁾ Погрешно је што га неки називају Петровићем.

је само неким чудом изнео живу главу испред аустријских потера.

Аустрија спреми велику војску која ће с музиком и парадним маршем ући у Босну и Херцеговину. С тим фактом хришћани су се помирили; а муслимани домаћи југословенске крви и језика толико су измрцварени, да неће дати никаква отпора. Тако се претпостављало.

Али босански муслимани дадоше аустроугарској такав отпор, да она мораде појачати број окупационе војске, која досеже цифру од 300.000 војника (а било је мобилисано 120.000 војника за окупацију Босне и Херцеговине).

Скршивши задњи отпор муслимана у јесен 1878 године Аустро-Угарска задржа у свему у Босни и Херцеговини затечено стање. О каквој аграрној реформи, која је од стране Аустро-Угарске унапред обећавана, није више било ни говора.

Кад су православни Срби видели како их је Аустро-Угарска лукаво преварила: обећавајући им све, недавши им ништа, а узимајући од народа више него Турци, дигоше у почетку 1882 године отворени устанак у Херцеговини. Овоме се устанку одмах придружише Срби из Кривошија (у јужној Далмацији) и сви муслимани на устаничком подручју.

Вођ устаника био је *Стојан Ковачевић*. Неписмен сељак из Срђевића, среза гатачког, у Херцеговини, разборит и ретко одважан, хтео је овим устанком да подигне народни глас противу неправде и насиља једнога неподношљивог режима. Треба Европа да чује очајне крике једнога погаженога народа и да српско питање у тим покрајинама буде отворено. Кад су неки странци запитали једнога усташа: „Где вам је комора, чиме ћете се хранити за време ратовања?“ — Један Херцеговац, опет неписмен сељак, који није ни чуо за Плутарха, хитро се сагиба, зграби шаку земље испред себе, стрпа је у уста и пошто је с муком прогута, убедљиво одговори: „Овим ћемо се хранити!...“ Веле, да је енглески конзул који је то слушао и гледао, пустио тада једну сузу.

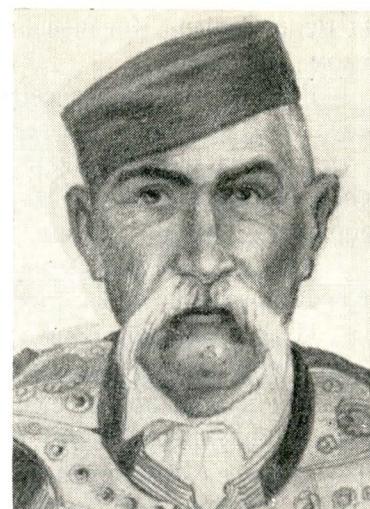
Такав је био и Стојан Ковачевић и његови ратни другови, а таква је била и психоза српског племена у ономе моменту, а таква је и данас.

У овоме устанку нису узимале учешћа слободне српске државе: Србија и Црна Гора, јер су им европске силе запретиле, да ће бити осуђене на пропаст ако би узеле учешћа у овоме устанку.

Аустро-Угарска армија од 62.000 војника, 90 топова и 600 коњаника скршила је снажан отпор готово голоруких 5000 усташа, али није уништила моралну отпорност народа Босне и Херцеговине. Грдно се преварио Калноки, кад је у делегацијама у Бечу узвикнуо: „Овај је устанак последњи крик смртно рањеног Словенства на Балкану!“

*

Уништивши буну Стојана Ковачевића 1882 год. Аустро-Угарска чини велике промене у управи Босне и Херцеговине.

Стојан Ковачевић

Ове лепе или несрћне покрајине предају се на милост и немилост министру Бењамину Калају као зналцу и писцу историје српског народа. Овај некрунисани краљ Босне гуши сваку слободну мисао, затвара границе ових покрајина не само према слободним српским земљама: Краљевини Србији и Кнежевини Црној Гори, него и према хрватским покрајинама; уклања из Босне православног митрополита Саву Косановића, укида српске школе; укида једину српску гимназију у Сарајеву, уклања из државне службе све слободоумније и просвећеније Србе из земље и поставља за поглавара Босне и Херцеговине барона Јосипа Апела, генерала кавалерије.

За целу Босну и Херцеговину основана је једина државна гимназија у Сарајеву коју од уписаних Срба ћака нису свршила ни 2%. Улаз у државну службу био је домаћима готово онемогућен.

Народ поче јако сиромашити. Многи муслимани осетивши систем владавине против себе почеше у великим масама да се селе у европску и азијску Турску.

Земља се начичка жандармеријским касарнама, а шпијунажа процвета као никде. —

Пролазећи Босном и Херцеговином неки енглески туристи лојално су признали једном Шваби високом чиновнику босанском, да је Аустроугарска далеко више потрошила на утврђивање своје власти у Босни него Енглеска у Индији.

Од буне Стојана Ковачевића тече живот пригашено, мртво, у неком очекивању.

Године 1885 јавља се у Сарајеву српски лист „Босанска вила“, која је читав низ година била једини јавни глас који је тврдио да се у Босни и Херцеговини неће моћи одржати: босански језик, босанска народност, босанска застава и остале творевине плитког дипломате Калаја.

Уредник „Босанске виле“ готово за све време беше Никола Кашиковић, човек тих, сређен, и ретко честит родољуб.

И ако „Босанска вила“ стајаше стално под строгом цензуром, опет је њен рад болео босанске властодршце у толикој мери да за време светског рата бацише у тамницу не само Николу Кашиковића него и његову целу породицу. Његова супруга Стоја, осуђена на смрт заједно са својим сином кличе: „Срећно нам било, сине!“

Чудне речи на очиглед вешала, али које значе: „Наша ће смрт, сине, бити претеча уједињене Босне и Херцеговине у нашу националну државу, а онда ми смо имали рашта и умрети.“

*

Од године 1882 не дају Босанци и Херцеговци од себе гласа. Они су у ставу ишчекивања; а министар Калај марљиво је изводио свој систем владања: оштро је сузбијао сваку слободну мисао, на све могуће начине ометао је ширење просвете у народу; вештачки изазивао емиграцију и олакшавао исељавање домаћег елемента, и у Босну увлацио странце, који ће са домаћим режимским елементом вештачки стварати већину; одржавао је стари економски поредак ради трвења међу спахијама и кметовима.

Било је случајева да шпекуланти, махом странци, купе цела села од појединих бегова.

Босанске бујне прашуме, босански неиссрпни рудници, босанска трговина и индустрија све је то предато у руке странцима, које је народ звао „куферашима“, јер су долазили у Босну само с куферима, а одлазили с тешким милионима.

Не видећи помоћи ни с које стране, а пригашен као никад дотле, народ у Босни почиње да тражи гаранције за свој опстанак. Тако поче борба за аутономна црквено-просветна права 1896 године.

Вође тога покрета били су шефови старих трговачких кућа босанско-херцеговачких: Глигорије Јефтановић из

Сарајева, Војислав Шола из Мостара и Коста Кујунџић из Лијевна. Њихово настојање могло је успевати само због тога што су уз њих стајали највиђенији људи из свију крајева Босне и Херцеговине, а уз ове опет сав православни народ, који је тражио да му се званично призна српска народност, коју је реч Калај био избрисао из речника босанске управе.

Борба је поведена изненадно и оштро и трајала је дugo. Вођама ове аутономне борбе био је главом саветодавац д-р Емил Гаврила.

На челу вођства ове одлучне борбе за верско-просветну аутономију и српско име, стоји познати српски борац Глигорије Јефтановић са секретаром одбора поп Стијепом Трифковићем, мудрим и неустрашивим послеником у служби свога потиштенога народа. Светска штампа пропраћа прогоне православних Срба и то узбуђује руско јавно мњење.

После девет година аутономне борбе добива се „Уредба“ и поп Стијепа постаје прота сарајевски и проводи организацију. Народ је пунио цркву кад служи поп Стијепа, паћеничког погледа и са гласом који је подрхтавао, у коме је била изражена сва трагика његовог паћеништва, јер је на олтар свога народа жртвовао сву децу своју не посвећујући дољно пажње здрављу њихову у оскудици без парохије за десет година. Кад је однекуда чуо да је анексија Босне неизбежна пресвиснуо је од бола

10 фебруара (по старом календару,) 1908 у 50 години живота. Осетан је ово био губитак за српску ствар у Босни.

Овом борбом усталасан је цео народ и тада се јавља млађа генерација у којој се истиче млади родољуб Босне Петар Кочић, који се руга „Уредби“ црквене аутономије пошто прост свет није могао правилно изговарати реч аутономија. Кочић на уста свога сељака, казује да не признаје Франца Јосифа I за свог цара, јер би морао имати много више врлина онај, пред којим

Поп Стијепо Трифковић

би Србин приклонио колено и понизно рекао: „Царе, Лазо, честито колено!“

Колико је Калај гушио школовање Босанаца и просвету уопште доказ је и то, што је 1902 године било у Босни и Херцеговини свега 32 факултетски образована Србина. Њих 29 потписаше те наведене године молбу да се оснује културно-просветно друштво „Просвета“. Највише су радили на оснивању овога друштва тада млади професори: Владо Скарић и Шћепан Грђић.

Надајући се да ће ови школовани Срби умиравати узбуђене духове своје браће и унети у односе између народа и власти један помирљивији тон, одобрено је оснивање „Просвете“, којој је у први мах била главна сврха школовање омладине и добивање нових снага за даљу већу борбу.

После је „Просвета“ почела радити на земљорадничком задругарству, соколству, аналфабетским течajима, на оснивању народних књижница, популарних предавања, на оснивању конвиката за ђаке средњих школа, шиљањем деце на занате путем „Привредника“ у Загребу који је основао и руководио честити родољуб пок. Владимира Матијевића.

Успешни рад „Просвете“ у свима овим правцима водио је разборито и вредно Васиљ Грђић секретар „Просвете“, један од ретких, који нису хтели ући у државну службу.

Живљи покрети Срба и Хрвата у Аустро-Угарској утицали су повољно на национални рад у Босни. И већ 1905 године у Сарајеву се покреће политички лист „Српска ријеч“, у Бањој Луци „Отаџбина“, а у Mostaru „Народ“. И тада почиње се са оснивањем „Српске народне организације“, у коју су се масе народне уписивале; а на челу које је био одбор тридесетдеветорице, који је развио акцију и у земљи и на страни противу анексије, а ту су борбу православних противу Аустро-Угарске помогли и мусимани. Ова је борба сад већ била политичка.

Предвиђајући слом турског царства у Европи младотурци прегоше да спасу што се да спаси, узимају крмило власти у Цариграду и сазивају први турски парламент.

Борећи се да Босна и Херцеговина не исклизну из руку Аустро-Угарске, тим пре што више не владаше у Србији династија наклоњена Францу Јосифу — проглашава се анексија Босне и Херцеговине и инсценирају фамозни велеиздајнички процеси у Загребу и на Цетињу. Све стреле су упе-

рене на престо краља Петра I, који није хтео наставити Обреновића политику према Бечу.

По анексији добише Босна и Херцеговина сабор — парламенат — али не какав су желели него нешто колонијско. На том парламенту вијале су се три заставе: аустријска, угарска и Калајева босанска.

Закључци оперетског босанског сабора морале су ићи на цензуру у Пешту и Беч и тек у делегацијама тамо добити потврду.

Босански властодршци су најтеже питање: решење аг-рара оставили парламенту. На том питању не само да су се поцепали дотле једнодушни мусимани него и православни народни посланици међу собом. И Беч је због тога триумфовао, што ствари ипак тако „повољно“ теку.

У том комешању у Босни почиње да ради универзитетска омладина из Босне и Херцеговине, која се школовала на универзитетима нарочито онима ван Аустро-Угарске.

Јавља се покрет под именом „Млада Босна“ на челу са Богданом Жерајићем, Владимиром Гађиновићем, Ристом Радуловићем, Луком Јукићем, Ивом Андрићем и Боривојем Јевтићем и многим другим знаним и заборављеним, који поведоше за собом сву ђачку омладину средњих школа у Босни и Херцеговини.

Започе побуна против наставника режимлија, затим ђачки процеси, изгођења из школа, хапшење и тако даље.

Ова најмлађа генерација сем срчане борбености била је и видовита. Она говори ове пророчке речи: „Југословенски национализам није наставак национализма српског, хрватског и словеначког него дубока реформа. Сутра кад државне границе опашу све наше покрајине, Југославија неће бити остварена, него ће је тек требати остваривати“.

И та деца, упирајући прстом на северозапад и север, говораху југословенском народу да свој фронт окрене са Вардара оним странама.

Српски народ из краљевина: Србије и Црне Горе, у савезу са браћом Бугарима и с краљевином Грчком, побеђује 1912 године у балканском рату турску царевину. И после свих жртава поднесених у тој тешкој борби Србији се ускраћује излаз на море и ако је њена коњица победоносно зага-зила у таласе Јадранског Мора. Аустро-Угарска води прву реч међу великим силама у одбијању Србије од мора.

Српски народ у Босни и Херцеговини могао је прећи све ране, што му је задала туђинска управа; могао је заборавити свеувреде и прећи преко свију неправди, нанетих му од инквизитора окупаторских, али овај гест противу краљевине Србије није могао оправдати.

Сада је било свакоме јасно да Аустро-Угарска политика има за главни циљ: прегазити југословенска племена онако како су прегажени полабски Словени, чији су потомци данас најборбенији и најкултурнији део немачког народа. И природно је, што огорчени покрет међу омладином Босне и Херцеговине захвата све три конфесије и залази у све слојеве, како међу ђаке, учитеље и свештенике, тако и међу трговце, занатлије и сељаке.

Настављају се атентати, што их је почeo Богдан Жерарић (910) као протест противу игнорисања српскога народа. Жерарић пуца на поглавара Босне и Херцеговине Варешанина, непогодивши га. У исти мах пуца на себе на истом месту и изговара ове силне речи: „Драго би ми било живети, али ми је дражија част мага народа“.

Лука Јукић, студент у Загребу, родом босанац, католичке вере, пуца на комесара Цуваја, али промаши. Осуђују га на доживотну робију. Омладина се њим заноси. Изазвата драконским мерама окупаторске управе омладина Босне и Херцеговине спрема крајну реакцију.

Франц Фердинанд, наследник аустроугарског престола, долази у Сарајево после свршених изазивачких војничких маневара према Србији, пошто је оштро прекорео управљаче Босне, који су га покорно дворили у Илици, што је међу истакнутим заставама угледао понеку хрватску и српску, а он те народе не познаје.

Ове су речи дошли у Сарајево пре Франца Фердинанда. Зар после маневра против Србије оваке речи изречене на Видовдан не беху сипање уља на ватру?!

И последња трунка малодушности отпала је. У часу док је још сводовима православне цркве одјекивао глас свештеника. „*О усоплих браћији нашеј, погиблих на брани...*“ треснула је бомба, Недељка Чабриновића, младог типографа из Сарајева, испред које је Франц Фердинанд изашао неповређен.

Не послушавши савет поглавара Поћорека да се склони

испред разјарене масе, Франц Фердинанд наређује повратак истим путем.

Ту га дочекује револверски хитац Гаврила Принципа, гимназијалца, родом из Бос. Грахова, сељачког сина. И Фердинанд и његова жена Софија налазе ту смрт.

Тога часа је сав српски народ постао проскрибован. По целој Босни отпоче хапшење и пребијање, рушење, демолирање, уништавање имовине већим делом православног дела народа.

Власти саме организовале су олош, кога има свака варош, а кога је у Босну увезла Аустро-Угарска у обилној мери и тај олош је некоје Србе трговце, избацивши им робу на улицу где је уништена, дотерао до просјачког штапа.

Интересантан детаљ: У варошици Бос. Крупи докаже Србима грађанима један честити муслимани да је државно чиновништво донело одлуку о демолирању српских дућана. Срби брзо створе своју одлуку и по истом муслимани поруче тим чиновницима, који ће им то, као бајаги, у поверењу саопштити: „Срби су се зарекли, ако се у Крупи почне демолирање, онога часа ће сва Крупа букнути у пламену, па ће бити свима једнако — зло“.

Та порука охладила је те жалосне чиновнике, међу којима је један пољски Јеврејин водио прву реч.

Аустро-Угарска се бацила свом жестином на Србе. Злоставља, прогони, хапси све угледније националисте и то не само у Босни и Херцеговини већ у свима областима Аустро-Угарске монархије, где живе Југословени.

У Босни и Херцеговини образује се „шуцкор“ од људи за које се знало да су непријатељски расположени према југословенском покрету. Ови шуцкори били су помоћ жандармерији.

Сваку кућу будно је пазио бар један жандарм, или један шуцкор. Људи су хапшени за једну реч. Мирни домаћини нападани су у својим домовима и пред породицом бијени, злостављени или негде мучки убијени.

Таоци, мањом свештеници, вожени су у железници као гаранција да народ неће напasti те возове. Неки су били повезани уз железничке пруге и на друга саобраћана места, где су гладни на ветру, киши, зими трпили свакојака најбездушнија мучења. Један православни свештеник таоц, морао је зинути кад год нареди који од шуцкора, који га чувају,

и кад му шуцкор пљуне у уста, мора прогутати онај упљувак и још казати: хвала!

Тај свештеник је остао жив, али му није пало на ум да прогони судом своје бестијалне суграђане, браћу по крви и језику који су га мучили.

После $3\frac{1}{2}$ месеца ислеђења одређује се атентаторима суђење.

Од 12—23 октобра 1914 траје тај страшни атентаторски процес. Стотине и стотине несрећних омладинаца мучено је у апсанама најсвирепијум казнама да открију саучеснике.

И ако испребијани и измрцварени у тамницама сви атентатори држе се храбро и присебно.

Гаврило Принцип фрапира својом неустрашивошћу. Из његових одговора излази да он сматра, како му чини част што је он извршилац атентата; атентат је извршио једино из жарке љубави према свом несрећном народу, — за дело се не каје, не моли милост.

Суд осуђују на по 20 година робије Гаврила Принципа, Недељка Чабриновића и Трифка Грабежа јер су били малолетни, а Данила Илића учитеља, Вељка Чубриловића учитеља, Михаила Јовановића трговца Неђу Керовића, сељака и Јакова Миловића, сељака на смрт вешалима. Суд одмах одређује и ред којим ће бити вешани: Миловић, Керовић, Чубриловић, Јовановић, Илић. Остали атентатори су осуђени неки на доживотну робију, неки на 20 година, неки на 16 год. и ниже. У зору 3. фебруара 1915 год у Сарајеву су обешени Чубриловић, Јовановић и Илић.

Миловићу је ублажена казна на доживотну робију, а Керовићу на 20 година.

Година 1915 била је у знаку велеиздајничких процеса. Први ѡачки процес водио се у Бањој Луци, други у Сарајеву, трећи у Травнику, четврти у Тузли и Бихаћу. Ђаци а негде и професори осуђују се на вишегодишњу робију.

Браноци омладине бијаху др. Данило Димовић, ондашњи адвокат из Сарајева, и пок. Владо Андрић, тадашњи сарајевски адвокат, каснији министар аграрне реформе у Београду.

Док су поменути процеси имали мање више локални карактер дотле је 3 новембра 1915 у Бањој Луци започет, а 22 априла 1916 год. завршен процес, који је усталасао целу Босну и Херцеговину.

156 Срба чамило је у тамницама „Црне куће“ бањалучке, док се сакупи истражни материјал.

Ево како гласи оптужница:

„Туже се зато, што су радили на ширењу просвете, за- другарства, соколства, антиалкохолног покрета и уопште на подизању националне свести и прожимању чланова завјетом апстиненције, јер одржавање завјета те апстиненције показује да је дотични поуздан, озбиљан, свестан циља и приправан на жртве“. Ово су тачно преписане речи из оптужнице.

Оптужница терети да су сви оптужени стајали у вези са „Народном одбраном“ у Београду и да су радили на на- силном отцепљењу Босне и Херцеговине из домена Аустро-Угарске монархије.

Шеснаесторица су осуђени на смрт вешањем, међу првима Васиљ Грђић, а остали заједно на око 1000 година робије.

Смртна казна ублажена је тек на заузимање шпанског краља Алфонза.

Поменута оптужница износи 135 табака канцеларијског формата, ситно штампаног, али да се опишу дела прегаоца на националном послу у Босни и Херцеговини требало би много много, много таквих књига.

Видак Парежанин, евештеник, миран, нимало бунтован човек изведен на вешала 1914 год. у Требињу кличе: „Правда ће победити! Доле Аустрија!... Живела Србија!...“

И правда је победила.

*

Да бацимо један летимичан поглед на рад окривљених националних бораца наших у овоме процесу, које оптужница означава као главне зачетнике „велеиздаје“ и чије је стоичко држање изазвало дивљење свега културног света и дало диван наук југословенској омладини: како се приносе жртве за слободу своје нације.

Др. ВАСИЉ ГРЂИЋ

Васиљ Грђић је син ломне Херцеговине. Рођен је у Гацком 1 априла 1875 године. Основну школу свршио је у месту рођења у Мостару, гимназију у Сарајеву, а филозофски факултет у Бечу и Грацу.

По свршетку филозофских студија није хтео да уђе у државну службу, већ се одао слободној професији. Највише му је лежало на срцу народно просвећивање и зато је развио сву енергију на томе пољу жудећи да запуштене народне масе уздигне на што већи културни ниво. Да би у томе

др. Васиљ Грђић

књижница, приређивању популарних предавања за народ, оснивању конвиката за ђаке средњих школа и т. д.

Успешан рад „Просвете“ у свима овим правцима водио је секретар њен Васиљ Грђић, један од ретких заточника народне слободе.

Кад је истекао рок ултиматума Србији од стране Аустро-Угарске 1914, престао је важити посланички имунитет за Босански сабор и ноћу 27. јула исте године ухапшен је Грђић и остао је у затвору све до свршетка светског рата. У томе времену приређен је и Бањалучки процес, који је започео 3 новембра 1915 а завршен 22. априла 1916 године. 156 Срба трунуло је у тамницама бањалучке „Црне куће“, очекујући драконску пресуду. Међу онима што су осуђени на смрт вешањем, први је Васиљ Грђић. Смртне казне су ублажене заузимањем шпанског краља; а помиловала их је Народна влада у Сарајеву, после слома Аустро-Угарске.

Др. САВА ЉУБИБРАТИЋ

На Видовдан 1914 године погинуо је у Сарајеву аустро-угарски престолонаследник Фрањо Фердинанд. Сутрадан по овоме атентату маса је рушила српске радње и куће, јер је атентатор био Србин. Тада је демолиран и стан др. Саве

Љубибрatiћa, једнога од највиђенијих Срба у Босни. У кући овога честитога српског првака све је вандалски рушено и разбијано. Чак су добавили жене, те су маказама секле ћилимове, и ону материју, коју нису могли рукама да раздеру. Слике велике: Краља Петра са синовима и војводе Миће Љубибрatiћa избацили су кроз прозор, а аустријски официри дочекали су их на сабље и на комаде исекли. Овај дивљачки напад на Србе у Сарајеву организовао је, на жалост брат хришћанин, који је хришћанском дужношћу позван да у народ уноси слогу, љубав и мир.

Кад је, поводом овога атентата, предат ултиматум Србији од стране аустро-угарске владе, у Босни је допало затвора дванаест највиђенијих Срба, међу њима је др. Саво Љубибрatiћ. Ови су српски прваци ноћу лишени слободе и одведени у гарнизони затвор.

Др. Саву су првога из затвора одвели на мост у Бистрику да ту буде као таоц. Поред њега стражаријо је дању и ноћу војник са бајонетом на пушци. Одатле су га одвели на железничку станицу Пале, да га, како му саопштише, ту стрељају, али то не изврше ту већ га одведу у Коран, близу Пала, где су стрељали 27 Срба и 2 Српкиње, и сви су у последњем часу узвикнули: живела Србија, живела Русија, живео Краљ Петар! Др. Саву врате поново на Пале, да га ту стрељају, али лекар Филип Лазаревић, претстави, да је др. Саво болестан, а болесна човека не смеју по законском пропису да стрељају, и тако се ту др. Сава спасе. Одатле га опет одведу у Коран, ту се опасно разболи и тада је претрпео нечуvene увреде и муке. Душа му је јечала дубоким болом од војничких вређања, удараца и мучења. Онако болесна и физички исцеђена водили су га у правцу Вишеграда, па су га успут изводили на пољану, наперили пушке на њега, као да хоће да га стрељају; па га вратили натраг на бистричку ћуприју код Сарајева. Тако су га мучили крвнички шест ме-

др. Сава Љубибрatiћ

сеци све до краја 1914 године и много пута изводили пред вешала како би га што више мучили и држали на белом хлебу. Године 1915 ставили су га под истрагу као велеиздајника у чувеном бањалучком процесу, када је одговарало 156 Срба од којих је ослобођено 51, међу којима је био и др. Сава Љубибрatiћ.

Али овим нису завршene патње др. Сава Љубибрatiћа. Он је, после овога, поново био оптужен као велеиздајник и као такав, у сарајевском процесу, био је носилац велеиздајничке листе. Онда су настале амнестије и аболиције, јер је дошао крај рату и аустријској држави. Као неимар у стварању велике и поносне Југославије др. Љубибрatiћ се сада сав предао њеном унутрашњем уређењу и подизању народне културе — поглавито културе југословенског села.

Др. ВЛАДИМИР ЂОРОВИЋ

— ПРОФЕСОР БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА —

Др. Владимир Ђоровић рођен је у Мостару 15 октобра 1885. Основну школу и гимназију свршио је у Мостару, а философију у Бечу где је и докторирао 1908. После тога радио је код Крумбахера у Минхену, затим по библиотекама у

Паризу и Болоњи. Године 1909 постављен је у Народном музеју у Сарајеву, на коме јеместу остао до 1914. Почетком светског рата Ђоровић је био затворен као секретар културног друштва „Просвете“ у Сарајеву и оптужен због државне издаје. После бањалучког процеса, осуђен је на 8 година тешке робије, али је 1917 амнистиран. Затим је отишао у Загреб и био уредник Књижевног југа, а 1918 изабран је за члана Народног већа, и тако је доцније постао и члан привременог народног претставништва у Београду. Године 1919 иза-

др. Владимир Ђоровић

бран је за ванредног а 1922 године за редовног професора београдског универзитета.

Ђоровић се нарочито бавио литерарном критиком, историјом и археологијом. Доцније се одао скоро искључиво историји, нарочито историји Босне и Херцеговине. Ђоровић има велики број научних радова. И данас он интензивно и стално ради на науци. Његови радови обухватају издавање и тумачење извора и историско испитивање и приказивање. Сем тога његови радови обухватају све области нашега народа и хронолошки све периоде наше историје од доласка на Балканско полуострво до наших дана.

Ђоровић је неоспорно велики национални и научни радник. Као син ломне Херцеговине много је радио и залагао се за уједињење Југославије, због чега је био и осуђен у познатом бањалучком процесу на 8 година тешке тамнице.

ВОЈИСЛАВ ШОЛА

Војислав Шола рођен је 1863 године у Мостару. У Мостару се школовао и врло млад ушао је у јавни живот. Године 1882, за време херцеговачког устанка против Аустрије, допао је тамнице заједно са члановима мостарске-српске црквене општине. Године 1896 постао је претседник мостарске српске општине и почeo је са Глигоријем Јеftановићем борбу за црквено-школску аутономију. У тој борби, која је трајала девет година, до 1905, Шола је био врло активан. То је у ствари био први организован опозициони покрет Босне и Херцеговине против Аустро-Угарске управе. Године 1910 изабран је у босански Сабор и био је у њему потпретседник, док 1913 није положио мандат. Једно време (1905-1914) важио је Шола као претставник опортунистичке политike. Ау-

Војислав Шола

стриске власти нису му веровале, те је за време светског рата (1917) затворен. 1918. г. Шола је био један од активних радника у организовању Народног већа. Као члан тога већа ушао је у привремено Народно претставништво. Од 1920. г. повукао се из јавног живота.

Умро је у Београду 1921. године.

АТАНАСИЈЕ ШОЛА

Атанасије Шола рођен је 1878. године у Трсту, где је и школу учио. Али је због болести морао напустити гимназију и врати се у Мостар, где му је живела породица. Био је врло активан члан у локалним српским друштвима. Године 1900-1901 био је уредник мостарске „Зоре“. Учествовао је живо у српској народној организацији и као њен члан, поводом анексије Босне и Херцеговине обилазио је 1908. г. европске престонице, да у име босанско-херцеговачких Срба, уложи протест против поступка Аустро-Угарске. Са њим су ишли Душан Васиљевић и Ристо Радуловић. Године 1911. изабран је у Босански сабор. Припадао је групи народовој и био је његов потпреседник. А године 1914. затворен је и опужен због велеиздаје, као један од истакнутих соколских радника, и у

бањалучком процесу осуђен на дванаест година тешке тамнице. Преврат 1918. г. затекао га је у затвору у Травнику. Народно веће, за Босну и Херцеговину избрало га је за претседника босанске владе и довело га из затвора на тај положај. Претседник владе био је 1918-1919, а онда је именован за посланика у Хопенхаген. Сада живи у Београду као сенатор.

*

Поред ових знаменитих националних бораца, не мање жртве поднели су за време минулог светског рата и ови честити синови и кћери Босне и

Атанасије Шола

Херцеговине, који су тамновали и суђени у озлоглашеном бањалучком процесу:

Др. Војислав Кецмановић, лекар; др. Бранко Чубриловић, лекар; Стоја Н. Кашиковић, Коста Гњатић, учитељ; др. Предраг Кашиковић, адвокат; Стеван Жакула, просветни инспектор; Божа Томић, професор; Матија Пойловић, прата; Милан Пејковић, прата; Чеда Милић, трговац; др. Вожидар Зечевић, професор; Јован Пойловић, кустос музеја у Сарајеву; Симо Беговић, свештеник; др. Ристо Јеремић, лекар; др. Ђуро Остојић, лекар; Павле Кујунџић, трговац; Дарinka Малић, чиновник Хипотекарне банке; Драгица Видаковић, чиновник Аграрне банке; Влада Малић, трговац; Коста Крајшумовић, новинар.

Нека је част и слава и свима осталим неустрашивим борцима, који показаше ретку смелост и мушку издржљивост у приређеном бањалучком процесу.

НАРОДНИ ПОКРЕТ У СТАРОЈ СРБИЈИ И МАЂЕДОНИЈИ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

РАД ПРОСВЕТНИХ И НАЦИОНАЛНИХ РАДНИКА

Пораз који је српска ствар претрпела на Берлинском конгресу у многоме погорша и онако тежак положај српског народа у Старој Србији и Мађедонији. Још од укидања Пећке патријаршије тамошњи је народ остао без икакве заштите. Без грађанских и политичких права, без права својине, Србин у земљама Вардарске Србије попут правог рајетина живео је мучно повлачећи кроз цео живот тешку судбину гору од оне средњевековног роба. Особито последњих година деветнаестог века стање српскога живља у тим крајевима постаде просто неиздржљиво, а варварски поступци тадањих властодржаца превршише сваку меру... У учествалим покољима хришћана у европском вилајету Турске, чији је био циљ да угуше и саму помисао на неки отпор, нарочито су страдавали Срби, јер је њих у тим крајевима од увек било највише.

Уз то Турска, која је у Србима гледала највећу опасност за свој опстанак на Балканском полуострву, не само што је дозвољавала него је и сама давала подстрека развијању разних шовинистичких тежњи у овим класичним српским покрајинама. Аустро-Угарска, која је захваљујући незаинтересованости и слабости великих сила успела да на Берлинском конгресу лако добије концесију за заузимање Босне и Херцеговине, добила је широке могућности да преко дела Новопазарског Санџака директним путем врши систематску припрему свога даљег продирања на Балкан. По методу своје познате политике она је смишљено и систематски упућивала Арнауте — у турском царевини неодговоран и повлашћен елеменат, на потпуно истребљивање српског живља у Метохији на Косову и на Дрину.

Са друге стране, терористичка акција бугарског Егзархата приморавала је Србе да напуштају своја огњишта. На овај начин је само за неколико година почетком овога века отшло у емиграцију преко 75.000 душа од којих највећи број пребеже у Србију.

Србија, од које је српски народ Старе Србије и Мађедоније очекивао спас и ослобођење од турског ропства, била

је у то време, после Берлинског конгреса, и економски и политички потпуно зависна од Аустро-Угарске. А под даљом лакомисленом владавином Милана Обреновића, она после српскобугарског рата (1855) изгуби сваки престиж међу балканским народима. Под оваквим околностима није ни чудо што је постала оправдана бојазан да ће народ Вардарске Србије потпуно изгубити сваку наду и веру у своје скоро ослобођење...

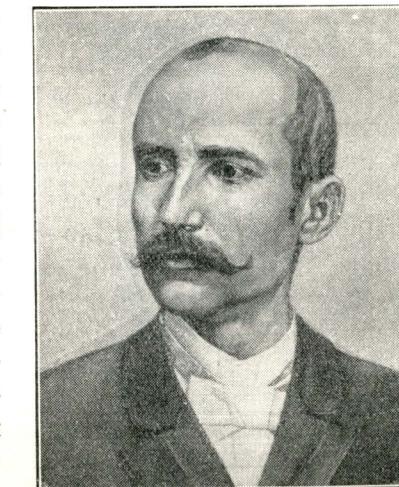
*

У то време ову наду и веру крепили су својим преданим и пожртвованим радом на народном послу просветни радници врбовани из свих српских крајева. Кроз тешко извојевану скопску гимназију и учитељску школу, призренску богословију и народне школе по селима, наши просветни радници су одржавали и подизали национални дух тамошњег српског живља. А све веће опасности са којима је њихов рад био скопчан као да су давале све више полета...

*

У доба кад се политички поремећена Србија није сназазила у националном раду, заслугом Владимира Карића национални рад је — у духу знаменитог Гараšаниновог начертанија — постављен на реалнију основу. Као конзуљ у Скопљу Карић је лако увидео грешке дотадашњег овлашног рада, те је започео и организовао енергичнију и здравију акцију на националном пољу.

Рад Карића је почeo најпре проучавањем српских земаља, путовањима на лицу места; оно што је гледао и видео од Жбевца до Солуна и од Цариграда до Св. Горе испуњава га горчином: „На лепој српској земљи у којој се разлегао вековима глас српског говора утире се траг нашем народу... Једва га је понегде застало“. У црквама грчки језик. У школама га егзархијисти кваре. По манастирима, задужбинама српским, очи светаца и световијака ктитора избодене и

Владимир Карић

натписи изгребани или дивљачки закречени, а по ћелијама и доксатима манастирским миче се један туђи напат... Трговина у рукама туђинаца. Занати тако исто. А раја трпи и чека Србе...

Владимир Карић је после службовања у Министарству спољних послова осећао да се мора наћи решење балканском проблему. Он је видео да балкански народи не могу постићи ништа делећи се и свађајући се, него само споразумевајући се. Треба се отрести предрасуда да ова или она сила ради за ову или ону балканску државу. Енглеска и Русија кроз десетнаести век парниче се око Цариграда и Дарданела. Од 1875 туку се на Балкану Русија и Аустро-Угарска о превласт. Можда је судбина балканских народа досудила њима, Србима и Бугарима, да они одврате или уставе обе велике реке које преко њих са севера надиру. Али како било да било, они тек морају ући у борбу. Али у тој циновској борби не могу бити усамљени и туђи један другоме као што су данас. Њихова девиза треба да је Балкан балканским народима, а не: ко им је бољи пријатељ: Аустрија или Русија?

Од 1892 године Владимир Карић заступа идеју зближења и српско-бугарског савеза. Бугари и Срби, каже он, имају и балканских и посебних интереса као племена. Они не треба да заснивају своју политику на мржњи. Русија и Аустрија гурајући се на Балканском полуострву померајући своје сфере интереса према својим моменталним снагама потискују једни Бугаре противу Срба, а други Србе противу Бугара и тиме их одржавају у непрестаној трзавици и доводе до заваде и до узајамне мржње. Срби и Бугари су само жртве двобоја Великих сила.

Реалан политичар какав је био Карић знао је да за споразумевање има великих тешкоћа. Пре него се постигне политички споразум потребно је најпре културно зближење и изједначење језика. То није лак посао. Али припадајући истој словенској лози, Бугари и Срби су више једна него две за себе народности. На културном зближењу треба да раде интелектуалци. Најпре научници и књижевници, а не професионални патриоти. Пут је заобилазан али сигуран...

Срби и Бугари имају да бирају два пута: исток или запад. Најбоље је да се утапају или бар пливају по западном мору. У западној Европи је опстанак, прогрес и савез њихов. Срби и Бугари зближили би се између себе па би створили

балкански савез у вези са Хрватима и Словенцима. Кад се од Триглава па до Црнога Мора буду потпуно изједначили у правопису, у календару, у црквеном језику и колико толико у књижевном језику и у књижевности, Јужни Словени ће се показати као једна културна и осећањем уједначена народна маса од толико милиона.

То је у главним потезима суштина политичке оријентације, на чијем је остварењу Карић радио све до своје смрти. Умро је рано, (1893) у времену када је његова сарадња на националном пољу била веома потребна, са вером у боље дане југословенске мисли.

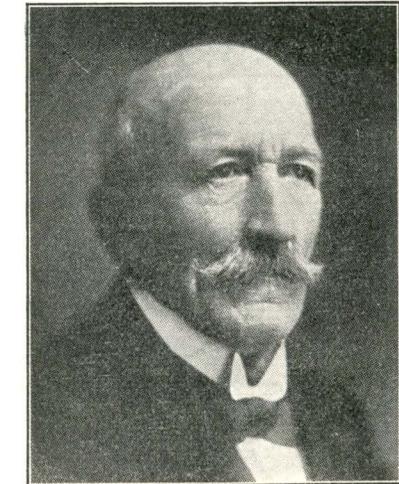
*

У народном покрету Вардарске Србије значајну улогу играла је Призренска богословија. То је била наша најстарија просветна установа у тим крајевима, и одатле су, борбено изграђени и наоружани многоструким искуством у сталном додиру са народом, наши просветни и национални радници одлазили у друга места да преко других просветних и националних установа врше припрему народних маса за велике дошађаје ослобођења и уједињења.

У мучно доба од 1873 па до 1894 као наставник и једно време као ректор у Призренској богословији затекао се *Петар Костић*. Није то било случајно. Јер то је био поуздан радник и примеран вођа националног покрета у Старој Србији.

Дете тога краја Костић је још у раној младости доживео трагичну погибију свога оца, који је попут многих других Срба пао као жртва турске обести. Под покровитељством Симе Игуманова Костић учи богословију у Београду и по свршеној школи сместа одлази у свој родни крај, да започне рад на послу просветног и националног борца.

Кад је с јесени 1894 требало остварити нашу гимназију у Солуну, онда се та мисија поверила Костићу. Благодарећи својим многостраним везама он успева да од турских власти

Петар Костић

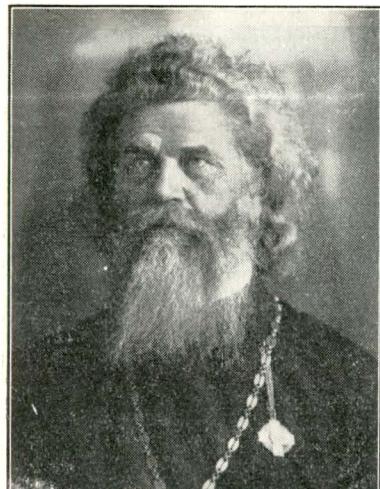
добије потребно уверење о понашању, отвара и организује четири разреда гимназије, што је поред сметњи које су са свих страна у то време чињене, претстављало замашан посао.

Године 1898 опет се указује потреба за његовом умешном и корисном сарадњом на другој страни. Под видом референта за основну наставу, он је у ствари референт за политичке послове код нашег конзулатата у Скопљу. — А када 1900 године цариградска патријаршија постави за митрополита дебарско-вештешког Поликарпа, са којим је српска народна ствар имала макар ту добит што је иако странац учио богословију у Београду, Костића као доброг зналца тога краја одредише за митрополитовог секретара. Како је Егзархат имао великог успеха баш по градовима, митрополит и његов секретар нахије на слаб пријем у Дебру. Али ускоро, под утицајем својих правих националних осећања многи Срби, па чак и неки највиђенији егзархисти пријоше митрополиту и отворено се изјаснише за српску ствар. На жалост, извештен о овоме Костићевом успеху, Егзархат их унесе у своју црну књигу и ускоро многи од њих ову смелост платише главом.

Овакав свој рад Костић је неуморно наставио све до ослобођења вазда користан и добро употребљен.

*

Године 1899 доласком Стевана Димитријевића за ректора Призренске богословије, њена улога у националном покрету Старе Србије добија шири замах. Одмах по свом доласку на ово место Димитријевић је пре-гао да преуреди овај просветно-мисионарски завод и да га прилагоди новијим потребама, трудећи се да унутрашње потпуно преображену богословију што шире уведе у њену ваншколску мисију. Када је видео економску беду нашег тамошњег света Димитријевић је почeo да тражи начина да се доскочи сметњама турских власти у оснивању новчаних завода и зе-

Прота Стеван Димитријевић

мљорадничких задруга, које су се у то време успешно развијале у Србији. Ускоро је успео да срећно нађе једино могуће решење за тадашње прилике. На основу законске могућности да цркве и цамије могу примати на чување новац својих верника, па тај и свој давати на приплод, иницијативом, планом и радом Димитријевића основан је и снажно развијен фонд цркве св. Ђорђа у Призрену. Овај фонд је постао образац и његовом потпором образован је читав низ оваквих новчаних установа српских широм Старе Србије и Маједоније.

Затим је Димитријевић своју плодну делатност пренео на друго тло. Ради одржања и подизања и иначе жилавог и ратоборног духа Подриме призренске и заштите читаве Старе Србије он је тајним каналима из Србије, почeo да наоружава тамошњи народ. Нешто доцнија, наша села помогнута четничком акцијом са успехом дају оружан отпор настљивим бугарским комитама и арнаутским пљачкашким бандима.

Да би спасао народне задужбине од коначне пропasti, и да би их оспособио и вратио у њихову народносну улогу Димитријевић доцније, док се бавио на положају директора гимназије и учитељске школе у Скопљу, ствара одбор за оправку и унапређење српских манастира у Скопској Црној Гори. Како су тада и мимо терора турске управе Срби имали моћног непријатеља и у бугарском Егзархату ово није било лако извести. Стога су на предлог Димитријевића доведени призренски Подримци који су започели зидарске радове под заштитом мартинке — дају зидали а ноћу чекић и мистрију пушком замењивали.

И поред многих личних страдања, прота Димитријевић је смело и даље продужио своју корисну сарадњу у народном покрету за ослобођење и на том послу га је затекао и рат од 1912 године.

*

Крајем прошлога века и поред политичких трзавица којима је Србија била изложена за владавине последњих Обреновића у њој се све снажније формирао покрет чија је сврха била да се помогне поробљеној браћи. У 1897 години тадањи шеф пропагандистичког одсека министарства иностраних послова Света Симић апелује на младе просветне раднике да пођу у Јужну Србију. И поред очигледних опасности одзив је показао колико је патриотског одушевљења било код тог младог света. Исте године полази група професора, учитеља,

неколико лекара, да својим радом кроз школе, и својим патњама кроз турске тамнице и често својом мученичком смрћу положе откупе за слободу данашње велике југословенске државе.

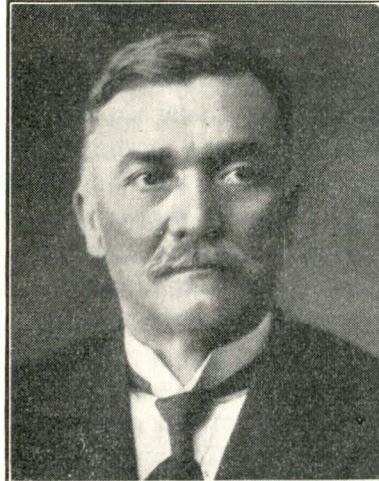
*

Ваљевац *Драгомир Обрадовић* који се у то време на почетку свога службовања затекао као наставник гимназије у Крагујевцу, као да је са нестрпљењем очекивао овакву прилику. Сместа се јавља Симићу који га шаље у српску гимназију у Солун. — Отада је Обрадовић које у Солуну а које у Скопљу сарађивао у покрету све до 1910 год., за све то време озбиљно проучавајући сва питања која су се односила на ове крајеве. Зато се готово ниједно просветнополитичко питање, које се тицало Старе Србије и Мађедоније није решавало без припита Драгомира Обрадовића.

*

У народном покрету Јужне Србије сарађивали су и у њему учествовали просветни и национални радници из свих крајева наше земље. — Међу осталима живога учешћа у стварању покрета, знатног удела у буђењу националне свести и припреми ослобођења нашега Југа имао је и *Светозар Томић*. Родом из Дробњака у Црној Гори, Томић је још за време свога школовања у Београду узимао видног учешћа у свима национално-културним покретима. Био је претседник политичког удружења свих студената на Великој школи — „Побрдимства“ и потпретседник великошколског певачког друштва „Обилић“. Био је вредан ученик гласовитога српског научника Јована Цвијића и његов вредан сарадник на испитивању *насеља српских земаља*.

Доследан, Томић се одмах по свршеној Великој школи јавља шефу пропагандистичког одсека Министарства иностраних послова. Шаљу га за наставника гимназије у Скопље.

Драгомир Обрадовић

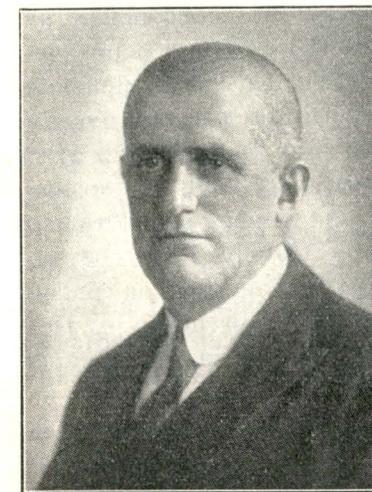
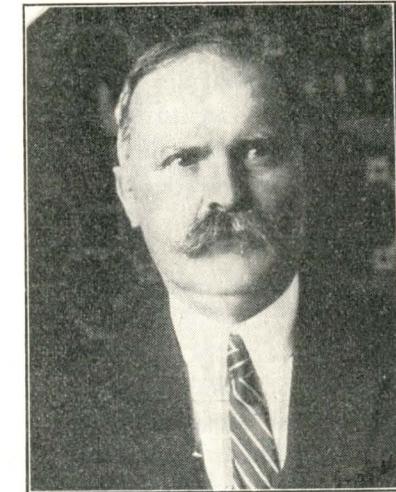
Ту је одмах уведен у сложене дужности просветних и националних радника, чијом је заслугом Вардарска Србија враћена својој правој националности и припремљена за велике дане ослобођења и уједињења.

На раду у Скопљу Томић остаје шест година, па затим одлази у Битољ, а одатле у Солун.

Када је током 1904 год. организована оружана четничка акција као једини начин да се заштити српски живљи Вардарске Србије, Томић је са осталима живо сарађивао на успешном формирању ове акције, а нарочито док је био секретар Народне Одбране, која је вршила енергичну припрему ослобођења.

Предан поборник југословенске мисли, Томић је својим учешћем у народном покрету Јужне Србије прошао кроз велику школу народне борбе, која му је омогућила да својим доцнијим радом учини својој земљи знатне услуге.¹⁾

Светозар Томић

Глиша Елезовић

У времену кад је српски национални покрет налазећи све веће потпоре у званичној Србији после преврата од 1903, у све оштријој борби за ослобођење узимао све већег маха, Глиша Елезовић одмах по свршеној Великој школи у Београду одлази за наставника у Плевље, а када се указала потреба за његовим корисним радом на другој страни, њега

¹⁾ Особито приликом уједињења Црне Горе и Србије.

шаљу у Солун, па нешто доцније у Скопље. — Његово учешће у народном покрету обележено је великом познавањем тамошњих прилика. Родом Старосрбијанац, из Вучитрна са Косова, Елезовић је још дететом гледао и преживљавао патње поробљеног народа, па је у толико више могао да саосећа његову невољу. Зато се он — нарочито у Скопљу — истиче својим грозничавим радом, желећи да ове класичне српске покрајине види што пре слободне. — 1912 год. почeo је да издаје „Глас народа“, који је излазио све до објаве рата, када је Елезовић морао да се склања у Србију.

*

Народни покрет Срба у Старој Србији и Мађедонији у борби за ослобођење нашао је изразито свога песника у *Григорију Божовићу*. И сам сарадник и учесник у ослободилачком покрету Божовић ретко уме да истакне племенито пожртвовање и витешко страдање нашег народа Вардарске Србије.

Григорије Божовић рођен је 2 јануара 1881 године у Колашину, у Старој Србији. Син јеprotoјереја који је у исто време, као и његови претци, био нахијски кнез у Колашину. Основну школу свршио је у Колашину. Затим Призренску богословско-учитељску школу, па је отишао на школовање у Русију, где је остао четири и по године. Свршио је литературни отсек Московске духовне академије, положивши на њој све испите и стекавши учени степен са свима правима која су закони давали и руским поданицима. Та права није хтео искористити, но је по позиву свога оца и свога срца отишао у Стару Србију 1905 године, онда кад су прилике за српски народ биле најстрашније. Потошто је био већ почeo да пише уочио га је Сима Матавуљ, па му је ради пера предлагао да остане за наставника Војне академије, како би се у Београду могао боље развити. Ипак ову љубазност великога књижевника он је одбио и пошао за

Григорије Божовић

наставника Призренске богословије, где је остао до 1907 године. Те године је премештен за битољску гимназију камо је била јака потреба за отпочели национални покрет у Мађедонији. Остао је тамо до краја 1910 године.

Одмах по доласку у Битољ уведен је у све националне послове и покрете, просветне, четничке и политичко-националне. Био је један од најближих сарадника вођу јужносрбијанског народа покојном Богдану Раденковићу и Јовану Ђирковићу. И пренео је са свима бољим синовима те покрајине сву тешку епопеју преко своје главе. Поред свихих послова није заборавио ни на своје перо, него је баш у том тренутку дао неколико снажних приповедака, које су му дале место међу српским савременим књижевницима. Био је секретар и легалнога и илегалнога главног одбора за западну Мађедонију. Био је посланик Српске народне скупштине у Скопљу и из политичког опортунитета члан младотурске партије. Кад је Косову у ужој Старој Србији сасвим загрозила опасност од Турака и Арнаута, Божовић је преведен у Приштину, где је са Ристом Скакаљевићем, данас директором у пензији, и Стојаном Зафировићем, данас директором у Скопљу, узео све националне послове, црквене, просветне и националне. За време последњих побуна арнаутских, пред ослобођење 1912 год., преведен је у Призрен, где је у једном одбору четворице руководио политичко-националним пословима у овом најосетљивијем крају.

ПОЧЕТАК ЧЕТНИЧКЕ АКЦИЈЕ

У колико је више српски народ у Јужној Србији испољавао тежњу за одржањем своје националности у толико је грубљи био притисак турских власти и терор разних шовинистичких организација које су му силом наметале другу националност... Стога промена државне политике која је настала у Србији доласком краља Петра на њен престо улише једно ново самопоуздање код њених поробљених саплеменика. „Унутрашње слободе и општи напредак у Србији, како то лепо каже Ђ. Јеленић у својој историји „Нова Србија и Југославија“ под ореолом потпуне државне независности, постадоше једна жива привлачна сила за цео српски и југословенски народ ван њених граница, како за оне у Турској и Аустрији, тако

и за оне у Маџарској и Црној Гори. Први стварни успеси Србије у њеној борби за еманципацију учинише је у очима целог народа стожером свих народних тежњи и идеала; а краљ Петар постаде намах легендарни херој и носилац идеје народнога ослобођења и уједињења.

Још за време, док је Србија тек почињала свој државни препород, српски народ у Вардарској Србији предузе једноенергично прикупљање растурене снаге и организацију за отпор и за одбрану од истребљивања, које му је од разних туђинских најезди са свих страна грозило. Физичко истребљивање српскога живља у Старој Србији и Мађедонији као да беше ушло у своју последњу фазу баш за време *реформне акције* великих сила у европској Турској. Варварски терор турске владавине беше постао ништаван према многобројним и свакодневним жртвама, које су падале од бугарских комитских чета и арнаутских хорди, које инспирисаше и одржаваше Аустро-Угарска. Стога Срби из Вардаеске Србије, на слажајући се морално на препорођену Србију, беху принуђени да се и сами лате истих средстава за своју самоодбрану, којима је се служио и подмукли непријатељ. Наишавши на најлепши пријем код сеоскога становништва, које узеше у заштиту са оружаном руком, не само од турских експлоататора већ и од бугарских терориста, чете српских комита успеше да убрзо ваксну српско име све до Битоља и до Солуна. У многобројним борбама, које су у току неколико година вођене по свима крајевима Старе Србије и Мађедоније, поред домородца и добровољаца из Србије, узе живога учешћа и омладина из свих осталих српских и југословенских земаља. И ако су све те борбе биле пригушене и прикривене, жртве беху огромне. У мађедонским гудурама први пут после толико времена Срби, Хрвати и Словенци, па чак и босанско-херцеговачки муслимани, помешаше своју херојски проливену крв у одбрани заједничке ствари на овој страни своје заједничке земље¹.

*

Почетком 1904. године терористичка акција бугарских комитских организација, потпомогнута од турских власти, беше узела такве разmere у Јужној Србији, да је само једна оружана против акција могла томе злу да стане на пут.

Стога на тајном састанку истакнутих националних рад-

ника, који у Скопљу сазва конзул Михаило Ристић, би одлучено да се приступи оружаном отпору и да се од српске владе тражи одобрење и потпора за образовање чета, које ће да бране народ од турских насиља и туђих шовинистичких претензија.

У ту сврху пођоше у Београд пробрани и утицајни национални радници др. Михаило Шушкаловић, Јован Ђирковић, Младен Поповић и Илија Вучешин.

*

Једног пролетњег дана 1904. године др. Гођевац¹⁾ на врати у једну приземну кафаницу недалеко од Велике пијаце (која се до недавна налазила на месту где је сада универзитетски парк). Кафаницу је држао Анђелко Алексић, Старосрбијанац родом из Пореча, који се био склонио у Београд. Скроман и повучен Анђелко је гледао — као и већина наших људи из тих крајева — како ће сам да се помогне, а колико је могао помагао је и своје земљаке све у очекивању тренутка када ће моћи да се поврати у свој Пореч.

После разговора који је др. Гођевац тога дана имао са њим, Анђелко већ сутрадан сакупи двадесет и пет четника већином Старосрбијанаца.

Пошто је у највећој тајности спремљена чета је недалеко од Врање пребачена преко границе...

На путу за Куманово, чету открише турске власти и турска војска је нападе и опколи недалеко од Пчиње на место званом Шупља Стена. — После дуге борбе ова чета изгибе сва, заједно са својим четовођом Анђелком Алексићем.

Погибија јуначке чете изазва велику жалост. Али никако страх. Јер одмах затим чете су одлазиле једна за другом да својим херојским подвизима и веома често, мученичком смрћу

¹⁾ Велики патриота. Морално и материјално помагао национални покрет у Јужној Србији.

Јован Ђирковић

омогуће Србији да преко Југа постигне своју историјску мисију.

*

У низу борби које су нарочито крваве биле у току 1905 настала је једна — у историји народа — нечувена утакмица у јунаштву. И поред огромних губитака одбранбена фаланга народног покрета у Јужној Србији тако се нагло обнављала и увећавала своје редове и била снагом тако неисцрпна да то уплаши све непријатеље тежњи југословенског Пијемонта а највише Хабзбуршку монархију, те она свим силама настојаше да прикаже „страхоте од српске опасности која угрожава европски мир“.

1905 је пуна четничких подвига. Борбе у којима је против неколико четника Турска слала читаве војске, створиле су о четницима једну лепу и велику легенду код народа на нашем Југу. Да ускоро затим буде пренета даље широм целог југословенског народа.

Најзначајнија борба у 1905 свакако је она на *Челоћеку*. — Због неколико неуспелих покушаја одбранбених чета да се пребаце на десну обалу Вардара, уочи Ускрса више чета извршиле концентрацију у околини Челопека. Чете су због важности задатка биле бројно и по избору најјаче а вођене од угледних и спремних четовођа.

И поред победе коју су четници тада однели над много-бројном турском војском, поглавито заслугом чете Ђорђа Скопљанчета, у којој се налазио и потпоручник српске војске *Војин Поповић*, која је с леђа напала на турску војску, унела забуну у њене многобројне редове и нанела им велике губитке, ипак су четници морали да се повуку ка Козјаку.

Са свих страна алармисане, турске трупе онемогућише у овај мах прелаз одбранбеним четама на десну обалу Вардара те се оне повукоше ка српској граници.

Поред четовође Ђорђа Скопљанчета овде су били још и *Лазар Кујунџић*, *Савашије Милошевић*, *Доксим Михаиловић*, из Галичника, *Аксеншије Рујанац-Баџета*, чика *Павле Јачински*, капетан *Борко Пашић*, и поручник *Јанишије Мишић*, а међу четницима се налазио и *Воја Танкосић*.

*

Не одрече мајка себе ради
Већ рад своје миле унучади...
И рад нашег села питомога
И народа и мага и твога...“

Милосав Јелић

Успехе које је у овој години постигла одбранбена акција, многи четници и њихове вође платише својим животом, а својим јуначким подвизима стекоше бесмртну славу. У току многих сукоба са турском регуларном војском и жандармеријом, бацибозуком и арнаутским хордама, хероизам самоодбране нашег Југа задивио је и саме непријатеље, јер су јасно осетили да им јуначка погибија ових вitezова очигледно доноси пропаст.

... На Китки *Пећко Нагорички*, пошто им је нестало муниције, са преосталом двојицом другова леже на запаљену бомбу да не би пао непријатељу у руке. Ипак тада остаје жив, да се доцније као четнички војвода још више прослави. — А на Петраљици опкољеном *Брани Јовановићу* лети са друговима у помоћ побратим *Богдан Хајићу*. Гину сви а непријатељу поред знатних губитака остављају осим својих ватром унакажених лешева још и поломљено оружје...

Те године страховите по губитцима пада и дирљива погибија *Лазара Кујунџића*.

Родом из призренског краја Лазар је тамо и одрастао, а школовао се у Призренској богословско-учитељској школи. Народни учитељ у Прилепу и Кичеву, Лазар међу првима прилази четничкој одбранбеној акцији а као рођени вођа он се брзо истиче својим смишљеним поступцима. — После битке на Челоћеку Кујунџић се враћа у Србију и тамо са *Савашијем Милошевићем* и потпоручником *Жиком Миловановићем* образује малену или одабрану чету са којом се пре-баци у Призренску казу¹⁾ у

Лазар Кујунџић

¹⁾ Каза — срез.

близини села Велике Хоче, недалеко од Ораховца његовог места рођења, Лазар се са својих шест четника повери једном пољаку Арнаутину, који их одведе у село. Обавештени о дојаску четника ускоро се око њих окупише оружани Арнаути, а пожурише и Срби да их по сваку цену обавесте о опасности која им прети. У току препирке која се изроди око тога ко ће да их задржи као своје гости, у мало не дође до оружаног сукоба. Неколико виђених Срба тражили су то право за себе, са намером да макар и по цену своје пропasti изведу четнике ван села и тако спасу од погибије. Али Лазар, који беше уочио опасност, више је волео да се ослони макар и на сумњиву „бесу“ сеоског кмета Арнаутина, него да своје сељане излаже безочној арнаутској освети.

После, још истога вечера, у запаљеној кули свога вероловног домаћина изгубише сви до једнога.

На два дана после тога пред унакажене четничке лешеве у Призрену изведоше Лазареву мајку... Али она одрече да је то њен син да би спасла његову породицу и пријатеље.

*

Војвода Ђорђе Скобљанче био је особита фигура четничког покрета. Стасом и изгледом потсећао је на старинског витеза: под калпаком и токама на прсима. А необуздан попут Хајдука Вељка, те стога стално у сукобу са Турцима. После значајне победе на Челопеку враћа се у Србију и поново организује чету, прелази границу и после краћег четовања сукоби се са турском војском на Гугљину где се води дводневна борба. И ако опкољен, спасава већи део чете. На Петраљици хита Брани и Богдану у помоћ. Нажалост стиже доцкан. — За време свога четовања највише се бавио у Паланачкој кази.

Исцрпен напорним четничким животом и многим ранама умро је у Нишу 1911 године.

*

У борби на Челопеку 1905 год. видимо као четнике два млада српска официра: *Војина Поповића*, потоњег *војводу Вука* и *Воју Танкосића*. Своје учешће у одбранбеној акцији нашег Југа они почињу као четници у исто време да ускоро затим постану крупне фигуре наше националне борбе.

Својим способностима рођеног борца и ратника Војин се брзо истиче у четничкој акцији. Ускоро по битци на Че-

Војин-Вук Поповић

лопеку постаје војвода, па затим шеф Горског штаба. Тако га је затекао рат од 1912 године када је са својим одредом учинио знатне услуге у кумановској битци. — У светском рату командује Јадранским четничким одредом, који је доцније оправдано понео назив добровољачки.

Са ореолом највећег јунака погинуо је на Солунском фронту у јуришima на Грунишки положај.

*

После учешћа у мајском преврату велики национални

револуционар, *Војислав Танкосић* сву своју пажњу обраћа четничкој организацији. С јесени 1904 одлази у Јужну Србију да својим учешћем учини знатне услуге народној самоодбрани нашег Југа. После четврогодишњег четовања враћа се и скупља око себе југословенске емигранте. Стара се о њима, храбри и подгрева надом на лепше и срећније дане. Преко њих долази у везу са револуционарном југословенском омладином из свих крајева Хабзбуршке монархије.

Пред рат од 1912 године Танкосић одлази на границу. Нестрпљив, у жељи да што пре види ослобођену Јужну Србију започиње са својом четом битку на Мердарима, на два дана пре објаве рата.

Када је у Сарајеву погинуо аустријски престолонаследник, Аустрија међу првима оптужује мајора Воју Танкосића. — А када је тешко рањен умро у Трстенику обавештени о томе аустријски властодршци после слома Србије наређују да се

Воја Танкосић

за његовим телом брижно трага, те му скрнаве гроб и фотографишу извађен леш да се увере да је јуначки Воја Танкосић заиста мртвав.

*

Кад су се после борбе на Челопеку у очи Ускрса 1905 одбранбене чете после неуспешлог покушаја да се пребаце на десну обалу Вардара, вратиле у Србију, војвода *Аксентије Рујанац-Баџета* и чича *Павле Јачински* остају и даље на терену да наставе четовање по кумановском и кратовском крају са четом организованом од мештана тога краја.

Четујући тако, почетком јуна 1905 сукобе се са турском војском код села Бељаковца и у једнодневој очајној борби изгубије цела чета... А акција народне самоодбране тих наших крајева претрпе огроман губитак смрћу војводе Аксентија Рујанца и чика Павла, који у овој битци јуначки паде заједно са својим сином.

*

Народни учитељ и четнички војвода *Јован Бабунски* прославио се у четничком одбранбеном покрету колико својом неисцрпном храброшћу, толико својом апостолском добротом. Уз то необично скроман и повучен, Бабунски је уживао неподељене симпатије не само својих другова и сарадника на народном послу, него и сваког другог са ким је долазио у додир. А народ на нашем Југу просто га је обожавао.

Родом из велешког краја, Бабунски се школује у Београду а по завршеном школовању враћа се у своје село Мартовац. Тако после дугог узлудног чекања добија дозволу да отвори школу у свом селу. Као учитељ истиче се својим националним радом, због чега услужни агенти Егзархата траже прилику да га смакну.

Када је започета четничка акција, Бабунски напушта школу опасан реденицима и са пушком у руци коју готово ни-

Јован Бабунски

како и не оставља све док није престала наша национална борба за ослобођење и уједињење.

У четовању необично срећан, пажљиво и умно водио је Бабунски своје чете, организујући народну самоодбрану по селима Старе Србије и Мајдане. Доцније, на Солунском

фронту својим четничким подвигима изазива дивљење француске команде која га међу првима одликује Легијом части.

*

Море, пушка прашни,
Ој, војводо страшни,
Глигоре!

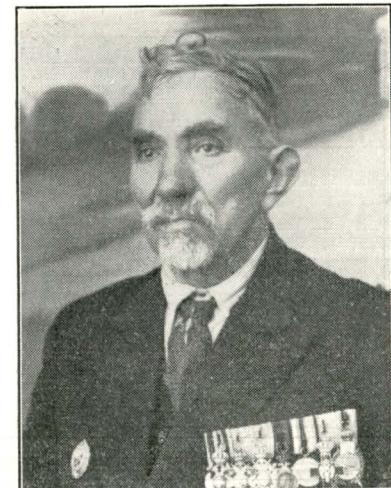
Милосав Јелић

Ретко је ко имао толико ауторитета код нашег народа у Јужној Србији а у исто време био толико вољен и слављен као четнички војвода *Глигор Соколовић*.

Легенда о његовој храбrosti била је толико распроstrтa и међу Турцима да када војводе изађоше пред Хилма пашу у Скопљу, овај одмах затражи да му покажу ко је међу њима Глигор. А кад му показаше једног скромног сељака паша га је дugo посматрао: „Глигор, Глигор... Очекивао сам да ћу цина видети“.

Соколовић није дочекао да види ослобођење њему толико драгог народа Јужне Србије. Пре ослободилачког рата погинуо је од једне плаћене турске заседе.

*

Јован Станојевић-Довозенски

У борби око надмоћности над српским елементом у Старој Србији, непријатељи нису имали успеха. Зато се латише другога средства. Створише терористичку организацију, да под варком ослобођења хришћана од Турака насиљно одрођавају српски народ у том крају. Први је прозрео смер непријатељске терористичке организације народни учитељ *Јован Стanoјевић-Довезенски*, доцнији четнички војвода. Као син тога краја, рођен у селу Довезенцу, познавао је добро тамошње прилике, напушта школу, одаје се неуморном раду на спремању и организовању одбранбених чета. Увидевши наш народ успех ових чета, одмах је образован *централни одбор* у Београду и извршио у Врању. Тако су тада многе чете формиране у Србији од Маједонаца и Старосрбијанаца, које су успешно сузбиле непријатељску терористичку акцију и заштитиле тамошњи српски народ.

Што се овим путем пошло у сузбијању непријатељског насталаја на наш народ на Југу, има неоспорну заслугу Јован Стanoјевић-Довезенски, четнички војвода.

*

У почетку организовања одбранбене четничке акције узима виднога учешћа *Коста Миловановић-Пећанац*, који је 1904 год. проглашен за четничког војводу Скопске Црне Горе.

Још као дете остао је без родитеља, који су пали од непријатељске руке у своме селу Ђурковцу, удаљену од Пећи нешто више од три часа. После трагичне смрти својих родитеља малог Пећанца су превели у Куршумлију. Кад је отслужио свој рок у војсци ступио је у пограничну службу. На младу Пећанчеву душу тешко је пала погибија његових родитеља и он као пограничар ступа у четничку акцију да штити српски живаљ од озлоглашеног српског непријатеља. Пећанац је ту акцију водио успешно.

Коста Миловановић-Пећанац

За време младотурског преврата 1908 год. Пећанац је играо важну националну улогу на Косову прилазећи устанку чувеног Арнаутина Исе Бољетинца, противу Младотурака. Ту га је затекао рат 1912 године.

Са српском војском повлачи се 1915 године и Пећанац и прелази на солунски фронт, па се отуда враћа у Топлицу и 1917 год. организује устанак противу окупатора Србије и ставља се на чело устаника. Устаници су у почетку имали великолепног успеха, али пред много надмоћнијом навалом напријатеља потиснути су. Пећанац после наставља герилско ратовање све до повлачења непријатеља 1918 године.

*

Међу срчаним младим Шумадинцима, који узимају виднога учешћа у одбранбеној акцији нашега Југа, видимо и *Илију Трифуновића*. Рођен у Тополи, месту великога српскога Вожда Карађорђа, Трифуновић је још на грудима своје мајке запојен националним васпитањем. Због сиромашног стања није се могао одати школовању иако је затим жудео, већ је, кад је одрастао, ступио у подофицирску школу, где је показао своје лепе и храбре особине.

Одушељен четничким покретом, Трифуновић ступа 1906 године у четничку акцију и четује у Јужној Србији све до рата 1912 године.

Трифуновић је био један од главних сарадника шефа Горског штаба Војина-Вука Поповића. Својом храброшћу, својим неустрашивим подвизима, задавао је, у многим борбама, тешке ударце непријатељу српскога имена, што му је и донело положај четничког војводе. Због неоспорнога јунаштва четници и другови Трифуновића, прозвали су га *Бирчанин*.

*

Илија Трифуновић-Бирчанин

Преко огромних жртава четнички покрет нашега Југа задахну питоме жупе и планинске гудуре српске земље на Вардару новим дахом народне слободе. А дични синови свих крајева наше лепе земље својом крвљу обележише пут, којим се пође у даљу националну борбу, из које пониче слободна Југославија.

ЛИТЕРАТУРА

Јован Ристић од Жив. Живановића;
Михаило Полит-Десанчић од Милана Л. Поповића;
Михаило Архиепископ и Митрополит Србије од
Ст. М. Димитријевића, проте;
Светозар Милетић, говор Мите Клицина;
Радић од Н.;
Лаза Пачу од Николе Марковића;
Браство, 29 књ. Друштва Св. Саве, уред. др. Ј. Х. Васиљевић;
Краљ Петар, Народно дело, уређује П. М. Петровић;
Београдске општинске новине од 16/8-1931 г.;
Гајрет за 1903—1928;
Штросмајер календар за 1927 г.;
Песме Бранка Радичевића, издање Српске Матице;
Напори Босне и Херцеговине за ослобођење и
уједињење, обрадио Перо Слијепчевић и сарадници;
Крв четника од Илије Ж. Трифуновића;
Цртице из живота и рада Косте Пећанца, од Стојана
Нешића, адвоката;
Споменица Јована С. Бабунског, уредио др. Јован
Хаџи Васиљевић;
Сремите се, спремите од Будимира Граховца;
Трновитим стазама од Илије Ж. Трифуновића;
Нова Србија и Југославија од Ђ. Јеленића;
Знаменити Срби XIX-ог века, проф. Андра Гавrilović;
Кнежевина Србија од М. Ђ. Милићевића;
Четири бојне војводе од Рајка Ст. Мићића;
Енциклопедија Станојевића Станоја;
Србијански венац од Мирослава Јелића;

САРАДНИЦИ

Др. Владимира Ђоровић, професор београдског универзитета;
 Др. Душан Јефтановић, правник;
 Живан Ранковић, ќенерал у резерви;
 Лука Лазаревић, директор гимназије у пензији;
 Марко Новаковић, велики жупан у пензији;
 Мића Пойловић, дворски прота;
 Милејла Новаковић, проф. београд. универзитета
 Милош Зечевић, управник Народне библиотеке;
 Миодраг Н. Кашиковић, адвокат;
 Пеђар Гаковић, реф. мин. просвете у пензији;
 Стеван Димитријевић, прота, проф. беогр. универзитета.

САДРЖАЈ

	стр.
Александар I Краљ Југославије	3
Краљ Петар I Карађорђевић	15
Карађорђе Петровић Вожд српскога народа .	25
Милош Обреновић, кнез српски	29
Сима Андрејевић-Игуманов	33
Људевит Гај	39
Илија Гарашанин	47
Владика Петар II Петровић-Његош	53
Јосип Јурај Штросмајер	59
Петар Прерадовић	71
Иван Фрањо Јукић	75
Кнез Михаило Обреновић	79
Др. Анте Старчевић	85
Бранко Радичевић	93
Еугеније Кватерник	97
Митрополит Михаило	105
Светозар Милетић	109
Кнез Данило Петровић	119
Др. Фрањо Рачки	123
Др. Јован Ристић	129
Др. Михаило Полит-Десанчић	137
Змај Јован Јовановић	143
Сава Грујић, ќенерал	147
Глигорије М. Јефтановић	151
Милош Милојевић	155
Милан Ђурић, ужички прота	159
Никола П. Пашић	167
Војвода Радомир Путник	179
Војвода Степа Степановић	183
Војвода Живојин Мишић	187
Војвода Петар Бојовић	191
Стојан Новаковић	195

Иван Хрибар	201
Андра Николић	207
Др. Лаза Пачу	213
Јаша Томић	219
Поп Стојан Крстић . . . ,	231
Стојан Протић	235
Никола Т. Кашиковић-Сарајлија	263
Др. Милован Ђ. Миловановић	273
Љуба М. Давидовић	297
Марко Трифковић ,	303
Др. Јанез Ев. Крек	307
Љуба Јовановић	313
Алекса Шантић	319
Др. Анте Павелић . . . ,	323
Франо Суцило	327
Стјепан Радић	335
Милорад Драшковић	343
Енгелберт Л. Гангл	349
Светозар Ђоровић ,	353
Милош Ђ. Шаулић . . . ,	357
Петар Кочић	361
Јован Скерлић	367
Осман Ђикић	371
Херцег Босна у борби за слободу и национално уједињење	378
Народни покрет у Ст. Србији и Мађедонији	398
Почетак четничке акције	407

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ

На страни	у реду	стоји	а треба
" 11	6 озго	Ветренiku	Ветернику
" 23	11 "	Фракорало	Фракароли
" 35	9 оздо	Фаранцуску	Француску
" 35	9 "	Рисију	Русију
" 41	24 озго	Slavy dcere	Slavy dcery
" 43	9 "	Гогине	Године
" 83	3 оздо	са Турском	са Пруском
" 128	4 "	иза речи 13 марта додати 1894 г.	
" 134	11 озго	1886	1876
" 138	9 оздо	1862	1852
" 256	12 озго	која треба	којој треба
" 279	21 "	1896	1869
" 358	у наслову	Милош Т. Шаулић	Милош Ђ. Шаулић
" 386	5 оздо	Борећи се	Бојећи се
" 399	4 озго	(1855)	(1885)